

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MEHMET ALİ GÖKAÇTI

Nüfus Mübadelesi

KAYIP BİR KUŞAĞIN HİKÂYESİ

MEHMET ALİ GÖKAÇTI
Nüfus Mübadelesi; Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi

MEHMET ALİ GÖKAÇTI 1963'te İstanbul'da doğdu. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1986'da mezun oldu. Gökaçtı'nın çeşitli dergilerde yayımlanmış tarihî araştırmaları ve gezi yazıları bulunuyor. Kitapları: *Dünyada ve Türkiye'de Belediyecilik* (1996), *Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan* (İletişim Yayınları, 2001), *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler* (İletişim Yayınları, 2005).

İletişim Yayınları 942 • Tarih Dizisi 26

ISBN-13: 978-975-05-0178-4

© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-5. BASKI 2003-2008, İstanbul

6. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Birsen Talay

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK FOTOĞRAFI Mübadilleri taşıyan bir gemi, Selanik
(*İllustration*, 27 Aralık 1924)

UYGULAMA Çiğdem Dilbaz

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI ve CİLT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

MEHMET ALİ GÖKAÇTI

Nüfus Mübadelesi

Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi

i l e t i ş i m

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Tüm mübadillerin anısına

İçindekiler

Önsöz	9
Başlarken	13
Yunanlılar Selanik'e Giriyor	19
Bir Portre Denemesi: Selanikliler	31
Girit Elden Gidiyor	43
Bir Portre de Giritlilerden	55
Yanya Düşerken	63
Yunanistan'ın Bir Vilayeti Olarak Selanik (1912-1924)	71
Girit Müslümanlarının En Zor Dönemi (1912-1924)	93
Selanik'teki Son Yıllar	103
Selanikli Devrimciler: Geleneksel Olandan	
Kopuşun Öyküsü	111
1908 Yılına Gelindiğinde Bir Kent Portresi: Selanik	119
Aynı Yıllarda Girit'in Portresi	129
Yolculuk Başlıyor	135

Vapur Güvertesinden Geriye Bakarken...	147
Girit'ten Kalkan Gemiler	167
Göçmenler Türkiye'ye Ayak Basıyor	171
Göçmenlerin İskân Süreci Başlıyor	185
Şehirlilerin İskâm	205
Şehirlerde Mübadillerin Protestoları Başlıyor	209
Mübadele Sürecinde Bir Kırılma Noktası ya da Sabetaycılar	221
Kırsal Kökenli Mübadillerin Bir İş Tutabilme Mücadelesi	241
Şehirlerdeki Mübadillerin Hayata Tutunabilme Mücadelesi	249
Türkiye'nin Sanayileşmesi Sürecinde Mübadiller	263
Türkiye'deki Mübadillerin Yaşamlarından Yansımalar	269
Mübadillerin Türkiye'nin Toplumsal Yapısına Ekleri	295
"Devletin Başında Halis Türkler Bulunmalıdır"	303
Kayıp Bir Kuşağın Portresi ya da Mübadiller	309
Ve Son Bir Soru: Selanik Bizi Ebediyen Terk Etti mi?	317
Kaynakça	329

2003 yılı itibarıyla Lozan Antlaşması uyarınca gerçekleştirilen nüfus mübadelesinin sekseninci senesini idrak ediyoruz. Dağılan bir imparatorluğun elden çıkarmak zorunda kaldığı topraklarda, bir anlamda kaderleriyle baş başa bıraktığı ya da içinde bulunulan şartlar dolayısıyla bırakmak zorunda kaldığı insanların yaşadığı bu büyük trajedinin üzerinden tam olarak seksen yıl geçti.

Hiç şüphesiz ki göç, hele büyük savaşlar ve yıkımlar sonrasında yaşanan göçler o toplumların hafızalarında önemli yerler edinirler. Bu konularla ilgili bilginin derlenip toplanması ve belgeler ile birlikte konuyla bağlantılı her türlü malzemenin korunup saklanması tartışmasız bir öneme sahip bulunmaktadır. Çünkü bu sayede hem geçmiş kuşaklara ve onların yaşadıklarına gereken saygı gösterilmekte hem de geleceğin oluşumunda geçmişin rehberliğinden yararlanılması mümkün olmaktadır. Ne var ki, mevcut durum bu konuda gerekeni yapabilmekten çok uzak olduğumuzu gösteriyor. Maalesef yazma ve bu suretle kayıt altına alma geleneği olmayan toplumumuzun söz konusu zaafı bu

konuda da karşımıza çıkmış bulunmakta. Yani o donemi yaşayanların bu dunyadan gop gitmesiyle o yaşananlara ait bilgi, belge ve hatıralarında yok olması ya da yok olup gitmese de, nesillerden nesillere aktarılırken gerçekliğinden birçok şey kaybederek deforme olmasıdır.

İşte içinde bulunduğumuz seksenci yıl münasebetiyle, halen hayatta olan çok az sayıdaki mübadil ile artık aramızda olmayanların çeşitli ortamlarda anlatmış olduklarını bir araya toplamaya karar verdik. Çok azı yazılı olan, onemli bir kısmı sozl olarak aktarılan anılardan oluşan bu çalışmayı daha sağlam bir zemine oturtmak amacıyla, yine az sayıdaki bilimsel çalışmadan da yararlandı. Soz konusu çalışmaların büyük çoğunluk itibarıyla mübadelenin gerçekleştiğı 1923-25 yıllarını ele aldığını, mübadeleden once olan bitenler ile Türkiye'ye geldikten sonra yaşananlarınsa çok fazla ele alınmadığının altını çizmek gerekecek.

Bu sebepten otrdr ki, birinci kuşak mübadillerin kendi yaşamlarından anlattıkları ve aktardıkları büyük onem taşımaktadır. oğunluğ ocuk denecek yaşta Türkiye'ye gelmiş olan ve yaşananları da bir ocuğn gozyle algılamış ve hafızasına kaydetmiş olan mübadillerin anlattıklarının bir tür sağlamasını yapabilmek adına, benzer olayları ister birinci kuşak olsun isterse ikinci veya üçüncü kuşak olsun birden fazla kişiden dinledikten sonra kitaba aktarmayı uygun bulduk. Bütün bu anlatılanları yine çok az sayıdaki yayımlanmış hatırat ile birleştirerek mümkün olduğnce en doğru olana yaklaşmaya çalıştık.

Elimizdeki alışma boye bir yaklaşımla hazırlanmış olup, mübadelenin yaşandığı birkaç yıllık sürecin çok daha otesinde, bu sürecin oznesi durumundaki mübadil kuşağının hikâyesini de en başından en sonuna değın anlatmak amacını taşımaktadır. Bundan maksat, hem mübadeleyi yaşayan insanların hayatlarının bu olaylar eşliğinde nasıl bir değışim

gösterdiğini belgelemek hem de dağılan bir imparatorluktan yeni kurulan bir devlete giden süreci ve bu süreçteki tüm aşamaları ortaya koymaktı. Bu yaklaşım sayesinde mübadelelerin tarihinin yazılmasının yanı sıra o tarihin oluşumunda yer almış insanların hikâyelerinin de yazılması amaçlanmıştır. Daha açık bir ifadeyle, yaşananların insani boyutları ihmal edilmeden incelenmesi hedeflenmiştir.

Sonuna eklenen küçük bir albümle görsel bir boyutta kandırılan kitaba, hem yararlanılan kaynakların gösterilmesi hem de konuyla ilgili daha detaylı araştırma yapmak isteyenlere rehber olması amacıyla küçük bir kaynakça da eklenmiş bulunuyor. Bu arada mübadeleyi biraz daha geniş bir çerçeveden ele almaya çalışan bu kitabın hazırlanmasındaki tüm aşamalarda yardım ve sonsuz desteğini gördüğüm editörümüz Birsen Talay ile başta görsel malzeme olmak üzere her türlü bilgi ve belgenin sağlanmasında büyük katkıları olan Lozan Mübadilleri Vakfı mensuplarına, başta Sn. Zübeyde Tulpar olmak üzere çok teşekkür ederim.

Yine bu vesileyle hayatta olan birinci kuşak mübadilleri saygıyla, hayata veda etmiş olanlarını da rahmetle anıyorum.

MEHMET ALI GÖKAÇTI
İstanbul 2003

Dünyaya gözlerinizi açtığınız şehirleri, köyleri günün birinde bir daha geri dönmek üzere terk etmek zorunda kaldıydınız ve ertesi gün çıkacağınız yolculuk öncesinde, o sıkıntılı son gecede ne yapardınız acaba? Geçmişin toptan bir muhasebesini mi, yoksa yeniden kurulması gereken bir geleceğin belirsizliklerle dolu sisli ufkunda önünüzü nasıl göreceğinizin hesaplarını mı? Yoksa bütün bunları bir arada düşünüp, içine girdiğiniz labirentin karanlığında umutsuzluk ile korkunun el ele dolaştığı bir iklimin havasını tenefüs ederken kendinizi yaratana tevekkül belirsizliğin akışına mı terk ederdiniz? Geride bırakılanlara duyulan özlemle karışık hüznün, yeni bir hayata adım atılacak günlerin arifesinde merakla iç içe geçmiş bir heyecan eşliğinde tüm benliğinizi sarıp sarmaladığında ne hissedebilirdiniz; hayatı ve dünyayı o şartlarda hangi gözle okurdunuz ve okuduklarınızı sonraki nesillere hangi duygu lisanının alfabesiyle aktarırdınız? Ya da aktaracak bir lisan, onu dillendirecek bir alfabe bulamayınca kaderdir diyerek, olan biteni adı özlem olan bir zarfa koyup gönlünüzün derinliklerine mi gönderirdiniz?

Bütün bu seçeneklerin hangisini tercih edeceğinizi elbette o an içinde bulunacağınız ruh hali ile sizi çevreleyen, kuşatan şartlar belirleyecektir. Bu şartlar önünüze getireceği tabloyla belki de içine düştüğünüz hayat mücadelesinin bir yığın zorluğu sebebiyle bu değerlendirmeyi yapmanıza bile fırsat vermeyecek, belki de siyasetin değişen dengelere göre aldığı şekil ile içinde yaşadığınız siyasi atmosfer de bu fırsatı size zaten tanımayacaktır.

Bugünlerden geçmişe yani 80 yıl öncesinde yaşanan mübadeleye ve o sürece katılmak zorunda kalan insanlara baktığımızda söz konusu seçimin, olan biteni tarihin karanlık kuytularına terk etmekten ve hatta ondan da öte unutmaktan yana yapıldığını görüyoruz. Bizlere o günlerden gönderilen zarfı açtığımızda, içinden çıkanların maalesef o kadar da fazla bir şey anlatmadığını, daha doğru bir ifadeyle dile getirirsek, o günün şartları içinde toplumsal olandan, siyasi olana değin birçok nedene bağlı olarak zarfın gelecek nesillere boş olarak postalandığını görmekteyiz.

Bunun nedenlerini ileriki sayfalarda ele alarak anlamaya çalışacağımızın şimdilik altını çizerek, mübadeleyi yaşayan nesillerin dramına dönersek tüm olan bitenin sıradan bir göçün çok daha ötesine geçtiğini de görürüz. Parçalanmış bir imparatorluğun bakiyeleri olarak Balkanlar'ın, Girit'in ya da Ege'deki irili ufaklı adaların birinde deyim yerindeyse mahsur kalan insanların kaderlerinin yeniden yazıldığını görürüz o günlerde. Tıpkı Anadolu topraklarında birkaç yıl içinde yıldırım hızıyla yaşanan gelişmeler eşliğinde nereden nereye savrulduklarını fark edemeyen ya da fark ettiklerinde artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını gören insanlar gibi.

Türk ve Yunan devletlerinin kendi ulus devletlerini inşa ediş süreçlerine paralel olarak doğup büyüdükleri toprakları terk etmek zorunda kalan bu insanların yaşadıklarının

aslında kayıp bir kuşağın hikâyesi olduğunu düşünüyoruz. Dünyaya gözlerini açtıkları evlerini, ilk çocukluklarını yaşadıkları bahçeleri, ilk oyunlarını daha ırk ve din farkı nedir bilmeksizin öğrenip oynadıkları kocamış çınarların gölgesindeki meydanları, bir kapısı yanı başındaki kiliseye açılan camilerin bir başka ruhani alem ile iç içe geçmiş dünyalarını, birkaç dilin birbirine karışarak konuşulduğu çarşı pazarları, eğlencesiyle, kederiyle tüm bir hayatı ve hatta oraların toprağına emanet edilmiş dedelerin, ninelerin mezarlarını geride bırakarak; yeni bir hayata hem de şartlarını tam olarak bilmedikleri bir ortamda başlamanın tüm zorluklarını göğüslemek zorunda kalan insanların hikâyesidir bütün bunlar. Hem de elde avuçta birkaç parça eşya ile tüm bir geçmişin anılarından başka hiçbir şey olmaksızın.

Yunanistan'la yaşanan bir savaşın hem de tüm sıcaklığıyla hissedildiği bir ortamda; geldikleri yerlerin artık oralarla özdeşleşmiş olan lisanından, günlük sıradan ritüellere kadar uzanan kültürel değerlerinin günün geçerli siyasi iklimi ve psikolojisinin gereği ortalarda görünmesinin pek de yerinde olmayacağı düşüncesiyle önce aile içi sohbetlere sonra da hatıra denilen dağarcığın bir köşesine emanet edilmesiyle sonuçta tüm bir geçmişin üzerine dökülen bu toprağın tekrardan ve tamamen kaldırılması bu saatten sonra mümkün olacak mıdır bilemiyoruz. Ne ölçüde mümkün olabileceğini de bir anlamda bu mütevazı çalışma boyunca görmeye hep birlikte çalışacağız.

Uzun bir zaman hiç ele alınmayan, son yıllarda yapılan sınırlı sayıdaki çalışmada ise daha çok mübadelenin yaşandığı birkaç yıllık kısa dönem zarfında değerlendirilen bu dönemin en önemli unsuru olan mübadillerinse bu bağlamda edilgen bir öge olmaktan öteye gidemedikleri açık bir gerçek olarak karşımızda durmakta. Halbuki devletler arasında imzalanan bir antlaşmanın sonucunda bir taraftan

ötekine taşınan kitlelerin dramlarının görmezden gelinmesi ve sonrasında da her şey normal bir süreçte yaşanmışçasına hayatın yeniden akıp gitmeye başlaması, muhakkak ki her bir göçmenin içinde fırtınalar kopmasına, yüreklerde bir ömür boyu hiç sönmeyecek yangınlar çıkmasına ve belleklerde geçmiş günlerin anıları etrafında yıkılıp giden dünyaların her gün bir başka hüsrarla yeniden kurgulanmasına engel olamadı.

Ne var ki, bütün bu yaşananlar daha önce vurguladığımız gerekçeler dolayısıyla ister bireysel tercihlerden dolayı olsun isterse mevcut ortamın o geçmişi sürekli canlı tutmaya elverişli olmamasından kaynaklansın derinlerde bir yere terk edilmekten kendisini kurtaramadı. İşte tam bu noktada sadece bu sürecin kendisini değil, onunla birlikte bu sürecin öznesi olan göçmenlerin yani daha önce adlandırdığımız şekliyle kayıp bir kuşağın hikâyesine, hem de en başından en sonuna değin bakmanın gerekli olduğuna inanıyoruz.

Balkanlar'ın herhangi bir köşesinde, Ege'nin Anadolu sahillerine yakın adalarından birinde veya Akdeniz'in mavi sularının ortasına demir atmış Girit'te bir imparatorluğun tebaası daha doğrusu asli unsuru olarak başlayan hayat hikâyelerinin, Yunanistan'ın oraları ele geçirmesiyle azınlık statüsündeki vatandaşlığa dönüşümünü, sonunda yaşanan savaşlar ve yıkımlara paralel olarak ortaya çıkan yeni siyasi konjonktüre bağlı olarak göçün kaçınılmaz hale gelmesini, bu göçün sonucunda yeni bir ulusun inşasına katılımı, yine bu sürece paralel olarak kendi hayatlarının bambaşka şartlar dahilinde yeniden inşa edilmesi ve yaşanan çeşitli zorluklarla bunları aşabilmek adına verilen mücadelelerle her ne kadar aynı din ve millete mensup olsalar da yerleştikleri bölgelerdeki yerel unsurlarla geçmişten gelen bağlarının olmayışı ve kültürel anlamda karşılaşılan zorluklarla baş edebilmek için sergilenen çabaların neler olduğunu da hep bir-

likte bu çalışmanın kapsamı dahilinde hatırlamaya, görme-ye ve kayda geçirmeye çalışacağız.

Bütün bu yaşanan acıların bir daha yaşanmaması ve tüm dünyayı şiddet ve çatışmalarla dolu bir sürecin yeniden kıs-kacına aldığı bu günlerde söz konusu yaşananların hepimizi geleceği adına barışa ışık tutması dileğiyle.

Yunanlılar Selanik'e Giriyor

Veliaht Prens Konstantin 29 Ekim 1912 günü beyaz atının üzerinde ve beraberindeki muhafız alayı eşliğinde Vardar kapısından Selanik'e girerken, muhtemelen elde ettikleri zaferin böylesine kolay bir şekilde sonuca ulaşmış olmasının şaşkınlığını üzerinden atamamıştı. Gerçi çok uzun yıllardır bu gün için hazırlanmışlar, zamanı geldiğinde Kassandra'sun kurduğu bu kente sahip olmayı hep hayal etmişlerdi. Ne var ki, Selanik önlerine geldiklerinde çoğunluğu yeni silah altına alınmış acemi denilebilecek askerlerden oluşan bir orduyla özellikle eğitim düzeyi ile silah ve teçhizatı daha iyi durumdaki Osmanlı ordusunun karşısına çıkmanın nasıl bir sonuç doğuracağı da önemli bir soru işareti oluşturmaktaydı.

Böylesi düşüncelerle gelinen Selanik'e deyim yerindeyse ellerini kollarını sallayarak giren Yunan ordusunun tüm mensuplarında olduğu gibi komuta kademesinde ve özellikle Veliaht Prens Konstantin'de, bir savaş yaşamamış olmanın getirdiği memnuniyet duygusu görülmekteydi. Ancak yine de, bütün bunlar ne zaman ve nasıl oldu diye ken-

di kendine sormaktan geri duramadıkları bir hayret hissiyatı da tüm benliklerini sarmıştı. Böylesi karmaşık bir haletiruhiye içinde kente giren Prens Konstantin ilk olarak doğruca hükümet konağına gitti. Burada kentin Yunanlı ahalsinin tezahüratı altında alelacele tertip edilmiş bir resmî geçit icra edildikten sonra hükümet konağının sancak direğine törenle Yunan bayrağı çekildi. Bu durum kenti ele geçirme konusunda Yunanlılardan birkaç saatlik farkla geri kalan Bulgar kuvvetlerinin komutanı Prens Boris'i kızdırmıştı. Prens Boris "Biz her nereyi işgal ettiysek, ittifak olmanın gereğı olarak tüm müttefik devletlerin bayrağını göndere çektik. Siz ise Selanik'te ittifakın ruhuna aykırı bir şekilde yalnızca Yunan bayrağını dalgalandırıyorsunuz. Bu kabul edilemez bir durumdur," diyerek itirazda bulunduysa da, bu itirazı sessiz bir şekilde dinleyen Prens Konstantin'in yüz ifadesindeki gibi, mevcut durumda da değışen bir şey olmadı. Selanik artık Yunanlılarındı.

Kentte ilk olarak sıkıyönetim ilan edildi ve yürürlüğe konulacak uygulamalar Türkçe ve Yunanca yayımlanan bildirilerle halka duyuruldu. Prens Konstantin'in imzasını taşıyan ve kentin artık Yunanlıların olduğunu ilan eden ilk bildirisi "Yunan ordusunun azm-i şecaati sayesinde Selanik'i zapt ettik..." ifadesiyle başlıyor ve verilen bu mücadelenin bölgede hukukun ve medeniyetin yerleşmesini temin etmek adına yapıldığını ilan ediyordu. Yayımlanan sıkıyönetim bildirisinde ise, herkesin din, dil, ırk farkı olmaksızın canının ve malının güvence altında olacağı duyuruluyordu.

Kente güvenliği sağlamak amacıyla birkaç gün içinde Girit jandarma birliklerinden bir alay asker getirilirken aynı günlerde önce Kral Yorgo ile diğer prens ve prensesler hemen sonrasında Yunan kraliçesi de Selanik'e gelerek adeta her zerresinde zaferin hissedildiğı bu atmosferi solumaktan geri kalmak istemediler.

İlk birkaç gün hem kentin yeni hâkimleri hem de sakinleri tarafından ne olduğunun ve bundan sonra ne olacağının anlaşılmaya çalışılmasıyla geçtikten sonra kentteki gergin havayı bir anda kaosa dönüştüren iki olay birbiri peşi sıra yaşanıverdi. Söz konusu olaylardan ilki aslında daha ilk günlerden itibaren yaşanmaya başlayan, sonraki günlerde ise giderek hız kazanan çevre köy ve kasabalardaki insanların başta güvenlik olmak üzere birçok nedene bağlı olarak kitleler halinde Selanik önlerine yığılmasıydı. Yanlarına alabildikleri birkaç parça eşyayla yağmalanan köylerinden daha güvenli olacağı gerekçesiyle Selanik'e gelen bu insanların durumu aslında bir trajediyi de ortaya çıkartmıştı. O da, Selanik ve benzeri belli başlı büyük yerleşim birimlerinde nispeten var olan güven ortamının kırsal kesimlerde adının bile mevcut olmadığıydı. Kentteki konsoloslara durumlarını bildiren dilekçeler veren köy imamı köylerinin Yunan ordusuyla birlikte gelen çeteciler tarafından yağmalandığını, hayvanları başta olmak üzere her şeylerinin gasp edildiğini, evlerinin yakıldığını ve sonuçta can ve namuslarının tehdit altında olduğunu gördükleri için de Selanik'e göç etmek zorunda kaldıklarını bildiriyorlardı. Ancak burada da günlerce yol katetmenin verdiği yorgunluğun yanı sıra, açlığın ve yaşlılarla çocukların hastalanması nedeniyle yiyecek ve ilaca olan ihtiyacın had safhada olduğunu beyan ederek, konsoloslardan kendilerini yok farz eden Yunan makamları nezdinde girişimde bulunmalarını istiyorlardı.

Çoğunluğu cami, tekke ve medreselere yerleştirilen bu insanların bir kısmı daha ilk günlerde açlık ve bakımsızlık sonucunda ölmekten kurtulamadı. Yunan makamları bu konuyla ilgili olarak kendilerine iletilen şikayet ve talepleri en kısa zamanda değerlendireceklerini, ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturacaklarını, ancak şu sıralarda yaşanan savaş koşulları dolayısıyla her sorunla başa çıkmakta zor-

luklarla karşılaştıklarını belirterek, biraz zamana ihtiyaçları olduğunu söylüyorlardı.

Kentin Müslüman ahalisinin de evlerinden dışarı çıkamadığı için yardım elini uzatamadığı bu insanlar işgalin ilk günlerinde deyim yerindeyse kaderleriyle baş başa kaldılar. Bu insanlara sonraki birkaç gün içinde Serez ve Manastır dolaylarından gelenlerin de eklenmesiyle mevcut tablo tam anlamıyla dehşetengiz bir hal almıştı. Kentte o günlerde Kızılhaç ya da Kızılay (Hilal-i Ahmer) gibi kuruluşların bulunmaması tablonun daha da ağırlaşmasına neden olmaktaydı. Selanik'te işgal günlerinde görev yapan yabancı gazeteciler, çoğunluğu camilere sığınmış ve Selanik'in kuru soğuğuna karşı yıpranmış elbiseleriyle mukavemet etmeye çalışan kadınlı erkekli insan yığınlarının durumlarını “ her camide aynı felaket, aynı sefalet var. Aralarındaki fark birbirinden daha berbat olmaktan başka bir şey değil. Zira camilerdeki ağlayışlar arasında birçok insan da açlıktan ölüyor...” diye tasvir etmekteydiler.

Kente yığılan bu insanların sebep olduğu trajik manzaralara, işgalden yaklaşık bir hafta sonra gece yarısı yaşanan bir olay, yaşanan dramın daha da karanlık bir manzaraya bürünmesine neden oldu. Kentin dışında, Osmanlı ordusuna mensup subay ve askerlerin tutsak bulunduğu kışlanın cepheneliği gece yarısı şiddetli bir patlamayla havaya uçtu. Gecenin kör karanlığında tüm Selanik'in sarsıldığı ve hemen hemen tüm cam çerçevenin kırıldığı bu patlamada kışlada tutsak bulunan askerlerin binden fazlası da hayatını kaybetti. Anadolu'nun ve Rumeli'nin dört bir köşesinden vatan savunması adına geldikleri Selanik'te bir anda esir durumuna düşen askerlerin önemli bir kısmı bu patlamayla ölürken hayatta kalanları ise daha büyük zorluk ve sıkıntılar beklemekteydi. Kimin yaptığı veya neyin sebep olduğu konusunda elde açık bir bilgi olmamasına rağmen, patla-

manın sorumluluğu, sabotaj yaptıkları gerekçesiyle Osmanlı askerlerinin üzerine yıkılınca, Selanik'te o güne kadar nispeten kontrol altında tutulan ortam bir anda değişiverdi.

Sabotajın sorumlusu oldukları gerekçesiyle önce kentin herhangi bir yerinde görülen ve canını korumak maksadıyla oraya buraya sığınmış askerler saldırıya uğramaya, hatta bazı olaylarda görüldüğü üzere öldürülmeye başladılar. Önce askerlere yönelik başlayan taciz ve saldırılar, kısa bir müddet zarfında sivil halka, daha sonrasında da evlerle, dükkânlarla yönelmekte gecikmedi. Vardar Caddesi (şimdiki Egnatia) üzerindeki Yahudiler ile Müslümanlara ait dükkânlar yağmalandı. Daha sonra sıra kent merkezine yakın olduğu için Yahudi mahallelerindeki evlere girilmesine geldi. Yunan ordusuyla birlikte kente gelen ve böyle bir durum için fırsat kollayan bir kitlenin giriştiği bu yağma harekâtı, bir müddet sonra Yahudi mahallelerinden kentin yukarı kesimindeki Müslüman mahallelerine doğru yöneldiğinde, hem o ilk ateşin sönmesi hem de güvenlik birimlerinin gecikerek de olsa olaylara müdahale etmesi sonrasında kontrol altına alındı. Ancak olayların sonucunda kesin rakamları hiçbir zaman bilinemese de ağır bir bilanço çıkmıştı. Yağmalanan yüzlerce ev ve işyeri, ölen, yaralanan, taciz edilen insanlar ile kaçak mal olduğu bilinmeyen büyük bir maddi hasar olaraktan.

Yunanlıların kenti ele geçirmesi sonrasında başta Kasımiye (Agios Demetrios) ile Ayasofya (Agios Sofia) camilerinin kiliseye çevrilmesi gibi sembolik davranışlara ve kentte yeni bir idari yapının oluşturulması işlerine girişildi. Tekrar normalleşme yoluna giren ancak yeni dengeler üzerinde şekillenen bu dönemin toplumsal, siyasal, ekonomik sonuçlarının görülmesi ise yıllar alacaktı. Söz konusu sonuçlar iki önemli gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştı ki, bunlardan ilkinin Makedonya bölgesinin yeniden çizilen sınırları ile değişen ekonomik dengeler meydana getirirken, diğerini

ise bölgeyi önce nüfus mübadelesiyle terk eden Müslümanların, sonrasında da İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanlar tarafından büyük kısmı katledilen Yahudilerin Selanik'in demografik yapısından silinmeleri oluşturmuştu.

Selanik'in Yunanlıların eline geçtiği günlerde Makedonya'nın kayda değer bir kısmıyla Epir bölgesinin neredeyse tamamı Yunanistan topraklarına dahil olmuştu. Balkanlar'daki diğer Osmanlı topraklarının da Bulgaristan, Sırbistan ve yeni ortaya çıkan Arnavutluk devletinin eline geçmesiyle bölge üzerindeki neredeyse 500 yıla varan hâkimiyeti kaybeden Osmanlının bu ani geri çekilişi, şüphesiz ki, en çok da bölgede yaşayan Türk ve Müslüman kökenli insanları etkilemişti. Bir anda nasıl olduğunu bile anlayamadıkları gelişmelerin sonunda bir imparatorluğun asli unsuru olarak Balkanlar'da yaşayan bu insanlar, kaybettikleri birçok şeyin ötesinde savaş ve işgallerin sonrasında azınlık konumuna düşmekten de kurtulamamışlardı.

Halbuki, daha birkaç yıl öncesinde büyük bir coşkuyla Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde, dil ve din farkının çok gerilerde kaldığı ve gücünü eşitlik ile adaletten alan yeni bir Osmanlı toplumu oluşturmanın ilk adımlarının atıldığı günlerde "Kâbe-i Hürriyet" ilan edilen Selanik'in ve bölgedeki diğer birçok yerleşim biriminin, şimdi nasıl olup da başkalarının eline geçtiğine kimseler akıl sır erdiremiyordu. II. Bayezid döneminde kente yerleştirilen Yahudilerle, demografik yapısı daha 16. yüzyıldan itibaren çok renkli bir hal almış olan Selanik'te yaşayan üç ana etnik gruptan sayıca en küçüğünü oluşturan Yunanlıların, nasıl olup da önce kentin en etkin grubu haline geldikleri ve sonunda günün birinde Teselya üzerinden gelen ordular sayesinde de o her zaman özlemini çektikleri anavatan olan Yunanistan ile bütünleştikleri, özellikle de Müslüman kesimin kafasında hep bir soru işareti olarak kaldı.

Yaşananların değerlendirmesi için hiç şüphesiz ki, biri kısa diğeri ise uzun dönemli analizlerin yapılması ve olayların her iki perspektiften de okunması gerekmektedir. Olan bite-ne tarihin tozlu sayfalarını çevirerek arka plandan bakmayı tercih ettiğimizde, konunun 18. yüzyılın sonunda başlayan gelişmelere ve oradan da 1830'larda fiilen ortaya çıkan Yunanistan Krallığı'na kadar gittiğini göreceğiz. Osmanlı devletinin bozulan ekonomik ve sosyal durumuna paralel olarak, koyduğu ağır vergiler ve daha baskıcı yönetim politikalarıyla giderek daha fazla karşısına aldığı gayrimüslim kitleler içinde Yunanlılar direnişe ilk geçen topluluk ve bu bağlamda Batılı devletlerin yardım ve desteğiyle de olsa Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanan ilk ulus olmuştur.

Erken dönemde başlayan bir aydınlanma süreciyle ekonomik anlamda kendini gösteren hareketlenmeye paralel olarak, dış dünya ile yine çok erken çağlarda başlayan ekonomik ve sonrasındaki siyasal eklemlenme süreci, kilisenin ve açılan Batılı tarzdaki okullarla hem kalitesi artan hem de daha geniş kitlelere ulaşan eğitim faaliyetleri sonuç olarak Yunanlılar arasında daha 19. yüzyılın başlarında ulusal bir bilincin doğmasına neden olmuştur. Bu durum Yunanistan'ın Osmanlı'dan kopması ve bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla, düşünceden fiile dökülünce bir anda o güne kadar konuya sıcak bakmayan daha ihtiyatlı kesimlerin de konuya taraftar olmasına ve ilerleyen süreçte tüm Yunanlıları tek bir siyasal çatı altında toplamayı hedefleyen, siyasal bir ülküye "Megali İdea"ya kadar ulaşır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Selanik'te açtıkları okulları, birer acentesi Londra, Paris veya Cenova'da bulunan ticaret firmaları, çıkardıkları gazete ve dergilerinin yanı sıra önceleri sosyal amaçlı; sonrasında ise giderek daha siyasal bir içerikle yeni bir biçime kavuşan gönüllü organizasyonlarıyla, Selanik kentindeki Yunanlılar bu sürece çok

öncesinden hazır hale gelmiş durumdaydılar. Selanik'teki Yunan konsolosunun nezaretinde, Yunanistan'dan gelen subay ve ajanlar eşliğinde gösterilen propaganda ve istihbarat faaliyetleri, yine Teselya ve Epir üzerinden bölgeye sızan çetelerin, köylerle, kasabalarda gerçekleştirdiği silahlı eylemlerle birleşerek söz konusu sonuca giden yolda çemberi daha daraltıcı bir etki yapmıştı.

Özellikle de bu gerilla liderlerinden Pavlos Mellas köylere ve askerî birliklere yaptığı baskınlarla bu yolun ilk önderlerinden birisi olmuştu. Epirli bir ailenin çocuğu olarak 1870 yılında Marsilya'da dünyaya gelen Pavlos Mellas, Yunan Askerî Akademisi'nden mezun olmuş ve 1897 savaşında Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştı. Makedonyalı bir politikacı olan Stephanos Dragoumis'in kız kardeşiyle evlenen Pavlos Mellas 1900'lerin başından itibaren kurduğu çetelerle Makedonya bölgesinde Yunan olmayan unsurlara karşı silahlı eylemlere girişmiş ve bölgenin Yunanistan'a bağlanmasının altyapısını silahlı mücadeleyle oluşturmaya çalışmıştı. 1904 yılında Florina yakınlarında sonradan paşa rütbesini alarak Osmanlı devletinin bir anlamda kaderini de çizecek olan Mülazım Enver Bey'in sevk ve idaresindeki birliklerle girdiği çatışmada ölen Mellas, Yunanlıların ulusal kahramanlarından biri haline gelmiş diğer milliyetçi subaylar için de bir model olmuştu. Hatta bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan manzara, o güne kadar bu tarz faaliyetleri daha kapalı bir şekilde yürüten Yunanistan hükümetini de cesaretlendirmişti. Bu tarihten sonra Yunan hükümetleri benzer oluşumları madden ve manen daha açıktan desteklemişler hatta Yunanlı subaylar, Makedonya bölgesindeki çatışmalara kendilerini gizleme gereği bile duymaksızın doğrudan katılır hale gelmişlerdi.

Hem silahlı hem de siyasi nitelikli her türlü mücadelede görülen bu tırmanma eğilimi hiç şüphesiz ki gücünü ve ce-

saretini sadece kendinden almıyor, aynı oranda Osmanlı devlet adamlarının bölgedeki gelişmelere karşı olan aymazlığının yanı sıra, bölgedeki ordu mensuplarının esas görevleri olan askerlikten ziyade içine düştükleri politik kavgalardan da yararlanıyordu. Bu aymazlığın en tipik örneklerinden birini Balkan Savaşı'nın kapıyı çalmak üzere olduğu günlerde mevcut hükümetin Hariciye Vekili Asım Bey sergilemişti. "Balkanlar'dan vicdanım gibi müsterihim," diyerek olaylardan ve gelişmelerden ne kadar uzak olduğunu adeta ispat eden Asım Bey, sadece bununla yetinmemiş o günlerde Sırbistan'ın daha sonra kendisine karşı kullanacağı silahların Belgrat'a Selanik üzerinden sevkine de izin vermişti.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında kurulan hükümet ise, Rusya'nın Balkanlar'da bir savaş çıkmayacağı yönünde verdiği garantiyi incelemeye bile gerek görmeksizin bölgedeki 120 tabur eğitimli askeri terhis etmiş ve bir anlamda kendi savunmasını kendi elleriyle çökerterek, yönetim anlayışındaki yetersizliği ve acizliği adeta belgelemişti. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra ordudaki subaylar arasında başlayan politik ayrışma ve bunun giderek bir fikir ayrılığının ötesinde çatışma nedeni haline gelmesi, yani ordu mensuplarının politikayla gereğinden fazla bir biçimde ilgileniyor olmaları da, ordunun esas işlevi olan güvenlik konusunda zaafıların doğmasına neden olmuştu.

Bir de bütün bunlara ek olarak özgürlük, eşitlik, adalet söylemleriyle iktidar olan ve ırk, dil, din gibi faktörleri aşarak bir Osmanlı toplumu oluşturmak iddiasındaki İttihatçıların kısa zamanda bütün bunları unutarak önceki dönemden daha baskıcı politikalara yönelmeleri Meşrutiyet'in getirdiği olumlu havanın dağılmasına neden olmuştu. Özellikle de gayrimüslim unsurlara karşı ekonomik alanda başlatılan ve kimi zaman boykota varan uygulamalar sebebiyle ortaya çıkan tepkiler, oluşturulmaya çalışılan Osmanlı ulu-

su projesinin henüz yolun başındayken işlevsiz kalmasına neden olmuştu.

Bütün bu olumsuzluklarla dolu tabloya son olarak, Selanik'in savunmasında yaşanan büyük kargaşa ve basiretsizlikler de eklenince kentin ve daha ötesinde tüm bölgenin elden çıkması daha da kolay bir hal alıverdi. Balkan devletlerinin hazırlıklarını tamamlayarak Osmanlı devletine 1912 yılı Ekim ayı başlarında savaş açmalarıyla durumun vahametini fark eden İstanbul hükümeti ordu komutanlıklarına alelacele komutan tayinleri yapmış ve bu bağlamda Selanik'in savunmasını da içeren Alasonya ordu komutanlığına Mahmut Şevket Paşa'yı atamıştı. Ne var ki, tecrübeli komutanın bu görevi kabul etmeyerek istifasını vermesi hükümeti iyice zor durumda bırakmıştı. Savaşın gelip kapıya dayanması neticesinde ne yapacağını bilemeyen İstanbul hükümeti de, ordu komutanlığına, elde başka bir alternatif olmaması dolayısıyla, savaş tecrübesi olmayan jandarmadan yetişme Ferik Hasan Tahsin Paşa'yı atamak zorunda kalmıştı.

Yunan ordusunun Katerin kazasını geçerek Selanik yakınlarındaki Karasu Nehri'ne kadar gelmesi üzerine o günlerde Selanik şehrinde de yoğun bir şekilde ne yapılacağı, ne gibi tedbirlerin alınacağı tartışılmaktaydı. Bir grup subay kesin bir şekilde tavırlarını ne olursa olsun Yunanlılara karşı savaşmaktan yana koydularsa da, kenttekilerin önemli bir kesimi böylesi bir savaşın hiç de hayırlı olmayacağı kanaatindeydi. Özellikle de Yunanlılardan ziyade, girdikleri yerde yaptıkları katliam ve yağmalarla şöhret kazanmış Bulgar ordusunun Selanik'e girmesinden ve bu tarz olayların yaşanmasından büyük korku duyulmaktaydı. Bu sebepten de Yunan ordusuyla savaşa girilmişken arkadan Bulgar ordusunun gelmesi halinde kentin iki ateş arasında kalacağı ve sonuçta mağlubiyetin kaçınılmaz olacağı fikri giderek yaygınlaşıyor, ancak ondan öte böylesi bir savaşın sonunda

karşı koymanın bedeli olarak kentte çok kötü olayların yaşanacağı fikri de giderek daha fazla taraftar buluyordu.

Bu konuda Yunan istihbarat birimleriyle birlikte çalışmakta olan Selanik'teki Yunan kökenli gazeteciler de kimi zaman fısıltı gazetesi şeklinde, kimi zaman yayımladıkları gazetelerdeki sütunlarında bu fikri işliyorlardı. Bunun yanı sıra çarşı, pazar, kafeterya, lokanta gibi halkın kalabalık olarak bulunduğu yerlerde sürekli olarak ürkütücü senaryolara göre kurgulanmış varsayımları dile getiriyorlardı. Bu senaryolar, kimi zaman kente girecek Bulgarların çoluk çocuk demeden herkesi nasıl kılıçtan geçireceklerini, kimi zaman Yunan ordusuyla savaşa tutuşan Türk ordusunun mağlubiyeti halinde kente girmesi üzerine ne tür kargaşalar yaşanacağını, kimi zaman Yunan topçusunun açacağı ateşle kente girmeden de Selanik'i yakıp yıkacağını içeriyordu. Ancak senaryo anlatılmaya nasıl başlanırsa başlansın, hep aynı finalle noktalanıyordu. Bu şartlar altında tek çaremiz var, o da ehvenişer kabilinden kenti bir anlaşmayla Yunanlılara teslim etmek.

İlk günlerde pek fazla ihtimal tanınmayan bu seçenek, muhtemeldir ki kentin önde gelenlerinin halk adına araya girmesiyle gerçeğe dönüşmüş ve bir savaşa girip girmemek konusunda kendisine olan güvensizliğinden ötürü zihinsel gelgitler yaşayan Hasan Tahsin Paşa da sonunda bu fikri kabul etmek durumunda kalmıştı. Sonuç olarak elinde eğitilmiş askeri ile böylesi bir savaş için yeterli silah ve teçhizatı bulunmasına rağmen Hasan Tahsin Paşa yapılan müzakereler neticesinde kenti Yunanlılara teslim etmeyi kabul etmişti.

On altı maddeden oluşan bu antlaşma Osmanlı ordusunun teslim olmak kaydıyla tamamen devre dışı bırakılmasını, tüm silahlarının Yunanlılara teslim edilmesini temel şartlar olarak koyuyor, bunun karşılığında da hem askerlerin hem de kentteki tüm sivillerin ırk, din, dil farkı gözetil-

meksizin can ve mallarının Yunan hükümetinin ve kanunlarının güvencesi altında olduğunu ilan ediyordu. Bu hükümler çerçevesinde Selanik kentinin dışındaki bir çiftlik binasında imzalanan antlaşmayla Selanik'teki 500 yıllık Osmanlı hâkimiyeti de sona eriyor ve kent Yunanistan'ın bir vilayeti haline geliyordu. Bu antlaşma sonucunda kimi çevrelerce Selanik'i satmakla suçlanan Hasan Tahsin Paşa, ömrünün kalanını geçirmek için İtalya'ya giderken, Selanik başta olmak üzere Yunanistan'ın eline geçen tüm bu topraklarda yaşamakta olan insanlarıysa daha zor bir gelecek bekliyordu.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Selanik'te yaklaşık 60.000 kişi olan Müslüman nüfusun önemli bir kısmı daha önce de altını çizmeye çalıştığımız üzere, kent her ne kadar dış dünyaya ve onun değerlerine açık bir hale gelmişse de halen geleneksel değerlerin dokusunu oluşturduğu bir dünyanın kozasının içinde yaşamaktaydı. Bu durumu ortaya çıkaran sebeplerin başında da mutlaka daha küçük yaşlardan itibaren evde aile içinde, görebildikleri kadarıyla eğitim kurumlarının atmosferinde ve yine içinde kişiliklerini kazandıkları toplumsal yapının temel dinamiklerinde, Osmanlı insanının tümünde gözlemlenen maddeye karşı atıl bir duruş geliştirmiş olmanın yer aldığı şüphesizdi.

Tüm iktisadi yapısını savaş mekanizmasının dönmekte olan çarklarının gücü ve etkinliğiyle ayakta tutan Osmanlı devletinin, 17 yüzyıldan itibaren aleyhine dönmeye başlayan şartlar neticesinde üretime dayalı bir ekonomik yapıya geçememesi sonuç itibarıyla baş aşağı gidişatı hızlandırıcı bir etki yapmıştı. İktisat tarihçilerinin çeşitli değerlendirmelerinde Osmanlılarda gözlemlenen bu gayriiktisadi zih-

niyetin temelinde, insanlarla madde arasına ciddi anlamda bir mesafe koyan Batını tasavvuf anlayışının, kökenleri Asya kıtasına kadar uzanan Türk töresinin ve Bizans'tan miras alınmış feodal ağalık şuurunun varlığına sürekli dikkat çekilmiştir.

Genel anlamda altı çizilen bu özelliklerin ne oranda Balkanlar'a ve özellikle de Selanik'e yayıldığına göz attığımızda, göz ardı edilmemesi gereken gerçeğin bizzat, Makedonya'nın fethedildiği dönem ile o günlerde oluşturulan toprak sistemi ve onunla bağlantılı mülkiyet ilişkileri olduğudur. Silah zoruyla ele geçirilen bu topraklar, o dönemde Anadolu'dan geniş kitleler halinde Balkanlar'a geçen ve yurt arayışındaki insanların yaptıkları hizmetin karşılığı olarak bekledikleri bir ödül durumundaydı. Askeri görevlilere hizmet karşılığı verilen ancak mülkiyeti devlete ait olan bu toprakların ilk dönemlerdeki bu tarz kullanımı Bizans'taki uygulamayla da önemli benzerlikler göstermekteydi.

Ancak Osmanlı'nın geniş toprakları üzerinde hâkimiyetini giderek yitirmesi ve âyanlar ile büyük toprak ağalarının etkinliklerini artırdıkları süreçte, devlet mülkiyetinden çıkan ve özel ellere geçen geniş araziler Balkanlar'daki dönüşümün de ilk işaretleri olmuştu. Çoğunluğu askerî ve sivil bürokrasi içerisinde yer alan insanların eline geçen bu topraklardaki üretim tarzı ise, aynı dönemde dünyanın sömürgeleşen diğer yörelerinden farklı bir yol izlemekteydi. Batılı devletler tarafından sömürgeleştirilen ya da dünya sistemi tarafından çevreleştirilen tüm bölgelerdeki büyük tarım arazilerinde merkeze yönelik olarak başlayan tarım faaliyetlerine, Balkanlar'ın bu büyük çiftliklerinde ise o dönemlerde rastlanmamaktaydı. Mülk edinmeyi kişisel gücün ve saygınlığın bir nişanesi olarak gören insanların elindeki bu topraklarda gerçekleşen üretim faaliyeti ise pazara yönelik olmayıp, sadece geçimlik düzeyde kalmaktaydı. Bu sebep-

ten ötürü de ancak yüzde onu veya on beşi itibarıyla ekilen biçilen bu topraklarda diğer çevre bölgelerde görülenin aksine, dış pazara bağımlı bir yapılanma ile belli ellerde toplanan bir sermaye birikimine rastlanmamaktaydı.

Tüm dünyada gözlemlenen kapitalist gelişmenin aksine endüstri öncesi dönemin geleneksel değerlerini içinde barındırmakta olan söz konusu mülkiyet yapısı, doğal olarak Batıdaki tarzda bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasına da imkân sağlamaktan çok uzak durumdaydı. Buna bir de sermaye birikimine imkân tanımayan ve çok güçlü olan merkeziyetçi bir devletin varlığı da eklendiğinde birçok yerde olduğu gibi Selanik'te de gelişimin dinamiklerini ele geçiren ve yönlendirenler Müslümanlardan ziyade dış dünyayla temas imkânı her zaman için daha fazla olan gayrimüslim unsurlar olmuştu. Çoğunluk itibarıyla topraktan elde edilen gelire ya da vakıf veya devlet kanalıyla gelen bir maaşa göre hayatlarını şekillendiren bu insanların içinden fırsat buldukça farklı alanlara yönelen ticaret ve sanayi gibi alanlarda yatırımlara girişenler çıkmışsa da bunlar genel eğilimin içerisinde küçük bir yüzdeyi oluşturmaktan öteye gidememişti.

Genellikle bahçe içerisinde olması nedeniyle bir anlamda dış dünyadan da yalıtılmış durumda olan geniş evlerde oturan Selanikli Müslümanların hemen tamamına yakını birkaç nesli bir arada barındıran geniş ailelere sahip durumdaydılar. Çoğunluğu itibarıyla harem selamlık olarak bölünmüş mekânlardan oluşan bu evlerin alt katları genellikle mutfak, depo eğer varsa ahır gibi servis birimlerinden meydana gelmekte, üst katları ise hanay denilen bir hol ile onun çevresine yerleşmiş olan oturma odası, yatak odası ve misafir ağırlamak için düzenlenmiş mekânlardan oluşmaktaydı. Bazıları hayat denilen bir verandayla dışarıya doğru açılan bu evlerin hemen tamamına yakını ahşap malzemeye inşa edilmişti. Kentin daha aşağı kesimlerindeki Müslü-

man mahallelerinde ise yerin yetersizliğinden ötürü bu tarz kapsamlı bir mimari formun uygulanmadığı konutlarda ise yine buna benzer bir uygulama bazı unsurlardan feragat etmek suretiyle uygulanmaya çalışılmıştı.

Erkeklerin sabah namazı sonrasında genellikle iş için hatta uğraşacak bir iş olmasa bile bir nevi geleneği icra etmek istercesine evlerini erkenden terk ettiği Selanik'te Vardar Caddesi, Kapalı Çarşı gibi mekânların civarındaki dükkanlarda hayat sabahın erken saatlerinde başladı. Çoğunluğu çarşı içerisinde yer alan bir caminin etrafına, Tanzimat öncesinin esnaf geleneğini yansıtır şekilde aynı mesleği icra edenlerin bir bütün halinde toplandığı çarşılarında hizmet veren esnafın mesleki dağılımı da asırlar boyunca fazla bir değişikliğe uğramamıştı. Nalbantlıktan, fırıncılığa, ayakkabıcılıktan, terziliğe ve bakkallıktan manifaturacılığa kadar değişik birçok iş kolunda faaliyet gösteren esnafın ardından ikinci büyük kitleyi memuriyete girmiş olanlar meydana getirirdi. Bu bağlamda öğretmenlikten, herhangi bir devlet dairesindeki kâtipliğe, demiryolu kontrolörlüğünden, gümrük memurluğuna değin birçok farklı memuriyet grubundakilerin çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktaydı.

Kentteki üçüncü büyük grubu ise bir şekilde bölgenin diğer illeri ve İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerle ticaret yapanlar teşkil ederdi. Dışarıya kırsal kesimden topladıkları gıda maddeleriyle canlı hayvan ve geleneksel nitelikteki çeşitli dokuma ürünlerini satan, buna karşın büyük kentlerden de lüks sınıfına girecek tüketim maddelerini getirerek pazarlayan bu insanların ardından, memur sınıfı içinde de ele alınabilecek ulema gelirdi. Ancak hem toplumdaki imtiyazlı konumları hem de maaşlarını devlet yerine birtakım ayrıcalıklı vakıflardan alıyor olmaları dolayısıyla farklı bir kategoride değerlendirilmeleri daha doğru olan ulema sınıfı, cami imamları, müezzinler, duahanlar, şeyhler ve çeşitli kategori-

lerdeki tarikat mensupları ile onları finanse eden vakıfların mütevellilerinden meydana gelmekteydi.

Manifaktür tarzındaki birkaç ipekli dokuma ile çorap üreten kuruluşu hariç tutarsak sanayi üretimi yapan herhangi bir tesise sahip olmadıklarını ve 20. yüzyılın başlarına değin sanayiye yatırım yapmadıklarını gördüğümüz Müslümanların mesleki dağılımı kabaca bu şekilde bölümlenirken, hangi kategoriden olursa olsun kayda değer bir kısmının Selanik'in dışında bir toprağa sahip olduğu ve buradan da ek gelir elde ettiği, bu konuda altı çizilmesi gereken bir başka noktayı oluşturmaktaydı. Doktorluk, eczacılık, dişçilik, mühendislik gibi özel bir eğitim gerektiren alanlara pek fazla itibar etmeyen Selaniklilerin son dönemlerde açılan okullar içinde askerî okullar ile mülkiyeye yönedikleri görülmüştür ki, bu durum belki de kentin havasında esen yoğun siyaset rüzgârının bir sonucu olarak o günlerde Selanik'in gerçeğiyle de uyumlu bir manzara sergilemekteydi. Özel bir eğitim alınmasını gerektiren mesleklerin büyük çoğunluğunu gayrimüslimlerin icra ettiği Selanik'te son dönemlerde bu mesleklere el atan Müslümanların çoğunluğunun Selanikli olmayıp kente dışarıdan özellikle de İstanbul'dan gelmiş olmaları dikkat çekici bir başka noktayı oluşturmaktaydı.

Erkeklerin her neyle uğraşırsa uğraşsın günün erken saatlerinde terk ettiği evlerin öğlene kadarki tek hâkimleriyse kadınlar ve çocuklar olurdu. Kalabalık ailelerden oluştuğu için birçok insanın farklı şekillerde hizmet beklediği evlerde kadınların yükünün hayli ağır olduğu bir gerçektir. Alışverişin her türlüşünün ve dış dünyayla iletişimi gerektirecek her türlü işin evin erkekleri tarafından yerine getirildiği geleneksel Selanik ailesinde kadınların tüm dünyası evin içindeki atmosfere göre şekillenmişti. Bu ağır iş temposuna karşın maddi durumu iyi olan ailelerde Habeş kökenli bir

yardımcı bulundurmaksa adeta bir gelenektir. Kuzey Afrika'dan küçük yaşta esirci denilen kişiler tarafından bulunup getirilen ve zengin ailelerin konaklarına arzu edilirse ömür boyu çalıştırmak ve beraberinde bakmak kaydıyla satılan bu insanlar genellikle ailenin bir ferdi gibi kabul edilirdi. Çamaşırdan çocuk bakımına hatta gerektiğinde ut veya kanun çalarak aile fertlerini eğlendirmeye değin birçok görevi olan bu insanların kimi ömrünün sonuna kadar geldiği ailenin yanında kalırken, kimileri de beraber büyüdüğü evin kızı gelin giderken onun çeyizinin bir parçasıymışçasına onunla birlikte yeni evine taşınırdı. Bazıları da hayırlı ve uygun bir kısmet çıkarsa yanında büyüdüğü ve çalıştığı evin sahipleri tarafından evlendirilirdi. Bu durumda da halayık denilen bu insanların çıktıkları evle bağlarının kopmaması ve gerekli hallerde ayrıldığı evin işlerine yardımcı olması da bir nevi gelenekten sayılırdı.

Müslümanların yaşamlarını sürdürdükleri evlerin hemen hepsinin iç tasarımı ve dekorasyonu geleneksel ölçütler göz önüne alınarak oluşturulmuştu. Kendisini, mimari özelliklerinin yanı sıra mahallenin topografyasındaki konumu itibarıyla dış dünyadan yalıtın ve sakinlerine bir anlamda kendi iç dünyalarına çekilme fırsatı tanıyan bu evlerin iç tasarımı geleneksel değerlerin belirlediği bir anlayışa göre yapılmaktaydı. Çok fazla eşyayla evin iç ortamını boğmayan, ihtiyaç kadarını günlük kullanımın şartları içerisinde gerekli olduğu noktalara yerleştiren bu iç tasarım anlayışının yansıması olarak, odanın neredeyse dört bir köşesi dönen minderler ve yastıklarla düzenlenen bu mekânların en kayda değer aksesuarlarını ise ortada yer alan mangal ile gecelerin kullanılan lambalar ve duvarlara gömülü tarzda yapılmış sedefli kapaklarıyla bir sanat eserinden farksız olan ve adına da musandıra denilen dolaplar oluştururdu. Selanik gibi bir kentin giderek hızlanan temposuna karşın bu görü-

nümleriyle kendi iç dünyalarında zamanın akışını adeta yavaşlatan bu evler, muhafazakâr değerlerle dolu bir dünyanın parçası olan sahiplerinin bir anlamda hep özlemini duydukları durağan bir ortamın da yegâne temsilcisi durumundaydılar. Hem içi hem de dışı itibarıyla bir arada oldukları insanların dünya görüşleriyle uyumlu bir portre çizen bu evlerin, Selaniklilerin gözündeki yeri, önemi hatta kutsallığı bambaşka bir düzeydeydi. Öyle ki, Türkiye'ye geldikten sonra bile üzerinde en çok konuşulan, tartışılan ve özlem dolu bir söylemin çerçevesine yerleştirilen öncelikli konu ne kaybedilen bir ülke ne de koskoca kentler olmuştu. Her şeyin yeri dolmuştu ama o evlerinki asla.

Hiçbir zaman unutulmayan bu evlerin şüphesiz ki en önemli bölümünü mutfaklar oluşturmaktaydı. Bugünkü mutfakların o daracık ortamından çok farklı olarak evin en geniş bölümlerinden birini oluşturan Selaniklilerin mutfakları, biraz da o günün şartları dolayısıyla depo, kiler karışımı bir görünüm sergilerdi. Büyük bir şöminenin veya aslı Yunanca'da mutfak anlamına gelen kuzina kelimesiyle adlandırılan soba, fırın karışımı bir ocağın tam ortada yer aldığı bu mutfaklarda, ocaklar için gerekli olan odun ile günlük kullanımda lazım olan her türlü gıda maddesi bu mekânın bir köşesinde yer almaktaydı. Günün önemli bir bölümünün geçirildiği ve hatta kimi evlerde oturma odası gibi de kullanılan bu mutfaklarda bölgenin tüm özelliklerini yansıtan yemekler hazırlanırdı. Türk mutfağı ile Yunan ve İtalyan mutfaklarının karışımı olan yemek kültürünün temel öğesi ni zeytinyağı oluşturmazdı. Sebze ile etin doğal ve dengeli karışımından oluşan yemeklerle zeytinyağlıların başı çektiği bu mutfak kültüründe yer alan yemeklerin isimleri, bir anlamda bölgenin kozmopolit ortamını yansıtmaktan geri kalmazdı. Bu mutfak, etle patlıcanın birlikteliğinin en iyi bilinen örneği olan ve Arapça bir isimle, musakka diye adlandı-

rılan meşhur yemekten, sinkonta adı verilen ve kızarmış ka-
bağın üzerine sarımsak ve baharatlardan hazırlanmış bir so-
sun dökülmesiyle hazırlanan tipik bir Akdeniz yemeğine
kadar geniş bir yelpazeyi içermekteydi. Adları ve kökenleri-
nin nereden geldiği bilinmese de Selanik mutfağı birçok
sebze ve doğal bitkinin kullanımıyla yapılan salataların, ba-
lıktan tavuğa birçok malzemenin içine katılmasıyla pişirilen
çorbaların, sebzenin et, tavuk ve av hayvanlarının etleriyle
bir araya gelerek oluşturduğu ana yemeklerin, yine adına
borani denilen zeytinyağlı ıspanağın başını çektiği zeytin-
yağlı yemek türleri ile alaybeyi pilavından uskurlaça, farfur
pilavından Selanik halkasına ve birçok tatlı türünün de
içinde yer aldığı zengin bir mönüye sahipti.

Erkeklerin günün her anında dışarıda olmaları dolayısıyla
günlük politikayı ve gelişmeleri daha yakından takip ettiği
Selanik'te, kadınların sosyal etkinlik adına katılabildikleri
ortamlarsa ev işlerinden ve mutfaktan kendilerini kurtara-
bildikleri zamanlar, çoğunlukla düğün, sünnet benzeri et-
kinlikler ve bayramlarla sınırlı birkaç güne sığmaktaydı. Ço-
cuk denecek yaşlardayken bu tür kısıtlamalardan muaf tu-
tuldukları gözlenen Selanikli kadınların iptidai düzeyindeki
okullara gitmeleri ve en azından okuma yazma öğrenerek il-
köğretim düzeyinde bir eğitim almaları gelenekselleşmiş bir
durumdu. Kapısı kırmızı renge boyanmış olduğundan dola-
yı halk arasında “Kırmızı Mektep” diye meşhur olan ve II.
Abdülhamit döneminde bu isimle anılması uygun görülme-
diği için yayımlanan bir fermanla “Hamidiye Mektebi” ola-
rak adlandırılan ancak her şeye rağmen halk arasında kırmı-
zı namıyla anılmaya devam eden mahalle mektebi başta ol-
mak üzere, hemen her mahallede bir tane bulunan bu eği-
tim kurumlarına kız erkek ayrımı gözetilmeksizin tüm Sela-
niklilerin çocukluk çağında devam ettikleri bilinmektedir.
Okuma yazma, temel dinî bilgiler ile orta düzeyde matema-

tik bilgilerinin verildiği bu okulları bitiren kızların hemen tamamına yakını eğitim faaliyetlerine bu seviyede nokta koyarken, erkeklerin de yarıdan fazlası babasının dükkânına, onun da kendi babasından öğrenmiş olduğu mesleğini gelecekte devralmak üzere iş öğrenmek için esnafların dünyasına dönerdi. Devlet memuriyetine girmek isteyenler ile daha üst düzey bürokratik makamlara ulaşmak azminde olanlar ise daha üst düzeydeki okullara devam ederlerdi ki, bu öğrencilerin çoğunluğunun babalarının da yine çoğunlukla aynı meslek grubundan yani bürokrasinin içinden geldikleri görülürdü. Yetişkinlik döneminde çarşafsız sokağa çıkmayan kadınlarınsa daha üst düzeyde eğitim alabilmelerine ancak II. Abdülhamit döneminde açılan ve lise düzeyinde eğitim veren rüştiyelerin kurulmasıyla imkân sağlanabilmişti. İş hayatına atılmaları ise Meşrutiyet sonrası İstanbul’unda rastlanılan bir olay olmasına rağmen Selanik gibi dış dünyaya açık bir kentte bile istisna sayılabilecek örneklerin dışında pek fazlaca görülmemişti. Çarşafsız sokağa çıkamayan Selanikli kadınların, Osmanlı devletinin dış dünya ile en erken dönemlerde eklemlenmiş bir kentinde yaşıyor olmalarından ötürü olsa gerek giyim kuşam konusunda Avrupa modasını yakından takip ettikleri görülmekteydi. Belki bu etkileşim nedeniyle olsa gerek Selanikli kadınlar dışarı çıkarken giymek zorunda oldukları çarşaflarını bile siyah yerine çoğunlukla pastel renklere ve hatta bölgede dokunan çizgili ve kareli kumaşların renkli çeşitlerinden seçerek kendilerine özgü farklı bir giyim stili oluşturmuşlardı. Buna karşın ulema sınıfı dışındaki erkeklerin hemen tamamına yakını Tanzimat’ın ilanından itibaren pantolon, gömlek ve ceketten oluşan bir kıyafeti giydikleri ve bu kıyafeti de başlarına taktıkları fesle tamamladıkları görülmekteydi.

Tüm Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi iş hayatının öğlene kadar devam ettiği ve akşamüzeri yeniden başlamak üzere

tatile girdiği Selanik'te erkeklerin yoğunlukla bir araya geldiği mekânları ise kahvehaneler oluşturmaktaydı. Kahve ve nargile içilen, tavla ve benzeri oyunların oynandığı bu kahvehaneler kentte öylesine yaygınlaşmış ve kabul görmüştü ki, bazılarını da tekkelerine gelir sağlamak amacıyla Mevlevilerde olduğu gibi kimi tarikat mensuplarının işlettiği dahi görülmüştü. Kule kahvehaneleri olarak bilinen Selanik'in en meşhur kahvelerinin yer aldığı semtin yanı sıra kentin diğer semtlerine dağılmış bu tarz mekânların yerlerini İkinci Meşrutiyet'ten sonra çoğunlukla sahil kesiminde açılan kafeteryalar, birahaneler ve lüks otellerin içindeki pastaneler almıştı. Bu mekânlar zamanla kentin özellikle de eğitilmiş kesimi ile gelişen burjuvazisinin mensuplarının bir araya gelmek adına tercih ettikleri mekânlar olarak ön plan çıkmış ve geleneksel kahvehaneleri bir anlamda gölgede bırakmışlardı. Birçok piknik yerinin de kentin yakınlarındaki su kaynakları civarında yer aldığı Selanik'te, özellikle yaz aylarında akrabaların katılımıyla yapılan toplu piknikler kentin vazgeçilmez etkinlikleri arasında yer almaktaydı. Erkeklerin ve kadınların kendi aralarındaki etkinliklerin sınıf farkı olmaksızın her türlü katılıma açık olmasına karşın, erkekler ile kadınların bir araya geldikleri etkinliklerin çoğunlukla aile mensupları ile yakın hısım akrabaya açık olması da adeta bir kural durumundaydı. Özellikle bu piknik yerlerinde bazı bekâr erkeklerin aileden bir genç kıza ya da kadına laf atmaları veya ondan öte şöylesine bir bakmalarının kimi zaman sonu kötü biten birçok kavgaya sebebiyet vermesi, mevcut anlayışın harim-i ismete yan bakmaya bile taviz vermediğini göstermesi açısından dikkat çekiciydi.

Selanik kentinde ırk, dil, din mezhep farkı olmaksızın insanların bir araya geldikleri mekânların en başında tartışmasız olarak meyhaneler gelmekteydi. Selanik'te her devirde var olan hatta Evliya Çelebi'nin dahi 17. yüzyılın ortala-

ında sayılarını üç yüzden ziyade diyerek haber verdiği bu mekânlar, hem bölgede üretilen şarabın müşterilere sunulduğu hem de dışarıdan getirilen her türlü içkinin servis yapıldığı mekânlardı. Hemen tamamına yakını Hristiyanlar tarafından çalıştırılan bu mekânların, müşterilerinin önemli bir kesimini ise Müslümanlar meydana getirmekteydi.

Geleneksel ve dinî değerlere bağlılıkta tutucu denebilecek bir çizgide olduğunu gördüğümüz Selanikli erkeklerin dinen yasaklanmış olmasına rağmen içkiye olan düşkünlükleri ve günlük ibadetleri yerine getirmede aynı ölçüde tutucu davranmamaları da dikkat çekici bir başka noktayı oluşturmaktaydı. Uzun bir zaman dilimi içerisinde topluma yerleşmiş ve kalıcılık kazanmış değerlerin bir yansıması olarak da görülebilecek bu davranış biçimlerinin temelinde muhtemelen dine bağlı ve saygılı ancak hayatın zevklerinden de mahrum kalmamayı ilke edinen bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Böyle bir oluşumun temelinde de, öncelikle Bektaşîlik ve Melâmîlik sonrasında da Mevlevîlik gibi daha ılımlı ve esnek din yorumuna sahip olan akımların yer aldığı bir gerçektir.

Görüldüğü üzere geleneksel değerlere bağlı ve toplumsal düzen itibarıyla endüstri öncesi dönemin kurumsal düzenlemeleri çerçevesinde geliştirilmiş bir hayat tarzına sahip olan Selanıklilerin büyük çoğunluğuna karşın, tüm bu değerleri alt üst ederek yeni bir süreci başlatan İttihatçılar ile başta Mustafa Kemal gibi devrimci karakterli insanlar hayata algılama ve olayları yorumlama konusunda muhafazakâr Selanıklilerden çok daha farklı bir yönelim sergilemişlerdi.

Adada yüksek komiser sıfatıyla görev yapan Yunan veliaht prensi Yorgo'nun 1906 yılında bu görevden çekilmesi sonrasında iş başına getirilen eski bakanlardan Zaimis'in Girit'i Yunanistan'a bağlamak için sergilediği çaba o dönemde İstanbul'daki hükümeti fazlasıyla rahatsız etmişti. Buna bir de 1908 yılında Girit ulusal meclisinin, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgalini örnek göstererek, Yunanistan ile birleşme yönünde karar alması ve bir grup milletvekilini Atina'daki parlamento'ya Girit'i temsilen göndermeye kalkışması, o günlerde sadece hükümet nezdinde değil halk arasında da büyük bir infiale sebep olmuştu. O günlerde düzenlenen birçok protesto mitinginde söz konusu gelişme şiddetle kınanırken, hemen hemen birçok gazete dergi gibi daha sonra *Sebillüreşad* adını alacak olan dönemin önde gelen dergilerinden *Sırât-ı Müstakîm* de benzer bir başlık atmıştı. "Uyan Ey Ümmet-i Muhammed Girit Elden Gidiyor"

Ellerinin arasından kayıp gitmekte olan bir toprak parçasının ardından kayda değer bir şeyler yapamamanın ezikliği içerisinde çaresiz bir çığlık misali yükselen bu ve benzeri

nidalar, sonuç olarak baki olan bu kubbede hüznünlü bir seda olmaktan öteye gidememişti. Osmanlı topraklarının şark sorunu bağlamında mevcut bakiyesinin nasıl paylaşılacağı konusunda bin bir türlü senaryoların yazıldığı Batılı başkentlerde ise, bu gösteriler ve tepkiler küçücük bir seda olmayı bile başaramamıştı.

Batılı başkentlerin dışişleri bakanlıklarının sessiz koridorları ile her zaman kendine özgü sükûnetin hâkim olduğu toplantı odalarında Girit'in kaderiyse çoktan tayin edilmişti. Bütün sorun bu sürecin nasıl işleyeceği, özellikle de büyük devletlerin çıkarlarını ortak bir paydada buluşturmak suretiyle herkesin kârlı çıkacağı bir çözümün ne şekilde ve nasıl bir zamanlamayla hayata geçirileceğiydi. 1908 ve 1909 yıllarında Ada'nın Yunanistan'a ilhakını resmîleştirme çabaları, büyük devletlerin bir şekilde araya girmeleri ve Yunanistan'ı bu çabadan vazgeçirmeleriyle geçici olarak son bulmuştu.

Bu konudaki ısrar ve çabalarından vazgeçmeye hiç de niyeti olmayan Yunanlı ve Giritli yerel politikacılar, bir anlamda çok da yaklaşmış oldukları bu hedeflerine son noktayı koymayı ertelemek zorunda kalmış olmaktan memnun olmasalar da, bir şeyden artık adları kadar emin vaziyetteydiler. O da, bugün olmadıysa da çok yakın bir gelecekte bu arzu, gönüllerini yakıp kavuran bir tutku olmaktan çıkacak ve gerçeğe dönüşecekti. Beklenen gün 1912 yılının Ekim ayında Yunan orduları Teselya üzerinden Makedonya'ya Selanik kapılarına doğru yürürken, Yunanistan parlamentosu tarafından alınan bir kararla hayata geçiriliverdi. Girit'in Yunanistan ile birleşmesi mecliste onaylanarak tüm dünyaya duyurulmuştu. Bu arada adadaki Yunanlı vali Dragumis de yönetime Yunanistan adına el koyduğunu açıklayarak, aslında fiili olarak çok daha önceden bitmiş ancak resmîyete dökülmemiş durumdaki Osmanlı hâkimiyetinin Girit'te res-

men sona erdiğini ilan etmişti. O günlerde Balkanlar'da içine düştüğü durum karşısında ne yapacağını kestiremeyen İstanbul hükümeti ise, hiçbir kıymeti harbiyesi olmayan protesto notaları yayımlamaktan öteye bir icraata girişecek gücü ve imkânı kendisinde bulamamıştı.

17. yüzyılın ortalarında Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın sadareti esnasında 25 yılı aşkın kanlı bir savaşın neticesinde Venediklilerden kademe kademe alınan Girit, bu kez de siyasal anlamda kademeli bir süreçle Osmanlı'nın elinden çıkıp gitmişti. Halbuki adadaki Osmanlı hâkimiyeti söz konusu kanlı savaşların sonrasında kurulan yeni düzenle huzurlu ve barış dolu günlere adım atmıştı. İlk dönemlerde yerli halk Venediklilerin koyduğu ağır vergilerden, angaryalardan ve her türlü suistimal ile kişiliklerine yönelik çeşitli türdeki tacizlerden kurtulmuş olmanın verdiği rahatlık ve sağlanan ekonomik gelişme dolayısıyla Osmanlı yönetimine sıcak bakmaktaydı. Ancak 19. yüzyıldan itibaren başlayan milliyetçilik ve Yunanistan'la bütünleşme çabalarının yanı sıra giderek bozulan ekonomik ve sosyal durum nedeniyle yerli halkın Osmanlı yönetimine olan bakışında da değişiklikler meydana gelmişti.

Hoşnutsuzluklarını dile getirmek istediklerinde karşılaştıkları sert müdahaleler neticesinde birbiri ardına patlayan isyanlarla, her seferinde daha kanlı bir senaryoyla karşılaşan Girit'te, bu yüzden Yunanlılar ile Türkler arasındaki düşmanlık alabildiğine derinlik kazanmıştı. Özellikle de Resmo (Rethymno) yakınlarındaki Arkadi Manastırı'nda 1866 yılındaki isyan sırasında yaşananlar, daha sonraki yıllarda giderek bir mitosa dönüşmüş ve belki de burada olanlar Girit adına verilen, Yunanistan'a bağlanma mücadelesinin mistik sembollerinden birisi haline gelivermişti. 1866 yılındaki isyanın Osmanlı askerleri tarafından bastırıldığı günlerde, direnişi sürdürmeye çalışan 300 kadar silahlı er-

kek ile beraberindeki 500 kadar kadın ve çocuğun sığındıkları manastırda direnmeye devam etmeleri, sonuçta Arkadi Manastırı ile özdeşleşecek olan bir trajedinin de yaşanmasına neden olmuştu. Osmanlı askerleri tarafından çevrilen ve direnecek silah, mühimmat ve yiyecekten yoksun kalan direnişçiler, yapılan teslim ol çağrılarını geri çevirmiş ve sonunda bir keşişin manastırda kalan son mühimmat olan barut fıçılarını havaya uçurmasıyla teslim olmaksızın ölümü tercih etmişlerdi. Yaşanan bu trajik olay, Girit'te bu tarihten sonra ortaya çıkan tüm isyanların bir anlamda rehberi olmuş, aynı zamanda Girit'teki Yunanlıların Osmanlı'dan her anlamda çoktan koptuklarını göstermesi açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştu.

İsyan büyük devletlerin araya girmesi ve padişahın da Sadrazam Âli Paşa'yı adaya göndererek yayımladığı bir nizamname ile genel af ilan etmesi ve Hristiyan ahaliye yeni birtakım haklar tanınmasıyla kısmen yatışsa da, 1878 yılında yaşanan gelişmeler dolayısıyla tekrar alevlenmekten geri kalmamıştı. Tarihler 93 Harbi olarak geçen Osmanlı-Rus savaşı sırasında bu durumu fırsat bilen Hristiyanların başlattığı isyan, o dönemde Yunanistan'ın ve Giritli isyancıların taleplerini kendi çıkarları için uygun bulmayan büyük devletlerin destek vermemesi ve sonrasında Berlin'de toplanan konferansta Girit'in Yunanistan'a bağlanması konusunu gündeme dahi almamaları ve yalnızca yapılacak bazı hukuki düzenlemelerle yetinmeleri, tüm Yunanlılarda büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Ancak bu durum yine de adanın Osmanlı idaresinden ayrılmasındaki önemli aşamalardan biri olarak tarihlere geçmişti.

Çünkü yapılacak hukuki düzenleme Ada'nın yönetimine Hristiyan bir vali getirilmesini ve 49'u Hristiyan, 31'i Müslümanlardan oluşan toplam 80 kişilik bir meclisin kurulmasını öneriyordu ki, bu gelişme Girit'in özerklik ka-

zanmasının da bir anlamda tescili oluyordu. Hanya yakınlarındaki Halepa mevkiinde imzalandığı için tarihlere Halepa Mukavelenamesi olarak geçen bu protokol sonucunda Girit en azından içişlerinde Osmanlı'dan bağımsız hale gelmiş oluyordu. Böylece isyanlar ve isyanın sonunda büyük devletlerin de araya girmeleriyle tanınan yeni imtiyazlar ve haklarla Osmanlı yönetiminden her geçen gün biraz daha uzaklaşan Girit resmi olarak 1912 yılında Yunanistan'a bağlanmış olsa da, 1898 yılında Batılı devletlerin yine bir isyan sonrasında adaya asker çıkartarak müdahalede bulunmaları neticesinde Osmanlı yönetiminden fiilen kopmuş bulunmaktaydı.

1896 yılında yaşanan ve daha önceki tüm isyanlarda olduğu gibi kanlı bir şekilde bastırılan isyanın sonrasında, Osmanlı devleti Halepa Mukavelenamesi'ne benzer yeni bir belgeyi imzalayarak yürürlüğe koymuş. Osmanlı devletinin Ada'da barışı ve dolayısıyla da hâkimiyetini tekrar sağlamak için uğraş verdiği günlerde bir Yunan filosofunun Girit'e gönderilmesi ve adaya asker çıkarılması gerilimi yeniden artırmıştı. Ancak Batılı devletlerin önce Yunanistan'ı bu davranıştan vazgeçmeye çağırmaları ve uymadığı takdirde birtakım yaptırımlara maruz kalacağı yönündeki uyarıları ile nispeten rahatlayan İstanbul hükümeti, aynı devletlerin bu kez de Osmanlı devletini adada herhangi bir müdahalede bulunmaması yönünde uyarmaları ve Müslüman halkın güvenliğinin sağlanmasıyla askerlerini çekmesi talebinde bulunmaları karşısında doğruyu söylemek gerekirse ne yapacağını bilemez bir konuma düşmüştü.

Ne yönde tavır alması gerektiğini bir türlü kestiremeyen Osmanlı hükümetine karşın Yunanlılar adadaki askerî hareketliliklerini sürdürmeye devam etmişti. Bunun sonucunda da, kısa vadede olmasa bile uzun dönemde kendi lehlerine işleyecek bir süreci harekete geçirmeyi başarmışlardı. Yu-

nanlıların bu davranışları ve yapılan uyarılara kulak asma-
maları neticesinde Fransız, Rus, İtalyan, İngiliz, Almanya
ve Avusturya orduları Hanya'da karaya asker çıkararak ço-
kuluslu güç adına Girit'e ve onun sorunlu dünyasına mü-
dahalede bulundular. Bu durum ilk anda Yunanistan'a karşı
yapılmış gibi görünse de Ada'daki kontrolün fiilen çokulus-
lu güce, oradan da belli bir dönem sonunda Yunanistan'a
geçmesi anlamına geliyordu.

Hele 1898 yılında Yunan veliaht prensi Yorgo'nun üç yıl-
lığına adaya genel komiser olarak atanması, söz konusu sü-
reci adeta onaylarken, hızlandırıcı bir etki yapmaktan da
geri kalmadı. Hanya başta olmak üzere Girit'in belli başlı
kentlerinde Yunan kökenliler tarafından büyük bir coşkuy-
la karşılanan bu gelişme günlerce süren şenlikler eşliğinde
adeta Yunanistan ile beklenen birleşme gerçekleşmişçesine
kutlanmıştı. Bu yaşananlar belki de en coşkulu ve en heye-
canlı bir biçimde kendisi de Giritli olan Nikos Kazan-
kis'in *Zorba* adlı romanında, romanla aynı adı taşıyan kah-
ramanı tarafından dillendirilmişti.

Sana söylemek istediği şey şu: Krallık gemisi bayrak-
larla donanmış halde yaklaşıp toplar atıldıktan ve Prens Gi-
rit'e ayak bastıktan sonra... Sen özgürlüğüne kavuştuğu için
tümünden deliren bir halk gördün mü? Hayır mı? Öyleyse,
zavallı patronum, kör doğdun, kör öleceksin demektir. Ben
bin yıl yaşasam ve etimin yalnız bir lokmacığı kalsa bile, o
gün gördüğümü unutmayacağım. Eğer insan gökteki cen-
netini kendi seçseydi –ki böyle olması gerek, çünkü cennet
bu demektir– Yaradana şöyle derdim ben: 'Tanrım bırak be-
nim cennetim frenk üzümleri ve bayraklarla süslü bir Girit
olsun ve Prens Yorgos'un Girit'e ayak bastığı an sonsuza
dek sürsün'..."

Girit böylece çok uzun ve kanlı bir sürecin sonunda Os-
manlı yönetiminin elinin avucunun arasından kayıp gider-

ken adadaki Müslüman halkı da aynı dönemde zor günler beklemekteydi. Gerçi halk, özellikle de köylerde yaşayanlar hemen her isyanda ilk saldırılacak unsur haline gelmelerinin ötesinde, son dönemlerde giderek daha örgütlü hale geldikleri gözlemlenen silahlı direnişçilerin de en önde gelen hedefleri haline gelmişlerdi. Basılan köyler, yakılan evler, kimi zaman topluca katledilen masum insanlar ve bunlara karşılık eli silah tutan Müslümanların da olan bitenin intikamını almak adına yine başka masumlara karşı giriştikleri eylemler, Girit'te içine düşülen çıkmazı daha da karanlık bir hale getirmekteydi. Osmanlı devletinin Ada'daki hükümrانlığının sürdüğü günlerde her şeye rağmen arkalarını dayayacak bir merci bulan Müslümanların, Girit'in statüsünde yaşanan ve giderek resmiyet kazanan bu değişiklik karşısında durumu kendi lehlerine değiştirebilmek hatta mevcut konumlarını koruyabilmek adına yapabilecekleri fazlaca bir şey yoktu. Daha doğrusu imkân ve ihtimal kalmamıştı.

Halbuki yaklaşık 250 yıllık bir geçmişe sahip olan bu adadaki varlıklarının başlangıç serüveniyle Girit'in onların hayatlarına kök salarak bu insanları adanın bir unsuru haline getirişinin öyküsü bambaşka bir güzergâhta yazılarak gelişmeye başlamıştı. Venediklilerin elinde bulunan ve çok uzun süren savaşlarla birlikte parça parça Osmanlıların eline geçen Girit Adası'nın fethine batı tarafından başlanmış, önce 1645 yılında Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa'nın komutasındaki bir ordu tarafından Hanya alınmış, arkasından da Deli Hüseyin Paşa 1647'de Resmo'yu ele geçirmişti. Sonra aradan geçen yirmi iki yılın sonunda Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın komutasında 1669 yılında Kandiye'nin de alınmasıyla Ada'nın tamamının Osmanlıların kontrolüne geçme süreci tamamlanmıştı.

Yirmi beş yıla yakın bir zaman zarfında aralıklarla devam

eden savaşlar dizisinin sonunda bir âşışın Girit adına söylediği türkünün dizelerinde,

*“Girit defterleri irsal oldu
Hâk-i izzetinde bil padişahım
Cümle adüvlerin bağrı delindi
Sen gül gibi açıl, hey Padişahım*

*Garip aşık bunu böyle der idi
Kalmayup düşmanın bağrı eridi
Bin elli beşinde aldık Girit’i
Gayet mübarektir, hal padişahım”*

ifadesiyle padişaha müjdelenen bu gelişme, herhangi bir fetih olmanın çok daha ötesinde aynı zamanda renkli ve bir o kadar da karmaşık bir sosyal ve kültürel yapının temellerinin atıldığı bir başlangıç olmuştu.

Adanın fethi için yola çıkan orduya Anadolu’nun değişik bölgelerinde yaşamakta olan ve erken dönem Osmanlı fütihat geleneği içinde çok önemli bir yeri olan ve alperen ruhunu o dönemde hâlâ yaşatmakta olan Bektaşiler de büyük kitleler halinde Girit’in fethine katılmışlardı. Adanın ele geçirilmesi için verilen savaşta büyük yararlılıklar gösteren Bektaşiler, Girit’in fethi sonrasında da bu çabalarının ödülünü alırlar. Kendilerine kılıç hakkı olarak büyük arazilerin bahşedilmesinin yanı sıra tekke açmaları konusunda da izin verilmiş, hatta ondan da öte adaya bir anlamda Anadolu kültürünün adeta mührünü vurmaları adına kendilerine her türlü kolaylık sağlanmıştı.

Bu bağlamda Girit Adası’ndaki ilk Bektaşî tekkesi de Mevlana Derviş Ali Baba tarafından kurulur. Kırşehir müftüsü Horasanlı Mehmet Hudâbende’nin oğlu olan Ali Baba diğer tüm Bektaşiler gibi savaşa fiilen katılmış, daha sonra Kandiye’de Horasanlı Dergâhı adıyla bilinen tekkesini kurarak ba-

şına geçmiş ve ömrünün sonuna kadar da, adanın Osmanlı şemsiyesi altında Müslüman Türk kimliğiyle bütünleşmesi yolunda gayret sarf etmişti. Ali Baba'nın ölümünden sonra Horasanlı Dergâhı merkez olmak üzere Girit'te birbiri peşi sıra birçok Bektaşî tekkesi daha açılmış, bir anlamda adanın kılıçla fethi sonrasında bu kez de manevi bir gücün etkisiyle Osmanlı'nın bünyesine dahil edilmesine çalışılmıştı.

Adada yaşayan Yunan asıllıların yanı sıra, çoğunluğu büyük arazi sahibi olan İtalyanların da yaşamakta olduğu Girit'e bu fetihten sonra Anadolu'dan yeni yerleşimciler gelmiş ve Girit'in etnik yapısı bir hayli renkli ancak o oranda da birbirine zıt bir manzaraya bürünmüştü. İşte tam da bu zorlu süreçte Bektaşîler kendi dışındaki inanç sahiplerine karşı sergiledikleri olağanüstü hoşgörüyü birbirine taban tabana zıt bu kitleleri ortak bir paydada birbirine bağlamayı başarmışlardı. O da temelinde insanı bu evrenin merkezi olarak kabul etmekten gelen ve o sebebe istinaden her ne olursa olsun salt insan olduğu için ona saygıyı esas alan bir dünya görüşüne sahip olmaları dolayısıyla bu zorluğu aşmakta önemli bir rol üstlenmişlerdi.

Farklı din ve inançların birbirinin varlığına saygılı olarak nasıl yaşayabileceğinin en başarılı örneklerinden biri olarak ortaya çıkan 17. ve 18. yüzyıl Giriti'ndeki bu yapılanma ilerleyen dönemlerde farklı kültürler arasında geçişken bir alanın da doğmasına sebep olmuş ve Girit'te mevcut tüm dinler, kültürler ve etnik özellikler arasında bir etkileşim başlamıştı. Bu durum sonuçta, birbirlerinin paskalyalarını, kandillerini aynı içtenlikle kutlayan insanlar ile camide Yunanca dua eden Müslümanlardan kilise korolarında prova için makamla salavat-ı şerife okuyan keşişlere değin eşine benzerine pek rastlanmayacak bir karışımı ortaya çıkarmıştı.

Zaman içerisinde büyük toprak sahibi bazı İtalyanların da muhtemelen hukuki durumlarını güvence altına almak

adına Müslüman olmaları neticesinde onların da Girit'teki Müslüman dünyasına kendi inanç sitemlerinden taşıdıkları çeşitli unsurlarla daha da ilginç bir hal alan adadaki sosyal ve kültürel yaşamın yanı sıra, ilk dönemlerde ekonomide de büyük bir gelişme gözlenmişti. İtalyanlar ile adaya gelen Müslümanların büyük toprak sahipleri ve kentlere yerleşmiş unsurlar olarak ekonominin esas itici gücü biçiminde ortaya çıktıkları ortamda, Yunan kökenlilerinse küçük toprak sahibi köylüler olarak çoğunlukla kırsal kesimde toplandıkları görülmektedir.

Bu sebebe istinaden, daha önce Venedikliler eliyle başlayan Girit'teki kentleşme süreci, bu yeni dönemde Müslümanların elinde ve daha önceki dönemin baskın unsuru Latin kültürünün üzerine İslam kültürünün yerleşmesiyle kendine özgü bir gelişme çizgisi göstermeye başlamıştı. Böylece kentlerde kısa zaman zarfında İtalyan mimarisinin karakteristiğini yansıtan taştan yapılmış ve dar sokakların aracılığıyla birbirine bağlanan mahallelerde toplanmış evlerin yanına, Türkler tarafından bahçe içinde şahnişinli evler inşa edilerek farklı bir manzaranın oluşması sağlanmıştı. Ancak bunu yaparken adada mevcut yerel kültürlerin birçok özelliğinden yararlanılmış ve yeni dönemin mimari şekillenmesinde birbiriyle iç içe geçen bu kültürlerin karşılıklı etkileşiminden yepyeni bir senteze ulaşılmıştı. Öyle ki, bu durum kısa bir zaman zarfında Venedik tarzındaki kapısının üzerinde “Yâ Hâfız” (Ey Koruyucu) ibaresinin yer aldığı Osmanlı konaklarından, bir köşesinde çan kulesi öbür köşesinde minarenin yer aldığı kiliseden bozma camilere değin başka yerlerde kolayca rastlanılmayacak bir görünüme ulaşıvermişti.

Müslümanlardan büyük toprak sahibi olanlarının zeytin üretimi ve zeytinyağı imalatıyla uğraştığı Girit'te Yunanlılar ise kendi köyleri bünyesinde gerçekleştirdikleri küçük ölçekli tarım, hayvancılığın ve balıkçılığın dışında büyük bir

çoğunluk itibarıyla Müslümanlara ait çiftliklerde mevsimlik işçi olarak çalışmaktaydılar. Yunanlıların balıkçılığın hariçinde deniz taşımacılığının her türünde de çalışıyor olmaları dolayısıyla, bir anlamda Müslümanların daha çok karada, Yunanlılarınsa önemli bir kısmı itibarıyla denizlerde ekmek kavgası vermeleri, uzun vadede Müslümanların geldikleri topraklardan yani Anadolu'dan giderek uzaklaşmalarına sebep olmuştu. Buna karşın gemilerle sürekli olarak Mora ve diğer adalar arasında dolaşan Yunanlılarsa bir anlamda Girit'in gözü kulağı haline gelmişlerdi. Hatta Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında ise, bu denizciler artık sadece Akdeniz'e yelken açan insanlar olmanın çok daha ötesinde Girit ile Yunanistan arasında köprü olma işlevini üstlenirken adayı Yunanistan'a götürecek güzergâhın oluşturulmasındaki ilk öncüler de olmuşlardı.

Böylece yaklaşık 250 yıllık bir zaman dilimi içerisinde yazılan Girit'teki Osmanlı tarihi, aynı zamanda burada tamamen özgün denebilecek bir insan tipinin de doğmasına yol açmıştı. Kanlı bir savaşın sonunda adayı Latinlerden alan ve yerleştikleri bu adada zamanla yerel unsurların kültürel ve sosyal değerleriyle yoğrularak geçen yıllar içerisinde Giritli olarak adlandırılacak bir karakterin oluşmasını sağlayan bu insanların kaderi de, 1800'lerin sonundan itibaren yaşanan siyasi gelişmelere paralel tamamen değişmişti. Ya da daha doğru bir ifadeyle dünya siyasetini belirleyen güçlerin sürdürdükleri bir oyunun sonucu itibarıyla değişmeye mecbur edilmişti. Bütün bu siyasi gelişmelerin sonundaysa, 1900'lerin başından mübadelenin gerçekleşeceği yıla değin yaklaşık çeyrek yüzyıl devam edecek yeni ve aynı zamanda Giritli Müslümanlar için zor olan bir dönemin kapıları da böylece açılmıştı.

Akdeniz'in deyim yerindeyse tam göbeğinde yer alan Girit Adası hem doğal güzellikleri hem de iklimiyle bu coğrafyadaki pek çok mekândan farklı bir yere oturtulmayı hak etmektedir. Dört bir yanını çevreleyen Akdeniz'in lacivert sularının yanı sıra dorukları karlarla kaplı dağları, verimli platoları, eşsiz kumsalları ve zengin tarihî geçmişiyle bu ada insanlığın ilk dönemlerinden itibaren yerleşime açılmış ve zamanın akışı içinde birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştı. Bu konuk listesinde 17. yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanlar Türkler de 250 yıl sürecektir bir dönemin kapılarını açarak yer almışlardı. Daha önce de değinildiği üzere, aşamalar halinde ve bazı dönemlerinde çok kanlı çarpışmalara sahne olarak Müslümanların eline yirmi beş yıllık bir savaş sürecinin sonrasında geçen Girit, Osmanlı yönetiminde hem demografik hem de dinî açıdan çok renkli bir görünüm kazanmıştı.

Bu renkli görünüm, Müslüman Türkler, Ortodoks Yunanlılar, bir kısmı daha sonra ekonomik gerekçelerle Müslümanlığı seçen Katolik İtalyanlar, Yahudiler ile Akdeniz'in

önemli uğraklarından biri olması nedeniyle sık sık Girit'i ziyaret eden Arap, Fransız, İspanyol gemicilerden oluşmaktaydı. Günlük hayatta birkaç lisanın konuşulduğu, birkaç dinin mabetlerinin birbirinin hemen yanı başında yükseldiği bu adanın, Osmanlı dönemindeki belirleyici inanç unsurlarının en önde geleni ise hiç şüphesiz ki Bektaşilik olmuştu. Adanın ele geçirilme sürecine etkin bir şekilde katılan Bektaşîler, Girit'in fethi sonrasında savaşçı kimliklerini bir yana bırakarak hem Girit'teki Osmanlı hâkimiyetinin yerleştirilmesi, hem de adadaki farklı inanç ve kimliklere sahip toplumlar arasında birlikte yaşamının esaslarının belirlenerek, huzurun tüm Giritlilerin katılımıyla gönüllü olarak sağlanması sürecinde yer almışlardı. Ta ki, bu süreç Mora'da yanan milliyetçilik ateşiyle sekteye uğrayana değin.

Çoğunlukla Girit'in kentlerinde yerleşmiş olan Müslümanların büyük bir kısmı aynı zamanda büyük topraklara da sahip bulunmaktaydı. Bir kısmı Venedik döneminden kalan, bir kısmıysa daha sonra bu evlerin mimari stillerini yansıtabilecek tarzda inşa edilen Müslüman evleri çoğunlukla bahçe içinde iki katlı olacak şekilde yapılmışlardı. Bahçesinin içinde ahır ve evde çalıştırılan personelin barınacağı müştemilatın da yer aldığı bu evlere daha çok zengin zeytin üreticileriyle zeytinyağı imalatçılarının yaşamakta olduğu Resmo'da rastlanmaktaydı. Buna karşın Osmanlıların kent dokusuna kendine özgü nedenlerden dolayı pek müdahalede bulunmadıkları Hanya ve Kandiye gibi kentlerdeyse daha çok bitişik nizamda inşa edilmiş evlerden oluşan kalabalık mahalleler görülmekteydi. Geleneksel mimari uygulamaların daha yoğun ve etkin bir şekilde uygulanma şansının ele geçirildiği Resmo, tüm Girit kentleri içinde Osmanlı kenti havasını en fazla kazanan yerleşim birimi olmuştu. Buna karşın Kandiye ve Hanya da Osmanlı mimarisi ancak mevcut dokunun üzerine, evlerin günlük kullanımı Müslü-

man Türklerin yaşamlarına uyarlayacak bir tadilat unsuru olmaktan öteye gitmemişti. Bu durum sonuç itibarıyla Osmanlı döneminde Girit kentlerinin her birinde bir ötekine benzemeyen konut tiplerinin oluşturduğu farklı kentsel dokular ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Kentlerin oluşumunda gözlemlenen bu farklılaşma adada yaşamakta olan grupların her birinin günlük yaşamlarına da yansımıştı. Alışkanlıklar, âdetler, gelenek ve görenekler ile tüm bunların yanı sıra hayata bakışta ve dünyanın algılanmasında da her toplumun kendine özgü değer yargıları ve davranış biçimleri zaman içinde gelişerek ortaya çıkmıştı. Adanın bir anlamda sahibi ve yöneticilerinden olmaları dolayısıyla Müslümanlar, yerleşmek için çoğunlukla yüksek surlarla çevrili kentleri tercih etmişlerdi. Kent merkezlerinin dışına yerleşmiş olan az sayıdaki Müslüman da köylerini kent merkezine fazla uzak olmayan merkezlere kurarak, bir anlamda yönetim erkine yakın olmayı ve dolayısıyla da güvenliği ön plana almışlardı. Buna karşın Yunanlılar ise çoğunlukla kent merkezlerinden uzak yörelerdeki köyleri yerleşim için tercih etmişlerdi. Bu yerleşim manzarasından anlaşıldığı kadarıyla birbirleriyle pek de içli dışlı olmak istemedikleri anlaşılan iki kesimin kent merkezlerindeki mahalleleri de birbirinden belirgin şekilde ayrılmış durumdaydı. Günlük yaşamın bir zorunluluğu olarak kamusal mekânlarda bir araya gelen bu insanların onun dışındaki zamanlarda birbirleriyle ilişkilerinin de en alt düzeyde olduğu adadaki bir başka gerçeği oluşturmaktaydı. Mahallelerin yanı sıra mesleklerini icra ettikleri mekânları itibarıyla da birbirine mesafeli duran bu insanların Kandiye, Hanya gibi kentlerde gittikleri kahveleri bile ayırırdı ve iki milletten insanın buralarda karşı karşıya gelişleriye ancak iki grup arasında kavga çıktığında veya isyan ateşinin Girit'i yeniden sardığı günlerde birbirinden olan bitenin acısını çıkarmak için olurdu.

Büyük topraklara sahip olan Müslümanlar çoğunlukla zeytin üretimi ve zeytinyağı imalatıyla meşgul olmaktaydılar. Yunanlılarınsa Müslümanlara göre daha küçük topraklarda zeytin ile adaya özgü diğer bitkilerin üretimini yaptığı Girit'te, hayvancılık ile peynir ve yağ üretimi gibi alanlarda yine çoğunlukla Yunanlı köylülerin tekelinde bulunmaktaydı. Müslümanlara ait zeytin bahçelerinde de mevsimlik işçi olarak çoğunlukla Yunanlılar çalışırlardı. Adada zeytinin yanı sıra özellikle iç kesimlerindeki Laşit'te (Lasithi) buğday, arpa başta olmak üzere her türlü tahıl ile birçok sebze ve meyve de yetiştirilmekteydi. Kentlerde yerleşmiş olan Yunanlıların büyük çoğunluğu ise esnafılık, gemicilik ve balıkçılık yapmaktaydı.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında ortaya çıkan Yunan aydınlanmasının bir yansıması olarak Yunanlılar arasında eğitime verilen önem büyük artış göstermiş ve bunun sonucunda da 19. yüzyılın sonlarına doğru adadaki avukat ve öğretmenlerin büyük bir kısmı Yunanlıların arasından çıkmıştır. Müslümanlarınsa ancak son dönemlerde eğitim konusuna el attıkları ve bu konuda yetersizliklerini telafi etmeye çalıştıkları görülmüştü. Tanzimat sonrasında açılan okullarda altı sene eğitim verilen okullara kentlerdeki tüm kız ve erkek çocukların devam ettikleri bilinmektedir. Buna karşın lise düzeyinde eğitim veren rüştiyelere ise ancak erkek çocukların devam etmesi mümkün olmaktadır. Eğitime devam etmek isteyen kızlar ise sayıları az olmakla birlikte İstanbul, İzmir gibi büyük kentlere gönderilir ve eğitimlerini orada sürdürürlerdi. Girit'teki Osmanlı hâkimiyetinin son yıllarında Müslüman Türk kızlarının eğitim açısından geri kalmasına sebep olan bu durumu telafi etmek için Kandiye, Resmo gibi büyük kentlerde kız sanat enstitüleri kurulmaya başlanmıştır. Bilhassa Resmo'da kentin ileri gelenleri tarafından kurulan ve modern yön-

temlerle eğitim vererek kızları hayata hazırlamayı amaçlayan enstitü Yunanlıların bile takdirini kazanmıştı.

Halepa Mukavelenamesi'ne kadar İstanbul'un gönderdiği bir vali tarafından idare edilen Girit'te yönetim 19. yüzyılın son çeyreğinde Hristiyan bir valiyle Müslümanlar ile Hristiyanların karma olarak oluşturdukları bir meclise geçmişti. Yine 1864 vilayet nizamnamesine göre seçimle belirlenen belediye başkanları da adadaki Osmanlı hâkimiyeti fiilen sona erene değin Türkler arasından seçilmişlerdi. Yine son dönemde oluşturulan Girit yerel meclisine de Kandiye, Hanya, Resmo gibi kentlerden Türkler temsilci olarak seçilmeyi başarmışlardı.

Bilhassa son dönemlerde zengin Müslümanların Avrupa'dan öğrendikleri modern tarım yöntemlerini uygulamalarıyla artış gösteren zeytin üretim rekoltesi ve buna bağlı olarak özellikle Resmo'daki Müslümanların kurdukları zeytinyağı fabrikaları adadaki en önemli sanayi faaliyeti olarak ortaya çıkmış ancak üst üste gelen savaşlar ve isyanlar dolayısıyla daha fazla gelişme imkânını bulamamıştı. Öyle ki, bu dönemde yetiştirdikleri zeytinler ve ürettikleri zeytinyağlarıyla San Francisco'da uluslararası fuarlara katılan bazı Müslüman müteşebbisler madalya bile kazanmışlardı. Balkanlar'daki Müslümanlardan farklı olarak dış dünyayla daha yakın bir şekilde temasa geçtikleri gözlemlenen Giritli Müslümanların bu çabaları da adanın giderek bozulan ortamı ve idari istikrarın ortadan kalkması sonucunda büyük bir ekonomik dönüşüme yol açmadan sona ermişti.

19. yüzyıldan itibaren başlayan Batı ile eklemlenme süreci dolayısıyla kentlerde ortaya çıkan Batılı yaşam tarzı mimariden bahçe tasarımına, sosyal yaşamdan evlerdeki mobilyaya kadar birçok alanda Batılı çizgileri daha fazla yansıtır hale gelmişti. Bilhassa giyim kuşam konusunda kentlerde yaşayan erkekler daha önceki dönemlerde giydikleri ge-

leneksel giysileri terk ederek ceket, pantolon gömlek ve kravattan oluşan modern tarzda bir giyime yönelmişlerdi. Kadınlar ise tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Girit'te de 12 yaşından itibaren çarşafa girer ve kamusal alanlara da tesettürsüz çıkmazlardı. Buna karşın köylerde yaşayanlar şalvar, üstlerine de Girit'e özgü motifleri içeren yelek giyer, başlarındaysa sarık sararlardı. Müslümanların lacivert Yunanlılarınsa siyah şalvar giydiği Girit'te Müslüman köylülere bellerine kırmızı geniş bir kuşak sarar, Yunanlı köylülere şalvarları gibi siyah kuşağı tercih ederek, giyimde de kendilerine özgü gelenekselliği yansıtırlardı.

Zeytinyağı ve sebzelerin yanı sıra adanın çeşitli kesimlerinden toplanan birçok otun kullanıldığı yemek ve salatalar Girit mutfağının temel taşlarını oluşturmaktaydı. Balık ile bilumum deniz ürünlerinin önemli bir yer işgal ettiği Girit mutfağının değişmezleri arasında birçok peynir yer alırdı. Her öğünde kullanılmasının yanı sıra "malaka" olarak adlandırılan ve tuz konmadan imal edilen peynirden yapılan tatlı başta olmak üzere peynir Girit mutfağında pek çok alanda kullanılan temel maddelerden biri durumundaydı. Ekmek üretimi için gerekli olan buğday, arpa gibi maddelerin adada yeterli miktarda üretilmemesi dolayısıyla bu konuda dışa bağımlı olan Girit, bilhassa savaş dönemlerinde bunun sıkıntısı çekmiş olmakla birlikte, adanın kendi doğasının özelliklerini yansıtan örneklerden oluşan mutfakıyla nevi şahsına münhasır bir konuma oturtulmayı hak etmektedir. Girit tüm Ege ve Akdeniz adalarında olduğu gibi kendi topraklarında yetiştirilen üzümlerden üretilen şarapları ve Anadolu ile Ortadoğu tınlarını içinde barındıran müziğiyle de kendine özgü bir havayı yansıtır. Türkçe sözlerle de sahip olan Girit şarkılarının bazıları Bektaşî nefeslerinden etkilenmiş, bazıları da Anadolu ile Yunanistan ana-karasından adaya ulaşan ezgilerden esinlenerek bestelenmiş

ve bir anlamda Girit'in kendine özgü renkliliğini yansıtacak tarzda günlük hayattaki yerini almıştı.

Görüldüğü üzere günlük yaşamı, insan ve doğa dengesi- nin uyumlu birlikteliği üzerine oluşturan Giritlilerin siyasi anlamda aynı uyumlu tabloyu oluşturamadıkları bir gerçektir. Dinden kültüre, gelenek görenekten her iki milletin adadaki siyasi konumuna değin birçok nedene bağlı olarak farklılaşan bu iki toplum arasındaki çatlak, dünya gündemine giderek hâkim olan milliyetçilik ve buna karşılık silahlı güç kullanmaktan başka yol yordam bilmeyen imparatorluk yöneticilerinin eskimiş davranış kalıpları dolayısıyla büyüyerek genişlemiş ve sonuçta her anlamda iki toplum birbirinden tamamen ayrılmıştır. Bu ortamda adanın çok renkli kültürel ortamından etkilenen ve kendine özgü bir kozmopolit kişilik ile muhafazakârlığı bir arada barındıran bir kimlik oluşturan Müslümanların bir kesimi 19. yüzyıldan itibaren gelişen eğitim ve haberleşme imkânları sayesinde dünyada olup biteni daha yakından izlemeye çalışmış ve Girit'teki konumlarını sağlamlaştıracak yol ve yöntemleri bulmaya çalışmışlardı. Ancak Balkanlar'da olduğu gibi isyanlar ve siyasi gelişmelere bağlı olarak Girit'te de bu çabalar boşlukta kaybolup giden bir yankı olmaktan öteye anlam ifade edememişti.

Epir bölgesinin dorukları her zaman karlarla kaplı dağlarının dört bir yanını çevrelediği küçük bir gölün kenarındaki Yanya, tarih sahnesine 6. yüzyılda çıkmıştı. 10. yüzyılda piskoposluk merkezi haline gelen kent, hem Adriyatik Denizi ile Makedonya bölgelerini birbirine bağlıyor olması, hem de dağlarla kaplı bir coğrafyanın sunduğu avantajlardan dolayı savunma açısından sahip olduğu önemi nedeniyle tarih boyunca bölgedeki büyük güçlerin her zaman için ilgi alanında yer almıştı. Yanya 12. yüzyıldan itibaren kente yerleşen Bizanslı entelektüellerin çabalarıyla Rönesans'a giden yolun erken dönemdeki örneklerinin ortaya çıktığı mekânlardan biri olarak da dikkat çekmişti.

Daha bu dönemlerden itibaren kendini inşa edilen kilise ve manastırların mimari üslup ve stillerinde, duvarları süsleyen fresklerle, her türlü edebî yazında gösteren bu farklı düşünce dünyası; kentin aynı dönemlerde İtalya ile gelişen ticari ortamının da sağladığı avantajlar sayesinde kısa zamanda büyük bir gelişme kaydetmişti. Bizans'ın o dönemki başkenti İstanbul'dan siyasi gelişmeler sonucu ayrılmak zo-

runda kalarak Epir bölgesine gelen ve burada kurdukları Epir Despotluğu ile yeni bir siyasi oluşumun önderliğini yapan bir hanedanın yönetimi altında gelişen bu yeniçağlara özgü iklim, önce despotluğun siyasi açıdan zayıflayarak etkinliğini kaybetmesi, sonrasında da bölgeye Osmanlıların etkin bir güç olarak girmesiyle son bulmuştu.

Osmanlı orduları II. Murat döneminde Selanik kentini uzun süren bir kuşatmayla ele geçirdikten sonra stratejik önemi dolayısıyla Yanya üzerine yönelmişti. 1430 yılında padişahın bir amannamesi Sinan Paşa eliyle Yanyalıları ulaştırılmıştı. Bu amannamede padişah Yanya ahalisine taleplerini ve bu taleplerin yerine getirilmemesi halinde başlarına gelecekleri çok açık ve sert bir şekilde dile getirmişti.

savaş sonu felaketini denemeden ve pek çok günahsızın kanının haksız yere akıtılmaktan, kenti yok yere yıkılmaktan kurtarmak için; ve direnenlerin kılıcımdan geçirildiklerini ya da askerlerim tarafından tutsak olarak doğu ve batıya satıldıklarını görmeden önce kentinizi bana teslim ediniz... dikkat ediniz, şayet teklifimi kabul etmezseniz, pişman olmaya dahi vaktiniz kalmayabilir...”

Bu açık ve net uyarı karşısında yapabilecekleri fazla bir şey olmadığını gören Yanyalılar kentlerini gönderdikleri bir temsilci aracılığıyla padişaha teslim ettiklerini ilan ederken karşılığında can, mal emniyetlerinin sağlanacağı güvencesini aldılar. Ayrıca yerel sorunların halledilmesinde, Osmanlı öncesi dönemde olduğu gibi kiliselerine ait meselelerde karar alma konusunda serbest olma hakkını ve birtakım vergilerden muaf olma ayrıcalıklarını da aldılar. Böylece Osmanlı hâkimiyetine giren Yanya kentine bu özel konumu dolayısıyla ilk dönemlerde Müslüman halk göç ettirilmemişti. Sadece Sinan Paşa komutasında bir grup asker kente gelerek devir teslim işlemini yerine getirmiş ve bir müddet sonra da kentin önde gelenlerinin kızlarıyla evlenerek, Yan-

ya'ya yerleşmişlerdi. Yerel kaynakların ifadesine göreyse, bu evlilikler öyle gönül rızasıyla değil kente gelen askerlerin bir ayın sonrasında kiliseden çıkan genç kızları kaçırmaları ve zorla nikâhlarına almalarıyla gerçekleşmişti. Buna karşın Yanyalılar da korkuları nedeniyle bu duruma ses çıkartamamış ve olan biteni kabullenmek durumunda kalmışlardı.

Böylece Osmanlı idaresine geçen bu küçük ve şirin kent ara sıra görülen isyanlar haricinde 18. yüzyılın sonlarına değin sakin denilebilecek bir dönem geçirmişti. Bu tarihte ortaya çıkan bir adam, neredeyse kentin tüm tarihiyle özdeşleşerek zamana kendi kaydını düşürürken, kendisine merkez olarak seçtiği Yanya kentini de tarih sahnesinde deyim yerindeyse oynadığı küçük rollerden sonra bir anda başrole taşıyivermişti. Söz konusu kişi, çocukluğu ve gençliği çeşitli zorluklar içinde geçmiş ve bulunduğu mevkie adeta tırnaklarıyla taşı toprağı kazıyarak gelmiş Arnavut asıllı Tepedelenli Ali Paşa'ydı. Küçük bir taşra valisiyken, hem uluslararası konjonktürün sağladığı avantajlar hem de kişisel ihtiraslarının sonsuzluğu kendisini bir anda bölgenin tek hâkimi hatta bir dönem ondan da öteye, İstanbul'daki padişahın saltanatını tehdit edecek bir noktaya taşımıştı. Üzerine düzenlenen bir sefer sonucunda öldürülerek hâkimiyetine son verilen Ali Paşa'nın varlığı ve sebep olduğu gelişmelerse Yunanistan'ın bağımsızlığına gidecek yolu açacak kadar önemli sonuçlar doğurmuş ve bu bağlamda Ali Paşa ile yaşadığı kent olan Yanya Yunanistan tarihindeki önemli aşamalardan birinin gerçekleştiği ve yaşandığı kent olarak kayda geçmişti.

Sonrasında yine eski dönemlerdeki gibi sessizliğe bürünen Yanya 1878 Berlin Antlaşması'nın akabinde Teselya'nın Yunanistan'a verilmesiyle bir anda sınır kenti durumuna gelmiş ve o günlere kadar süren sakin ve dingin ortamı da yerini daha hareketli ve daha sorunlu bir sürece terk etmiş-

ti. Bu tarihten itibaren kimi zaman propaganda amacıyla, kimi zamanda silahlı eylem amacıyla Yunanistan topraklarından gelen çetelerin etkinlik gösterdikleri Yanya, yine de Selanik başta olmak üzere Makedonya bölgesinde görülen türden şiddet eylemlerine sahne olmamıştı. Ne var ki, 1912 yılında Balkan Savaşı'nın çok ani denebilecek şekilde patlaması ve Osmanlı yönetiminin de bu duruma hazırlıksız yakalanmasıyla bir anda savaş gerçeğiyle yüz yüze kalan Yanya, yine Selanik ve benzeri birçok kentten farklı olarak kolayca teslim olmamış ve eldeki imkânlar elverdiğince direnme yolunu seçmişti.

Selanik'in hem bölgesel şartları hem de sahip olduğu imkânlar dolayısıyla daha iyi bir konumda olmasına rağmen teslim olmayı yeğlediği günlerde, yaklaşmakta olan çetin kış şartları ile yiyecek, silah ve teçhizat açısından yaşanan tüm sıkıntılara karşın savaşma kararı alan Yanya müstakil kolordusu kumandanı Esat Paşa heyetinde yer alan Kurmay Başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Bey, Kurmay Yarbey Vehbi Bey, Kurmay Binbaşı Emin Bey, Kurmay Yüzbaşı Ziya Bey ve son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı (Okday) beylerle birlikte kenti uzunca bir süre başarıyla Yunan ordusunun saldırılarına karşı savunmuştu. Ne var ki, gide rek ağırlaşan kış şartlarının yanı sıra, yiyecek bir lokma ekmek ile atacak bir tutam barutun bile kalmaması ve bütün bunlara ilaveten batı ve doğudaki tüm cephelerde Osmanlı ordularının yenilerek teslim olması sebebiyle yardım gelmesi ihtimalinin de gündemden düşmesiyle direnebilme adına tüm dayanaklarını kaybettiğini gören Esat Paşa'nın imzaladığı teslim antlaşmasıyla, Yanya 21 Şubat 1913 tarihinde Balkanlar'daki teslim olan en son mevzi olarak Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştı.

Müslüman Türklerin ve sonradan Müslümanlaşmış Arnavutlar ile Ulahların Osmanlı'nın ele geçirişinden nere-

deyse yaklaşık yüz yıl sonra yerleşmeye başladıkları Yanya'nın fiziksel ortamının dönüşümü de bu gelişmeye paralel bir şekilde gerçekleşmişti. Kale içindeki mahallede yerin yetersizliği dolayısıyla neredeyse penceresinden öteki evin penceresine rahatlıkla atlanacak şekilde birbirine çok yakın inşa edilen ahşap evlerde 17 yüzyıldan itibaren uygulanan mimari formlar, yine yer konusundaki sıkıntıya bağlı olarak diğer Balkan şehirlerine göre burada kendine özgü bir nitelik kazanmıştı. Genellikle bahçe içinde yer alan ve zemin katı ahır ya da depo olarak kullanılan, üst katlarıysa hayat denilen bir verandayla ev içindeki yaşam alanlarına açılan bir formda inşa edilen evlere bu kentte pek rastlanmamaktadır. Bunun yanı sıra 18. yüzyıldan itibaren surların dışına da taşmaya başlayan Yanya'da benzer mimari tarz burada da devam ettirilmiş ve evler yine dar sokakların çevresinde birbirlerine bitişik biçimde inşa edilmişti. İlk dönem kale içine yapılan Aslan Paşa ve Fethiye camilerine karşın daha sonraki dönemde inşa edilen camiler kentin sur dışındaki yeni kesiminde yapıldığından, Hristiyanların da yoğun olarak bu kesimde yaşamaları dolayısıyla, 18. yüzyıldan itibaren camiler ve kiliseler bu yeni gelişen ortamda iç içe geçmişti.

El sanatlarının icra edildiği çarşılar ile her türlü esnafa ait dükkânın sur dışındaki alanda yerleştiği Yanya'da farklı iki etnik ve dinî unsur arasındaki kültürel geçişkenlik fiziksel mekânlarda pek fazla ortaya çıkmasa da konuşulan dil başta olmak üzere günlük hayatın tüm alanlarında yansımalarını göstermişti. Bu gelişmede, hiç şüphesiz ki bölgedeki baskın kültürel unsurun sahibi olan Yunanlıların kentte kurdukları eğitim kurumlarının büyük rolü olmuştu. Birçok Avrupa ülkesiyle ticari bağları olan Yanyalı zengin tüccarların bu servetin bir kısmını eğitim alanına yatırımlarıyla ortaya çıkan bu okulların en meşhuru, varlığı ve saygınlı-

ğı günümüzde de devam etmekte olan Zosimaia'dır. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmak için uğraş verdiği 1828 yılında ünlü tüccar ailesi Zosimas biraderlerin maddi desteğiyle kurulan bu okul, esas şöhretini başına yönetici olarak Anastasios Sakellorios'un geçmesiyle yapmıştı. Avrupa'da eğitim görmüş ve aynı zamanda çağdaş okul yöneticiliği konusunda Avrupa'dan deneyimi bulunan Sakellorios'un başa geçmesi ve yurtdışından getirilen öğretmenlerin yanı sıra uygulanan çağdaş eğitim metotları sayesinde Zosimaia okulu kısa zamanda büyük gelişme göstermişti. Öyle ki, okulun verdiği eğitimin kalitesi ve mezunlarının toplum nezdindeki itibarı dolayısıyla, Zosimaia bir müddet sonra sadece Yanyalı Hristiyanların değil kentteki Müslümanların ve hatta başta Atina olmak üzere Yunanistan'daki pek çok kişinin çocuklarını okutmak için tercih ettiği bir okul olmuştu. Eğitim dilinin Yunanca olmasının yanı sıra günün geçerli yabancı dillerinin de öğretildiği bu okuldan pek çok ünlü Müslüman Türk de mezun olmuştur ki, bunların başında birkaç dikkat çekici örnek olmak bakımından Yanya müdafii Esat Paşa, Selanik'in teslim anlaşmasını imzalayan Hasan Tahsin Paşa ile ünlü dil bilimci ve lügatçi Şemseddin Sami Bey en önde gelenlerdir.

Okulların yanı sıra çıkardıkları gazete ve dergileri, kurdukları kimi sosyal amaçlı, kimisiyse siyasi amaçlı derneklerle Müslüman kesime göre daha fazla sosyalleşen Yunanlıların büyük ölçüde ticaretle uğraştıkları görülmekteydi. Buna karşın Müslümanlarınsa küçük esnaflıkla kent dışındaki topraklarda yapılan tarımla iştigal ettiği, bir kısmının da bilhassa 19. yüzyıldan itibaren devlet memurluğuna girerek geçimini bu yolla sağladığı görülmekteydi. Böylece 18. yüzyıldan 19. yüzyıla değin Yanya kentindeki gelişme sürecine bir göz atıldığında, Yunanlıların artan ekonomik refah ve sürekli gelişen eğitim düzeyleri sayesinde oluşturdıkları

ulusal bilinçlenme ve dünyayla eklemlenme çabalarına karşın, kentteki Müslüman kesimin her anlamda daha mütevazı ve içedönük bir yaşam biçimini tercih ettiği görülmektedir. 20. yüzyılın ilk yıllarına adım atıldığında iki toplum arasındaki ayrışma her alanda daha da belirginleşmişti. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, Yanya birçok başka örnekte de görüldüğü üzere, bu gelişmeler ışığında kâğıt üzerinde Osmanlı hâkimiyetinde görünüyorsa da, 20. yüzyıla adım atıldığı günlerde fiilen o hâkimiyet alanından çıkmalı çok zaman olmuştu.

Yunanistan'ın Bir Vilayeti olarak Selanik (1912-1924)

Trakya'nın, Makedonya'nın, Epir'in ve başta Girit olmak üzere Ege Denizi'ndeki irili ufaklı adaların, binlerce domino taşının birkaç dakika içinde birbiri peşi sıra devrilmesi misali Osmanlı coğrafyasından çıkışıyla sonuçlanan Balkan savaşları dönemi sona erdiğinde geride o topraklarda yüzlerce yıldır yaşayan insanların geleceğinin ne olacağı kocaman bir soru olarak orta yerde duruyordu. Bu bağlamda tarih sahnesinde 2300 yıldır var olan ve bunun yaklaşık beş yüz yıllık dönemini de Osmanlı idaresinde geçirmiş Selanik başı çekmekteydi.

MÖ 3. yüzyılda Makedonya krallarından Kassandros tarafından kurulan ve çok sevdiği karısı Thessaloniki'nin adıyla isimlendirilen bu kent, tüm zamanlar boyunca egemenliklerini ispat etmek ve pekiştirmek isteyen fatihler tarafından birbiri ardı sıra ele geçirilmişti. Ne var ki, babası II. Philip'in Teselya'daki bir seferden dönüşü esnasında dünyaya gelen ve bunun anısına da "Teselya'da zafer" anlamındaki Thessaloniki olarak adlandırılan güzel ve soylu bir kadınla aynı ismi paylaşan bu kent, tarihin akışı içinde ebedi anlamda

kimseye yar olmamıştı. Bu kuralı sanki 20. yüzyılın başında da bozmamak istercesine beş asırdır birlikte olduğu Osmanlı'dan da bir anda kopan Selanik böylece Yunanistan'ın Atina'dan sonraki ikinci büyük kenti olmuştu.

1430 yılında II. Murat döneminde iki aya yakın bir kuşatma sonrasında Venediklilerden alınan ve silah zoruyla ele geçirildiği için de ahalisi kılıçtan geçirilen ya da esir edilerek köle pazarlarına gönderilen kentin tamamı yağmadan geçirilmişti. Bu sebebe istinaden kayda değer sayıda Yunanlının kalmadığı kente Balkanlar'ın ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslüman Türkler göç ettirilmiş ve kent yeniden canlandırılmaya çalışılmıştı. 15. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'nın dört bir yanından gelen Yahudilerin yerleştirilmesiyle dokumacılık alanında önemli bir merkez haline gelen Selanik, demografik olarak da 20. yüzyıla kadar devam edecek olan renkli manzarasına böylece kavuşmuştu.

Sadece Balkanlar'ın değil, Güneydoğu Avrupa'nın da önemli kentlerinden biri olan Selanik'in 1912 yılının Ekim ayının son günleri itibarıyla Yunanlıların eline geçmesiyle yeni bir dönem başlamıştı. Bu dönemin ilk günleri kargaşa, karışıklık, yokluk, yağma, taciz, üst üste gelen göçlerin ortaya serdiği sefalet görüntülerinin yanı sıra, insanların yüreğine yerleşen, bundan sonra ne olacak endişesi dolayısıyla alabildiğine sıkıntılı bir şekilde geçmişti. Bu durumun farkındaki Venizelos da kenti hem bir an önce Yunanistan'ın idari sistemine adapte etmek hem de ortadaki kargaşaya son vermek adına harekete geçmiş ve Selanik'in tarihindeki ilk Yunanlı vali olarak Konstantinos Raktivan'ı kente göndermişti.

Raktivan müttefik gemilerinin girişini mayınladığı Thermaikos Körfezi'ne bu tarz durumlarda tecrübeli Fransız bir kaptanın eskortluğunda girebilmiş ve bu deniz yolculuğu

esnasında bir hayli macera yaşadktan sonra Selanik'e ayak basabilmişti. Raktivan aslen Karaferye (Veria) kökenli olan ancak işleri dolayısıyla İstanbul'da yaşayan bir ailenin çocuğu olarak 1865 yılında Manchester'da dünyaya gelmişti. Üniversiteyi Atina'da okumuş olan Raktivan üst düzey kamu görevlerinde büyük tecrübe edinmiş birisi olarak Venizelos tarafından Selanik'e acilen gönderilmişti.

O günlerin Selanik'inde halen çoğunluğu cami, medrese ve tekkelerde barınan 30.000 civarındaki Müslüman sığınmacı en büyük sorunu oluşturmaktaydı. İlk iş olarak hükümet konağında kentteki durumla ilgili brifing alan Raktivan, konağın kapısındaki padişah tuğrasını da bir Yunan bayrağı örtmek suretiyle kapattırarak ilk icraatlarına da bu şekilde başlamıştı. Sığınmacıları kentte barındırmak imkânı olmadığından ilk fırsatta gerekli önlemleri alarak geldikleri köy ve kasabalara göndermeyi ve kenti bir an önce bu durumdan kurtarmayı planlayan Raktivan'ın bunu nasıl yapacağı ise büyük bir muamma olarak ortada durmaktaydı. Yunan ordusuyla beraber ganimet umuduyla gelenler tarafından evlerine, tarlalarına el konulmuş bu insanların tekrar oralara dönmeleri pek de kolay görünmüyordu. Hele daha önce yaşadıkları yerler Bulgarların elinde kalmış olanların dönmeleri, tek kelimeyle imkânsızdı. Bu sığınmacıların yanı sıra Yunanlı yetkililerin canını sıkıan bir başka durum da kentteki Bulgar askerinin varlığı ve Bulgar komutanların Yunanlıları umursamayan başına buyruk tavırlarıydı.

Selanik'e iki tabur askerle giren Bulgarlar, Yunanlıların tabiriyle sanki Osmanlı devletinin bölgedeki vârisiymişçesine davranmaya başlamışlar ve ilk olarak kentin uygun gördükleri yerlerinde kontrol noktaları kurmuşlardı. Kentteki Yunan ordusunun varlığını hiçe sayan bu davranışın yanı sıra, o günlerde sığınmacıların bulunduğu Ayasofya ve Aya Yorgi'yi boşaltarak Bulgar kilisesi yapmak için giri-

şimlerde bulunmaları tepkileri iyiden iyiye artırmıştı. Bulgarların Selanik üzerindeki emellerini açıkça gösteren bu tarz girişimler, ilk günlerde Balkanlar'da yaşanan gelişmelerin alabildiğine hızla değişmesi, dolayısıyla her geçen gün yeni bir evreye geçilmesinden ötürü kesin bir sonuca ulaşamamışsa da, bütün bu yaşananlar yine de kentte huzursuz bir havanın varlığını sürekli olarak korumasına neden olmaktan da geri kalmamıştı.

Bu arada ne yapacaklarını bilemeyen Müslüman sığınmacılar, barınmaya çalıştıkları cami, kilise, medrese benzeri yerlerden çeşitli gerekçeler gösterilerek çıkartılmaya çalışılmakta, bu durum da o günlerde kentteki gerilimli havayı artırmaktaydı. İlk günlerin korku ve endişe dolu havası nispeten geride kalınca, bu insanların ne olacağı konusundaki tepkiler ve yeni Yunan idaresinden konunun çözümü yolundaki beklentilerde artmaya başlamıştı. Bütün bu sorunlarla çevrili bir ortamda valilik görevine getirilen Raktivan'ın ilk icraatı sığınmacılar için geçici bir çözüm olsa da kentin dışındaki bir arazide çadırlar kurmak ve onları oraya yerleştirerek, kent içinde normalleşmeyi sağlamak olmuştu.

Bulgarları ise üzerlerine fazlaca gitmeden, ancak bulundukları konumdan da öteye geçemeyecek şekilde belirli bir alanda kontrol altına alan Raktivan'ın karşısındaki asıl büyük sorunsal kentin idari yapısının Yunanistan'ın sistemine nasıl adapte edileceği, daha doğrusu bu adaptasyonun ne kadar bir zaman zarfında gerçekleşecekti. Sorunun en önemli yanını da Osmanlı Bankası'nın İngiliz ve Fransız hükümetlerinin denetiminde olması, yine bölgede faaliyet gösteren tütün rejisi ile yabancı sermayenin işletme hakkına sahip bulunduğu elektrik, demiryolu, liman, tramvay ve su şirketlerinin Avrupalı hissedarlarının akıbetlerinin ne olacağıydı. Bu durum beraberinde kentteki konsolosların bu konularla ilgili olarak sürekli müdahalelerine de sebep

olmaktaydı. Söz konusu problemlerin kısa zamanda çözümü kavuşturulmaması halinde bir müddet sonra devreye konsolosların yerine Londra'daki, Paris'teki, Berlin'deki hükümetlerin doğrudan girecekleri aşıkârdı. Özellikle de Alman konsolosunun Selanik'teki Müslümanlarla toplantılar yapması ve bazı Müslümanlara Alman pasaportu vererek bölgede dolaşmalarını kolaylaştırmak yönünde yaptığı girişimler, Venizelos'u bir hayli rahatsız etmişti.

Bu bağlamda yabancı hükümetlere bölgede ve Selanik'teki çıkarlarının kesinlikle korunacağı garantisi verildikten sonra, Müslümanlarla ilgili çözümler oluşturulması yolunda da bazı dikkat çekici adımlar atılmaya başlandı. İlk alınan tedbir, sertlikleri ve Venizelos'a bağlılıklarıyla bilinen daha fazla sayıdaki jandarmanın Girit'ten kente gönderilmesi oldu. Yayımlanan bildirilerle Yunan hükümetine karşı girişilecek her türlü eylemin veya şüpheli görülen etkinlikleri düzenleyenlerin divânıharpte yargılanarak şiddetle cezalandırılacağı da belirtildi.

Yine bu tedbirler kapsamında bölgenin ele geçirilmesi sürecinde Yunanlılara karşı savaşırken esir düşenler derhal Anadolu'ya gönderilerek, Yunanistan'dan uzaklaştırıldılar. Yine bu bağlamda sığınmacılarından köylerine dönebilme imkânı olanlar köylerine yerleştirilirken, geri kalanlar bir anlamda resmî bir anlaşma kapsamında olmaksızın ilk mübadiller olarak, bu savaş esirleriyle birlikte Anadolu topraklarına gönderilmeye başlandılar. Bunların yanı sıra Selanik ve çevre ahalisinden özellikle de bu topraklarda malı mülkü olmayanlar birer ikişer İstanbul'a ve Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardı.

Bütün bu tedbirlerin yanı sıra, Yunan hükümeti kendisi açısından potansiyel tehlike olarak gördüğü Müslümanları gözaltına almaya ve belli başlı merkezlerde toplamaya da başlamıştı. Mevcut Yunan idaresine karşı bir eyleme girişe-

cekleri veya oluşturacakları teşekküller vasıtasıyla bir tehdit unsuru haline gelecekleri düşünülen birçok işadamı, gazeteci, büyük toprak sahibi ve Osmanlı dönemi idarecisi gözaltına alınmıştı. Bilhassa İkinci Balkan Savaşının başlaması ve Bulgarların işgal ettikleri yerlerden ve dolayısıyla Selanik'ten de çıkarılmaları sonrasında, kendisini daha rahat hisseden Yunan hükümeti bu tarz girişimlere daha da hız vermişti. Böylesi faaliyetler, potansiyel tehlike kabul edilenlerin toplumdan yalıtılarak göz önünde bulundurulmaları avantajını sağlarken, bir yandan da Müslümanlar arasında yeni yönetimin kararlılığını göstererek adımların daha dikkatli atılması konusunda uyarıcı bir etki yapmaktaydı.

1913 yılının başlarında durumun nispeten de olsa dengelemeye yüz tuttuğu günlerde Selanik bu sefer de siyasi bir cinayetle sarsıldı. Birinci Balkan Savaşı sonrasında hem Balkanlar'da hem de Avrupa'da tam olarak yerine oturmamış olan dengelerin nasıl sağlanacağı konusunda Yunan hükümeti nezdinde de, o dönemin Avrupası'nın iki büyük kampından birine girmesi yönünde yapılan telkinler ve hatta baskılara karşı belli bir tarafsızlık politikası izlemeye çalışan ve atacağı adımları dikkatli bir şekilde belirlemeye  alışan Kral Yorgo, 5 Mart 1913 tarihinde Selanik'te uğradığı bir silahlı saldırı sonrasında hayatını kaybetti. Herkes gibi bu olay Müslümanlar arasında da, saldırıda kendi parmakları olacağı gerekçesiyle birtakım olumsuz gelişmelere maruz kalacakları endişesini yaratırsa da, kısa zaman zarfında katilin yakalanmasıyla bu endişeler son bulmuştu. Aleksandros Skinas adındaki bir saldırgan tarafından gerçekleştirilen bu olayın ilk şoku atlatıldıktan sonra, olayın nedenleri üzerinde çeşitli spe  lasyonlar yapılmaya başlanmıştı. Kimileri Skinas'ın akıl hastası olduğunu, kimisi de anarşist olduğunu s yledilerse de, büyük çoğunluk bu olayın o dönemin büyük g  leri tarafından Yunanistan'a verilen bir

mesaj olduğunun altını çizdiler. Bu olay aynı zamanda yeni Kral Konstantin ile Başbakan Venizelos arasındaki gerilimli sürecin de başlangıcı olmuştu.

Yeni kral ile başbakan arasında Birinci Dünya Savaşı sürecinde hangi ittifakta yer alınacağı konusunda baş gosteren fikir ayrılığı ve bunun sonucunda bunalımın giderek derinleşmesi biri Atina'da diğeri ise Selanik'te iki ayrı hükümetin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve Yunanistan o günlerde ciddi anlamda bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Söz konusu fikir ayrılığı Kral Konstantin'in Alman İmparatoru II. Wilhelm'in kız kardeşiyle evli olması ve Alman-Avusturya askerî ittifakının askerî yeteneğinin daha üstün olduğuna inancı dolayısıyla onların yanında yer almak veya hiç değilse bu savaşta tarafsız kalmak istemesinden kaynaklanıyordu. Buna karşın Başbakan Venizelos ise her dönemde sıcak hisler beslediği İngiliz-Fransız-Rus ittifakına dahil olmayı istiyor ve bunun sonuçları itibarıyla Yunanistan'ın büyük ideali olan tüm Yunan kökenlileri tek bir devlet çatısı altında toplama düşüncesini de gerçeğe dönüştüreceğine inanıyordu.

1915 yılının Eylöl ayında Bulgaristan'ın Sırbistan'a savaş açması karşısında İngiltere ve Fransa'nın Venizelos tarafından Sırbistan'a destek için çağırılması buna karşın kralın da önce onaylamasına rağmen sonradan bu fikrinden vazgeçerek, asker gönderme işine karşı çıkması ve Venizelos'u görevden ayrılmaya çağırması ipleri koparan gelişme olmuştu. Gelineen noktada Venizelos ve yandaşları daha çok toprak elde etmek için riske girmeyi ve daha saldırgan bir politika izlemeyi önerirken, kral ve yandaşları ise ele geçirilen topraklar üzerinde Yunanistan'ın hâkimiyetinin pekiştirilmesini, küçük ama saygın ve güçlü bir Yunanistan oluşturulmasını istemekteydi. Elbette ele geçirilen topraklarda hâkimiyetin pekiştirilmesinden kastedilenlerin başında Balkan Savaşı

sonrasında ele geçirilen bölgelerde önemli bir yekûn oluşturmakta olan Müslümanlar ve onların kültürel birikiminin nasıl içselleştirileceği daha doğrusunu söylemek gerekirse nasıl devre dışına çıkarılacağı bulunmaktaydı.

1915 yılında iki kanat arasında başlayan çekişme ve gerilim bu son olay üzerine Venizelos'un Girit'e oradan da Yunanistan tarafından ele geçirilen adaları ziyaretini takiben Selanik'e gelerek krala karşı buradan direnişe geçen cepheye katılarak, Yunanistan tarihinin en kritik mücadelelerinden birini başlatmasıyla had safhaya varmıştı. O günlerde, Yunanistan'a Balkan Savaşı'ndan sonra katılan ya da Yunanlıların tabiriyle özgürlüğüne kavuşturulan tüm kentler gibi Selanik'te de Venizelos'a destek en üst düzeydeydi. Hele Venizelos'un Selanik'i başkent kabul ederek buradan direnişe geçmesi, kentteki milliyetçi heyecan dalgasının da artmasına neden olmuştu. Yaşanan gerilimin bir iç savaşa dönüşmesi ve arkasından tatsız birtakım gelişmelerin yeniden yaşanabilecek olmasının ihtimal dahilinde bulunması, Müslümanlar arasında 1912 Balkan Savaşı sonrasındaki korkuların yeniden yayılmasına da sebep olmuştu.

Selanik'teki Müslümanlar arasında elindeki parasını pulunu tavan aralarına gizlemekten, altın ve mücevherlerini toprağa gömmeye ya da daha önce bazı ailelerin yaptığı gibi kenti terk ederek Türkiye'ye göç etmek gibi tedbirlerle mevcut gelişmeler karşısında can ve mal güvenliği arayışına girenler bulunmaktaydı. Buna karşın büyük bir çoğunluk yaşadıkları yerleri, evlerini, iş ve güçlerini kolayca terk edemeyecekleri için mevcut durumlarını korumayı ama bunu yaparken de her halükârda göz önünde fazla bulunmamayı, deyim yerindeyse görünmez olmayı tercih ediyorlardı.

Böylesi sıkıntılı günlerde hayatın tüm sosyal boyutlarını devre dışı bırakarak izole edilmiş durumda yaşayan Müslümanları zor duruma düşüren bir başka gelişme de kendi

aralarındaki eski hesaplaşmalara ait defterlerin bu mevcut durum fırsat bilinerek yeniden açılması olmuştı. Yunanistan'ın kenti ele geçirmesi öncesinde İttihatçıların önemli merkezlerinden biri olan Selanik, daha o dönemlerden başlayan sonrasındaysa işlerin o ilk günlerin aksine olumsuz bir seyir kazanmasıyla giderek açığa çıkan İttihatçı-İtilafçı kavgasının son hesaplaşmalarına da sahne olmuştı.

1908 sonrasında İttihat Terakki'nin iktidarı ele geçirmesi ve izlediği milliyetçi politikalarla gayrimüslim tüccar ve sanayiye karşı sergilediği soğuk tavrı ve sonunda onları tasfiye etmeyi hedefleyen çabalarını değerlendirerek çeşitli iş kollarına el atanlarla, bu sahalarda işleri bozulan veya bekledikleri avantajları ele edemeyenlerin o günlerde birbirlerine karşı giriştikleri kıyasıya mücadele ilk dönemler doğal olarak İttihatçı kanadın istediği çerçevede gelişmiş ancak bu durum aradaki husumeti daha da körüklemişti.

Savaşa doğru sürüklenen günlerde özellikle ilaç, gıda malzemesi gibi maddeler üzerinde başlayan karaborsa, birtakım memurlarla kurulan rüşvet bağlantılı yakın ilişkiler, adam kayırmacılık, özellikle de siyasi görüşe göre önce memurlar arasında ardından da halk arasında başlatılan ayrımcılık her anlamda parçalanmışlığı artırıcı bir etki yapmıştı. Buna bir de o günlerde kentte sıklıkla yaşanan ve çoğunluğu Bulgarlar tarafından gerçekleştirilen terörist saldırılar ile hemen hepsi liman yakınlarındaki zahire depolarının bulunduğu ve İştira Mevkii denilen yerde bulunan faili meçhul cinayete kurban giden insanların cesetlerinin toplum üzerindeki etkisi de eklenince mevcut yönetime karşı güvensizlik giderek yükselmişti.

Eşitlik, adalet, özgürlük diyerek iktidara gelenlerin birkaç yıl içinde sebep oldukları bu ağır tablo ve bütün bunların üstüne sonunda hazırlıksız olarak girdikleri bir savaşla birçok kentin kaybedilmesi de tepkileri doruğa taşımıştı. İş-

te tam da Venizelos'un çevresinde milliyetçi rüzgârların esmekte olduğu ve Selanik'teki Müslümanlara her zamankinden daha fazla potansiyel tehlike olarak bakıldığı bu günlerde ihbar mekanizması devreye girmekte gecikmedi. Bunun sonucunda gözaltına alınanlar, tutuklananlar olduğu gibi kimileri de ne olur ne olmaz düşüncesiyle kenti terk etmekten başka bir çare bulamadı. 1917 yılının başlarında İngiliz ve Fransız askerlerinin Selanik kentine asker çıkarmaları ve bunun yanı sıra kralcılarının etkin oldukları bölgelerde abluka uygulamaları neticesinde kralın mevcut duruma daha fazla karşı koyamayacağını kabul etmesi ancak ondan da öteye bir iç savaşa meydan vermemek için tahttan çekilmesiyle bu süreç Venizelos yanlılarının zaferiyle sonuçlandı. Böylece de gerilimli günler ve haftalar geçiren Selanik'te normal düzene dönüş başlamış oldu.

Bu normalleşme ve arkasından gelen sükûnet içerisindeki günler, kentin tümünden değişmesine yol açacak olan bir olayla, 1917 yılının Ağustos ayında sona ermek durumunda kaldı. Bu olay, kentin önemli bir kesimini yok eden geri kalanını da günlerce tedirgin eden ve etkileriyle sonuçları göz önüne alındığında tüm dengeleri kökten değiştiren bir gelişme; 1917 büyük yangınıydı.

Yangının çıktığı 5 Ağustos 1917 cumartesi günü Selanik sıcak bir tatil gününe merhaba demişti. Günün erken saatlerinden itibaren insanlar sokaklara dökülerek güzel havanın keyfini ve tadını çıkarmaya başlamışlardı. O gün kentte konuşlanmış olan müttefik kuvvetlerin adına düzenlenen kutlamaya katılmak için günün erken saatlerinden itibaren yukarı kesimdeki Çavuş Manastıra (Vlatadon) çıkan insanlar, dinî törenlerden sonra eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek için aşağı kesime ve sahile doğru yönelmişlerdi. Kısa zaman zarfında sahildeki kafeler kadınlı erkekli kalabalık tarafından doldurulmuş, özellikle de geceleyin askerler tarafından

icra edilecek çeşitli etkinlikler ile havai fişek gösterisini izlemek için neredeyse kentin tamamı sahil civarına toplanmaya başlamıştı. Bu arada İtalyan askerî bandosu çeşitli vals ve operetlerden parçalar çalarak günün coşkusu artırmaya çalışırken, Fransız askerî bandosu da bir başka tarafta “Marseilles”i çalarak, adeta Selanik kentinin atmosferine Fransız devriminin özgürlükçü havasını taşımaktaydı.

Tam bu esnada Kapalıçarşı yakınlarından bir duman yükselmeye başladığı görüldüyse de bu durum ne eğlenmek için sahile gelenleri ne de valsler çalmakta olan İtalyan bandosunu etkilemişti. Yangının ilk anlarında hayat hiçbir şey olmamışçasına devam ettiyse de, kısa zamanda batı tarafından esen Vardar rüzgârının etkisiyle genişleme eğilimi göstermesi üzerine durumun vahameti anlaşılmakta gecikmedi. İnsanların panik içinde sağa sola kaçtığı, kiminin evinin, kimininse dükkânının derdine düştüğü bu ortamda ilk birkaç saat yangına organize bir şekilde müdahale edilemedi. Saatler sonra tulumbacılık geleneğinden gelen yetersiz Selanik itfaiyesinin müdahale çabaları da yangını durdurmaya yetmedi. Bu arada yangın başlangıç noktasında kontrol altına alınamadığından kısa zamanda rüzgârın da etkisiyle çok büyük alana yayılarak kentin bütününe tehdit eder bir hale gelmişti. Selanik’te tam bir panik havasına sebep olan yangın farklı cephelerde genişleyerek önüne ne gelirse yutmaya devam ederken sahildeki bazı gemilere de sıçrayıp, onların petrol tanklarını da tutuşturunca, yangın Selanik kentiyle birlikte körfezin sularında da kendisine yeni bir cephe açmış oldu. Panik havasını iyiden iyiye artıran bu yangın tam olarak 58 saat sonra müttefik kuvvetlere ait birliklerin müdahalesi neticesinde kontrol altına alınabildi. Müttefik kuvvetlere ait gemiler yangınla deniz arasına sıkışan binlerce insanı tehlike bölgesinden tahliye ederken, İngiliz gemilerinden gönderilen yangın söndürme araçlarının

devreye girmesi ve tabii ki günlerdir esen rüzgârın da hızını kaybetmesiyle yangın ancak üç gün sonra tamamen söndürülebildi. Yangın sonundaki bilanço ise çok ağırdı. Kentin doğu tarafında yer alan Vardar meydanından Hipodrom'un olduğu yere kadar toplam 100 hektarlık bir alan yanmıştı ki, sur içindeki eski kentin yaklaşık olarak 650 hektar büyüklüğe sahip olduğu göz önüne alındığında Selanik'in çok büyük bir kesiminin bu yangınla yok olduğu görülmekteydi. Üstelik yanan bölgenin kentin tüm ticaret ve eğlence merkezlerini de içinde barındırdığı göz önüne alındığında tablonun vahameti daha da açığa çıkmaktaydı. Yanan 9500 ev ile evsiz kalan yaklaşık 73.000 kişi de cabası.

Selanik'in Osmanlı döneminde oluşmuş pitoresk manzarasının en temel unsurlarını içinde barındırmakta olan bir bölgenin yangın sonucu ortadan kalkması, beraberinde Yahudi mahallelerinin önemli bir bölümünün, camilerin ve sinagogların birçoğunun da yok olmasına yol açmıştı. Bu durum aslında Yunan hükümetinin halletmek için fırsat kolladığı, ancak nasıl ve hangi yöntemlerle üstesinden geleceğini netleştiremediği bir meselenin halledilmesi konusunda beklenen fırsatı da sağlamıştı. O da; artık ulus devletlerden oluşan ve gelişen uluslararası ticaret dolayısıyla birbirine yakınlaşan ülkelerin mevcut sisteme tam anlamıyla adapte olabilmek adına, kentlerini de bu gelişmeye uyarlamaları gerçeği idi. Dünya sistemine daha Osmanlı dönemindeyken adapte edilme çabalarına rağmen bu konuda ancak kısmi bir mesafe kaydeden ve dolayısıyla da tüm unsurlarıyla birlikte hâlâ endüstri öncesi dönemin kentlerinin özelliklerini yansıtan Selanik'in ilk önce fiziksel olarak bu konumdan çıkartılması ve dünya sistemiyle uyumlu hale getirilmesi gerekmekteydi. Bu duruma uymayan insan unsurunun ne olacağı daha sonra halledilecek konulardan biri olarak rafa kaldırılırken, yangın sonrasında ortaya çıkan

durum fırsat sayılarak bir anlamda kentin yenilenmesi için adeta seferberlik ilan edilmişti.

1917 yılının Ağustos ayında Selanik'in, Osmanlı dönemi-ne ait tarihini yansıtan bir kesimini yok eden bu yangının nasıl çıktığı ya da kimlerin sebep olduğu konusunda birçok spekülasyon yapıldıysa da, sonuçta ortaya kesin bir şey çıkarılamadı. Kentin tam merkezinde bulunan "Forum Romanun" yakınlarında yer alan Kasımiye Camii (Agios Demetrios Kilisesi) civarında Müslümanlara ait bir evden dikkatsizlik sonucunda çıktığına karar verilen bu yangının, ilk çıkış noktası konusunda değişik görgü şahitleri farklı yerleri işaret etmişlerdi. Bu sebepten ötürü akıllara ilk önceleri yangının sabotaj sonucu çıkmış olabileceği ihtimali de gelmişti. Bu konuda kentte yaşayan Müslümanlar, yangının o sırada Selanik'te bulunan İngilizler tarafından çıkarıldığı iddiasını gündeme getirirken, bazıları da kenti bir an önce Osmanlı geçmişinden soyutlamak isteyenlerin, yetkililerin de konuyu görmezden gelmesiyle yangını çıkardıklarını ve sonuçta Osmanlı mirasını ortadan kaldırırken aynı zamanda arazi spekülasyonuna da zemin hazırladıklarını dile getirmişlerdi. Fazla taraftar bulmayan başka bir iddiaya göreyse, yangın uluslararası kamuoyunun ilgisini buraya çekmek ve ortaya çıkan manzara eşliğinde Yunan yönetimini zora sokmak isteyen Müslümanlar tarafından çıkartılmıştı.

Ne var ki, bu iddialardan hangisi gerçek olursa olsun veya son değerlendirmede kabul edildiği gibi dikkatsizlik nedeniyle çıkmış olsun, söz konusu yangın Selanik için geçmişten kopmanın ve yeni bir mimari tarza göre yeniden şekillenmenin kapılarını aralamıştı. Bu aralanan kapıdan da ilk olarak Yunanlı ve yabancı birçok şehir planlamacısı ile mimar kente yeni bir çehre kazandırmak için geçmekte gecikmediler. Yunan hükümeti ortaya çıkan durumu kapsamlı bir değişiklik için belki de bir daha kolay kolay ele geçmeyecek

bir fırsat addederek, planlamacılardan sadece yangın bölgesini değil, tüm kenti kapsayacak ve zaman içerisinde uygulanacak bir projeyi geliştirmelerini istedi. Son yıllarda özellikle Yunanistan'ın değişik kesimlerinden Selanik'e gelip yerleşenlerle, çeşitli nedenlerle kente gelmiş göçmenlerin varlığı yeni yerleşim alanlarının açılmasını zorunlu kılmaktaydı. Böylece surlar içine sıkışmış eski kent, yeniden düzenlenirken aynı zamanda kentin yeni yerleşim alanları açılarak genişlemesi ve bu yeni yerlerin de yeni dönemin kimliğini yansıtarak oluşturulması temel prensip olarak kabul edildi.

Selanik kurulan yeni yerleşimlerle genişlerken, kent merkezinin de o güne kadar kentin pek alışık olmadığı görkemli meydanlar, bu meydanları birbirine bağlayan geniş cadde ve bulvarlar, parklar, birbirini bir kareli defterin çizgileri gibi kesen sokaklar ve onların çevresine yerleşmiş iş merkezleri, eğlence kompleksleri ve konut alanlarıyla yenilenmesi tasarlanıyordu. Bu arada yeşillikler içinde tepelere doğru yükselen Müslüman mahalleleri de ilk etapta her ne kadar el sürülmeden varlığını sürdürecektir tarihî kesim olarak koruma şemsiyesi altına alınıyorsa da, aslında eski kent eski sahipleriyle birlikte yürürlüğe konulan bu plan gereğince bir köşeye kısıtılarak etkisiz hale getiriliyordu.

1430 yılında II. Murat'ın komutasındaki Osmanlı ordusunun iki aya yakın süren bir kuşatma sonrasında ele geçirdiği Selanik, kılıç zoruyla alındığı için o günün –belki de geçerliliğini hiçbir zaman kaybetmeyen– hukuki anlayışına göre yeni fatihleri tarafından yağmalanmış ve kentin sakinlerinin önemli bir bölümü Doğu'nun esir pazarlarında satılmak üzere zincirlere vurulurken, kalanı ya öldürülmüş ya da eğer fırsat bulabildiyse kentten kaçmıştı. Bu sebepten dolayı neredeyse bomboş bir vaziyette Osmanlıların eline geçen Selanik, başta Vardar Yenicesi olmak üzere çevre yerleşimlerden getirilen insanlarla şenlendirilmeye çalışılmıştı.

Anadolu'dan da bir grup insanın getirilip yerleştirildiği kentin, eski görünümüne kavuşması hatta ondan öte bir canlılığa kavuşması ancak Yahudilerin 15. yüzyılın sonundan itibaren başta İspanya ve Almanya olmak üzere Avrupa'nın değişik yörelerinden Osmanlı topraklarına göç etmesiyle gerçekleşebilmişti.

Bu arada kente ilk yerleşen ve sayıca az oldukları anlaşılan Müslüman Türkler kent içindeki ilk mahalleleri hemşerileriyle birlikte, genellikle bir caminin çevresine yerleşerek kurmuşlardı. Eski Türk geleneklerinin kentsel platformlara bir yansıması olarak değişik noktalarda çoğunlukla kan bağına dayanan insanların oluşturdukları yerleşim birimleri halinde birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan ilk Müslüman mahallelerinin birbiriyle bağlantısı da kendiliğinden oluşan ve belli bir plana bağlı olmayan yol sistemiyle sağlanmaktaydı. Tam merkezinde Forum Romanum denilen bir merkezin yer aldığı ve bu merkezden kentin dört bir yanına doğru açılan yollarla son derece planlı bir şekilde tasarlanan Roma İmparatorluğu'nun Selanik'i, böylece Müslüman Türklerle birlikte yeni bir şekillenme sürecine de girmişti.

Zaman içerisinde artan nüfus ve devam eden göçlerle giderek daha kalabalık bir manzara arz eden Selanik'teki mahalleler de aynı sistem çerçevesinde büyümeye devam etmişti. Bir cami ile sebilin yer aldığı küçük bir meydan ve onun çevresinde gelişigüzel yerleşmiş evler ve bu evlerin arasından yılan gibi sağa sola kıvrılan sokaklarla birlikte büyüyen bu mekânlar, yaklaşık bir yüzyıllık zaman zarfında Helenistik dönemin ve Roma yönetiminin kente birer armağanı olan tüm kamusal mekânları kendine özgü bir örtüyle kapatarak ortadan kaldırmış ve beraberinde de kendine özgü pitoresk bir manzaranın tüm özelliklerini Selanik üzerine yerleştirmişti.

Yunan ve Roma döneminin aksine belki de Müslüman insanın zihniyetinde kendisine hep öncelikle yer bulmuş olan geçici olma özelliğinin konutlara özgü bir yansıması olarak ahşap malzemeyle inşa edilen evler de bu yeni dönemin temel kentsel unsuru haline gelmişti. Çoğunluğu iki katlı olan ve taşıyıcı konsollarla üst katları dışarı taşırılan ve hemen hepsi bahçe içindeki bu evlerin yenilenmesi süreci de hemen tüm Osmanlı kentlerinde olduğu gibi yangınlar vasıtasıyla olmuştu. Temel karakteristiği değişmese de şiddetli körfez rüzgârlarıyla kolayca büyüyen yangınlar eşliğinde çehresi yenilenen Selanik kentinde Yahudilerin yerleşimleri ise bu manzaranın tam aksini göstermekteydi. Çoğunlukla deniz kenarına yakın ve o dönemde surlarla çevrili olan bir bölgeye yerleşen ancak yer yetersizliği dolayısıyla evleri birbirinin üstüne abanacak şekilde inşa edilen Yahudi mahalleleri, kentin üst kesimindeki Müslüman mahalleleriyle tam bir tezat oluşturmaktaydı. Düz bir alanda yer alması ve yüksek surlarla çevrili bir alanda kurulması dolayısıyla kenti her zaman etkileyen hava akımlarının olumlu yönlerinden pek de yararlanamayan bu mahalleler, özensiz bir şekilde kurulmuş olmalarından dolayı her türlü altyapı ve ondan öte sağlıklı yaşam imkânlarından da mahrum durumdaydı. Bu yönüyle tarih boyunca salgın hastalıkların ve büyük çoğunlukla yangınların çıkış mekânını oluşturan bu mahalleler Evliya Çelebi tarafından da “pis ve uğursuz yerler” olarak tanımlanmıştı.

Müslüman ve Yahudi yerleşimlerinin yanı sıra onların arasında bir tür tampon bölge oluşturacak şekilde konumlanmış olan Hristiyan mahalleleri de bu fiziksel parçalanmışlığın bir başka boyutunu meydana getirmekteydi. Uzak-tan bakanlarda mükemmel bir bütünlüğün göz okşayan manzaralarını sergileyen Selanik, yakından gözlemleyenlere ise, o parçalı yapısını gösterir ve akıllara da birbirine böyle-

sine zıt insan kitleleri nasıl oluyor da bir arada durabiliyor sorusunu getirirdi. Muhtemelen Osmanlı idaresinin gücü ve bölgenin önemli bir ticari merkez oluşunun sağladığı avantajlar bu farklı kitleleri bir şekilde bir arada tutmayı başarmaktaydı.

19. yüzyıldan itibaren dışa açılmanın giderek bir zorunluluk halini alması buna karşın eski kent yapısının ve insan malzemesinin bu yeni dönemin ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaktan uzak olması değişimi ve yenilenmeyi zorunlu kılmıştı. Bu bağlamda ilk önce kenti denizden saran surlar, Bizans mirasının yok edildiği yönünde kentteki Yunanlıların dile getirdiği itirazlara rağmen yıkılarak sembolik anlamda da olsa kentin dünyayla kucaklaşması sağlanmıştı. Eski Yahudi mahalleleri arazisinin giderek bu dönemde değer kazanması ve kentin bu bölümünün daha önce Selanik'te pek de rastlanmayan modern tarzdaki binalarla dolmaya başlaması değişimin ve yeni dönemin ilk habercisi olmuştu. Yeni bir limanın inşası, tramvay, su, elektrik ve diğer altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesiyle kentin giderek değişmesinin yanı sıra, inşa edilen Rumeli demiryolu sayesinde hem İstanbul hem de Avrupa ile sağlanan kolay ve hızlı bağlantı imkânları Selanik'i yaklaşık yirmi otuz yıllık bir zaman zarfında önemli ölçüde değiştirmişti. Bu değişimin ve sayıları kentte giderek artan yabancılar ile onlar gibi bir yaşamın özlemini taşıyan yeni Selanik burjuvazisinin talepleri doğrultusunda, sayıları her gün artan gazinolar, kafeler, lüks oteller, tiyatro salonları ve buralarda Avrupa ile aynı zamanda sergilenen oyunlar, operetler ve yüzyılın sonuna doğru kente giren sinemalar, şehirde yaşanan değişimin somut göstergeleri olarak dikkat çekmekteydiler. Buna birbiri ardına açılan ve çoğunluğu Avrupa kalitesinde eğitim veren okullar, çeşitli dillerde yayımlanan birçok gazete, dergi ile çeşitli amaçlar altında faaliyete geçen dernekleri de eklediği-

nizde Selanik'in 20. yüzyılın başlarına gelirken kazandığı hüviyet ve onun temel unsurları da kendiliğinden ortaya çıkmaktaydı. Aynı dönemde kentin zenginleri de yavaş yavaş sur içindeki bu küçük kasvetli bölgeyi terk edip, Selanik'in doğu tarafında o zamanlar Yahılar olarak adlandırılan bölgede gösterişli villalar inşa ederek, yeni yerleşimlerin öncülüğünü de yapmaya başlamışlardı. Bütün bu gelişmelerin üzerine bir de Avrupa'dan gelen yeni siyasi fikir ve akımların çağdaşlaşmak amacıyla olan ancak farklı beklentiler içindeki tüm gruplar üzerinde oluşturduğu etki ve yansımalar da hesaba katıldığında kentin değişim talep ve beklentileri itibarıyla ulaştığı düzey diğer Osmanlı kentlerinden çok farklı bir yönelim kazanmış bulunmaktaydı.

Buna karşın 19. yüzyılın sonunda aldıkları eğitimin etkisiyle gelişmelere daha yakından bakma şansına sahip olan, küçük ancak idealist bir grubun haricinde kalan Müslümanlarsa, yaşadıkları mekânların fiziksel varlığı ve durağan ortamının yanı sıra zihinsel olarak da değişen dünyanın yeni yörüngesinin bir hayli uzağında kalmışlardı. Önemli bir kesimi Selanik'ten uzaklardaki çiftliklerin geliriyle geçinen, kalanı da herhangi bir hizmet karşılığı sırtını dayadığı vakıf gelirleri veya devlet memuriyetinin getirdiği maaşla yaşamını idame ettiren Müslümanların, 19. yüzyıldan itibaren çevrelerinde giderek gelişen dinamik ortama karşı verdikleri tek ve o şartlar içinde anlaşılabilir olan tepki mevcut olanı yani statükoyu korumaktan ibaret kalmıştı. Giderek şehrin düşünsel atmosferine hâkim olan yeni fikir ve değerlerin eğer önüne geçilmezse günün birinde kendilerini de önüne katarak akla hayale gelmedik gelişmelere yol açacağı düşüncesindeki insanların sarıldıkları siyasi statüko II. Abdülhamit'in saltanatıyla birlikte nihayete ererken, işte bu 1917 yılındaki yangınla birlikte o zihniyetin kentteki fiziksel yansıması da bir anlamda perdelerini indirmek zorunda kalmıştı.

Yunanlıların kenti ele geçirmesi sonrasında siyasi olarak Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Selanik'in, 500 yıldır içinde yer aldığı daireden yangın sonrasında panoramik manzarası itibarıyla çıkmasının yanı sıra aynı dönemde kentte ilginç birtakım olaylar ve gelişmeler de yaşanmaktan geri durmamıştı. Yunanistan'a destek vermek amacıyla Selanik'e asker çıkaran İngiltere'nin bu bölgedeki varlığından ve bölgesel çıkarlarını tehdit etmesinden rahatsızlık duyan Almanlar aynı yıl içinde Selanik'e tarihinin ilk hava akınını düzenlemişlerdi. Birkaç küçük uçak ile Selanik semalarında ilk kez görünen bir zeplin katıldığı bu hava operasyonu esnasında Almanlar, İngiliz askerî hedeflerine ve kent içindeki bazı sivil hedeflere saldırılar düzenlemişlerdi. Selanikliler arasında büyük bir merak ve aynı zamanda heyecan uyandıran bu olay, İngiliz birliklerinin yerden havaya açtıkları ateş sonrasında zeplin vurularak düşmesiyle sona ermişti. Daha sonra Beyaz Kule yakınlarına taşınarak enkazı sergilenen bu zeplin, ister havadayken olsun isterse yerdeki enkazı itibarıyla olsun o günlerde Selaniklilerin bir müddet gündemini işgal eden en önemli olay olarak ön sıralarda yer almıştı.

Bir diğer önemli gelişme de Müslümanlar arasında bir türlü sonu gelmek bilmeyen eski defterlere yönelik hesaplaşmaların yeniden başlamış olmasıydı. Kentin Yunanlıların eline geçişiyle, bütün bunların sorumlusu olarak görülen ve çeşitli bahanelerle Yunan idari makamlarına ihbar edilen eski İttihatçılar, ortamı uygun görerek eski muhaliflerine karşı öncekilere benzer metotlarla hücumla geçmiştiler. İngilizlerin kentteki varlığını fırsat bilenler kendilerine rakip gördüklerini ya da siyasi hesaplaşmalarını bir türlü kapatamadıkları muhaliflerini, bu kez de İngilizlere Alman ajanı veya işbirlikçisi oldukları gerekçesiyle ihbar etmeye başladılar. Böylece birçok kişi gözaltına alınmaya ve sorgulanmaya başladı. Arkalarını dayayacak güçlü bir desteği olma-

yanlar ile geçmişte Almanlar veya Almanya ile herhangi şekilde ilişkisi olanların çoğunluğu sonuçta dertlerini anlatmayı ve İngilizleri ikna etmeyi bir türlü başaramamıştı.

Siyasi fikir ayrılıklarının yanı sıra, iş arkadaşlarının geçmişte yapmaya çalıştıkları ilaç karaborsasını ilgili makamlara şikayet ederek önleyen doktorlar, kendisine siyasi amaçlı adam öldürmesi teklif edilen ancak bunu kabul etmeyen mahalle kabadayıları, İttihatçıların taraftarlarına nasıl ekonomik ve siyasi çıkar sağladıklarını topluma deşifre eden gazeteciler gibi birçok farklı kesimden kişi sonuçta Alman işbirlikçisi olmakla damgalanarak gözaltına alınmıştı. Akıbetlerinin ne olacağı merak edilen bu insanlar, sonunda İngilizler tarafından gemilere bindirilerek Malta Adası'na, başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin değişik bölgelerinden gelen diğer sürgünlerin yanına gönderildiler.

İlk dönemlerde kapatıldıkları Malta hapishanelerinde sıkı gözetim altında tutulan bu insanlar zamanla söylendiği gibi tehlike arz eden kişilikler olmadıklarının anlaşılmasıyla daha rahat bir ortama kavuştular. Böylece bu sürgün günleri daha sonrasında Selanik'teki alışkanlıkların ve yaşam tarzının yavaş yavaş Malta'ya taşındığı bir sürece dönüşmekte gecikmedi. Kafeslerde beslenen güvercinler, bir köşede kurulan mini bahçelerde yetiştirilen güllerle karanfiller ve haftanın belirli günleri düzenlenen ziyafetlerde pişirilen patlıcanlı kebab ve buhara pilavlı sofralarda adanın yönetimden sorumlu Lord'la yenilen yemekler kısa zaman zarfında günlük ritüellere dönüşerek, bir anlamda bu zor günlerin atlatılmasını kolaylaştıran öğeler oluverdiler.

Bu arada eşleri sürgün olarak Malta Adası'na gidince Selanik'te çocuklarıyla bir başlarına kalan kadınlar içinse çok daha zor günler başlamıştı. Ailenin geçimini öncelikle yastık altında kalan birikimleri harcayarak sağlamaya çalışan bu çilekeş kadınlar, bu kaynağın da tükenmesi üzerine ön-

ce eşin dostun eline bakar olmuşlar sonrasındaysa bulabilenleri bir iş edinerek geçimlerini sağlamaya çalışmışlardı. Bu süreçte kimisi evde terzilik yapmaya başlamış, kimisi de o güne kadar aklından bile geçirmeye cesaret edemeyeceği işleri örneğin bir doktorun muayenehanesini temizlemekten, pazarlarda ördüğü elişlerini satmaya değin değişik birtakım işleri yaparak ayakta kalmaya çalışmışlardı. Az sayıdaki zengin aile ile Yunanlı makamlarla bir şekilde arası iyi olanların haricindekiler bir yana bırakıldığında, Müslümanların büyük çoğunluğu hem yaşanan bu yangın hem de arkasından başlayan sürgünün de dahil olduğu bu süreçte ekonomik olarak daha da kötü bir konuma düşmüşlerdi. Henüz berraklaşmış bir fikir ve karar halini almamış olsa da, bu zor günlerde artık insanların kafasında bir şey gidecek daha fazla kendine yer bulmaya başlamıştı. O da, maddi olarak çok iyi olmasa bile hiç olmazsa rahat ve huzur içinde yaşayabilecekleri bir yere; İstanbul'a veya Anadolu'nun bir kentine mesela daha önce pek çok eşin dostun yaptığı gibi İzmir'e gidip yerleşmek fikriydi.

Girit Müslümanlarının En Zor Dönemi (1912-1924)

Balkanlar'da patlayan fırtınanın neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun 500 yılı aşkın bir süredir hükmettiği topraklardan çekilmek zorunda kalması, aynı günlerde zaten Osmanlı hâkimiyetinden çoktan çıkmış olan Girit'te de yeni bir dönemin açılmasının önündeki son engelleri kaldırmıştı. Böylece fiiliyattan resmiyete de dökülen Yunanistan hâkimiyetiyle Girit yeni bir sürece doğru adım atarken, adada yaşayan Müslümanlar içinse oldukça zor ve sıkıntılı bir dönem başlamıştı. Batılı devletler tarafından atanan Yunanlı vali ve çoğunluğunu Giritli Hristiyanların oluşturdukları meclis ve belediyeler tarafından zaten bir müddettir yönetilmekte olan Girit'te, yönetimin kesin bir şekilde Yunanistan'a geçmesi ve adanın idari merkez olarak yönünü İstanbul'dan Atina'ya çevirmesi adadaki Müslümanlar arasında bilhassa bundan sonra kendilerini ne gibi bir geleceğin beklemekte olduğu konusunda endişeli ve gerilimli bir bekleyişe neden olmaktaydı.

Bu beklentiyi destekleyen gelişmelerin başında hiç şüphesiz ki her isyan döneminde yaşanan olaylarla, bilhassa Os-

manlı'nın adadaki hâkimiyetinin fiilen sona ermesinin ardından çetelerin köylere yaptıkları baskınlar ve verdikleri zararlar akıllara gelmekteydi. Kent merkezlerinde bu dönemde büyük ölçüde korku ve onun eşliğinde türetilmiş ürkütücü söylentiler hâkim olsa da, köylerde yaşananlar gerçeğin ta kendisiydi. Kendilerine kaptan denilen ve çoğunluğu köy kökenli olan önderlerin liderliğindeki silahlı çeteler, Müslümanların yaşadıkları yerleşimlere baskınlar düzenlemekte kimi zamanlarsa diğer köylere de örnek teşkil etmesi adına buralarda toplu katliamlara girişmekteydiler. Bu katliamlardan bazılarıysa uzun yıllar sonra bile unutulmayacak dehşet sahnelerinin yaşanmasına neden olmaktaydı. Girdikleri köylerde gariban bir köylü olmaktan öteye bir özelliği olmayan erkekleri bir meydana toplayan ve kimi zaman sıra dayığından geçiren, kimi zaman topluca katleden bu çetelerin diğer icraatları arasında kadınlara tecavüz etmek, Müslüman mezarlarını tahrip etmek hatta bazen onları açarak cesetleri ve kemikleri etrafa savurmak ve her türlü yağmayı yapmak başlıca vukuatları oluşturmaktaydı.

Bağımsızlık mücadelesi vermekle, eşkıyalık yapmak arasındaki sınırı bir türlü belirleyemeyen bu kitlelerin eylemleri, adanın Yunanistan'a geçmesi sonrasında bir şekilde kontrol altına alınarak dizginlenmiş olsa da, köylerde yaşamakta olan Müslüman nüfusun önemli bir kısmı yaşadıkları yerleri terk ederek kent merkezlerine sığınmış ya da bir fırsatını bularlarsa çoktan Anadolu'nun yolunu tutmuştu. Aynı dönemde kent merkezlerinde yaşamakta olan Müslümanlar için de hayat zorlaşmıştı. Mesleklerini icra etmek, bir devlet dairesine işleri düştüğünde sorunlarını halletmek kısacası bir şekilde taciz edilmeksizin günlük yaşamı sürdürmek imkânsız bir hal almıştı. Geçmiş dönemdeki Osmanlı idaresinin sebep olduğu birtakım yanlışların acısının bir şekilde bu insanlardan çıkartılmaya çalışılması, Müslü-

manlar adına Girit'teki yaşamı daha da zor hale getirmekteydi. Buna camilerin yıkılması veya asıl amacından soyutlanarak başka amaçlarla kullanılmaya başlanması, yine Müslümanlara ait olan ve çeşitli kamu hizmetlerini yerine getirmek için kurulmuş vakıflara yapılan müdahaleler de eklendiğinde Müslümanların toplumsal hayattaki yerlerinin giderek daraldığı görülmekteydi.

Bu daralma bilhassa Resmo başta olmak üzere tarımsal üretimin ön planda olduğu yerlerde çeşitli ayak oyunları neticesinde Müslümanlara ait topraklara el konması, yine Müslüman müteşebbisler tarafından kurulmuş zeytinyağı fabrikaları başta olmak üzere Müslümanlara ait tesislere düzenlenen sabotaj ve kundaklamalar da Girit'teki yaşamın zorluk derecesini artırmaktaydı. Hem ekonomik hem de sosyal ve kültürel boyutta kendini gösteren bu davranışlara paralel olarak Yunanistan hükümetinin bu olan bitenler karşısında takındığı, olan biteni görmezden gelmeyi yeğleyen yaklaşım tarzının vermekte olduğu mesaj aslında çok açık ve netti: Bu adanın asıl unsurlarından sayılmayan Müslümanların beraberlerine kendilerini hatırlatan her ne varsa alarak adayı bir an önce terk etmeleri ve ortamı Ortodoks Yunan kökenlilerden oluşan homojen ulusal bir yapıya terk etmeleri idi.

Bütün bu yaşananlar aslında Müslümanların kafasında da, gönülleri kolaylıkla rıza göstermese bile bir fikrin gidecek daha kuvvet kazanmasına sebep olmaktaydı. O fikir, hem kendilerinin hem de çocuklarının selameti için bir an önce Girit'i terk etmek, yaşama İzmir'de, İstanbul'da, Antalya'da ama her şeyden önce huzurun ve güvenin var olduğu bir yerde yeniden başlamak. Bu tarz fikirlerin herkesin aklında giderek daha fazla yer edindiği günlerde, Hanya kentindeki bir kurum kimselerin farkında bile olmadığı bir misyonu üstlenerek bu gelişmenin önüne geçmeye

çalışacaktı. 1880'lerde adada giderek artan ayrılıkçı eğilimlere karşı Müslüman halkı bilinçlendirmek ve muhtemelen örgütlemek maksadıyla kurulan mevlevîhane bu zor görevi üstlenen kurumlardan birisi olarak o günlerde öne çıkacaktı. Bir tekke olmasının çok daha ötesinde, halkı yaşanacak gelişmelere karşı uyanık tutmak maksadıyla siyasi boyutta da işlevler üstlenen Hanya Mevlevîhanesi, bu bağlamda adanın Yunanistan'ın kontrolüne geçmesi sonrasında da İstanbul ile irtibatını kesmemiş ve misyonunu tüm tehlikelelere ve zorluklara karşın sürdürmeye devam etmişti.

İşte tam da bu tarz eğilimlerin giderek güç kazandığı günlerde, tekkenin postnişininin Atina'daki Osmanlı konsolosu aracılığıyla İstanbul'a yazdığı gizli mektuplarda halkın adadan ayrılma yönünde bir kararlılık gösterdiğini belirtmesi üzerine İstanbul'dan gönderilen cevabi mektup, mevlevîhaneyi yeni ancak bir o kadar da zor bir görevi daha üstlenmek mecburiyetinde bırakmıştı. İstanbul'daki devlet yetkilileri her şeye rağmen bir gün şartların değişeceği ve dengelerin yeniden Osmanlı'nın lehine değişeceği düşüncesiyle, elden çıkan topraklardaki halkın günün birinde önemli görevler üstlenebileceklerini düşünmekteydiler. Bu sebepten dolayı da halkın yerli yerinde durması gerektiği kanaatini taşımaktaydılar. Sonuç olarak, Hanya Mevlevîhanesi şeyhinin kendilerine gönderdiği mektuba karşılık olarak, kısa ve net bir cevap verdiler: "Giritli Müslüman ahaliyi ne yapın edin, yerli yerinde tutun."

Bu cevap üzerine mevlevîhane, başta Hanya olmak üzere Girit'teki Müslümanları tekkedeki dervişlerin aracılığıyla oluşturduğu bir fısıltı gazetesi sayesinde kararından caydırmaya çalıştı. Bu bağlamda bu zor günlerin geçeceği, ilk zaman yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen ilerki günlerde ortamın düzeleceği ve bu sebepten de ata yadigârı bu toprakların terk edilmemesinin önemi halka anlatıldı. Aynı

günlerde adadaki şartların, Yunan hükümetinin kontrolü ele alarak belli bir ölçüde etkinlik sağlamasıyla birlikte olumlu sayılabilecek yönde değişerek düzelme yoluna girmesi, mevlevîhanenin Müslüman halk üzerindeki propagandasıyla birleşince, Müslümanların Girit'i terk etme yönündeki düşünceleri de değişmeye başladı. Ya da daha doğru bir ifadeyle söylemek gerekirse, gelecek günlerin ne getireceği beklenmek kaydıyla ileri bir tarihe ertelendi.

Bu arada Yunan ordusunun Anadolu'ya asker çıkardığı ve birkaç yıl içinde de yaşanan ağır yenilgilerle gerisin geriye döndüğü günlerde Hanya Mevlevîhanesi çok önemli ve zor bir görevi daha üstlenmek durumunda kalmıştı. Bu zor görev de Yunanistan'ın çeşitli kentlerinden getirilen esirlerin bir kısmına ev sahipliği yapmaktı. Yunan ordularının İzmir'den Anadolu topraklarına ayak bastıkları günlerde, hem arkadan gelecek olası bir tehlikeye maruz kalmamak hem de bu fırsattan istifade Müslümanları sindirmek ve korkutmak adına, yaşadıkları çevrenin önde gelen isimlerini sudan bahanelerle gözaltına alan Yunan idari makamları, söz konusu kişileri daha rahat bir şekilde kontrol altında tutulabilecekleri düşüncesiyle Girit'e göndermişti. Selanik'in, Drama'nın Serez ve Kavala'nın tanınmış tüccarları, gazetecileri, öğretmenleri ve bir grup aydın Yunanlılar tarafından, hükümete karşı birtakım komploların içinde oldukları ve bu yüzden de kamu düzeni için tehdit oluşturdukları iddiasıyla tutuklanmışlardı. Çoğunluğu evlerinden apar topar alınan bu insanlar ilk günlerde neyle suçlandıklarını ve neyle karşılaşacaklarını kestirmekte bir hayli zorlanmışlardı. Bu arada aileleri ise akıbetlerinin ne olacağı konusunda derin bir endişe duymaktaydılar. Değişik kent ve köylerden toplanan bu insanlar, ilk günlerdeki sorgularının ardından yargılacakları söylenerek, Selanik ve Kavala gibi merkezlere gönderildiler. Ancak buralardaki kısa süreli misafirliğin ardın-

dan herhangi bir yargılama yapılmaksızın söz konusu kişiler bindirildikleri gemilerle, doğruca Girit'e gönderildiler.

Girit'e geldikten sonra başta tekkeler ile bu işe tahsis edilmiş okullara yerleştirilen bu insanların böylece Girit'teki sürgün günleri de başlamış oldu. Girit'e sürgün olduklarının anlaşılmasıyla hem kendileri hem de ara sıra da olsa yazabildikleri mektuplarla haberleştikleri aileleri rahat bir nefes almış olan sürgünlerin buradaki hayatları bir müddet sonra zoraki de olsa bir nevi tatile dönüşmüştü. Ailelerinin gönderdikleri parayla geçimlerini sağlayan bu insanların bir kısmı da Hanya Mevlevîhanesi'ne yerleştirilmişlerdi. Kendileri için bir tür açık hava hapishanesi işlevini gören Girit'te, sakin ama sürekli gözetim altında bir hayat süren bu insanların, rutin düzenlerinin akışı, İzmir'den buraya getirilen esirlerle bir ölçüde de olsa değişmişti.

Yunan ordusunun Anadolu topraklarında ağır bir bozguna uğrayıp geri çekilmek zorunda kaldığı günlerde, İzmir'deki gazeteci, hâkim, öğretmen, tüccar gibi kentin önde gelenlerinden olan bir kişi Yunan askerleri tarafından esir alınmış ve muhtemelen sonrasında bir pazarlığa malzeme yapılmak düşüncesiyle Girit'e getirilmişti. Anadolu topraklarında yaşanan gelişmelerin tüm sıcaklığının hissedildiği ve insanların hemen her şeyi o psikoloji içinde değerlendirdiği bir ortamda, Girit'e kendi rızaları olmaksızın gelmek zorunda kalan bu esirler ya da daha doğru bir ifadeyle rehineler için ilk günler bir hayli zor geçmişti. Yaşanan yenilginin yanı sıra tüm siyasi ideallerine Küçük Asya'da son noktanın konduğunu gören Yunanlıların elinde kalan bu kişilerin ilk günlerdeki en büyük endişeleri öldürülmek olmuşt.

Adaya ayak bastıktan itibaren, böyle bir korkuya gerek olmadığına ortaya çıkmasıyla bir parça nefes alan sürgünlerin bu sefer de en büyük sorunları, Girit'te bundan sonra ne yapacakları, nasıl geçinerek yaşamlarını nasıl sürdüre-

cekleriydi. Doğru düzgün barınacak bir yerleri olmayan, hatta kendilerine idare edecek ölçüde bile yemek verilemeyen bu insanların sıkıntılarını sona erdiren de yine bizzat Hanya Mevlevîhanesi şeyhi olmuştu. Venizelos'un çocukluk arkadaşı olan ve bu yüzden de aralarında samimi bir dostluk bulunan şeyh efendinin Atina'ya müracaatı ve İzmir'den getirilen esirlere daha iyi davranılması yönündeki talebinin kabul edilmesi neticesinde bu sıkıntılı günler atlatılmış ve rehineler için nispeten daha iyi sayılabilecek şartlardaki bir süreç başlamıştı.

Yunanistan'ın değişik yörelerinden getirilen tutuklular ile İzmir'den getirilen rehineler dolayısıyla o günlerde mevlevîhanenin mevcudu bir hayli artmıştı. Bu kadar insanın iâşesini temin etmek ve onları asgari standartlar düzeyinde de olsa barındırmak Hanya Mevlevîhanesi için ciddi bir maddi külfet oluşturmaktaydı. Ancak tüm imkânsızlıklara ve yetersizliklere rağmen bu insanların her türlü ihtiyacı mevlevîhane tarafından karşılanmış ve yaşadıkları esaretin yoksulluk ve yoksunluk haline dönüşmesinin önüne geçilmişti. İçinde bulunulan şartlar bir müddet sonra farklı yerlerden gelmiş bu insanların arasında bir dayanışmanın doğmasına da sebep olmuş ve esirlerle rehineler kısa bir zaman zarfında birbirleriyle kaynaşmakta gecikmemişlerdi. İlk günlerde esaretin tüm ağırlığıyla birlikte ailelerinden uzak olmanın sıkıntısını da yaşayan bu insanlar, bir müddet sonra çevreye uyum sağlamakta gecikmemişler ve sanki kırk yıldır burada yaşıyormuşçasına Girit'in kendine özgü ortamına adapte olmayı başarmışlardı. Öyle ki, olayların ilk şoku ve başlangıçtaki o sıkıntılı günler geride kalınca aralarında güreş turnuvaları düzenlemekten, bahçedeki hurma ağaçlarının bakımı başta olmak üzere bahçıvanlık yapmaya, çocuklara okuma yazma öğretmekten amatör fotoğrafçılığa kadar birçok uğraşla hayatlarını renklendirmişlerdi.

Böylece esaret ortamının kasvetinden kendine özgü bir renkliliğe dönüşüveren bu dönem, cumhuriyetin ilan edildiği günlerde ve muhtemelen karşılıklı bir mutabakatın sağlanması sonrasında ilk önce İzmirli esirlerin alelacele bir gemiye bindirilerek Türkiye'ye gönderilmeleriyle sona ermişti. Onları takiben Yunanistan'ın değişik kesimlerinden buraya sürgün edilmiş olanlarda hem savaşın sonuçlanması hem de Yunanistan topraklarındaki Müslümanların mübadeleyle Türkiye'ye gönderilecek olmaları dolayısıyla bir müddet sonra memleketlerine geri gönderilmişlerdi. Böylece tüm esir ve sürgünlerin geldikleri yerlere geri dönmeleleriyle mevlevîhanenin tarihindeki bu iki yıllık olağanüstü dönem kapanmış oldu.

Aynı dönemde Giritli Müslümanların bir ölçüde de olsa normal düzene dönmüş olan hayatları, Anadolu'dan gelen ve bozgunu yaşamış askerlerin adaya adım atmasıyla birlikte tekrar bozulmuştu. Askerler ve onların peşi sıra bir şekilde Girit'e gelen göçmenlerin kısa zamanda tüm adayı etkisi altına alan psikolojileri, Müslümanlar için zor ve sıkıntılı günlerin yeniden başlamasına neden olmuştu. Sorunların en başında da tekrar başlayan tacizler ve saldırılar gelmekteydi. İlk olarak köylerde yaşamakta olan az sayıdaki Müslüman da kentlere sığınmak durumunda kalmıştı. Girit'in Osmanlı hâkimiyetinde olduğu günlerde rastlanılan silahlı çeteler, yaşanan gelişmeler dolayısıyla ortamın bu tarz faaliyetler için uygun olduğunu düşünerek tekrar piyasaya çıkmışlardı. Bu durum karşısında can ve mal güvenliklerinin olmadığını gören Müslümanlar kent merkezlerine gelerek başta camiler olmak üzere başlarını sokacak nereyi bulurlarsa oraya yerleşmiştiler. Bu arada bazıları kent merkezinde olmalarına rağmen, yine de taciz ve saldırıya uğrayacakları düşüncesiyle silahlanmaktan da geri kalmadılar. Nitekim bu çeteler ortamı fırsat bilerek köylere daha girmeden haber sa-

larak, her şeyin kendilerine bırakılmasını ve buralara Anadolu'dan gelen göçmenlerin yerleştirileceğini ilan etmişlerdi. Tabii ki, bu talimatlara uymayanların akıbetlerinin iyi olmayacağını da söz konusu duyurulara ilave ederek.

Çeteler bu duyurularının sonrasında fazlaca vakit kaybetmeden Müslümanların evlerine, tarlalarına, bağlarına el koymaya başlamışlardı. Kendilerine karşı koyacak kimse olmadığından bu el koyma işlemini rahatlıkla gerçekleştiren çeteciler bu işi her ne kadar Anadolu'dan gelecek göçmenler için yaptıklarını söyleseler de, girdikleri evlerde ve çiftliklerde ne bulurlarsa yağmalamaktan geri durmadılar. Bu günlerde ne yapacağını bilemeyen ve endişe içinde gelişmeleri izleyen Müslümanları teskin etmeye çalışan kimi görevliler, ortaya çıkan zararın mal sahiplerine ödeneceğini söyledilerse de böyle bir ödeme hiçbir zaman yapılmadı. Bu arada köylerin Müslümanlardan arındırıldığı bu günlerde bazılarının boşaltılan köylerde şu veya bu nedenden dolayı kalmış olduğu anlaşılınca, Müslümanlarla dostluk ve arkadaşlıkları din ve millet farkının çok daha ötesindeki insani bağlarla bütünleşmiş olan bazı Yunanlıların girişimde bulundukları ve söz konusu Müslümanları çetecilerin elinden sağ salim alarak kent merkezlerine getirdikleri de görülmüştü.

Kent merkezlerine toplanan ve o zor şartlar içerisinde yaşam mücadelesi vermeye çabalayan bu insanların bir kısmı, özellikle de geldikleri kent merkezlerinde çalışacak bir iş bulamayanlar, ki o günlerde bir iş bulmak hiç de kolay değildi, en kısa zamanda Girit'i terk etmenin yollarını aramaya başladılar. Bu arada o günlerde muhtemelen Giritli Müslümanları tedirgin etmek ve kaçırmaya zorlamak için ortaya çeşitli şayialar da atılmaktaydı. Bunların en yaygın olanlarından birine göre, Yunanlılar adadaki Müslüman gençleri tutuklayarak, hapse atacakları ve onların aileleri gitse bile Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmeyeceğiydi.

Bu durum tahmin edilebileceği gibi birçok kişiye tedirgin etmekte gecikmedi. Birçok aile çocuklarını Anadolu'ya kaçırarak için bir yol aramaya başladı. Kimileri tanınmasın diye hamal kılığına girerek, önce Ege adalarına uğrayan sonrasında da Türkiye'nin Akdeniz sahillerindeki limanlarına yük indiren Avusturya gemilerine binerek adadan kaçmaya başlamıştı. Kimileri de daha güvenli olan ancak daha uzun sürecek bir yolu seçerek vapurla Mısır'ın Iskenderiye kentine gitmeyi tercih ettiler. Kahire'deki Bektaşî tekkesinin postnişinin sağladığı pasaport ya da geçiş belgeleri ile yine tekkeden temin edebildikleri bir miktar parayla Türkiye'ye gelen bu insanlar ilk etapta çoğunlukla Giritlilerin yoğun olarak toplandığı İzmir ve Antalya gibi kentlere geldiler. Böylece mübadele süreci Girit'te resmen ilan edilmiş olsa da, başlamış oldu.

İç siyasi çekişmeler, darbe girişimleri, Atina'daki krala karşı Selanik merkezli direniş hareketleri, isyanlar, Birinci Dünya Savaşı ve büyük yangın başta olmak üzere birçok tatsız olayın yaşandığı yıllar, büyük savaşın sona ermesiyle kısa bir dönem için de olsa yerini sükûnetin hâkim olduğu bir ortama bırakmıştı. Gerçi Selanik, savaşı yaşayan kentler arasında ara sıra karşılaşılan kısa süreli ve etkisiz hava bombardımanlarıyla temel yiyecek maddelerine uygulanan kısıtlamaların haricinde savaşın yıkıcı etkisini aslında yaşamamıştı. Belki bu bağlamda daha fazla rahatsızlık veren husus kentte birikmiş olan İngiliz, Fransız askerleriyle, limandan hiç eksik olmayan müttefik donanmasına ait savaş gemileriydi. Gözle görünür, elle tutulur bir rahatsızlığa sebep olmasalar da, savaş dolayısıyla ekonomik anlamda sıkıntılı günlerden geçen kentte, İngiliz ve Fransızların öncelikleri sürekli olarak kendi lehlerine kullanmaları ufak çaplı da olsa gerilimlere sebep olmaktaydı. Hele kenti daha birkaç yıl önce ele geçirmiş olan Yunanlıların, savaşın getirdiği zorunluluklar sebebiyle müttefik güçlerin uygulamalarına ve kararlarına

tâbi olmaları bu gerilimin gözle görülür yanını oluşturmaktaydı. Buna bir de zaman zaman Almanların giriştikleri hava akınları tuz biber ekmekteydi. Asıl endişe ise, bu savaşın sonunda Almanların yanında yer alan Osmanlıların bir şekilde yeniden Balkanlar'a doğru bir hamle yapması ve dolayısıyla da Yunanlıların büyük ülkeleri yönündeki genişlemenin önüne set çekmeleri ihtimaliydi. Hatta ondan da öteye, başta Selanik olmak üzere Yunanlıların Balkan Savaşı sırasında ele geçirdikleri yerlerin tekrar Osmanlıların eline geçebileceği düşüncesi bu endişeyi daha da artırmaktaydı.

Bu yüzden kentte ve bölgede yaşayan tüm Müslümanlar üzerinde sürekli baskı oluşturan bu ihtimal o günlerde aslında gerçeğe dönüşmekten çok uzak; kuru bir evham olmaktan öte hiçbir iddia taşımamaktaydı. Osmanlı devletinin, deyim yerindeyse yedi düvele karşı birçok cephede giriştiği bu savaşın, aslında akıbeti daha başından belliydi. Kazanılması, hele kaybedilen toprakların geri alınarak o eski günlere dönülmesinin, o günlerin dünyasının şartları dolayısıyla imkânsıza eşdeğer olduğu bu savaş, Osmanlı devletinin bütün gayretine, beraberinde maddi ve manevi çok ağır kayıpları da göze almasına rağmen 1918 yılında hüsranla sonuçlanmıştı. Osmanlı devleti yenilmiş, onun da ötesinde müttefiklerin önüne koydukları tüm ağır şartları kabul ederek her şeyiyle teslim olmuştu.

Osmanlı devletinin teslim olduğu haberi tüm Yunanistan'da olduğu gibi Selanik'te de kamuoyunun gündemine flaş haber olarak düştü. Her ne kadar böyle bir gelişme artık bekleniyorsa da, haberin duyulması kentteki Yunanlılar arasında coşkuyla karşılandı. Ancak asıl büyük coşku bir mayıs günü, İzmir'e asker çıkarıldığı ve Küçük Asya'yı Yunanistan ile bütünleştirme operasyonunun başladığı haberinin alınmasıyla yaşanacaktı.

Yunan askerlerinin İzmir'e çıktığı haberi bir tatil gününün

erken saatlerinde Selanik'e ulaştı. O gün kentteki gazete matbaalarının makineleri bu önemli haberi duyurmak üzere çalışmaya başladığında haber çoktan kentin sokaklarına yayılmıştı. nce pastaneler, kafeler, birahaneler ve kahvehanelerde ne olup bittiğini anlamaya alışan Selanikli Yunanlılar, haberin kesinlik kazanmasıyla birlikte, kendileri açısından tarihî bir önem arz eden bu gelişmeyi kutlamak üzere sokaklara ve meydanlara döküldüler. Yaşlısından gencine tüm Yunanlıların büyük bir coşkuyla kutladığı bu olay, büyük lk yolunda Yunanistan anakarası ile Küçük Asya'nın birleşmesinin ve muhtemel sonuçları itibarıyla Bizans'ın başkenti olarak her zaman için hayalleri süslemiş olan Kostantinopolis'in de ele geçirilmesi sürecinin başlangıcıydı.

Bu gelişmenin böylesine coşkuyla kutlanması, o güne kadar bu girişimlere mesafeli bakanların da şüphelerini bertaraf etmiş, en azından artık seslerini yükseltmelerinin imkân ve ihtimallerini ortadan kaldırmıştı. Bu durum birçok gönüllünün de orduya asker yazılarak, Anadolu topraklarına doğru yola çıkmasına yol açmıştı. İzmir'in ele geçirilmesinin sonrasında Anadolu'ya asker taşıyan her geminin Selanik limanından ayrılışı, başlı başına bir şölene dnşuyordu. "Zito" (Yaşa) sesleri arasında yola çıkan gemiler için yapılan bu gösteriler ve zaman zaman sergilenen taşkınlıklar, kentteki Müslümanlar arasında, acaba bunun arkasından Balkan Savaşı günlerindeki gibi tatsız olaylar gelir mi düşüncesiyle endişelere sebep olmaktaydı.

Her ne kadar İzmir'in işgalinin oluşturduğu coşku dolayısıyla gerilimli günler yaşansa da, Müslümanlar için Selanik'te hayat Balkan Savaşı günlerine göre nispeten düzelmişti. Birkaç yıl öncesinin hâkim zümresi olan Müslümanlar artık azınlık konumuna düşmüşlerdi. Ancak, yüzyıllardır yaşadıkları bu topraklarda tutunmak ve en azından doğup büyüdükleri topraklarından olmamak adına mevcut duruma

uyum sağlamakta da fazla zorlanmamışlardı. Bu bağlamda Yunan yönetiminin kentte tam anlamıyla düzeni sağlaması ve ona paralel can ve mal emniyetinin yeniden sağlanmasıyla sosyal ve ticari hayat yeniden eski canlılığına kavuşmuştu.

Dükkanların ve işletmelerin pek çoğu yeniden kepenklerini açmış, Selanikli Müslümanların sosyal alandaki faaliyetleri, siyasi tarafı hiç olmamak veya en azından çok düşük düzeyde olmak kaydıyla yeniden başlamıştı. Osmanlı döneminde pek çok okulun bulunduğu kentte, bu yeni dönemde azınlıklara hizmet vermesi amacıyla sadece iki okulun Türkçe tedrisata devam etmesine izin verilmişti. Yine Osmanlı'nın son yıllarında çok zenginleşmiş ve çeşitlenmiş olan gazete ve dergilerin pek çoğu ise yayın hayatına son vermiş olsa da emektar *Asır* gazetesi ile *Selamet* ve *Selâbet* gazeteleri ile iktidarı bile eleştiren *Nefîs* adındaki bir mizah dergisi, Müslüman Türkler bu kentte var oldukça her şeye rağmen yayınlarını sürdürmeye devam etmişti.

Söz konusu okullarda o günlerin zor şartlarına rağmen hocalık görevini üstlenenlerse, çocuklara eldeki yetersiz imkânlarla eğitim vermenin yanı sıra, milli bir bilinci de aşılamaktan geri durmuyorlardı. Ne var ki, öğrenci sayısına göre bir hayli az olan bu okulların akıbeti de, savaşın gidişatına göre şekillenmişti. Askerler ile Anadolu'dan gelmeye başlayan göçmenleri barındırmak için bu okullara da diğerleri gibi el konması dolayısıyla Türkçe olarak yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetleri bir müddet sonra tamamen durmak zorunda kalmıştı. Tıpkı camiler ile tekkelerin çoğunun da göçmenlerin yerleştirilmesi sonrasında asli işlevinden uzaklaşmak zorunda kalması gibi.

Bu bağlamdaki en dikkat çekici gelişme ise, Müslümanların devlet kademelerindeki görevlerine iade edilmeleri ve yapılan genel seçimlerde Müslümanların ilk kez azınlığı temsilen meclise girebilmeleri olmuştu. Özellikle de azın-

lıklara karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergileyen Gunaris'in partisinden Selanik milletvekili adayı olan ve girdiği seçimi farklı bir sonuçla kazanan Dürri Mehmet Bey'in faaliyetleri, Müslümanlar adına önemli bir gelişmeydi. Dürri Bey'in parlamentoya girmesi Müslümanların hayatında da olumlu bir takım değişikliklerin gerçekleşmesini sağlamıştı. Bu bağlamda Türkiye'den Türkçe ders kitabı getirilmesi, seyahat kısıtlamalarının kaldırılması hatta Türkiye'ye seyahate izin verilmesi, iş bulma konusunda karşılaştıkları sorunların giderilmesi, bürokrasiyle olan işlerinde kendilerine vatandaş gözüyle bakılarak yardımcı olunması ve zorluk çıkartılmaması, dinî günlerde özellikle de ramazan aylarında cemaatle ibadet yapılması ve bayram kutlamalarının geleneksel şekilde kamusal alanda kutlanması, iftar ve sahur vakitlerinde top atılması gibi âdetlerin yerine getirilmesi, Müslümanların daha önce gittikleri kahvelerde geceleri yine bir araya gelerek oturmaları, Osmanlı döneminde çalışan tiyatrolar ile yazlık sinemaların da tekrar faaliyete geçmeleri gibi birçok konuda gelişme sağlanmıştı. Bütün bu yaşananlar Müslümanlar arasında, hem Yunan hükümetinin hem de Müslümanların bu yeni ortama giderek uyum sağlayacakları ve ilerleyen yıllarda her şeyin daha olumlu yönde gelişeceği kanaatinin doğmasına neden olmuştu. Ne var ki, başta Venedizelos olmak üzere birçok Yunanlı siyaset adamının azınlıklar sorununu bir şekilde kendi lehlerine halletmenin yolunu aradığı bu güzel günler de çarçabuk geçivermişti. Süreci bir anda geri dönülemez şekilde tersine çeviren gelişme, Anadolu topraklarında yaşananlar olmuştu.

Ankara yakınlarına kadar gelen kendinden emin Yunan ordusunun adım adım geriletilmesi, sonrasında da Sakarya önlerinde başlayan ve İzmir'de noktalanın süreçte Anadolu topraklarından çıkartılmaları, başta Selanik olmak üzere Yunanistan topraklarındaki tüm Müslümanlar için de çok

zor günlerin başlangıcı olmuştu. Yunan ordularının mağ-lup olarak, kargaşa içinde geri çekilmesi ve beraberinde panik içindeki büyük insan kitlelerinin de Yunanistan'a akın etmesi, Müslümanlar arasında yeni endişelerin doğ-masına neden olmuştu. Gerçi savaş sona ermeden önceki günlerde bile, gelen haberlere göre savaşın gidişatının aldı-ğı olumsuz seyir dolayısıyla Müslümanlara karşı hemen her yerde başlayan baskı ve taşkınlıkların olayların akışı içinde kontrolden çıkarak çok daha kötü bir rotaya yönel-mesinden endişe edilmekteydi. Doğruyu söylemek gerekir-se bu endişeler o günün politik gelişmeleri de göz önüne alındığında haksız sayılmazdı.

Anadolu topraklarından alınan mağlubiyetten iktidardaki Gunaris hükümeti sorumlu tutularak, kendisi ve partisi iktidardan bir darbeyle uzaklaştırılmıştı. Ancak gelişmeler bu noktada durmamış iktidara el koyan yeni yönetim Gunaris'i kurşuna dizdirdiği gibi ülkenin birçok bölgesinde de sıkı-yönetim ilan etmişti. Gunaris'in ve partisinin iktidardan uzaklaştırılması artık azınlık konumundaki Müslümanlar için de güzel günlerin sonu anlamına gelmekteydi. Bilhassa Selanik sıkıyönetim komutanlığına tayin edilmiş olan Ge-neral Pangalos, sertliğinin yanı sıra Müslümanlara karşı olan tahammülsüzlüğüyle şöhret kazanmış birisiydi ki, bu durum kentteki Müslümanların endişelerinin bir kat daha artmasına yol açmaktaydı.

Bozgun halindeki Yunan ordusuna mensup askerlerin ya-nı sıra, savaş sırasında Yunanlılarla yaptıkları işbirliğinin he-sabının kendilerinden sorulacağı endişesiyle evini barkını terk ederek Yunanistan'a kaçan on binlerce insan başta Sela-nik olmak üzere kentlere yığılmaya devam etmekteydi. Elde avuçta hiçbir şey olmaksızın sadece canını kurtarmanın der-diyle, Yunanistan'a gelmiş olan bu insanların tamamı gün-lerdir aç biilaç vaziyette yol almak zorunda kalmışlardı. Bu

büyük insan kitlesinin o günlerde ayak bastıkları bu kentte başlarını sokacak herhangi bir yerleri yoktu. Bundan da öte, söz konusu insanların birçoğunun ilgili makamlara derdini anlatacak doğru dürüst Yunancaları bile yoktu.

Geldikleri ilk günlerde sokaklarda yatan ve Türkçe söyledikleri şarkılarda yaşadıkları sefaleti ve çileyi dile getiren bu insanlara, o günün Selanik’inde doğru düzgün bir şekilde yardım elini uzatacak kurum ve kuruluş yoktu. Çözüm ise, tüm Müslümanların endişeyle beklediği bir şekilde, birkaç gün içinde kentin sıkıyönetim komutanlığı tarafından bulunmuştu. Müslümanlara ait ev ve iş yerlerinin işgal edilmesi. Nasıl ki bu insanlar, Türkiye’deki mallarını mülklerini bırakarak buralara deyim yerindeyse yalınayak gelmişlerdi, öyleyse şimdi bu kentteki azınlıklara ait mal ve mülke çektikleri bu zahmetin bedeli olarak el koyabiliyorlardı.

Bir anlamda içinde bulundukları çaresizlik dolayısıyla böylesi bir girişimde bulunmaya hazır durumdaki bu kitle, sıkıyönetim komutanlığının bu konudaki icazetini de aldıktan sonra, hedefe yürümekte fazla bir tereddüt göstermemişti. Ellerine geçirdikleri sopa, kazma, kürek veya baltalarla Müslümanların evlerinin kapılarını kırarak içeri dalar bu insanlar, ne ricalara kulak astılar ne de yalvarıp yakarmalara. Böylece Selanik’teki Müslümanlara ait evler kısa zaman zarfında işgal edildi. Gücü yetenler içerisine girdikleri evlere tamamen sahip çıkarak, içerdeki asıl ev sahiplerini kapı dışarı ettiler. O kadarına gücü yetmeyenlerse en azından ev sahiplerini evi ortak kullanmaya mecbur bıraktılar. Bu arada girilen evlerin çoğundaki her türlü eşya da yağmalanmaktan kurtulamadı. O günlerde kimi Müslümanların ücreti mukabilinde evlerine bekçi tutmaları da, kontrolden çıkmış durumdaki bu kalabalıklar karşısında bir fayda sağlamamıştı.

Diğer birçok kentte olduğu gibi Selanik’te de Anadolu’dan

döner bu kitlenin sebep olduğu sıkıntılı günler birkaç hafta içinde zorunlu denilebilecek tarzdaki bir uzlaşmanın sağlanmasıyla atlatıldı. O uzlaşma da herkesin evini, bu yeni gelenlerle istese de istemese de bir şekilde paylaşmaya razı olmasıydı. Kısacası olan biten, tüm Müslüman Türklere olduğu gibi Selaniklilerin de gözünde ve gönlünde bambaşka yeri olan evlerin, tüm mahremiyetiyle birlikte yabancılarla paylaşılır hale gelmesinin sineye çekilmesi idi. Aslında gelen bu noktada yaşananlar, Selanikliler için özgürce yaşadıkları memleketlerini kaybettikten sonra, sığındıkları son mevzi olan evlerini de kaybettiklerinin ispatı anlamına gelmekteydi. Artık bu kentte, onu ne kadar severlerse sevsinler, daha uzun süre barınmalarının imkânı kalmamıştı. Önerindeyse tek seçenek olarak, özgürlüğünü yeniden kazanmış olan Türkiye topraklarına, yani yüzlerce yıl önce dedelerinin kalkıp geldikleri anavatanlarına dönmekten başka çıkar yol kalmamıştı.

Ticari etkinlikler ve kozmopolit yapısıyla diğer Osmanlı kentlerine göre kendi dışındaki dünyaya daha açık bir konumda olan Selanik, bu özelliklerinden ötürü hemen tüm tarihçiler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki özgürlükçü ve yenilikçi hareketlerin merkezi olarak kabul edilmiştir. Özgürlük ve siyasi anlamdaki değişimle böylesine özdeşleşen kentin bu özelliği, 1908'de Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde, Selanik'in "Kâbe-i Hürriyet" ilan edilmesiyle adeta şahikasına varmıştı.

Günümüzde de geçerliliğini koruyan bu teze göre, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yaşayan tüm tebaadan farklı bir siyasi ve kültürel gelişim çizgisi izlemiş olan Selanikliler, bunun doğal bir sonucu olarak Osmanlı'daki tüm yenileşme çabalarında da öncü rolleri üstlenmişler ve gerektiğinde devrimlerin meşalesini tutuşturarak, çağın gerçekleriyle uyuşmayan yönetimleri tarihin çöplüğüne gönderirken, yerine asrın idrakini okuyabilenleri getirmek konusunda üstlerine düşeni fazlasıyla yerine getirmişlerdi. Belki konuyu işin içine biraz da espri katarak ifade etmek gerekirse, Selanikliler,

hem de hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm Selanikliler bu dünyaya birer devrimci olarak gelmişler ve tüm yenilikçi hareket ile örgütlenmelerde de bu durumlarının doğal bir sonucu olarak her zaman için ilk adımları atan öncüler olmuşlardı.

Acaba gerçekten Selanikliler böyle midir? Her türlü yeniliğe ve gelişmeye açık hatta ondan da öte öncü rolünü üstlenecek derecede devrimci bir karaktere sahip midir? Eğer Selaniklilerin devrimci karakteri konusunda bir şüphe varsa, o zaman bu kent söz konusu hareketlere neden ev sahipliği yapmaktadır? Tarihî gerçekleriyle bir tezat oluşturduğu görülen bu durumun altını çizirken konuyu biraz daha açarak, devrimciliğin bir kısım Selanikli için gerçekten geçerli olduğunu, önemli bir kesimin tepkisinin ve beklentilerininse yaşanan politik gelişmelere bir reaksiyon olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse, bir grup devrimcinin önderliğindeki siyasi hareketin halkın tepkisinin oluşturduğu dalganın üzerinde yükselerek hedefe ulaştığını söylemek söz konusu durumu şüphesiz ki daha anlaşılır kılacaktır. Bu tespit hem Balkanlar'da yaşanan politik gelişmeleri hem de Selaniklileri daha sağlıklı değerlendirmemizi ve tarih içindeki konumlarını doğru belirlememizi sağlayacaktır.

Daha önceki bölümlerde Selaniklilerin bir portresini çizmeye çalışırken, bu insanların günlük yaşamlarından aktardığımız kesitlere dayanarak, karşımızdaki insan tipinin, tüm Osmanlı coğrafyasında rastlanacak türden geleneksel değerlerine bağlı bir görünüm verdiğinin altını çizmiştik. Hal böyleyken bu geleneksel değerlerden sıyrılmış ve Batı dünyasının aydınlanmacı felsefesi ve liberal düşünceleriyle donanmış bir kesimin nasıl ortaya çıktığı, ondan da önemlisi başta Selanik olmak üzere tüm Makedonya'yı peşlerine takarak bir milletin kaderini nasıl değiştirdiklerinin öyküsü ise dikkatle ve yeni bir bakış açısıyla okunmayı gerektirmekte.

Bu öykünün başlangıcı her ne kadar 1821 İsyanı sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparak bağımsızlığını kazanan ilk devlet olan Yunanistan'ın somut bir şekilde ortaya çıkışına kadar uzanıyorsa da, ete kemiğe bürünmeye başladığı süreç Yunanistan'ın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genişleme ve bu sayede tüm Yunan kökenlileri tek bir devletin çatısı altında birleştirme idealini, fikirden eyleme dönüştürmeye başlamadığı günlere denk gelir. Bu günler aynı zamanda sadece Yunanlıların değil, beraberinde Osmanlı'dan bağımsızlığını bir an önce kazanma gayretindeki diğer Balkanlı ulusların da harekete geçtiği günlerdir.

Bu tarz oluşumlar önce eğitim görmüş kesimler ile aydınlar arasında ortaya çıkmıştı. Somut eylem planlarından ziyade, Batılı büyük devletler nezdinde, Doğulu bir imparatorluğun boyunduruğunda yaşayan Balkan halklarının içinde bulunduğu durumu ve daha özgür, daha iyi bir yaşam sürme arzu ve taleplerini dile getiren bu insanların girişimlerinin ilk getirileri, İstanbul hükümetlerince ilan edilen reformlar ile ıslahat fermanlarında kendini göstermeye başlamıştı. Osmanlı hükümetlerince Balkan halklarının beklenti ve taleplerinden çok, Batılı devletlerin içişlerine karışmasının önüne geçilmesi amacıyla ilan edilen bu fermanların ilk somut sonucu her Balkanlı ulusun kendi bağımsız kilisesini kurmasıyla ortaya çıkmıştı. Fatih Sultan Mehmet döneminde bu yana kazandığı imtiyazlar sayesinde, sadece Yunanlıların değil aynı zamanda Balkanlar'ın diğer tüm ulusları üzerinde de dinî bir otoriteye sahip olan patrikhaneye karşı kendi bağımsız kiliselerini kuran Bulgarlar ve Sırplar bu sayede bağımsızlığa giden süreçte önemli bir mesafe katetmişlerdi. Bu durum aynı zamanda Balkanlar'da yaşanacak büyük çatışmaların da ilk habercisi olmuştu.

Bu kıvılcımlar, kiliseleri çevresinde örgütlenen bağımsızlık yanlısı grupların giderek düşünceden eyleme yönelen

çabalarıyla kısa zamanda tüm bölgeyi etkileyecek bir ateşe dönüşmekte ve Balkanlar'ın dört bir köşesine çeşitli şekillerde düşmekte gecikmemiştir. Rumeli Müfettişliği'nin İstanbul'a bildirdiği yüzlerce rapora da yansdığı gibi, Yunan, Bulgar, Sırp, Makedon veya Arnavut çetecilerin eylemleri bazı zamanlar köy ve çiftliklerin basılması olarak karşımıza çıkarken, kimi zaman da o yörenin önde gelenlerinden birinin öldürülmesi veya kaçırılarak fidye istenmesiyle kendisini gösterir olmuştur. Bu eylemler ilk görünüşte bir grup maceraperest işi gibi görünse de, aslında o çetenin arkasındaki devletin bizzat belirlediği bir strateji ve ona göre hareket eden eylemcilerin planlı mücadelesiydi.

Müslümanlara ait hedeflere karşı onları yıldırarak bölgeden kaçırmak için eylemlere girişen bu çeteler, arkalarında oldukları devletin etkinlik sahasını genişletmek adına birbirleriyle de mücadele etmekteydiler ki, bu durum meseleyi daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmekteydi. Hatta söz konusu grupların, kendi uluslarının bağımsızlığı doğrultusunda çaba sarf etmeleri dolayısıyla, 19. yüzyılın son günlerinde Osmanlı devletinden ziyade birbirleriyle olan mücadeleye hız verdikleri görülmekteydi. Osmanlı'nın önünde sonunda bu toprakları bırakacağını düşünen Balkanlar'ın bu genç devletleri, miras bölüşülürken mümkün olduğunca en fazla payı kapmanın hesapları içindeydiler. Bu durum belki de en açık şekilde Kastorya Metropolitisi Karavangelis tarafından ifade edilmişti. Makedonya'da Helenizmin muzaffer olacağı günler gelecektir, ama önce Bulgarları ezmek gerekmektedir..." Sorunun içinden çıkılmasını güçleştiren noktaların başında, Balkanlar'daki farklı etnik grupların birbiriyle giriştiği mücadelenin sonrasında ortaya çıkan tablodan, azınlıkların can ve mal güvenliğini sağlayamadığı gerekçesiyle bizzat Osmanlı devletinin sorumlu tutulması gelmekteydi. Bu durum doğal olarak yaşanan olayların son-

rasında Batılı devletlerin bölgeye biraz daha fazla müdahalesi anlamına gelmekteydi.

Bu müdahalelerse sonuçta Balkanlar'da etkinlik alanını genişletmek ve Osmanlı'dan toprak koparmak çabasındaki devletlerin iştahlarının her geçen gün biraz daha kabarmasına sebep oluyordu. Böylesi bir kısır döngü içinde yaşanan bu süreç, en büyük zararı ise kaçınılmaz olarak bölgedeki Müslüman kesime vermekteydi. Çiftlikler basılmakta, insanların malları gasp edilmekte, hayvanlara el konulmakta, cinayetler işlenmekte, insanlar fidye için kaçırılmakta hatta Selanik gibi büyük kent merkezlerinde Osmanlı Bankası binasına düzenlenen bombalama eylemi örneğinde olduğu gibi tüm toplumu sarsacak girişimler artarda sergilenmekteydi. Bütün bunların sonucunda ekonomik ve sosyal hayatı giderek istikrardan uzaklaşan Müslüman kesimin tepkisi yükselmekte ve geleceğe olan güveni de giderek kaybolmaktaydı.

Giderek artan terörist eylemlerle birlikte Makedonya'daki Osmanlı hâkimiyetinin sarsıldığı bu günlerde, II. Abdülhamit'in eğitim reformlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve çoğunluğu asker kökenli olan yeni bir sınıf da varlığından söz ettirmeye başlıyordu. II. Abdülhamit'in başta Selanik olmak üzere Balkanlar'ın birçok kentinde kurduğu ve verdikleri modern eğitimle yeni bir sınıfın doğuşuna zemin hazırlayan bu okullara kabul edilen öğrencilerin en önemli özelliğiye, daha önceki dönemlerin uygulamalarından farklı olarak toplumun seçkin bir kesiminden değil de, orta sınıf halkın arasından gelmeleri idi.

Büyük çoğunluğu küçük ve orta boy esnafla köylülerin çocuğu olan bu kesimi farklı bir düşünce biçimi geliştirmeye iten temel nedenlerin başında hiç şüphesiz ki, Balkanlar'ın dört bir köşesinde faaliyetlerini sürdüren ayrılıkçı grupları tanımaları ve onların eylemlerinin amaçlarını yakından bil-

meleri geliyordu. Bu idealist insanlar, Osmanlı devletinden ayrılmak isteyenlerin ve üzerinde yaşadıkları toprakları Balkanlar'dan pay kapmak çabasındaki devletlerden birinin sınırları içine dahil etmek için her türlü faaliyette bulunanların amaçlarının, İstanbul hükümetleri tarafından doğru bir biçimde değerlendirilemediğini düşünüyorlardı. Yapılacak birtakım reformlarla sorunun çözüleceğini veya en azından ilerki bir tarihe erteleneceğini ve böylece zaman kazanılacağını düşünen İstanbul'a karşı, bu insanlar eylemlerin her alandaki yıkıcı sonuçlarını doğrudan gördükleri ve yaşadıkları için konuya daha farklı bir açıdan bakıyorlardı.

Bu farklılığın en başında da sorunun temelinde Balkan halklarının bölgede yapılan reformlar vasıtasıyla daha uygar bir ortamda yaşamak amacıyla olmadıklarını bilmeleri geliyordu. Balkanlı ulusların temel amacı Osmanlı'yı buralardan uzaklaştırmak ve bu topraklara sahip olmaktı. Balkanlı küçük devletler de bu yolda hedefe ulaşmak adına, bu çaba içindeki gruplara her türlü desteği sağlamaktan ve onlarla işbirliği içinde olmaktan kaçınmıyorlardı. Bütün bunların üzerine "Doğu sorunu"nu kendi lehlerine çözmek gayretindeki Batılı büyük devletler de, Osmanlı devleti ne yaparsa yapsın bundan tatmin olmuyor ve daha çok taviz verilmesi adına baskılarını artırıyorlardı. Bu durum, Balkanlar'da daha çok toprak kapmak çabasındaki devletleri daha cüretkâr ve saldırgan hale getiriyordu.

Bütün bunlara karşın, başta içine düştüğü mali bunalım olmak üzere birçok sorunla boğuşmak durumundaki İstanbul hükümetleri de, sorunlara köklü çözümler üretmek yerine Balkan devletlerinin aralarındaki ihtilaflardan yararlanmak ve Batılı büyük devletlere şirin görünmek suretiyle günü kurtarmayı amaçlıyordu.

İşte bütün bu gelişmelerin sonucunda gelinen nokta ise, Balkanlar'da giderek yükselen bir Müslüman muhalefetinin

ortaya çıkmasıydı. Avrupalı ve Balkanlı devletlerin Osmanlı'yı bölmek amacıyla yürüttükleri faaliyetler ve buna karşı sessiz ve çaresiz kalan yöneticilerin sergilediği manzara tepkiyi her geçen gün daha da artırıyordu. Bu tepkiyi sistemli ve örgütlü hale sokan oluşumlar da 19. yüzyılın sonlarına doğru birer birer ortaya çıkmaya başlamışlardı. Artık söz konusu Müslüman muhalefeti sadece basit bir tepki hareketi olmanın ötesinde giderek daha organize bir hal alıyordu.

II. Abdülhamit'in açtığı okullarda okuyan ve Balkanlar'ın gerçeklerini çok iyi bilen bu insanları daha farklı düşünmeye iten nedenlerin başında hiç şüphesiz ki bu okullarda aldıkları eğitim gelmekteydi. Aydınlanmacı ve pozitivist bir dünya görüşünün egemen olduğu bu kitlenin somutlaşan ve zaman içinde kendisini giderek daha fazla gösteren özellikleriyse, milliyetçilikleri ve onun peşi sıra gelen laik kimlikleriydi. Başta yabancı dil öğrenimi olmak üzere, modern bilimleri ve teknikleri öğrenen bu genç insanların, ilk elden farkına vardıkları gerçek, kendileri dışındaki dünyanın çok farklı bir noktada olduğuydu. Bu gerçeğin en önemli yanı, kendi yönetim anlayışlarının ve mekanizmalarının bu gerçeğin çok uzağında kalacak kadar eskimiş olduğuydu. Mevcut şartları sürdürmek ve dengeler üzerinde cambazlık yaparak, Osmanlı'yı ayakta tutmak mümkün görünmüyordu. Bu gelişmeler karşısında ilk elden çıkardıkları en önemli sonuç, mevcut yönetim anlayışının bir an önce değişmesi gereği idi. Doğal olarak bu gereklilik, söz konusu zihniyet yapısına sahip olan yönetici kadrosunun değişmesini içeriyordu.

Bu bağlamda önce Paris gibi kentlerde başlayan ancak etkinlik sağlayamayan örgütlenme girişimlerinden sonra özellikle Balkan kentlerinde, bu yeni okullardan yetişmiş subayların önderliğinde başlayan hareketler, Balkanlar'daki doğal tabanı ile bütünleşmekte gecikmedi. Yaşanan olumsuz şartlar dolayısıyla sıkıntılı olan kitlelerinin haletiruhi-

yelerine tercüman olan bu örgütlenmeler, bilinçli ve sistemli bir şekilde olmasa da, Balkanlar'daki Müslüman kitleyi arkasına almakta gecikmedi. Söz konusu muhalif oluşum, yükselen tepki dalgasını iyi tespit etmiş ve deyim yerindeyse tam vaktinde üzerine binmeyi başarmıştı.

Subayların öncülüğünde Selanik'te kurulan dernekler 1908 yılına doğru gelinirken, ülkenin diğer taraflarındaki benzer örgütlenmelerle birleşerek etkinlik alanlarını genişletmek konusunda kısa zamanda büyük mesafe katetmişlerdi. 1908 yılına gelindiğindeyse artık bu çaresiz ve iş bilmez eski kafalı yönetimlere dur demenin ve Selanik'ten çıkarılacak kıvılcımla bu ateşi tüm ülkeye yaymanın zamanının geldiğine kanaat getirmişlerdi. Birçok devrimci kişiliği de birbirinin peşi sıra tarih sahnesine çıkarmanın vaktinin geldiğine kanaat getirdikleri gibi.

1908 Yılına Gelindiğinde Bir Kent Portresi: Selanik

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği ve Osmanlı devletinin Batılı tarzda parlamenter bir rejime ve demokrasi deneyimine girdiği günlerde, doğal olarak öne çıkan merkezlerin başında Selanik gelmekteydi. Bu öne çıkışı sağlayan faktörlerin başında da, kentin Batı dünyasıyla erken dönemlerden itibaren temas halinde olması ve bu sayede oralardaki siyasi ve kültürel gelişmelere duyarlı olması geliyordu. Bu faktör kadar önemli olan ve bu duyarlılıkla ilgili olan bir başka neden de, kentin kozmopolit yapısıydı.

Bu çok renkli ve çok sesli görünümüyle, bilhassa siyasi oluşumlarda ve gelişmelerde Osmanlı coğrafyasındaki diğer pek çok kentten daha fazla ön plana çıkan Selanik'in söz konusu kozmopolit yapısının nasıl oluştuğunun öyküsü de, bu konunun dikkat çekici bir başka cephesini oluşturur. Selanik'in bu mozaikvari yapısının oluşumunun tarih içindeki öyküsü kadar, bu mozaik meydana getiren unsurların her birinin durumu ve bunların birbiriyle olan ilişkisi de ayrı bir önem arz eder.

II. Murat tarafından 1430 yılında kırk gün süren bir ku-

şatmanın sonunda ele geçirilen ve Osmanlı topraklarına katılan bu kent, gerçek anlamda bir kent olarak Roma İmparatorluğu döneminde sahneye çıkmıştı. Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren serbest kent statüsü kazanan ve bunu değişik ölçülerde olsa bile Bizans ve bölgeye hâkim olan despotlukların yönetimleri devresinde de sürdüren Selanik, 1430'dan itibaren bu özelliğini ve bu durumun sağladığı çeşitli avantajları kaybetmiş bulunuyordu. Serbest kent statüsünün sağladığı siyasi avantajların yanı sıra ticari anlamda da en azından Makedonya bölgesinde söz sahibi olan Selanik'in, 1430 yılında silah zoruyla alınmış olması ve sonrasında da yağmaya maruz kalması kentin boşalmasına neden olmuştu. Gerçi son dönemlerde kente hâkim olan Venediklilerin Selanik'i daha çok stratejik bir mevki olarak görmeleri ve dolayısıyla da başta ticari olmak üzere diğer cepheleri itibarıyla ihmal etmeleri, şehirde zaten bir gerilemeye neden olmuştu. Ancak 1430 yılında Osmanlı ordularının Venediklilerinkine benzer gerekçelerle girdikleri şehirde, yapılan yağmanın yanı sıra nüfusunun önemli bir kısmının Doğu'nun esir pazarlarında satılmak üzere zincirlere vurularak götürülmesi nedeniyle tam anlamıyla boşalmıştı.

Bu durumun farkına varan Osmanlı idarecilerinin başta Vardar Yenicesi olmak üzere çeşitli yörelerden getirdikleri insan kitlelerini buralara yerleştirmeleri de, Selanik'in görünümünde fazla bir değişikliğe neden olmamıştı. Çünkü gidenlerin önemli bir kesiminin tüccar olmasına karşın, gelenlerin çoğunluğu tarımla uğraşan insanlardı. Ancak bundan daha önemlisi, kentin eski statüsünü kaybederek sıradan bir Osmanlı sancağına dönüşmüş olmasıydı. Yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'un ele geçirildiği ve Osmanlı devletinin sınırlarının hem Avrupa'da hem de Anadolu'nun içlerinde sürekli genişlediği günlerde Selanik toplam 800 hanenin varol-

duğu kasaba irisi bir kent olmaktan öteye geçememişti. Öyle ki, 15. yüzyıl boyunca bu durumu sebebiyle bazı zamanlar Selanik'e sancak statüsü bile verilmemişti.

Bu dönemlerde nüfusunun üçte ikisini Müslümanların, üçte birini ise Hristiyanların oluşturduğu kentte, Müslümanların daha güvenli olduğu gerekçesiyle yerleşim için Selanik'in yüksek kesimlerini seçtiği görülmektedir. İlk Müslüman mahallelerinin bir mescidin ya da tekkenin çevresinde şekillendiği 15. yüzyıl Selaniki'nde ilk camiler, yerleşimlerin aksine kentin alt kesimlerinde, çarşının bulunduğu bölgeye inşa edildiler. Camilerin yanı sıra hamam ve bedesten benzeri sosyal tesislerin de camiler gibi kent merkezinde inşa edildiği Selanik'te ilk tekkeler de doğal olarak Bektaşîler tarafından kurulmuştu.

Tarakçı Ali, Hamza Bey, Musa Baba, Kâtip Muslihiddin, Ahmet Subaşı gibi erken dönem Osmanlı camilerini takip eden ilk önemli eser, emeklilik günlerini geçirmek için bu kente gönderilmiş olan İshak Paşa'nın inşa ettirdiği Alaca İmaret olmuştu. Bahçe içindeki konutların genellikle dinî bir yapının etrafına adeta serpiştirilmişçesine yerleştirildiği mahallelerden oluşan bu kent dokusunun en önemli özelliği ise, Roma döneminde oluşturulmuş olan planlı kent tasarımının aksine kendiliğinden ve belirli bir plana bağlı olmaksızın büyüyen bir modeli tercih etmiş olmasıydı. Tüm Osmanlı kentlerinde görülen bu modelin altında hiç şüphesiz ki, iki önemli temel gerekçe mevcut bulunmaktaydı. Bunlardan dünyevi olanına baktığımızda İslam dininin kamusal alan kavramına ve dolayısıyla da kamu hukukuna yabancı olması gelmekteydi. Uhrevi olan diğer gerekçeye göz attığımızdaysa, karşımıza çıkan gerekçe bu dünyanın faniliği ve dolayısıyla da ona kalıcı şeylerle bağlanmanın gereksizliği idi. Böylece yangınlarla sık sık yenilenen bu konutların oluşturduğu mahalleler zaman içinde, Roma döneminin bir-

birini kesen sokaklarının aksine, yılan gibi kıvrılan sokakların çevresinde büyümeye ve gelişmeye başlamıştı.

1500'lerin ilk yıllarına değin her şeye rağmen çok ağır bir tempoda büyümeye devam eden Selanik'in bir anda sıçramasına neden olan gelişme, kentin demografik yapısına yeni katılan Yahudiler sayesinde olmuştu. Yahudilerin 16. yüzyıl boyunca kademeli olarak devam eden göçleriyle büyüyen kentin nüfusu kısa bir zaman zarfında 1000 haneden 6000 haneye kadar çıkmıştı. Çoğunluğu dokumacı olan Yahudilerin, Yeniçeri Ocağı için kumaş dokumak işiyle görevlendirilmeleri, o günlere kadar kendi halinde bir şehir manzarası veren Selanik'in ticari anlamda da çehresinin değişmesini sağladı. Dokuma için lazım olan yün başta olmak üzere hammaddenin temini dolayısıyla çevresiyle ticari bağlantıları bir anda gelişen Selanik'in doğrudan İstanbul'daki devlete çalışıyor olması nedeniyle başkentle de ilişkileri gelişmekte gecikmedi.

Deniz ve kara yolu vasıtasıyla dönemin önemli merkezleriyle yeniden bağlantılar kuran kent, 17. yüzyılın başlarına doğru Balkanlar'ın en önemli sanayi ve ticaret merkezi haline gelmişti. Bu gelişmenin doğal sonucu olarak nüfusu artmaya başlayan kentin daha önce önemli boşluklar içeren sur içindeki kesimi de sürekli inşa edilen konutlar ve dükkânlarla dolmuştu. Bu dönemde kente gelenlerin tamamına yakını tüccarlar ile çeşitli mesleklere mensup esnaf oluşturmaktaydı. Kazanç kapısı olarak gördükleri Selanik'e adeta akın eden ve deyim yerindeyse yetmiş iki millete mensup olan bu insanlar, aynı zamanda kentin kozmopolitleşme sürecindeki ilk taşları döşeyen öncüler olmuşlardı. Çok çabuk büyüyen bir ekonomik pastanın cazibesiyle insanların akınına uğrayan kent, bu dönemde birtakım yeni gelişmelere de sahne olmuştu. Bunların başında da, Yahudilerle birlikte kente gelen ve kısa zamanda sayıları artan sinagoglarla, ca-

miye çevrilen kiliseler gelmekteydi. Selanik'in ele geçirildiği dönemlerde dokunulmayan ve sayıları az olmasına rağmen Hristiyanların kullanımına bırakılan görkemli kiliseler 16. yüzyılda birer birer camiye çevrilirken, Yahudilerin sinagoglarının sayısındaki sürekli artış da dikkat çekici bir durum oluşturmaktaydı. Agios Demetrius'un Kasım Paşa tarafından Kasımiyye adıyla, Rotonda'nın Hortaç Süleyman Efendi'nin isteği ve Sinan Paşa'nın da onayıyla Hortaç Camii adıyla ve Ayasofya'nın da İbrahim Paşa tarafından yine aynı adla camiye çevrilmeleri hep bu döneme rastgelmmişti. Kente yeni gelen Yahudilerle bir anlamda kendine özgü bir ittifak oluşturan Osmanlı yönetiminin bu karar ve uygulamaları, kentteki Müslümanlar ile Hristiyanların yani Yunan kökenlilerin arasındaki ilk büyük gerilimin de temel sebebi olmuştu.

16. yüzyılda oluşan kent dokusuyla birlikte ekonomik ve sosyal yapıyı önemli bir değişikliğe uğramaksızın yaklaşık iki yüzyıl kadar koruyan Selanik'te, her anlamdaki köklü değişiklik ve dönüşümlerse 19. yüzyıldan itibaren görülme-ye ve yaşanmaya başladı. Bu değişiklikleri ateşleyen faktörlerin başında daha sonradan Yunan aydınlanması olarak adlandırılan süreçle birlikte köklü bir zihinsel dönüşüm geçiren Yunanlıların, bağımsız bir devlet fikrini giderek daha fazla benimsemeleri geliyordu. Ortak bir dil ve tüm Yunanlıları tek bir devlet çatısı altında toplama fikrinden hareket eden bu ülkü, bilhassa kilisenin de bu süreçte etkin bir rol oynamasıyla 18. yüzyıldan itibaren tüm Yunanlıların müşterek idealine dönüşmüş bulunmaktaydı.

Kültürel alanda görülen bu canlanmayla paralel giden bir başka olgu da ekonomik alanda kaydedilen gelişmelerdi. Yunanlıların deniz taşımacılığındaki üstünlüğünün yanı sıra, Batı dünyasıyla var olan dinî ve kültürel bağları dolayısıyla ticaret alanında sağladıkları gelişme ve buna paralel ortaya çıkan sermaye birikimi de bu gelişmeyi daha da hızlandıran

faktörlerin başında gelmekteydi. Hem ekonomik alanda kaydedilen gelişme hem de düşünce alanındaki kayda değer sıçramalar sayesinde elde edilen birikim, bilhassa açılan okullarda verilen eğitimin sonuçlarıyla bütünleşerek etkilerini 19. yüzyıldan itibaren göstermeye başlamıştı.

Yunanistan'ın Osmanlı devletinden uzun ve kanlı savaşlar sonucunda bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte sadece bir ideal olmaktan çıkan ve somut bir gerçeğe dönüşen, tüm Yunanlıların bağımsız bir devletin çatısı altında toplanmaları düşüncesi, 19. yüzyıl boyunca bu alanda yaşanan tüm gelişmelerin de temel parametresi olmuştu. Bu bağlamda Yunanistan'ın Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanmaya çalıştığı günlerde, Selanik'te de bu sürece katılma yönünde hareketlenmeler gözlenmişti. Mora'da patlayan isyanı bağımsızlık yönünde önemli bir fırsat olarak değerlendiren bir kitle Selanik başta olmak üzere tüm Makedonya'da da isyan başlatmıştı. Ne var ki, Mora'dakinin aksine güçlü bir taban desteğine sahip olmayan bu isyanlar, kısa zamanda ve kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Ancak bu yaşananlar tüm Makedonya'da Yunanlılık bilincinin gelişmesine ve bağımsızlığın yakın vadede olmasa bile er ya da geç kazanılacağına duyulan inancı da pekiştirmişti.

19. yüzyıl Selaniki'nde eğitim alanında öncelikle Yunanlılar tarafından çeşitli seviyelerde birçok okul açılarak eğitilmiş insan sayısının artırılması yolunda dikkat çekici adımlar atılmıştı. Söz konusu süreç yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kentteki Batılıların öncülüğünde Alliance Israilite gibi okulların kurulmasıyla daha da renkli bir hal almıştı. Batı'daki örneklerinde olduğu şekilde eğitim veren okullardan, kız sanat okullarına, teknik eğitim veren okullardan ticaret mekteplerine kadar farklı alanlarda uzmanlaşmış okullarla donanan Selanik'te aynı dönemde yine başta Yunanlılar olmak üzere kentin gayrimüslim unsurları vasıtasıyla birçok

gazete ve dergi yayımlanmaya başlamıştı. Hem bölgesel nitelikli haberleri hem de dünyadaki gelişmeleri Fransızca'dan Yunanca'ya değin birçok dilde okuyucularına duyurmaya çalışan bu yayın organlarının zaman içinde kadınlara ve çocuklara da yönelik yayımlar yapmaya başladığı görüldü. Bütün bunların yanı sıra aynı dönemde farklı amaçlara sahip olarak kurulan birçok dernek de, toplumsallaşma ve dolayısıyla da siyasallaşma yolunda önemli katkı sağlayan bir diğer unsur olarak ön plana çıktı.

Kentteki ve Makedonya bölgesinin değişik yörelerindeki Yunanlıların bu çabalarına karşın, Müslüman kesim uzun bir müddet bu gelişmeleri sadece izlemekle yetindi. Yönetici ve hâkim olmanın getirdiği bir bakış açısıyla olan biteni değerlendirmek ve değişen şartlara göre konum almak yerine, daha çok üstten ve umursamaz bir bakışı tercih eden anlayışla hareket eden bu zihniyet dünyasının olan biten karşısında geliştirebildiği mekanizmalarsa yine geleneksel kurumlar aracılığıyla kitlesel bir set oluşturabilmekten öteye geçemedi. O sette bölgedeki silahlı güçlerin sayısını daha artırmak ve her an patlayabilecek bir isyana karşı hazır durumda tutmaya çalışmakla, bölgedeki gelişmelere din adamları vasıtasıyla karşı koyma çabası oldu. Özellikle de sayıları 19. yüzyıldan itibaren süratle artan daha doğrusu artırılan tekkeler vasıtasıyla...

Bölgenin ele geçirildiği günlerden itibaren etkili olan Bektaşî tekkelerinin 1826 sonrasında kapatılmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurma yolunda o günlerde yeni birtakım arayışlara girişilmişti. Bektaşîlerin farklı dinlere mensup her tür insanla aynı düzeyde kurabildikleri ilişkinin, Bektaşî tekkelerinin kapanmasıyla gündemden düşmesi üzerine bölgede benzer akımları içinde barındırmakta olan Halvetî ve Kadirîlere ait birçok tekkenin birbiri ardı sıra açıldığı görüldü. Bu dönemde öne çıkan bir başka tekke de Selanik Mevlevîhanesi olmuştur. Bilhassa Sabetaycı kökenli birçok Mevlevîyi de

bünyesinde barındıran bu tekke, geleneksel Mevlevî politikasının bir yansıması olarak devletle yakın ilişki içinde bulunmasının yanı sıra, her zaman için dönemin geçerli düşünce ve akımlarını içinde barındıran bir düşünce kulübü olma işlevini de korumuştur. Bu tekkeler 19. yüzyılın ikinci yarısında pek çok konuda görev üstlenerek, Balkanlar'da yaşanan gelişmeleri kontrol etmeyi ve yönlendirmeyi amaçlamışlardır. Bu faaliyetlerin başında da Müslüman kesimi gelişmeler karşısında bilinçlendirmek, Hristiyan topluluklar ile Bektaşilerinkine benzer ilişkiler kurarak hem onları kendi yanlarında tutmak hem de etkinliklerinden haberdar olmak ve bölgedeki her türlü gelişmeden idari makamları haberdar edecek şekilde istihbarat faaliyetlerinde bulunmak geliyordu.

Ancak bu geleneksel metotlarla verilen karşı mücadele, söz konusu milliyetçi gelişmeyi önlemekte kayda değer bir fayda sağlamamıştı. Sadece Makedonya için değil, tüm Balkanlar adına durumun geldiği noktadaki vahim tabloyu en doğru okuyan ve bu yönde de girişimlerde bulunan kişi ise II. Abdülhamit olmuştu. Batı dünyası karşısında giderek geri kalan Osmanlı'nın hem bu açığını kapatmasının hem de Balkanlar'da başlayan bağımsızlık yanlısı hareketlerin önüne geçmesinin yegâne yolunun eğitim yoluyla kitleleri bilinçlendirmekten geçtiğini gören II. Abdülhamit'in başta Selanik olmak üzere tüm Balkanlar'da açtığı okullar, bu okullarda verilen eğitim ve ondan önemlisi bu okullara kabul edilen çocukların içinden geldikleri toplum katmanlarının bu yolla ilk kez idari yapıda yer edinmesi dönemin en önemli gelişmeleri olarak ön plana çıkmıştı.

Daha önce de altı çizildiği üzere, çoğunluğu orta sınıfa mensup bu insanların açılan bu okullarda aldıkları eğitim ve buralarda edindikleri siyasi anlayış doğrultusunda devlet bürokrasisinde yer almaları, yeni bir dönemin kapılarının açılmasına neden olmuş ve bu yeni dönem Meşrutiyet'in

ilanıyla birlikte o süreci harekete geçiren II. Abdülhamit'i de önüne katarak bir dönemin sona erdiğini adeta tescillemişti. İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde siyasi ve kültürel görünümü itibarıyla etnik ve dinî açılardan ayrılmış bir manzara arz eden Selanik, fizikî anlamda da benzer bir parçalı yapıyı sergilemekteydi.

19. yüzyılın ortalarına kadar ortaçağlardan gelen geleneksel görünümünü önemli ölçüde muhafaza eden Selanik, Osmanlı devletinin İngiltere ile imzaladığı ticaret anlaşması sonrasında bir değişim sürecine girmiş bulunmaktaydı. Bu süreçte Selanik gibi bazı kentlerde hem coğrafi konumları hem de demografik yapılarının elverişli olması dolayısıyla Osmanlı devletinin dış dünyayla temas sağlayacağı noktalar olarak ön plana çıktılar. Ancak kısa zaman zarfında bu şehirlerin fizikî yapılarının bu işlevi üstlenmek için yeterli olmadığı görüldü. Tarihî surların içine sıkışmış bu eski şehirlerin değişen dünyanın beklentilerine cevap vermesi mümkün görünmemekteydi. İşte bu yüzden 20. yüzyılın ortalarında, yeni dünyanın düzenine uyum sağlayabilmek adına şehir ciddi anlamda bir rehabilitasyona tâbi tutuldu.

Mithat Paşa'nın ve Sabri Paşa'nın valilikleri sırasında, deniz tarafındaki surların ve kara surlarının bir kısmı yıkılarak kentin genişlemesi sağlandı. Selanik, surların dışında kurulan ve kentli zenginlerin yerleştiği mahalleler ile klasik kent dokusundan uzaklaşırken, surların yıkılması sonucunda deniz kenarında kalan bölgede oluşan yeni yapılanma da değişimin bir başka yüzünü yansıtıyordu. Önce lüks konutların, sonrasında otellerin, kafelerin, sinemaların, tiyatroların mesken tuttuğu bu bölge kısa zamanda kentin yeni merkezi haline geliverdi. Selanik'in inşa edilen demiryollarıyla hem İstanbul'a hem de Avrupa'nın büyük kentlerine bağlanması hem de dünyanın belli başlı kentleri ile Selanik arasında düzenlenen vapur seferleri sayesinde kentin dünyanın önde

gelen ticaret merkezlerine eklemelenmesi Selanik'i değiştiren ve dönüştüren önemli faktörler arasında yer alıyordu. Bütün bu gelişmelere paralel Batıdaki birçok düşünce ve siyasi akımın da bu değişikliklerle birlikte kapısından içeri adım attığı Selanik 1850 ile 1880 arasındaki yaklaşık otuz yıllık bir süreçte büyük ölçüde değişerek yenilendi. Bu yenilenme döneminde kent batı doğu ekseninde genişlerken, aynı zamanda ortaya çıkan yeni yerleşimler ve birçok fabrikayı da içeren iş merkezleriyle dönemin benzer özelliklerine sahip kentleri arasında ön plana çıkıverdi. Bu durum aynı zamanda tarihî bedestenin, eski arşıların yer aldığı Unkapanı, Tahtakale gibi semtlerin de gözden düşmesi anlamına geliyordu. Aynen bir zamanlar Yahudi mahallesi olduğu için para etmeyen ve önem verilmeyen deniz kenarındaki bu bölgenin değer kazanmasına karşın, Müslüman mahallelerinin yer aldığı geleneksel yerleşim bölgelerinin ikinci sınıf konumuna gerilemesi örneğinde olduğu gibi.

20. yüzyıla adım atıldığı günlerde, siyasi ve kültürel bölünmüşlüğün yanı sıra fizikî açıdan da ayrışmaya başlayan Selanik o dönemde benzer süreçleri yaşamakta olan tüm kentlerdeki bir gerçeği daha yansıtmaktaydı. O da, tüm İslam devletlerindeki kentlerde olduğu gibi, Selanik'te de geleneksel yapılanmanın zengin fakir ekseni yerine etnik ve dinî farklılıklarzerine inşa edilmiş olduğuydu. İşte söz konusu dönem bu geleneksel yapılanmanın yaşanan değişimlere paralel olarak yavaş yavaş değişmeye başladığı bir zamana denk gelmekteydi. Bu değişimin en dramatik yanıysa, kentlerde var olan etnik ve dinî ayrışmanın varlığını koruduğu bir ortamda bununzerine bir de zengin fakir ayrışmasının çok belirgin bir şekilde oturmasıydı. Tabii ki ağırlıklı olarak kentin gayrimüslim unsurlarının lehine olacak şekilde.

Girit Osmanlı devletinin sınırlarına oldukça geç bir tarihte, 17. yüzyılın ikinci yarısında dahil olmuştu. Bu tarih aslında Osmanlı devletinin inişe geçtiği bir sürece denk gelmekteydi. Dönemin yönetici kadrosunun özverili çabalarıyla aşağı doğru yol alan bir eğilime rağmen Osmanlılar Girit Adası'nı ele geçirerek bu eğilimin tersine bir görüntüyü o yıllarda geçici bile olsa sergilemeyi başarmışlardı. Ne var ki, Osmanlı devletinin artık eski gücünde olmamasının yanı sıra mevcut süreci tüm yönleriyle kontrolünde tutabilecek idari donanımdan da yoksun olması, adaya tam anlamıyla damgasını vurmasını engellemişti. Bu sebepten dolayıdır ki, Girit Osmanlı toprakları içinde belki de kendi özgün rengini koruyan ve yine bunu kendine özgü bir kıvamda sentezleyerek 20. yüzyıla yeni bir manzarayla taşıyan tek belde olmuştu.

Adanın 25 yıl süren kanlı savaşlarla beraber kademeli olarak ele geçirilmesi sonrasında nüfus kompozisyonunda iki önemli gelişme gözlemlendi. Bunlardan birisini Anadolu'dan büyük kitleler halinde gelen Bektaşîlerin adaya yerleşmesi oluştururken, ötekisiniyse adanın yerlisi olan Hiris-

tiyanların özellikle de İtalyan kökenlilerin Müslümanlığı seçmeleri oluşturdu. Hristiyanların Müslümanlığa gönüllü bir şekilde geçmesinin altında yatan neden, öncelikle sahip oldukları mal ve mülklerini kaybetmemek, sonrasında Hristiyanlara yönelik vergilerden muafiyet kazanabilmektir. Tamamen ekonomik nedenlere dayanan bir gerekçeyle ortaya çıkan bu din değiştirme olgusu, sonuç olarak Girit'te dış görünüşü Müslüman olan ancak kendi özel hayatında eski inancının gereğini yerine getiren geniş bir kitlenin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu durum zaman içerisinde kendine özgü bir sentezle adeta evrime uğrayarak, bir anlamda Girit'e özgü bir İslam yorumunun da ortaya çıkmasına sebep oldu.

Bu yorum kesin kural ve ölçülerle sınırlanacak bir olgu olmasa da, İslamiyeti, özellikle de günlük yaşamı düzenleyen kuralları açısından daha esnek bir anlayışla yorumladı. Bu yorum sonuçta, Nikos Kazancakis'in romanlarında da somutlaştığı üzere, şarap alemlerinin müdavimi durumundaki türbedarlardan, namazda Yunanca dua okunmasına değin değişik biçimlerde kendisini toplumsal yaşamda gösteriverdi. Böylece Osmanlı coğrafyasının diğer yörelerinde pek de rastlanmayan bir din anlayışı ve dinî yaşam biçiminin ortaya çıktığı Girit Adası'nın, bu dönemdeki dinî ve dolayısıyla da toplumsal hayatına damga vuran bir başka gerçek de az önce değinildiği üzere Bektaşiler oldu.

Adanın ele geçirilmesinde ordunun yanında tüm güçleriyle yer alan Bektaşiler, Girit'in ele geçirilmesi sonrasında da önemli işlevler üstlendiler. Bunların başında da ele geçirilen o toprakların yeni bir kimlikle şekillendirilmesi gelmekteydi. Böylesi bir şekillendirme işlevinin başındaysa daha önceki yüzyıllarda da hem Anadolu'nun hem de Rumenli'nin fethinde görüldüğü üzere herkesi kucaklayıcı kimlikle Bektaşilik gelmekteydi. Kırsal dünya insanının ruh ge-

nişliğini bünyesinde barındıran ve özellikle de Anadolu'da Hacı Bektaş'ın kişiliğinden kazandığı karakteriyle her zaman için toparlayıcı olan bu hareketin, burada da toplumsal düzenin barışçı yöntemlerle sağlanmasında öncü rolünü üstlenmesinden doğal bir şey olamazdı.

Bu rolün gereği olarak da adanın ele geçirilmesiyle, Girit'teki ilk Bektaşî tekkesi Kandiye'de Kırşehirli Horasânizâde Mevlana Derviş Ali Baba tarafında kurulmuştu. Kırşehir müftüsü Horasanlı Mehmet Hudâbende'nin büyük oğlu Ali Baba bizzat Girit'in fethine katılmış, sonrasında da söz konusu işlevi yerine getirmek üzere tekkesini kurarak Kandiye'ye yerleşmişti. Ali Baba'nın ölümünden sonra şöhreti tüm Osmanlı topraklarına yayılan bu tekke varlığını en zor zamanlar da dahil olmak üzere Osmanlı'nın adadan çekildiği günlere değin sürdürmüştür. Daha sonraki yıllarda adanın diğer kentleri ve hatta köylerinde bile birçok Bektaşî tekkesi kurulmuş ve bu tekkeler aracılığıyla Girit'in Osmanlı ile bütünleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Muhtemelen bu çabaların bir sonucu olarak söz konusu tekkeler, altında ekonomik birtakım beklentiler yer alsa da, Hıristiyan kitlelerin kolaylıkla Müslümanlığa geçmelerinde köprü işlevini üstlenmişlerdi.

Ne var ki, bu tekkelerin gayreti ve çabalarına rağmen Girit, özellikle de Yunan aydınlanmasının başlaması ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bir isyanın sonrasında Yunan devletinin kurulmasıyla Osmanlı'dan çözülme sürecine girmekten kurtulamamıştır. Bu sebepten ötürüdür ki, 19. yüzyıl boyunca Girit'in tarihi hep kanlı isyanlar eşliğinde yazılmış ve ada Osmanlı egemenliğinden çıkana değin de bir türlü huzura kavuşmamıştır. Girit'in sürekli olarak isyanlarla sarılmasında ve bu isyanların çoğunun da kanlı operasyonlarla bastırılmasında, adanın dünya sisteminin dışında kalmış olmasının önemli rolü olmuştur. Selanik örneğiyle karşıla-

tırıldığında, o dönem dünya ticaretinde önemli bir rol oynamaması dolayısıyla Girit'teki gelişmeler bir ölçüde Batı dünyasının gözünden uzak kalmıştı. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğindeyse, artık Doğu sorunun kesin olarak halledilmesi adına Osmanlı devletinin parçalanması söz konusu olduğunda, Girit'in kaderinin de nasıl yazılacağı ciddi olarak gündeme girmişti.

Bu sürecin sonunda da Girit, ada üzerinde uzun zamandır talep ve istekleri olan Yunanistan'ın bir parçası olarak değerlendirilmiş ve Yunanistan'a bağlanması yolundaki engellerin kaldırılmasıyla da bu sürece nokta konulmuştu. 19. yüzyılın sonunda fiilen başlayan ve 1912 Balkan Savaşı'nın sonucundaysa resmen Yunanistan'a bağlanan Girit, daha önce de altını çizdiğimiz üzere, 19. yüzyıl boyunca dünya ekonomik sistemiyle bütünleşme yolunda herhangi bir gelişme sağlayamamıştı. Daha çok askerî gerekçeler göz önüne alınarak stratejik önemi dolayısıyla ön plana çıkan Girit, ekonomik ve dolayısıyla da sosyal yapısı itibarıyla önemli bir dönüşüm geçirmemiş ve bir anlamda kapitalist dünyaya eklemlenme sürecinin dışında denmese de, kıyısında bir yerde kalmıştı.

Bu yüzden tarıma, dolayısıyla da toprağa dayalı üretim yapısı ve sosyal düzeninde kayda değer bir değişiklik olmamıştı. Geleneksel değerlerin ve anlayışın hüküm sürdüğü bu toplumsal yapı kaçınılmaz olarak kaba bir milliyetçilik ve her iki taraf adına da bağınazlık üretmekten öteye başka bir şey geliştirememişti. Sanayileşme, ticaret yoluyla dışa açılma ve dünyadaki gelişmeler ile siyasi ve kültürel gelişmelere duyarlılıktan önemli ölçüde yoksun bir halde kalan Girit'te, bu bağlamda kentler başta olmak üzere tüm yerleşim birimlerinde de kayda değer bir değişim görülemedi.

Dış dünyaya eklemlenme durumundaki kentlerde görülen olumlu ya da olumsuz birtakım değişimler, Girit Ada-

sı'nın belli başlı kentlerinde yaşanmamıştı. Bu sebepten dolayıdır ki, Kandiye, Resmo ve Hanya gibi kentlerin Bizanslılar, Araplar, Venediklilerden bu yana oluşan mimari dokuları Osmanlı döneminde fazla bir değişikliğe uğramamıştı. Osmanlı döneminde ortaya çıkan tek fark bu dönemde kentin silüetinde yer edinmeye başlamış olan minareler ve kubbelerle kentin ortamına yeni bir renk olarak katılan çeşmeler, sebiller ve Müslüman mezarlıkları olmuştu. Belki de kalıcı ve etkili bir iz bırakılamamış olmasından dolayı, adadaki Osmanlı varlığının sona ermesi süreci de, bu Osmanlı eserlerinin ortadan kaldırılması gibi kısa bir zaman zarfında gerçekleşmişti.

Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı devletinin Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamını kaybetmiş olması dolayısıyla bu bölgede yaşayan Müslümanların bir kısmı kendiliğinden Anadolu'ya göç etmişlerdi. Aynı dönemde Yunanistan idaresi de ele geçirdiği topraklarda özellikle de nüfus olarak dezavantajlı olduğu Makedonya ve Trakya'daki demografik kompozisyonu kısa zamanda değiştirmek istiyordu. Bu sebeple de bölgedeki yerli halkı bir şekilde huzursuz ederek göçe zorlamak adına çeşitli eylemlerin yapılmasına göz yummaktaydı. Aynı dönemde Edirne, Bursa, Aydın gibi vilayetlerde yaşamakta olan Rumlar, başlarına bir iş geleceği endişesiyle Yunanistan'a göç etmeye başlamışlardı. 1924 mübadelesinin on yıl öncesinde kendiliğinden gerçekleşen bu nüfus değişiminin bir düzene bağlanması için de Türkiye ile Yunanistan arasında müzakereler yapılmıştı. Bu görüşmeler sonucunda her iki devlet Trakya bölgesi ile Aydın vilayetindeki Rumların ihtiyarî olarak Yunanistan'a göç etmeleri, Makedonya'daki Müslümanların da aynı şartlar dahilinde Anadolu'ya gönderilmeleri hususunda mutabakata

varmıştı Ancak kısmen gerçekleşen bu mübadele işlemi araya Birinci Dünya Savaşı'nın girmesiyle durmuştu. Hatta Ege bölgesinden 1914 yılında Yunanistan'a göç edenlerin, Yunan ordusuyla birlikte geri dönmeleriyle birlikte fiilen devre dışı kalmıştı.

Mübadele konusu ciddi bir şekilde her iki devletin de gündemine, savaşın kaderinin Anadolu topraklarında yazılması ve İzmir'de noktalanmasıyla girebilmişti. Bilhassa savaşın sona ermesiyle birlikte Yunan askerlerinin ve Anadolu'dan kaçan büyük insan kitlelerinin Yunanistan'a varmasıyla birlikte durumun vahameti iyiden iyiye ortaya çıkmıştı. Bu dönemde Yunanistan'ın azınlıklara karşı yürürlüğe koyduğu politikasının temeli, onları uygulamalarıyla yıldırıp bu topraklardan göçe zorlamak yönündeydi. Gerçi bu politikalar, Balkan Savaşı sonrasında itibaren, özellikle de kırsal kesimde yoğun bir şekilde uygulamaya zaten konulmuştu. Bilhassa Makedonya ve Batı Trakya bölgelerinde Müslüman Türkler komitacı oldukları iddiasıyla tutuklanmakta, işkence ve kötü muameleye maruz kalmakta, köyler silah arama bahanesiyle basılmakta, bu işlemler sırasında birçok insan yaralanmakta hatta öldürülmekteydi. Bunun yanı sıra askerlik çağındaki Müslümanlardan bu görevin karşılığı askerlik bedeli olarak tahsil edilmesine rağmen, aynı insanlar asker kaçağı olarak tutuklanmakta, Müslümanların mektupları postanelerde haberleşme hürriyeti olduğu beyan edilmesine rağmen açılmakta, camiler ve okullar başta olmak üzere Müslümanlara ait her türlü sosyal tesise çeşitli bahaneler gösterilerek el konulmaktaydı. Daha önce de değinildiği üzere, Yunan ordularının Anadolu topraklarında uğradığı yenilgi sonrasında yaşanan süreçte artık evlere de el konulmaya başlanmıştı. Özellikle Kavala ve Drama bölgelerindeki köylerde yaşayan Müslümanlarsa yaşadıkları mekânlardan topluca sürülmekte ve

buralara Kafkasya'dan gelen Yunan kökenli göçmenler yerleştirilmekteydi.

Işın geldiği bu noktada tek bir çözüm yolu kalmış bulunmaktaydı, her iki taraftaki insanların yerlerini değiştirmek, yani nüfus mübadelesi yapmaktı. Bu dönemde böylesi bir uygulama hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın beklentilerine uygun düşmekteydi. Özellikle de, Yunanistan topraklarına yığılan büyük insan kitlelerini bir an önce bir yerlere yerleştirmek, bunu yaparken de kendi ulusal bütünlüğü adına sorun olarak gördüğü Müslümanlardan bir an önce kurtulmak amacındaydı. Aynı dönemde Türkiye'den gelen Rumların yanı sıra Bulgaristan ve Rusya'dan ihtilal dolayısıyla bir milyonu aşkın Yunan asıllı göçmenin Yunanistan'a gelmeleri sorunu iyiden iyiye içinden çıkılmaz hale getirmiş bulunmaktaydı. Artık nüfus değişimi kaçınılmaz hale gelmişti. Hem de bu süreci yaşayacak olan insanların fikirlerine başvurulmasına gerek duyulmayacak bir ölçüde.

Sorunun her iki taraf adına giderek daha vahim bir hal alması üzerine Milletler Cemiyeti konuyu ele alarak, konunun bir çözüme kavuşturulması için Norveçli doktor Fridtjof Nansen'i Türk-Yunan göçmenleri meselesini çözümlemek üzere görevlendirmişti. Yapılan müzakereler sonucunda 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan mübadeleye ilişkin sözleşme ve protokol imzaladı. Karşılıklı ileri sürülen talepler ve istekler sonucunda ortaya çıkan anlaşmanın bir an önce imzalanması Türkiye açısından iki önemli gerekçeye dayanmaktaydı. Bunlardan biri Türkiye'den gönderilecek Rum unsurların yerine Müslümanları ikame ederek, ülkede nüfus açısından homojen bir yapı oluşturmak ve ulus devletin oluşum sürecini hızlandırmaktı. İkincisi ise, eğer çabuk davranılmadığı ve Müslüman Türk nüfus Yunanistan'dan bu tarafa aktarılmadığı takdirde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. Tarihe ba-

kıldığında bu düşünce pek de yabana atılacak bir durum olarak görünmemekteydi. 1822 Mora isyanı sırasında yaşananlar, 1878 savaşı sırasında Teselya bölgesinde yaşananlar ve özellikle de Balkan Savaşı sonrasında Makedonya, Epir ve Trakya’da Türklere yapılan muamele bu tezi doğrulamaktaydı. Ayrıca Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Rumların da yaşadığı zorluklar ve sıkıntılar göz önüne alındığında, İstanbul’daki Rumlar ile Batı Trakya’daki Türkler hariç tutulmak üzere nüfusun karşılıklı olarak değiştirilmesi konusunda varılan mutabakatın daha fazla zaman kaybedilmeksizin hayata geçirilmesine karar verildi.

Bunun için de dördü Türk, dördü Yunanlı, üçü de tarafsız ülkelere mensup olan toplam on bir üyeden oluşan bir karma mübadele komisyonu oluşturulmasına karar verildi. Bu komisyonda aynı yıl içerisinde Selanik, Kavala, Drama, Hanya ve Kandiye’de beş ayrı tali komisyon oluşturdu. Bu komisyonlar aracılığıyla mübadelenin merkez noktaları da belirlenmiş oluyordu. Komisyonların kurulması ve konuyla ilgili Türk heyetinin 1923 yılının yaz aylarında Selanik’te faaliyete geçmesiyle, bölgede yaşayan Türkler arasında yeniden bir güven havası doğmuştu. Ancak Yunan jandarmasının özellikle kırsal bölgede yaşayan halka yaptığı baskılar oluşmakta olan bu güven ortamını daha ilk günlerde bitirivermişti. Jandarmaların tahsildarlar aracılığıyla girdikleri köylerdeki halkın elindeki ürün ve hayvanlara vergi borçları olduğu gerekçesiyle el koymaları yeni gerilimlerin doğmasına neden olmuştu. Mübadeleyle ilgili işlemler tamamlanmadan ve halkın güvenliği sağlanmadan göç uygulamasının başlamaması karara bağlanmış olmasına rağmen, jandarmasının Makedonya kırsalında yaşayan halkın bir kısmını, “Türk heyeti geldi artık burada ne duruyorsunuz” diyerek köylerinden, hem de hiçbir eşya almalarına bile izin vermeksizin sürmesi, Türkler arasında endişeli bir bekleyişe yol açmıştı.

Bu arada Yunanistan hükümetinin başta Selanik olmak üzere, Makedonya bölgesinde yaşananları gözden uzak tutmak amacıyla mübadele komisyonunun çalışmalarını Atina'da sürdürmesini teklif etmesi ve bu teklifin de kabul edilmesi, durumu daha da nazik bir hale getirmişti. Özellikle de, Yunan hükümetinin çeteleri silahlandırarak, bilhassa Makedonya ve Trakya bölgelerindeki Müslüman köylerine baskın düzenleyip, hayvanlarıyla mallarına el koymalarına göz yumması sıkıntıyı daha da artırmaktaydı. Bu tarz dolaylı yıldırma amaçlı eylemlerin yanı sıra, o günlerde doğrudan hükümetin emri dahilinde gerçekleştirilen uygulamalar da sürüp gitmekteydi. 1923 yılının eylül ayında Yunan hükümetinin İskeçe'de 15 Müslümanı Trakya bölgesinde ihtilal düzenlemek iddiasıyla divânıharpte yargılaması ve sonucunda idam etmesi korkuları daha da pekiştirmişti.

Aynı dönemlerde Makedonya'da olduğu gibi Girit'te de benzer sorunlar yaşanmaya devam etmekteydi. Kırsal kesimde barınma imkânı kalmayan Müslümanlar şehirlere sığınmış olmalarına rağmen burada da kötü muameleye maruz kalmaktan kurtulamamışlardı. Özellikle de Müslüman ibadethaneleri kimi zaman saldırıya uğramış, kimi zaman da papazların önderliğinde düzenlenen törenlerle kiliseye çevrilmişlerdi. Ayrıca yine Müslümanlara ait ev ve iş yerleri saldırılara uğramış hatta mezarlıklar tahrip edilerek, mezar taşları kırıldığı gibi bazı yerlerde mezarların bile açılarak kemiklerin sağa sola savrulduğu vakalara dahi rastlanmıştı.

Bütün bu olumsuz şartlar göz önüne alındığında, hem Türk hükümeti hem de bu bölgelerde yaşayan insanlar başka herhangi bir şeyi düşünmeksizin bir an önce Türkiye'ye göç ederek bu olumsuz şartlardan kurtulmayı arzu ediyorlardı. Bu sebepten ötürü Makedonya'da, özellikle de kırsal kesimde yaşayanlar yanlarına alabildikleri ne varsa başta Selanik olmak üzere büyük merkezlere doğru akın etmeye

başlamışlardı. Girit'te ise kırsal kesimde yaşayan Müslümanların büyük şehirlere sığınmaları süreci, adanın Yunanistan'a ilhakından çok daha önceki dönemden itibaren yaşanmaya başlamıştı bile.

Yapılan anlaşma ve gerekli komisyonların kurulmasıyla resmen başlayan göç sürecinin ilk etabını, mübadillerin Türkiye'ye nakledilecekleri merkezlerde toplanmaları oluştuyordu. Bu merkezlerin başında gelmesi dolayısıyla, Selanik'e doğru tüm Makedonya'nın hatta Epir bölgesinin dört bir yanından insanlar büyük kitleler halinde gelmeye başlamıştı. Köylerde yaşayanların göç öyküsü şehirlerde yaşayanlara göre çok daha zor ve zahmetli bir şekilde gerçekleşiyordu. Yapılan protokole göre köylerde yaşayanların ilk önce en yakın bölgedeki istasyona gitmeleri gerekiyordu. Makedonya'nın diğer şehir ve kasabalarında yaşayanlar mal varlıklarını satarak paraya çeviriyor ve yanlarına aldıkları bir miktar taşınabilir mal ile toplanma merkezlerine geliyorlardı. Ancak köylerde yaşayanların işi bu ölçüde kolay değildi. Geçimini topraktan ve sahip oldukları hayvanlarından sağlayan bu insanlar beraberlerinde hem hayvanlarını hem de tarım araç ve gereçlerini götürmek istediklerinden dolayı büyük zorlukla karşılaşıyorlardı. Mübadilleri Selanik gibi büyük merkezlere taşıyacak olan trenler belli bir miktarda yolcu ve yük kabul ettiğinden, trene binme şansı olmayan bu insanların bir kısmı hayvanlarını yok pahasına elden çıkarmışlardı. Buna karşılık büyük bir kısmı ise, hayvanlarını yaşamlarının bir tür garantisi olarak gördüklerinden onlardan ayrılmayı göze alamamış ve trene binmek yerine, Selanik'e yaya olarak ulaşmaya karar vermişti.

1923 yılının sonlarında ve kış aylarının zor şartlarında yaya olarak Selanik'e ulaşmak amacındaki bu insanların önemli bir kısmı hastalık ve yetersiz beslenme gibi sorunlarla boğuşmak zorunda kalmıştı. Sonuçta hayvanlarını kay-

betmek istemeyen bu köylülerin bir kısmı şartların olumsuzluğu dolayısıyla kendi hayatlarını kaybetmiş oldu. Uzun ve yıpratıcı bir yolculuk sonucu Selanik'e varabilenlerin durumları o günlerde hiç de parlak görünmüyordu. Çünkü bu liman kentine yığılanların hemen Türkiye'ye nakledilmeleri mümkün değildi. Bu yüzden de bilhassa Selanik'te kısa bir zaman zarfında büyük bir insan kitlesi toplanmıştı. Bu insanların doğal olarak da, barınma, yeme içme ve sağlık gibi konularda çok ciddi olarak yardıma ihtiyacı bulunmaktaydı. 1924 yılının başına gelindiğinde Selanik'teki resmî rakamlara göre 50.000'e yakın insan toplanmış bulunmaktaydı. Bu insanların önemli bir kısmı başta Selanik Mevlevîhanesi olmak üzere kentteki tekke ve zaviyelere yerleştirilmişti. Söz konusu tekkeleri halen beklemekte olan şeyh efendilerle dervişlerse, ellerinde eski günlerin imkânları olmamasına rağmen bu insanlara yardım elini uzatmaktan, en azından bir kazan çorba kaynatmaktan geri durmamışlardı.

Selanik'teki tekkelerin yanı sıra birçok insan da camilere, okullara, hastane ve dispanserlere hatta terk edilmiş binaların bodrumlarına sığınarak, zorlu kış şartlarında barınma problemlerini halletmeye çalışmıştı. Selanik'teki Müslümanların da ellerindeki kısıtlı imkânlar çerçevesinde yardım elini uzattıkları bu insanların durumu her şeye rağmen tam bir sefalet görüntüsü çizmekteydi. Açlık ve temiz olmayan ortamın sebep olduğu birçok hastalık dolayısıyla 1924 yılının ilk aylarından itibaren hemen her gün ortalama 25 kişi hayatını kaybetmekteydi. Hilal-i Ahmer'in 1924 yılı içinde düzenlediği bir rapora göre bu göçmenlerin yaklaşık yüzde doksanı sıtmalıydı. Ve şartlar bir türlü düzeltilemediğinden ötürü, daha başka hastalıklarla karşılaşılması ve daha fazla ölüm vakasının yaşanılması da kaçınılmazdı.

Durumun kritik olmasından ötürü, Hilal-i Ahmer 1924 yılı içinde hükümetle bir protokol imzalayarak göçmenle-

rin sağlık problemlerini cözmeğ, o olmasa bile hiç olmazsa asgariye indirmek için harekete geçti. Bu bağlamda göc yolculuğunun aktarma merkezi durumundaki Kavala, Kozana, Drama, Kayalar gibi merkezlerle, Selanik'e yardım heyetleri gönderildi. Bu heyetler özellikle aşı kampanyaları düzenleyerek, göcmenlerin sağlık sorunlarını yerinde cözmeğ ve Türkiye'ye hastalıklı bir kitlenin gelmesinin önüne geçmeğ amacındaydı. Bu amaçla heyet İstanbul'dan gelirken beraberinde ilaç ve tıbbi malzeme getirmişti. Yardım heyeti Selanik'te Islahhane, Sanayi Mektebi, Darüleytam ve Alaca İmaret camilerinde birer dispanser kurmuş ve sağlık sorunlarını gidermeğ için çalışmalarına başlamıştı. Bu sağlık hizmetinin yanı sıra sınırlı sayıda da olsa, bu insanların bir kısmına sıcak yemek, bir kısmına ekmek yardımı, bir kısmına da iaşe yardımı yapılmaya başlanmıştı. Tam bu hizmetlerin başladığı günlerde nerden çıktığı bilinmeyen birtakım söylentiler deyim yerindeyse mide bulandırdıysa da, fazla büyümeden gündemden düşmüştü. O söylenti de, kente İstanbul'dan gelen yardımlara daha önce adı ilaç karaborsasına karışmış bazı İttihatçı kökenli doktorların el koyduğu ve bunu halka dağıtmak yerine el altından parası olanlara satacakları iddiasıydı. Hatta bu söylentilere, karaborsacı doktorların ilaçları ihtiyaç sahiplerine hemen vermeyerek, salgın hastalığın yayılmasını ve bu yolla daha fazla para kazanmayı amaçladıkları iddiasının eklenmesi, kentte kısa süreli de olsa bir gerilimin yaşanmasına neden olmuştu. Ancak bu söylenti ve iddialar heyetin başındaki eski tıbbiye müderrisi operatör Mahir Bey'in, söz konusu iddialara fırsat tanımayacak bir kararlılık ve anlayışla çalışması neticesinde hiçbir zaman gerçeğe dönüşmediyse de, eğer imkân olsaydı bu iddialar iddia olmaktan çıkabilir miydi sorusuysa sonsuza kadar cevapsız kaldı.

1923 yılının sonlarında başta Selanik olmak üzere belli

başlı merkezlerde çadır kentler kurulmuş ve ihtiyaç sahiplerine asgari şartlarda da olsa barınma imkânı sağlanmıştı. Yine asgari düzeyde de olsa yiyecek temin edilmesi ve sağlık hizmetlerinin en azından bulaşıcı hastalıklıların önünü alacak şekilde verilmesi de içinde bulunulan durumun göze çarpan olumlu yanlarını oluşturmaktaydı. Selanik limanına Makedonya'nın değişik yörelerinden gelerek yığılmış olanlar için Türkiye'ye yolculuk birçok meşakkate rağmen başlamıştı. Ancak Selanik gibi bu işlemlerin merkezi durumundaki bir şehrin yerli ahalisinden olanların bu sürece dahil olmalarıysa o kadar kolay olmadı. Selanik'e dışarıdan gelen ve bin bir zorluğa katlanan insanların dramlarını yakından gören ve onlara ellerinden geldikince yardımcı olmaya çalışan Selanikliler, ayrılık vaktinin yavaş yavaş kendileri için de gelip çatıldığını kabullenmekte oldukça zorlandılar. Çünkü bütün bu olanları başından itibaren kendilerinin içinde yer almadıkları bir filmin senaryosu gibi izlemişlerdi. Ancak günler haftalar ilerledikçe söz konusu filmde kendilerine de düşen bir rol olduğunu zor da olsa kabullenmek durumunda kaldılar. Aynen Girit, Sakız ve Midilli adalarındaki göçmenlerin kabullenmek zorunda kaldığı gibi.

Selaniklilerin göç sürecine katılmalarının ilk aşaması Cemaat-i İslamiye teşkilatının avlusunda kurulmuş olan mal varlığı komisyonunda, Yunanistan toprakları dahilinde sahip oldukları emlakla ilgili beyanda bulunmalarıyla başladı. Herkes sahip olduğu taşınmazların dökümünü elindeki tapu kayıtlarına istinaden bu komisyona beyan etmeye ve karşılığında da Türkiye'de geçerli olacak bir belge almak için işlemlere başladı. Sahip oldukları malın Türkiye'de de dengini alabilmek için komisyonun bulunduğu merkezde hemen her gün büyük kalabalıklar oluşturan Selanikliler, daha sonra çeşitli aşamalarda karşılaşacakları sorunların öncülerıyla burada yüz yüze geldiler. Komisyon üyelerini

bir şekilde elde etmeyi başarmış olan bazı açığızlerin sahip olduklarından daha fazlasını beyan eden belgelere sahip olmayı başardıkları görölmüş ve bu durum çeşitli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştu. Ancak Yunan bürokratların bu konular karşısındaki duyarsızlıkları, hatta anlaşma hükümlerini kendilerine göre yorumlayarak Selanik'teki Türk yetkilileri de yanıltmaları sonuç olarak bu şikayetlerin çözümü açısından Yunan makamları nezdinde bir sonuç alınmasına imkân tanımıyordu. Gerçi Türkiye'ye geldikten sonra benzer konularda yaşanan sıkıntılar göz önüne alındığında buradakilerin pek o kadar da önemi kalmayacaktı.

Sonrasındaysa komisyondan verilen bilgilere göre hangi tarihte yola çıkacakları beyan edilen göçmenlerin, bu yolculuk için hazırlıklara başlaması safhasına geçiliyordu. Doğdukları, büyüdükleri ve yaşamlarının acı tatlı birçok olayla dolu yıllarını geçirdikleri evlerini terk etmek durumunda kalan bu insanların yanlarında köylülere nazaran daha az eşya götürdükleri görölmekteydi. Evleri, dükkânları bir şekilde işgal edilmiş olanların ellerinde paraya çevirebilecekleri neleri varsa onları satıp savarak, mümkün olduğu kadar yükte hafif pahada ağır bir şekilde yola çıkmaya hazırlandıkları gözleniyordu. Bu arada hatırası paha biçilmez durumdaki irili ufaklı birçok eşya ise her ne olursa olsun, buraların bir yadigârı olarak Türkiye'ye götürölmek üzere denklere yerleştiriliyordu. Bu eşyalar kimi zaman işlemeli bir fincan takımı oluyordu, kimi zamansa yanbolu denilen tüylü battaniyeler. Kimi zamansa dedelerden yadigâr kalmış bir Mesnevî ya da İmam Birgivi'nin Muhammediyesi.

Artık yola çıkma günlerinin yaklaşmasıyla gönüllerin bir köşesini dağlayan ayrılık dolayısıyla vedalara başlanıyordu. Kendilerinden önce yola çıkanların onlarla vedalaşmaları gibi, yolculuk sırası gelenler de, sıralarını bekleyen konu komşuyla vedalaşıyor, hatta ondan da öteye belki de bir da-

ha birbirlerini göremeyecekleri düşüncesiyle helalleşiyorlardı. Vedalaşılanlar listesine genellikle yola çıkmadan bir gün önce mezarlıkların ziyaret edilmesiyle artık bu dünyadan ayrılmış olanlar da ekleniyordu. Bu aslında onlardan ikinci defa ayrılmak, o ölümlerin acısını bir kez daha derinden yaşamak anlamına geliyordu. Mezarlıklara yapılan hüznü ziyaretlerle acısı ve sıkıntısı yüreklere daha bir başka türlü çöken bu yolculuğa çıkmadan önce en son veda edilenlerse Arnavut kaldırımlı sokaklar, koca çınarın gölgesindeki köhne çeşmeler, evler ile günde kaç kez avuçların arasına alındığı bilinmeyen süslü kapı tokmaklarından, bahçelere dikilmiş kasımpatılara değin çok geniş bir yelpazedeki her şeyi kapsayacak bir liste şeklinde uzayıp gidiyordu. Yani bir daha asla aynı şekilde yaşanmayacak olan Selanik'teki günlük hayatın, o hayat akıp giderken pek de farkına varılmayan unsurlarının resmî geçidi yaşanıyordu.

Vakit geldiğindeyse kimselere belli edilmemeye çalışılan gözyaşlarının eşliğinde geçmişe ve bir döneme elveda denilerek, elde çantalar, denkler yola çıkılıyordu. Limana gelindiğindeyse çoğunlukla yolculuk çilesinin ilk önemli göstergelerinden biriyle karşı karşıya geliniyordu. Saatinde hatta gününde gelmeyen vapurların Selanik'e ulaşması bekleniyordu. Komisyonun gelecek vapurların saatlerini bir türlü öğrenememesi yüzünden yaşanan bu kargaşa sebebiyle limanda insanlar birikiyor ve sıkıntılı bir bekleyişe başlıyorlardı. Gemi geldiğindeyse yaşanan düzensizlik ve programsızlığın bir sonucu olarak çoğunlukla gemilere kapasitesinin üzerinde insan bindiriliyordu. Sonuçta her türlü zorluğa ve sıkıntıya rağmen gemiler Selanik, Kavala, Hanya, Kandiye ve Resmo limanlarından Türkiye'ye doğru yola çıkıyorlardı. Bu gemilerin yolcuları içinse yeni bir dönemin ilk sayfaları açılmaya başlıyordu.

Mübadilleri Türkiye'ye taşıyacak gemileri belirlemek için açılan ihale tartışmalı bir süreç sonucunda gerçekleştirilmişti. Hükümet mübadilleri taşımak için ihale açmış ve bu ihaleye katılan şirketlerden Lloyd Tristino kumpanyası da taşıma ihalesini kazanmıştı. Ancak devletin zaten kısıtlı olan maddi kaynaklarını bu taşıma işinde yerli kumpanyalar yerine yabancı firmalara vererek dışarıya akıtması çeşitli tartışmalara ve itirazlara sebep olmuştu. Sonuçta kamuoyundan yükselen tepkiyi göz önüne alan hükümet, sonuca bağlamış olduğu ihaleyi iptal etmiş ve taşıma işini de seyrisefaîn idaresi ile Türk gemilerinden oluşan bir konsorsiyuma vermişti.

Taşıma işinin Türk gemilerine verilmesi sonrasında sıra bu taşıma işinin hangi şartlar dahilinde gerçekleştirileceğinin belirlenmesine gelmişti. Mübadillerin Türkiye'ye nakledilmesi için uygun şartlara sahip 30 kadar gemi bu işe tahsis edilmişti. Giresun, Sakarya, İnönü, Altay, Akdeniz, Salih, Teşvikiye, Bahr-i Cedid, Trabzon adındaki gemiler başta olmak üzere göçmenleri Türkiye'nin değişik yörelerine taşıya-

cak olan bu gemilerin büyük çoğunluğu yaş itibarıyla yarım asrı geride bırakmış teknelerdi. Ancak o günün şartlarında bunu düşünecek ne imkân ne de zaman mevcuttu. Belirlenen şartların başında mübadillerin taşıma ücretinin en düşük düzeyde tutulması ve kendileri tarafından ödenmesi kararlaştırıldı. Yanlarında 100 kilo eşya getirme hakkına sahip olan göçmenlerin bu miktarın üzerindeki eşyalarıysa ekstra ücrete tâbi olacaktı. 8 yaşından küçük çocuklardan ücret alınmamasının da karara bağlandığı bu taşıma ihalesinde özellikle köylüleri sıkıntıya sokan bir madde ise, yanlarında hayvanlarını da götürecek olanların bu hayvanlar için ayrıca ücret ödemek zorunda olmalarıydı. Cebinde doğru dürüst parası olmayan bu insanların, söz konusu parayı ödemekte zorlanmaları hatta ödeyememeleri çeşitli tartışmalara sebep oldu. Ancak onlar sonuçta ya eşten dosttan borç alarak ya da uğruna sıkıntıya katlandıkları hayvanlarından bir kısmını satarak bu sıkıntıyı aşma yoluna gittiler.

Gemiye binildiğindeyse ilk karşılaşılan sorun, gemide uygun bir yer bulabilmek, daha doğrusu kapabilmektir. Eğer yolculuk sırasında hava şartları iyi seyrederse yerleşmek için genellikle bu eski gemilerin güvertesi tercih ediliyordu. Hava şartları dışarıda yolculuğa fırsat tanımazsa, bu kez de geminin ambarları oturmak için tercih ediliyordu. Ancak yolculuk ambarlarda yapılacaksa, bu kez de hayvanlarla bir arada olmayı göze almak gerekiyordu. Öyle ki, herhangi bir havalandırmanın olmadığı kasvetli ambarlarda bu yolculuğa katlanmak durumunda olan birçok insan, Türkiye topraklarına hastalanmış olarak ayak basmaktan kendisini kurtaramamıştı. Buna karşın eğer yolculuk güvertede yapılacaksa bu durum her halükârda ambarda yolculuk etmekten daha keyifli oluyordu. Güverteye önce battaniyeler seriliyor, sonrasında çoluk çocuk bir küme oluşturacak şekilde güvertede ele geçirilen bu köşeye her aile adeta konuşlanıyordu.

Burada da eğer fırsat bulunursa, bir akrabanın o olmazsa bir komşunun veya tanıdığın yanına yerleşilmeye çalışılıyordu. Bir anlamda burada kendisine güvenilir ve tanıdık bir komşu bulmak ön planda yer alıyordu. Köylüler ise eğer hayvanları da varsa onları göz önünden ayırmamak adına çoğunlukla ambarları tercih ediyorlardı. Onların ambarları böylesine gönüllü olarak seçmeleriye, şehirliler tarafından garip ve anlaşılmaz bir davranış olarak algılanıyordu.

Gemilerde yolculara düzenli olmamakla birlikte sadece su ve çay servisi yapılıyordu. Herkes kendi yiyeceğini daha önceden hazırladığı kumanyalarından temin ediyordu. Selanik'teki mutfaklarda son kez hazırlanmış yemekler geminin güvertesinde açılıyor ve tüm aile bireylerinin katılımıyla sanki o evlerin içindeki günlerdeymişçesine yeniliyordu. Hatta kimi öğünlerde sofradaki yemekler, hemen yan taraftaki komşularla paylaşılarak kendine özgü bir dayanışma da sergileniyordu.

Ama hiç şüphesiz ki gemilerdeki en renkli an, limandan ayrılan gemilerin Thermaikos Körfezi'nden Ege'nin sularına doğru yol aldığı zaman diliminde yaşanılıyordu. O ana kadar hiç kimse bu konuda bir renk vermemiş olsa da, geminin limandan ayrılmasının birkaç dakika sonrasında pek çok bayrak bir anda ortaya çıkıveriyordu. Evlerde gizli gizli dikilmiş olan ve kırmızı bir zemin üzerinde eğri büğrü de olsa beyaz bir ay yıldızın yer aldığı bayraklar "Yaşasın Türkiye" tezahüratları altında sanki yıllardır yaşanan sıkıntıların hincını almak istercesine çılgık çılgıça Selanik'in ufkuna doğru sallanıyordu.

Ne var ki, ilk dakikalarda o sıkıntılı ortamdan kurtulmanın verdiği heyecanla yaşanan coşkulu anlar vakit geçtikçe yerini sebebi ve kökeni kolayca tarif edilemeyen bir hüzne terk ediyordu. Aslında sebebini herkesin bildiği bu hüznü hava iki nedene bağlı olarak mevcut ortama tüm ağırlı-

ğıyla çöküyordu. Bu nedenlerden biri, gidilecek yerde nasıl bir hayatla yüz yüze gelineceğinin bilinmemesiydi. Bu, biraz daha soğukkanlı düşünöldüğünde zaman içinde çalışıp çabalayarak aşılabilecek bir durum olduğundan ötürü aslında o kadar da büyük bir sıkıntı vermiyordu. Lakin geride bırakılan bir dünyanın kaybedilmiş olmasının ıstırabı büyüktü. Ve gemi Aynaroz açıklarından geçerken ilk gecenin karanlığı güverteye çöktüğünde bu ıstırabın sebep olduğu derin sızının kolay kolay şifa bulmayacağı daha o andan itibaren anlaşıyordu.

Yolculuğun ilk saatleri geride kaldıktan ve gemiler körfezden çıkarak, Selanik'i ve sisli ufukların ardındaki Olimpos'u geride bıraktıklarında herkes kendi iç dünyasında ister istemez bir hayale dalmaktan ve geçmişle hesaplaşmaktan kendisini alamıyordu. Akla ilk gelen de yıllar geçtikçe Selanik'i unutup unutamayacaklarıydı. Ya da daha farklı bir deyişle, doğdukları, büyüdükları, hayatı öğrendikleri, yaşadıkları ve bir gün bu hayattan koptuklarında da koynuna terk edileceklerini hesapladıkları bu şehrin hayaliyle gelecekte nasıl baş edeceklerini bilememeleriydi. Tıpkı Selanik'te geçirdiği üç yılın sonunda bu kentle özdeşleşerek "acaba bizden ebediyen ayrıldı mı?" diye kara tahtanın başında kendi kendisine soran Sultan Abdülhamit'in şehzâdesi Abid Efendi gibi.

Gemide geçirilen ilk gece, sonraki birçok gün ve gecelerde tekrarlanacağı gibi, zihinlerde sürekli olarak dolanan bu soruların cevaplarını aramakla geçti. Ve daha o ilk geceden itibaren hatıralara sığınmaktan başka çıkar yol olmadığı da anlaşıldı. Kimileri çocukluğunu yaşadığı günlerin o sisler arkasında kalmış manzarasından görebildiklerini hatırlamaya çalıştı. 93 Harbi'nin üzerinden geçen on yılın sonrasındaki Selanik'i hatırlayanlar oldu. Henüz elektrik kente gelmediği için atlı tramvayların geçtiği Vardar Caddesi gözler önünde canlandı. Liman bölgesinden hareket eden ve Sela-

nik'in en işlek caddesi olan Vardar'ı boydan boya katederek Kemeraltı'na ulaşan tramvayların çingiraklarının çıkardığı sesler kulaklarda yankılandı. Roma döneminde yapılmış olan bir zafer takının o günlere ulaşmayı başarmış son parçasının altından geçerek sahile Beyaz Kule'nin olduğu semte, oradan da son yılların gözde semti Yahılar'a doğru uzanan tramvayın, soluk soluğa vagonları çeken kadanalarının ve yolcuları azarlar gibi ikaz eden sürücülerinin ne kadar geride kaldığını düşünmeden edemediler.

Vardar Caddesi'nde ya da o caddeye açılan sokaklardan biri üzerinde yer alan dükkânlar ister istemez akıllara geliverdi. Kimilerinin babası hallaçtı. Bu mesleği babalarından öğrenmişler ve oğullarına da öğreterek bir geleneği yaşatmaya devam etmişlerdi. Kimilerinin babası ise attardı. Memleketin dört bir yanından gelen otların yanı sıra, Mısır'dan Hindistan'dan ve nerelerde olduğu bile bilinmeyen değişik memleketten gelen baharatları sattıkları dükkânları vardı. Bazıları da hem Bursa ipeklilerinin hem de Manchester ve Sheffield fabrikalarının mamulü kumaşların satıldığı mağazalara sahipti. Sadece sattığı ürünleriyle değil, genel görünüşüyle de Avrupa'dakilerin havasını yansıtan ve Selanik'in giyime kuşama meraklı hanımlarının ve beylerinin sıklıkla ziyaret ettiği cinsten mağazaları vardı. Klasik manifaturacı dükkânlarından farklılaşarak bu tarz mağazalar açmalarındaki temel etken öncelikle Paris veya Londra merkezli bonmarşelerin Selanik'te de birer şube açmaları olmuştu. Daha sonra onları taklit ederek, pazardaki paylarını kaybetmek istemeyen Sabetaycı kökenli komşularının mağazalarından geri kalmamak arzusu neden olmuştu bu değişime.

İlerleyen yıllarda Vardar üzerindeki bu mağazalar kentli insanlara hitap ederken, bedesten ve onun civarına toplanmış eski usul dükkânlar da pazar için Selanik'e inen köylülere hitap eder olmuştu. Böylesi değişiklikler çok kısa denebi-

lecek bir zamanda oluvermişti. Bu sürecin içinde yaşayan pek çok insan bu değişimin ve dönüşümün farkına ancak yıllar geçince Selanik'ten ayrıldıktan sonra varabilmişti. Söz konusu değişiklikler sadece manifaturacılarla sınırlı kalmamıştı elbette. Böylesi bir ayrışma ve giderek belirginleşen yeni kentli sınıflar ile geleneksel değerler içinde yaşayan sınıflara hitap eden farklı ekonomik yapılanmalar son yıllarda her alanda kendini daha fazla gösterir olmuştur. Bütün bunları düşünürken, farkında olmasalar da kendi dükkânlarını da babalarıyla el ele vererek nasıl değiştirdiklerini hatırladılar. Önce mağazaya yerleştirdikleri Avrupalı rafları hatırladılar. Tıpkı Frenk mahallesindeki İtalyanların mağazasında olduğu gibi. Sonra dükkânlarının ön cephesine ekledikleri vitrinleri hatırladılar. Ve o vitrinleri ilk kez düzenlemek gerektiğinde ne yapacaklarını bilemediklerini ve sonunda Avrupa görmüş konu komşudan aldıkları yardımla oluşturdukları vitrinleri düşündüler. Sonrasındaysa giderek değişen ürün yelpazesine bağlı olarak, müşteri kitlesinin de değiştiğini gördüler. Ve farkında bile olmadan daha önce aynı şartlarda çalıştıkları pek çok esnaftan ayrılarak, önce nitelik, sonra nicelik ve nihayetinde şartların zorlamasına bağlı olarak mekânsal olarak da ayrı düştüklerini, farklı dünyaların farklı insanlarına hizmet eder olduklarını hatırlamadan edemediler. Bütün bunların iyi mi, kötü mü olduğu konusundaysa bir yargıya varmanın zorluğuyla kararsız bir halde kalmışken.

Kimileri de çocukluk günlerinde Selanik'in o kendine özgü manevi iklimiyle nasıl tanıştığını hatırlamadan edemedi. O ilk gecenin karanlığında, babalarının muhtemelen dedelerinden gelen bir geleneğe bağlı olarak intisap ettikleri tekkelere attığı ilk adımı hatırlayan pek çok kişi mevcuttu. Genelde oturdukları mahallede olan ya da çok uzak olmayacak bir mesafede bulunan bu tekkelerin ortamıyla ilk kez genellikle haftalık olarak yapılan zikir gecesinde yüz yüze

geldiklerini hatırladılar. Örneğin Halvetîlere ait Pazar Tekkesi'nin haziresini oluşturan mezarlıkların arasında çeşitli oyunlar oynamaları dolayısıyla yabancıları bu ortamın merkezine ise ilk kez babalarıyla adım attıkları günün yıllar sonra akıllarına nereden geldiğine bir anlam vermeye çalıştılar. Bir perşembe gecesi ilk kez kapısından içeri girdiklerinde, bir köşede oturan şeyh efendinin elini öperek hayır duasını aldıklarını ama aslında bunun tıpkı kendinden öncekiler gibi aynı tarikata edilecek biatın resmî olmayan bir versiyonu olduğunu da neden sonra öğrendiklerini hatırladılar. Sonrasında okunan duaları, ayakta iki yana sallanarak yapılan zikirleri, bitiminde yanık sesli bir hoca tarafından okunan aşırılar, çekilen gülbankları, padişah efendimize edilen duaları ve en sonunda zikir esnasında alt katteki mutfakta hazırlanan helvayı nasıl kaşıkladıklarını da hatırladılar. Daha sonrasındaysa her hafta olmasa da aynı zikirlerle pek çok kereler adeta ayaklarının onları kendiliğinden nasıl götürdüğünü anımsadılar. Ama bu tekkeleri tarikat mensubu olmasalar da neden içten içe bu kadar sevdiklerine bir türlü anlam veremediler. Bu sevginin kimi zaman onları toplayan ve verdiği din derslerinin arasında peygamber kıssalarıyla, evliya menkıbelerini sanki bir öykü kitabı okurmuşçasına kendilerine anlatan şeyh efendilerden dolayı mı, yoksa mahallelerinin yaşayan bir unsuru gibi algıladıklarından ötürü gözlerine hiç de ürkütücü gelmeyen sağa sola eğilmiş mücevvezeli, destarîli mezar taşlarının arasında oynadıkları oyunlara kimsenin ses çıkarmamasından dolayı mı ya da bayramlarda çoluk çocuğu sevindirmek için dervişlerin dağıttığı içi lokum dolu mendillerden dolayı mı olduğunaysa hiçbir zaman karar veremediler.

Ahmet Zührî Efendi'nin kurucusu ve ilk şeyhi olduğu Pazar tekkesinin yanı sıra Selanik'in manevi ikliminin kimilerinin hayatıyla özdeşleşmesi ise kentin tasavvufi cephesi-

nin şahikası durumundaki mevlevîhane sayesinde gerçekleşmişti. Kurucusunun adına izafeten Ekmekçizâde Tekkesi olarak da bilinen mevlevîhane sadece pazartesi günleri yapılan ayin nedeniyle Selanıklılar arasında ün kazanmış değildi. Mutlaka söz konusu ayinler ile kimi zaman tertiplenen sohbet toplantılarının insanları cezbeden bir cephesi bulunmaktaydı. Okunan dualar, mesneviden parçalar eşliğinde yapılan zikirler, huşu ile gerçekleştirilen semalar ve şeyh efendinin keyifli sohbetine dedelerin neyleriyle kattıkları efsunlu hava ve kimi geceler düzenlenen helva sohbetleri, mevlevîhaneye olan ilgi ve alakayı artıran faktörlerdi. Yine bu bağlamda muharrem ayının onunda dualar eşliğinde kırk çeşit meyvenin katılımıyla pişirilen ve Selanik ahalisi tarafından da şifalı olunduğuna inanıldığı için mutlaka tadılması gerektiği düşünülen aşureden bir parça da olsa tadabilmenin ve şeyh efendiyle birlikte muharrem duasını okumanın dindar insanların gözünde ayrı bir özelliği bulunmaktaydı. Bilhassa okunmuş aşureyi yemek ve söz konusu duayı okumuş olmak o yıl içinde her türlü bela ve felaketten uzak kalınacağı düşüncesiyle bu insanların nezdinde ayrı bir öneme sahip bulunmaktaydı.

Bu tarz manevi nedenler dolayısıyla kapısına gidilen mevlevîhanenin bir başka işlevi de, her türlü fikir akımına kapılarını açık tutması ve dönemin muhalif fikir ve düşüncelerinin çatısı altında barınmasına imkân sağlamasıydı. Kurulduğu günlerden itibaren, ilk kurucusu Mevlâna'nın anlayışına da uygun olarak herkese kapılarını açık tutan tekke, 17 yüzyılda Melâmilere, daha sonraki yıllarda Sabetaycılara kucak açmış, 1826'da Yeniçeri ocağının lağvedilmesi ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması sürecinde de Hacı Bektaş gönüllülerine ev sahipliği yapmıştı. Bu hoşgörülü yaklaşımı ve aynı zamanda devlet birimleriyle olan iyi ilişkileri sayesinde mevlevîhane 19. yüzyılın sonuna doğru gi-

derek güç kazanan yeni siyasi fikirlerin de bünyesinde barındığı ve bir anlamda kendilerini güven altında hissettikleri bir mekân olmuştu. Jön Türklerin ardından İttihatçıların giderek etkinlik kazandıkları günlerde mevlevîhane, bu yeni fikirlerin ve mensuplarının tekke ziyareti görüntüsü altında toplandıkları bir fikir kulübü haline gelmişti. Kurulduğu günlerde Mora'da sahip olduğu zengin vakıflarının geliriyle geçinen, ancak oraların kaybedilmesiyle giderek fakirleşen ve son yıllarında Selanik'te sahip olduğu birkaç dükkânın mütevazı geliriyle ayakta durmaya çalışan mevlevîhane, kimilerinin hayatına aşuresi, semaları, sohbetleriyle girerken, kimilerinin hayatınaysa işte bu politik muhalefetin odaklarından biri olmasıyla girivermişti. Hangi nedenle girerse girsin, mevlevîhane herkesin anılarında o eski ama zarif semahanesi, etrafını çevreleyen mevlevi destarlı mezar taşları, cümle kapısının iki yanındaki şadırvanları ama hep o güzel insanlarıyla hatırlanmaya devam etti.

Bazılarının bu manevi dünyayla tanışması ise ilk gençliğin fırtınalı yılları geçtikten sonra, kendine özgü bir manevi uyarının, mesela insanların ruhlarında derin izler bırakan rüyaların görülmesi sonrasında gerçekleşiyordu. Hemen tüm Balkanlılarda olduğu gibi çok erken yaşlardan itibaren şarap ve silah ile tanışan ve bunlara da tutkuyla bağlı olan birçok delikanlının belli bir yaştan sonra artık yaşadığımız bu hayat yanımıza kârdır deyip daha derli toplu ve sakin bir hayatı seçmeleriyle başlıyordu bu yeni dönem. Meyhaneler hayatlarından tamamen çıkıp gitmese de, manevi anlamda artık zamanlarının çoğunu Selanik'in dört bir yanına dağılmış olan camiler, mescitler ve tekkeler alıyordu.

Selanik hatıralarda canlanırken bu manevi cephesinin yanı sıra dünyevi olan boyutlarıyla da elbet akıllara geliyordu. Bilhassa Selanik'i, yukarı kesimlerinde konuşlanmış meyhaneleriyle hatırlamamak adeta imkânsızdı. Çınar mahalle-

si denilen ve Musa Baba türbesinin yakınlarındaki mekân geleneksel meyhaneciliği yaşıyor olduğu için özellikle de sahilde açılmış yeni mekânların ortamlarına ısınamamış insanlar tarafından tercih ediliyordu. Üzerindeki kirli gömleğini hiçbir zaman çıkarmadığı izlenimini veren, şişman, çoğunlukla da geveze denilebilecek ölçüde konuşkan ama bir o kadar da sempatik insanların işlettiği bu meyhaneler müdavimler için vazgeçilemez mekânların başında gelmekteydiler. Her müşterinin huyuna suyuna göre davranan meyhanecilerin, yine o müşterilerinin ne içmek ve yanında da meze olarak ne istediğini sormaya bile gerek duymadan herkese göre özel bir servis sunduğu bu mekânların rahatlığı, içtenliği, sıcaklığı, yeni açılan o modern kafelerde nedense bir türlü bulunamamıştı.

Surların yıkılmasıyla sahile açılan kafe ve pastanelerse yaşı nispeten daha genç olanların hatıralarında ayrı bir yer tutuyordu. Daha önce hiç görmedikleri içkiler, yemekler ve tatlılarla ilk kez burada tanışmışlar, yine birçok yabancı dergi, gazete ve hepsinden önemlisi yepyeni fikirlerin varlığına bu mekânlarda şahitlik etmişlerdi. Evinden dışarı çıkabilen sevgililere ilk randevu bu pastanelerde verilmişti. Yine birçok delikanlı için ilk cinsel deneyimlere açılan kapıların aralanması buraları mesken tutmuş Avrupalı kadınlar sayesinde olmuştu. Öyle ki, bu değişiklik yeni heyecanlar arayanların hovardalık yapmak adına göze batmamak için İstanbul'a kadar gitmelerine ya da Frenk mahallesindeki izbe batakhanelerin berbat ortamına katlanmalarına da çare olmuştu. Kimi muhafazakâr Selaniklilerin gözünde kötü bir şöhrete de sahip olan bu mekânlar her ne olursa olsun, birçok Selanikli erkeğin hatta bir dönemden sonra dış dünyaya daha açık ailelere mensup kadınların da hayatında yer aldığından her zaman için geçmişe dönük hatıraların vazgeçilmez unsurlarından birisi olagelmışlerdi.

Kafeleri, tiyatroları, sinemaları, kule kahveleri ve meyhaneleriyle herkesin hayatında değişik mekânlar vasıtasıyla yer edinmiş bu şehir, hatıralarda kimi zaman da yaşanan büyük toplumsal olaylar sebebiyle yer edinmişti. Gerek yolculuk sırasında, gerekse yıllar geçse de birçok Selaniklinin zihinlerinde 1908 inkılabı ve sonrasındaki kısa zaman diliminde yaşananlar unutulacak gibi değildi. İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği günü hatırlayanlar, neyin olup bittiğini tam olarak kavrayamasalar da kendilerini hep sokaklardaki kalabalıkların içinde hatırlıyorlardı. O dönemde aslında aylar önceden büyük bir fırtınanın yaklaşmakta olduğu anlaşılmaktaydı. Selanik'teki hemen her mahfilde Abdülhamit rejiminin artık yolun sonuna geldiği ifade ediliyordu. Bilinmeyen sadece bombanın piminin ne zaman ve kimler tarafından nasıl çekileceğiydi. Beklenen ilk ciddi sinyal Resneli Niyazi'nin Makedonya dağlarına tırmanıp özgürlük diye isyan etmesiyle gelmişti. Kısa zamanda tüm Makedonya'yı saran ateş, İstanbul'a ulaşmakta ve iktidarı da etkisine almakta gecikmemişti. Meşrutiyet'in ilan edildiği günse, Selanik o güne kadar gördüğü en büyük ve en coşkulu kalabalığın bir araya toplandığına şahit olmuştu. Vardar Caddesi başta olmak üzere kentin değişik noktalarında toplanan insanlar hükümet konağının önüne gelerek deyim yerindeyse gövde gösterisi yapmışlardı. Kalabalık daha sonra ister bilinçli bir Meşrutiyet yanlısı olsun, isterse meraktan gelmiş olsun katılımcıların sayısının sürekli olarak artmasıyla büyüdükçe büyümüştü. Selanikliler o gün daha sonra tüm ömürleri boyunca unutamayacakları bir gün yaşamışlardı. Bu günün belki de en çarpıcı ve bir o kadar da inanılası zor mesajı, artık herkesin dil, din, milliyet farkı olmaksızın kardeşçe yaşayacağını ilan edilmesi olmuştu. Gerçi Selaniklilere sorulursa, Müslüman olmayanlarla onların hiçbir zaman sorunu olmamıştı ama yine de böyle bir barış ortamı

sağlanırsa en azından son yıllarda tüm bölgede yaşanan terörün duracağını ve huzurun tekrar sağlanacağını düşünerek bundan da memnun olmuşlardı. Gerçi bu beklentilerin kısa zaman zarfında laftan ibaret olduğu anlaşılrsa da en azından o günlerde esen rüzgârın verdiği mutluluğu ve keyfi yaşamak her şeye rağmen güzeldi.

Tüm Selaniklilerin buruk tebessümleriyle hatırlanan bu pembe günlerin heyecan verici bir başka boyutu da hareket ordusunun İstanbul'a doğru yola çıkması olmuştu. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından İstanbul'dan gelen karşı devrim girişimlerine ilişkin haberler, o günlerde oluşan coşku dolu havanın kısa bir zaman için de olsa gölgelenmesine neden olmuştu. Ancak idealist subayların hemen harekete geçme kararı alması ve hazırlanan trene Selaniklilerin coşkulu tezahüratları altında binerek İstanbul'a doğru yola çıkmaları da unutulmaz günlerden biri olmuştu. Tam olarak ne olduğunu kavramasalar da, Balkanlar'ın tekrar huzura kavuşacağı inancını taşıdıkları için Meşrutiyet'e sahip çıkan Selanikliler, İstanbul'a hareket eden orduyu da gönülden desteklemişlerdi. Hele ordunun İstanbul'a girdiği ve Abdülhamit'i devirerek iktidara el koyduğunun duyulması coşku-yu daha da artırmıştı. Ne var ki, gelişmeleri İttihatçıların mensup olduğu siyasi hareketten daha farklı bir gözle okuyanlar, gidişatın demokrasi yönünde olmadığı konusundaki endişelerini dile getirmişlerdi. Kimileri de dağdaki bazı adamların da özgürlük savaşçısı olduklarını söyleyerek İstanbul'a giden hareket ordusuna katıldıklarını ve söz konusu kişilerin İstanbul'da bazı yağma ve talan işlerine giriştiklerini dile getirdilerse de, bütün bunlar o günlerin coşkulu ortamında kayda değer bir muhatap bulamamıştı.

Kimileri de o günleri Selanik'te ilk kez yaşanan grevler ve 1 Mayıs kutlamalarıyla hatırlıyordu. Son elli yılda sayıları giderek artan fabrikalar ve çoğunlukla kentin kıyısında kal-

miş mahallelerde oturan işçilerin varlığı o günlere değin Selaniklilerin pek de dikkatini çekmemişti. Ancak Selanikliler, Meşrutiyet sonrası oluşan özgürlük ortamının nimetlerinden yararlanmak isteyen ve çoğunluğunu Yahudilerle, Selanik'e dışarıdan gelmiş köy kökenli Müslümanların oluşturduğu işçilerin varlıklarına ve dolayısıyla da güçlerine böylece ilk kez tanık olmuşlardı. 1 Mayıs günü yapılan kutlamalar ve adını o güne kadar hiç duymadıkları ya da duymuş olsalar bile dinsizlikle eşdeğer tuttukları bir ideolojiye sahip insanların meydanlarda ilk kez seslerini duyurduklarına şahit olmuşlardı. Bu seslerin o güne kadar itaate alışmış bir toplumda özgürlük, hakça paylaşım, insanca yaşam ve yönetimde söz hakkı gibi kavramları dillendirdiklerine şahit oldukları gibi. Böyle de olur muymuş diye düşünürken, bu insanların fabrikalarda başlattıkları grevlerle o güne kadar sahip olmadıkları sosyal hakları ve daha iyi ücretleri işverenden koparmaları ise büyük bir şaşkınlığa sebep olmuştu. Bu sebepten ötürü kimileri bu insanlara ve seslendirdikleri görüşlerine biraz daha yakından bakmak ve anlamak isterken, kimileriye ayaklar baş, başlar ayak olacak, bu kıyamet alametidir diyerek olan bitene karşı bir tavır almışlardı. Tıpkı bir müddet sonra bu kadar özgürlüğün, henüz hazır olmadığı için bu topluma fazla bol geldiğini düşünen İttihatçıların da karşı durması ve getirdikleri yasaklarla bu süreci durdurmaları gibi.

Meşrutiyet'in ilanının sonrasındaki günlerde Selaniklileri en çok meşgul eden konulardan biri de Sultan Abdülhamit'in, tahttan indirildikten sonraki günlerini geçirmek üzere Selanik'e gönderilmesi olmuştu. Abdülhamit'in kente getirilişi büyük bir gizlilik altında gerçekleşmişti. Büyük bir çoğunluk Selanik'e gelip gelmediği konusunda bile günlerce emin olamamıştı. Ancak geçen günler kentin sokaklarında fısıltı gazetesi aracılığıyla yayılan haberler söylentilerin

doğru olduğunu teyit etmişti. Sultan Hamit'in kapatıldığı Allatini köşkü Selanik'in en zengin Yahudi ailelerinden birisi olan Allatiniler tarafından yaptırılmıştı. Şehrin surların dışına doğru yayılmasından sonra kurulan Yalılar mahallesinde yer alan bu görkemli köşk üç katlı olup, kırmızı tuğlalardan inşa edilmiş bir binaydı. Tramvay hattının son durağında bulunan depoların biraz ötesinde yer alan bu köşk, ordu tarafından satın alınmıştı.

Abdülhamit'e, sürgün günlerini geçirmek için getirildiği bu köşkte Müşfika ve Naciye kadınefendiler ile Abdülhamit'in Naciye Hanımefendi'den olan çocuğu Şehzâde Abid Efendi de eşlik etmekteydi. Selanıkliler ilk günlerde meraklarını yenemeyip neler olup bittiğini öğrenmek ve mümkünse sabık padişahı daha yakından görmek uğruna Yalılar mahallesine gitmeye başlamışlardı. Bu ilk günlerde arasıra balkona çıktığı sıralarda padişahı görmeyi başaranlar da olmuştu. Lakin sabık padişahın halkla uzaktan bile temas kurmasının o günlerin politik ortamında tehlikeli olacağına düşünülmesi ve padişahın pencere ve balkonlara çıkmasına bile yasak getirilmesiyle bu imkân da suya düşmüştü. Ayrıca halkın da köşke yaklaştırılmaması ve yaklaşmakta ısrar edenlerin de çeşitli gerekçelerle gözaltına alınmaları Selanıklileri Abdülhamit'i görme sevdasından kısa zamanda vazgeçirmişti. İlerleyen günler ve haftalarda ilk günlerdeki merakın azalmasıyla birlikte İttihatçıların politikalarındaki sertleşme ve ortamın gerginleşmesi Abdülhamit'i tam anlamıyla Selanıklilerin gündeminden çıkarmıştı. Hatta öyle ki, Balkan Savaşı'na yakın günlerde Abdülhamit Selanik'te Allatini köşkünde midir değil midir, pek kimsenin hatırına gelmemişti. Aynı durum o yıllar boyunca köşkün içindekiler için de geçerli olmuş, onlar da dışarıya çıkamadıkları gibi, köşkte ziyaretçi kabul edemedikleri ve ondan da öteye dışarıdan gazete ve kitap dahi getirtemediklerinden ötürü,

dışarıda neler olup bittiğini takip edememişlerdi. Yunanlıların kente girmesinin birkaç saat öncesinde apar topar köşkten çıkarılmaları ve bir Alman gemisine bindirilerek İstanbul'a gönderilmeleriye, köşte yaşayanlar tam anlamıyla bir şok olmuştu. Tıpkı yaşadıkları kente bir gün Yunan ordularının gireceğine rüyalarında bile görseler inanmayacak olan Selanikliler gibi.

Abdülhamit'i bir türlü göremeyen Selaniklilerin, dünya gözüyle kentlerinde bir padişah görebilmeleri ise, Balkan Savaşı'nın bir yıl öncesinde 1911 yılının Mayıs ayında kismet olmuştu. Sultan Reşad'ın beraberindeki geniş bir heyetle birlikte kente yaptığı bu ziyaret, yıllar sonra bile Selanikliler tarafından "ne gündü ama!" diye hatırlanacaktı. Ziyaretin sebebi esasında Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı hasmane tavır içinde olan devletlere gözdağı vermektir. Ancak resmî gerekçe olarak, Ayasofya Camii'nin geçirdiği onarım sonrasında yeniden ibadete açılmasıyla ilgili olarak yapılacak tören gösterilmişti.

İşte Selanik'teki en eski kiliselerden biri olarak 10. yüzyılda inşa edilmiş olan ve Osmanlıların şehri ele geçirdiği dönemde kilise olarak varlığını sürdüren bu bina, Kanuni Sultan Süleyman döneminde İbrahim Paşa tarafından bir rivayete göre parası ödenerek satın alınmış ve camiye çevrilmişti. 19. yüzyılın sonuna değin bir Müslüman ibadethanesi olarak var olan Ayasofya, 1895 yılındaki büyük yangında ağır hasar görmüş ve kullanılmaz hale gelmişti. Gerekli paranın sağlanmasıyla, cami tamirata alınmış ve yıllar süren çalışmaların nihayetinde ciddi bir restorasyondan geçirilerek, tekrar ibadete hazır hale getirilmişti.

Sultan Reşad'ın caminin açılışı için geldiği Selanik'te hazırlıklarsa günler öncesinden başlamıştı. O dönemlerde bir padişahın başkentin dışına çıkarak taşra kentlerinden birine gitmesi pek sık rastlanan olaylardan olmadığından ötürü,

Sultan Reşad'ın kente gelmesi tüm Selanik'te büyük heyecan uyandırmıştı. Haftalar öncesinden tüm Selanik'in adeta makyajı tazelenmiş ve bu bağlamda caddeler, sokaklar, kaldırımlar, meydanlar elden geçirilmişti. Hatta göze hoş görünmeyen eski binaların boyanarak kamufle edilmesi de dahil her şey yapılarak, şehir padişahı karşılamaya hazır hale getirilmişti. Güneşli bir mayıs günü şehre gelen padişah, "padişahım çok yaşa" pankartlarının süslediği zafer taklalarının birbiri ardı sıra yer aldığı Hamidiye Caddesi ve Vardar Caddesi'nden geçerek, Kemeraltı'na gelmiş oradan da Aya-sofya Camii'nin olduğu mevkie geçerek coşkulu ve büyük bir kalabalığın katılımıyla caminin açılışını yapmıştı. İçi ve dışı tümüyle elden geçirilen caminin girişine de revnaklı bir son cemaat yeri eklenmişti. Caminin açılışının ve padişahın kenti ziyaretinin şerefine yemekler verilmiş, fakirlere sadaka ve atıyyeler ihsan edilmiş, gündüz padişahı selamlamak için atılan toplara, gece de havai fişek gösterileri eklenmişti.

Tüm Selaniklilerin yaşadığı gerilim dolu günleri unutarak adeta bir hayal aleminde yaşıyormuşçasına kendilerini kaptırdıkları bu keyifli ortam birkaç gün sonra sona ermişse de, o günlerin coşkusu ve heyecanı akıllardan hiçbir zaman çıkmamıştı. Öyle ki, Türkiye'ye geldikten yıllar sonra bile, özellikle de kadınlar geçmişteki bir şeyi anlatmak istediklerinde o günü adeta milat kabul ederek, Sultan Reşad'ın Selanik'i ziyaretinden şu kadar yıl sonra veya önce diyerek bu ziyaretin önemini her halükârda vurgulamışlardı. Kimileri de Türkiye yolculuğu sırasında geminin güvertesinde evleneceği kadın ya da erkekle, herkesin Sultan Reşad'ın yolunu gözlediği o hengâmede ilk kez göz göze geldiğini hatırlayarak içinin daha bir burkulduğunu fark etmişti. Çünkü geride bırakılan evlerin, dükkânların, bağların bahçelerin ve maddi olan birçok şeyin taşınmasının imkânsızlığı ortadaydı. Oysa hatıraların biz nereye gidersek oraya ge-

leceği ve kolayca taşınabileceği varsayılmıştı. Ne var ki, gönül düşürdüğü kızla ilk kez karşılaşılacak günün, düğün dernek kurulan o asmalı bahçelerin, doğumu müjdelenen ilk çocukların, kaybedilen akrabaların hasretinin, hatta kafesteki taklacı güvercinlerin ve kapıdaki miskin kedilerin bile unutulması imkânsızdı. Bir de bunların her birinin hatırasının bir ömür boyu taşınacak olması bu yorgun omuzlar için çok ağır bir yükü. Hem de ebediyen terk edilen Selanik'in bizzat kendisi kadar ağır.

Benzer sıkıntılar Yanya başta olmak üzere Epir bölgesinden yola çıkanlar için de geçerli olmuştu. Ancak o bölgedeki Müslüman nüfusun Makedonya bölgesindekilere göre az olması ve yine Türkiye'ye nakillerinin Makedonya bölgesindekilere göre bu sebepten ötürü daha organize yapılması, bu sıkıntılı sürecin daha kolay aşılmasını sağlamıştı. Yanya ve yakın çevresindeki Aydonat, Reşadiye, Metsovo, Narda gibi kentlerle bu kentlerin civarındaki kasaba ve köylerde yaşayanlar belirlenen program çerçevesinde kafileler halinde Preveze'ye doğru yola çıkmışlardı. Epir bölgesinin liman kenti olan Preveze mübadele için yapılan protokol gereğince bu bölgede yaşayan Müslümanların göç için toplanacakları kent olarak seçilmişti. Yanyalı üst düzey askerî yetkililer ile başta Yahya Bey (Renda) olmak üzere kentin önde gelenlerinin organizasyonun yürütülmesi sorumluluğunu bizzat üstlenmeleri ve sorunlarla doğrudan ilgilenmeleri nedeniyle Yanya ve Epir bölgesinin diğer kentlerinde, Makedonya'daki gibi sıkıntılar yaşanmamıştı.

Bu bağlamda İtalyan gözlemcilerin eşliğinde Türk ve Yunan makamlarının ortaklaşa hazırladıkları göç programına göre kafileler halinde yola çıkanlar çoğunlukla temin edebildikleri at arabalarıyla Preveze'ye doğru yola koyulmuşlardı. Sadece Yanya'dan yola çıkanların bir kısmı hem kendileri hem de eşyalarını taşımak için kamyon temin edebilmişlerdi.

İtalyanlardan sağlanan dolma lastikli kamyonlar eşliğinde Preveze'ye gelen mübadillerin yolculukları da, aslında temin ettikleri kamyonların yetersiz donanımı yüzünden at arabalarıyla bu yola çıkanlarınkinden pek de farklı olmamıştı. Hangi şekilde olursa olsun, Preveze'ye bulunduğu mevkiden iki gün ile bir hafta arası bir sürede ulaşmayı başaran göçmenlerin bu liman kentinde binecekleri gemileri bekleme süreleri de pek uzun sürmemişti. Organizasyonun başarılı bir şekilde planlanmış ve uygulanmış olması dolayısıyla en fazla bir haftalık bir bekleme süresi sonrasında yolcular gemilere bindirilerek Türkiye'ye doğru yola çıkarılmışlardı. Gemileri beklerken geçen sürede ise, barınma sorunu kurulan derme çatma çadırlar vasıtasıyla halledilmeye çalışılmıştı.

Gemilere binilmesine kadar nispeten başarılı geçen yolculuğun bundan sonraki kısmı ise tam bir işkenceye dönüşmüştü. Kömür taşıyan gemilere bindirilen insanlar, tıpkı Selanik'ten yola çıkanlarda olduğu gibi hava şartları elverişirse yolculuğu güvertede yapmışlardı. Ancak şartların olumsuz bir seyir takip etmesi halinde bu kez ambarlara inilmekteydi ki, bu durum yolculuğu katlanılması zor bir ıstıraba dönüştürmekten başka bir anlama gelmiyordu. Son derece kötü, sağlıklı, hatta temiz hava bile solumanın zor olduğu bu ambarlarda yolculuk yapmak fevkalade zor bir hale gelmekteydi. İstanbul'a kadar yaklaşık bir hafta süren ve herhangi bir yere uğramaksızın devam edilen bu yolculuk sırasında çoğunlukla önceden hazırlanan yiyecekler ve su tükendiği için çok zor anlar yaşandığı da olmuştu. Özellikle yolculuğun son günlerinde iyiden iyiye azalan stokların yerine bir şey konamaması nedeniyle su ve yiyeceğin çok dikkatli tüketilmesi zarureti ortaya çıkıyordu ki, bu durum söz konusu ortamda sürdürülmeye çalışılan yolculuğu iyiden iyiye çekilmez hale getirmişti. Hele bir de bu kömür gemilerinde tek bir tuvaletin bulunması ama yolcuların sa-

yısının yüzlerle ifade edilmesi bambaşka bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Tek tuvaletin doğal olarak yetmemesi nedeniyle geminin uygun köşelerinde derme çatma malzemedен kurulan tuvaletlerin de ihtiyaca cevap vermesi mümkün olamamıştı. Özellikle de kadınlar için daha da problemli bir hal alan bu tuvalet sorununun İstanbul'a ulaşana kadar eldeki imkânların yetersizliğinden dolayı çözülememesi büyük sıkıntılara sebep olmuş, bu durumda acil ihtiyaçlar ve zorunluluklardan doğan hallerde insanların kendilerine özgü garip çözümler üretmelerine neden olmuştu. Bu çözümlerden biri ve belki de en yaygın kullanılanı acil ihtiyacını gidermek durumundaki bir kadının etrafının diğer kadınlar tarafından çevrilmesi ve çarşaflarıyla kapatılarak sorunun halledilmesi olmuştu.

Bu şartlar içerisinde yola devam eden gemilerde özellikle de çocuklar ile hasta yaşlılar arasında ölümlere de rastlanıyordu. Hiçbir tıbbi müdahale imkânının bulunmadığı, hatta ondan da öte yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere asgari yaşam standartlarının bile mevcut olmadığı bu ortamda hastalık ve bakımsızlıktan kaynaklanan ölüm vakalarına rastlanılması kaçınılmaz olmaktaydı. Belki de bu ortamdaki en büyük şans, salgın hastalıkların ortaya çıkmaması ve daha büyük çaplı can kayıplarına yol açılmamış olmasıydı. Yolculuk hiçbir yere uğramaksızın kesintisiz bir hafta sürdüğü için, yakınları ölenler ilk anda ne yapacaklarını bilemeseler de önlerinde tek bir çözüm yolu bulunmaktaydı. Ölüleri gömmenin ya da karaya ulaşıncaya kadar saklama imkânının bulunmaması dolayısıyla, yakınlarının gönülleri razı olmasa da, ölenlerin bir battaniye veya çarşafa sarılarak denize bırakılması geriye tek seçenek olarak kalıyordu. Öyle de yapıldı.

Selanik'ten Türkiye'ye taşınanlar gibi sayıları on binleri bulmasa da, Girit'ten de binlerce insan Anadolu'ya nakledilmişti. Gerçi Girit'ten önce ilk mübadiller Anadolu'ya çok yakın olduğu için, Kuzey Ege adalarından Türkiye'ye getirilmişti. Bu bağlamda mübadeleye tâbi olarak Sakız Adası'nda sakin olan Müslümanlar Türkiye'ye ilk getirilen göçmenler olmuştu. Anadolu sahillerine çok yakın olmasına rağmen, diğer Ege adaları gibi Türklerin yerleşmek için fazlaca rağbet etmediği mekânlardan biri olan Sakız'ın ahalisinin büyük çoğunluğu Yunanlılardan oluşmaktaydı.

Yunanlılara göre Müslümanların nüfus olarak ancak dörtte birini oluşturdukları Sakız Adası da diğer adalar gibi, Balkan Savaşı'nın başladığı günlerde Balkanlar'ı korumak endişesi içerisindeki dönemin hükümetleri tarafından deyim yerindeyse gözden çıkarılmıştı. Bu sebepten ötürü Yunanlıların fazlaca bir mukavemetle karşılaşmaksızın asker çıkardıkları ve ele geçirdikleri bu adalar, Balkan Savaşı sonrasında yapılan anlaşmalar bağlamında Yunanistan'a devredilmişti. Sakız başta olmak üzere Türkiye sahillerine çok

yakın olan bu adaların Yunanistan'a geçmesiyle Müslüman ahalinin önemli bir kısmı da zaten Türkiye'ye göç etmişti. Her şeye rağmen malını mülkünü terk edemeyen ya da Türkiye'ye giderse ne yapacağını kestiremeyen bir grup insan buralarda ikamete devam etmişti. Ancak mübadele anlaşmasının yapılmasıyla diğer bölgelerdeki göçmenler gibi onlar da yükte hafif pahada ağır neleri varsa yanlarına alarak yaşadıkları bu mekânları terk ettiler. Türkiye'ye çok yakın bir noktada olmaları dolayısıyla başta Sakız olmak üzere, Midilli, Sisam, Limni adalarında yaşayanlar kısa bir zaman zarfında Türkiye'ye nakledildiler.

Buna karşın Anadolu sahillerine çok uzak bir konumda bulunan Girit'te ise, aynen Makedonya'da olduğu gibi bu taşıma işini yapacak şirket ve gemilerin ayarlanması, tüm hazırlıkların bitirilmesi epey bir zamanın geçmesine neden olmuştu. Halbuki, o günlerde Girit'te yaşayanlarınsa, adanın ortamındaki güvensizlik ve huzursuzluktan ötürü acelesi vardı. Anadolu topraklarından dönen bozguna uğramış askerlerin ve alelacele buralara gelmiş göçmenlerin sebep oldukları rahatsız edici atmosfer bir an önce Girit'ten ayrılmayı zorunlu kılıyordu.

Tüm hazırlıkların tamamlanması sonucunda ayrılık vaktinin yaklaştığı günlerde Girit'te de yol hazırlıklarına başlandı. İnsanlar büyük çoğunlukla doğru dürüst muhatap bulamadıklarından ellerindeki mal mülklerini tespit ettirme imkânı bulamadılar. Daha doğrusunu ifade etmek gerekirse ileride kendi başlarını ağrıtabileceği düşüncesiyle, Yunan makamlarının bu konudaki taraflı tutumları dolayısıyla mallarının gerçek değerlerinin tespitini yaptırma imkânı bulamadılar. Fırsat bulabilenlerse taşınmaz mallarını satarak nakde çevirdiler. Aslında o günlerde Girit Müslümanlarının büyük bir çoğunluğu mal mülk konusunda büyük bir beklenti içinde değildi. Düşünülen tek şey bir an

önce artık can güvenliklerinin olmadığına inandıkları bu adayı terk etmekte.

Makedonya'dan gelenlerden farklı olarak hayvanlarını yanlarında götürme şansı olmayan Giritliler, alabildikleri kadar eşyayı toplayarak yol hazırlıklarına başladılar. Girit'te birçok aile, tıpkı Makedonya ve Epir'de olduğu gibi adadan ayrılmadan kısa bir süre önce mezarlıkları ziyaret etti. Ancak bu ziyaretlerde diğer başka yerlerde rastlanmayan bir durum daha yaşandı. O da, kimi ailelerin özellikle de tekkelerdeki dervişlerin kendileri için önemli kişilerin mezarlarını açarak, cenazeleri veya en azından kemiklerini daha derin çukurlara nakletmeleri idi. Böyle bir şeye kalkışmanın temel gerekçesiye, Girit'te birçok yerde Müslüman mezarlıklarının tahrip edilerek, kemiklerin sağa sola çöp gibi savrulmasına sebep olan çirkin olaylardı. Bu yüzden de Girit'te diğer bölgelerden farklı olarak bu tarz hazırlıklar yapıldı. Tüm amaç, artık bu fani dünyada olmayanların da kendileri gibi bu topraklardan sökülüp atılmalarının önüne geçmekti.

Bu gelişmelerin yanı sıra, kimileri de bir gün bütün bu sıkıntıların biteceği ve düşmanlıkların sona ereceği ve Girit'e tekrar geri gelecekleri düşüncesiyle kendince değerli bulduğu kimi eşyasını yanına almayıp, toprağa gömmeyi kararlaştırdı. Böylece dedelerden babalardan kalan değerli pek çok kitap ile silah ve manevi değeri bulunan birçok şey kazılan çukurlara yerleştirildi. Girit'e geri geldiklerinde yine eski günlerdeki gibi, Yunanlı dostlarıyla diriliş gününde paskalya yumurtası tokuşturacaklarını, kurban bayramında yaptıkları kavurmayı ya da özel günlerde hazırladıkları bademli helvayı komşularına verecekleri günlerin hayaliyle, gömdükleri değerli eşyalarını da yerinden çıkaracaklarını zannediyorlardı. En azından umut etmek istiyorlardı. Kolay kolay olmayacağını bilseler de.

Böylece Hanya, Resmo ve Kandiye'den kalkan vapurlara Makedonya'daki gibi üst üste binilerek yola çıkıldı. Tam da yolculuğa çıkıldığı günlerde eceliyle ölen insanlar yakınları tarafından, sonrasında başlarına gelecekler düşünülerek oralarda bırakılmak istenmedi. Kimileri bu sebepten ötürü yakınlarını bir çuvala koyup toprağa gömmektense denize atarken, kimileri de buz kalıplarının içine yerleştirerek Türkiye'ye, hiç olmazsa mezarında rahat edeceği bir memlekete nakletmeyi düşündü. Bu bağlamda yola çıkılacağı günün akşamı vefat eden Hanya Mevlevîhanesi'nin son şeyhi de buz kalıplarının içinde İzmir'e kadar getirildi. Ve İzmir'de düzenlenen görkemli bir cenaze töreniyle toprağa verildi.

Yirmi beş yıldır devam eden sıkıntılı ve kimi zaman yaşanan olaylarla kanlı sahnelere bürünen bir sürecin de böylece sonuna gelinmiş oldu. Geride ise Girit'te yaşanmış güzel günlere mahsus pek çok hatıra yadigâr kaldı. Özellikle son yirmi beş yılda yaşanmış pek çok acı olayın hafızaların derinliklerinde kendisine silinmeyecek şekilde yer edinmiş olması gibi.

Zorunlu göçün başlamasıyla birlikte Yunanistan'ın değişik yörelerinden on binlerce insan Türkiye'ye gelmek üzere adeta yollara dökülmüştü. Çeşitli sorunlarla boğuşarak Yunanistan topraklarında yaşamlarını sürdürmeye çalışan bu insanların böylesi meşakkatli bir yolculuğa hiçbir itirazda bulunmaksızın katlanmalarının temel nedeni, yaşadıkları sıkıntılı ortamdan bir an önce kurtulmak ve kendilerini her yönüyle güvende hissedeceklerine inandıkları Türkiye'ye ulaşabilmektir. Bu insanlar gözlerini dünyaya açtıklarında ilk olarak sınırları Balkanlar'dan Ortadoğu'ya uzanan bir imparatorluğun coğrafyasını görmüşlerdi. Aynı zamanda halife unvanına sahip olan bir padişahın her şeye rağmen yetmiş iki millete hükmettiği bir devletin tebaası olarak algılamışlardı bu dünyayı.

Daha da ötesi yaşadıkları kentlerin, kasabaların, köylerin her zaman için efendileri olmuşlardı bu insanlar. Her ne kadar yaşadıkları dünyanın dedelerinin anlattıkları günlerdeki gibi olmadığını, Osmanlı'nın o ihtişamlı günlerinin gerilerde kaldığını görmüş olsalar bile, yine de nesilden nesile tevarüs

eden bir geleneğin taşıyıcıları olarak, Makedonya'nın, Epir'in ve Girit'in asli unsuru oldukları düşüncesinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdi. Her zaman için varlık nedenini ve gücünü topraktan alan bir ağalık ve beyliğin niteliklerini ve etrafa biraz da yukarıdan bakmayı sağlayan vasıflarını adeta hayatlarının nirengi noktası olarak benimsemişlerdi. Kendileri ağa olmasa da, bey olmanın çalımını etrafa nasıl atılır onu bilmese-ler de bu şuuru zihinsel dünyalarının derinliklerinde bir yer-lerde her zaman için canlı tutmaktan vazgeçmemişlerdi.

Tıpkı o çiftlikleri ihya eden atalarının dedelerinin gerçek-
le hikâyenin karmaşasından oluşan bulanıklıkta efsaneleşe-
rek kendilerine miras kalan öykülerindeki gibi. Çünkü söz
konusu ağalık beylik o atalar tarafından kendilerine özgü
bir maharetle kazanılmıştı. Doğruyu söylemek gerekirse bi-
lek gücünün ve bir o kadar da gelişmeleri iyi takip edip
doğru okumanın sonucu kazanılmıştı bu unvanlar. Rume-
li'nin dört bir köşesine yayılmış bu irili ufaklı çiftlikler 18.
yüzyılın sonlarında miri toprak sisteminin çözülmesiyle or-
taya çıkıvermişlerdi. Daha başka bir ifadeyle söylemek gere-
kirse, devletin artık bu sistemi yürütecek mecalinin kalma-
dığı günlerde oluşan boşluğun Rumeli topraklarındaki zen-
gin eşrafla asker ve sivil bürokratlar tarafından yeniden şe-
killendirilmesiyle gün yüzüne çıkmıştı.

Devlet mülkiyetinden özel mülkiyete geçen bu toprakla-
rın hem sistem tarafından hem de toplum tarafından kabu-
lû, daha doğrusu meşruiyetinin onaylanması belli bir müca-
deleyi gerektirmişti. Sonunda toprakların yeni sahiplerinin
lehine tamamlanan bu süreç, beraberinde hem madden hem
de manen kendine güvenen yeni bir sınıfın da ortaya çıkma-
sına yol açmıştı. Devlet karşısında kendine özgü bir ağırlığı
olan ve meşruiyetini saltanatın bizzat kendisine de kabul et-
tiren bu yeni sınıf toplumsal meşruiyetini kabul ettirmek ve
pekiştirmek adına, bir anlamda kendisi için sınıfsal olarak

da nitelenebilecek yeni bir rolü de üstlenmişti. Bu yeni rol aslında bildiğimiz anlamda sınıfsal değerler taşımaktan ziyade gücünü daha çok rol sahiplerinin toplum içerisinde çizdikleri profilden alıyordu. Daha açık bir ifadeyle dile getirmek gerekirse sadece bir görüntüden ibaretti.

Bu görüntünün gerçeğe dönüşmemesinin başlıca nedeni, el konulan topraklar üzerinde oluşturulan bu çiftliklerin hiçbir zaman gerçek anlamda emek ve sermayenin birleşkesinde üretime yönlendirilememesiydi. Sadece mülk olarak varlığını sürdüren ve sahiplerine toplum içerisinde bir statü kazandıran çiftliklerin dahilindeki toprakların 19. yüzyıl boyunca neredeyse dörtte üçe varan bir oranda boş kalması bunun başlıca göstergesi durumundaydı. İç pazara yönelik üretim yapmayan, dış pazarlarla bütünleşecek bir üretim hamlesini de gerçekleştiremeyen söz konusu anlayış için bu durumda toprağın statü sembolü olarak kalmasından öteye başka da bir seçenek bulunmamaktaydı. Bu anlayış doğal olarak görüntüden ibaret bir sınıfsal portre yansıttığından ötürü, ortaya çıkan ağalık ve beyliğin gücünü ve toplumsal meşruiyetini de aynı anlayış doğrultusunda görüntüden alması kaçınılmazdı. Sonuç olarak bu ağalık beylik görüntüsü üretim, sermaye, piyasa gibi faktörlerden ziyade her zaman için çevresindekilere bir şeyler dağıtan açık ve cömert bir el, para olmasa da borca harca girilerek yapılan şatafatlı düğünler, gösterişli ve görkemli konaklar gibi manzaralarla tezahür etmekteydi.

Bu anlayışın sebep olduğu zihinsel yoğrulmanın neticesinde, zengin de olsa yoksul da olsa tüm Rumeli insanında kendisini gösteren bu ağalık beylik şuuru, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ortaya, Osmanlı coğrafyasının diğer kesimlerinden farklı bir insan tipini de çıkarmış bulunmaktaydı. Veren bir elin alan elden daha hayırlı olduğunu benimsemiş bu insan tipinin en belirgin özelliklerinin ba-

şında hiç şüphesiz ki, bağımsız hatta başına buyruk ve hepsinden önemlisi de gururlu olması gelmekteydi.

İşte bu sebeptedir ki, Balkan Savaşı sonrasında içine düşülen durum tüm bu insanlara çok ağır gelmiş ve bir türlü kabul edilememiştir. İtilip kakılmak, değil tebaa olmak adam yerine bile konmamak ve en nihayetinde adına azınlık denilen ikinci sınıf bir statüyü kabul etmek onlara çok zor gelmişti. İçlerine sindirmek adeta imkânsızdı. Bu yüzden ki, bir an önce Türkiye'ye gelmek, dindaşların ve soydaşların arasında eski günlerdeki gibi olmasa da, yeni bir hayata başlamak ve hepsinden önemlisi de yine başları dik olarak dolaşmak her şeyden önemliydi.

Bu sebepten ötürü Yunanistan'da yaşanan sıkıntılı günlerden sonra çıkılan bu yolculuk esnasındaki zorluklara büyük bir tevekkülle göğüs germeyi başarmışlardı. Çünkü sonuç olarak her şey eski günlerdeki gibi olmasa da yeni ama her şeyden önemlisi güvenli ve bir ölçüde de olsa eski günlerdeki gibi geleneksel olanın yine hayatlarının nirengi noktasını oluşturacağı bir düzeni kurabileceklerdi. İşte bu beklentiler içerisindeki mübadiller yeni bir başlangıç yapmanın heyecanı ve zorluklarından kaynaklanan korkuyu bir arada yaşayarak, İstanbul, İzmir, Samsun gibi ülkenin değişik köşelerinden Türkiye'ye ayak bastılar.

Böylesi bir psikoloji içerisinde Türkiye'ye ulaşan mübadilleri gemilerin yanaştığı limanlarda bekleyen ilk sınav Kurtuluş Savaşı döneminde Yunanlılarla işbirliği yapmadıklarını ispatlamaktı. Balık istifi yolculuk yaparak Türkiye'ye gelen mübadillerin kimlik kontrolleri daha gemilerden inmeden önce yapılmaya başlanmıştı. Yunanistan'dan Türkiye'ye gelenlerin karma mübadele komisyonu tarafından verilmiş birer hüviyet vesikası taşımaları ve bu vesika ile casus, cani ve Yunanlılarla işbirliği yapmamış olduklarını ispat etmeleri gerekiyordu.

Böylece Türkiye'ye geliştteki ilk zorluk henüz ilk adımda karşılarına çıkmış oluyordu. Çoğunluk böylesi bir belgeye sahip olduğundan bu sınavı fazla zorlanmadan geçmeyi başarsa da, yolculuğun hengâmesi içerisinde elindeki belgesini kaybedenler ve Yunanistan'daki karmaşa içerisinde böylesi bir belgeyi temin etmeden yolculuğa çıkmak durumunda kalanların durumlarıysa daha işin başında zora girmişti. Kendilerinin olumsuz ve yanlış bir işe karışmadıklarını ispat etmek ve Türkiye'ye adım atabilmek bu insanlar için hiç de kolay olmamıştı. Türkiye'ye girememe tehlikesiyle karşı karşıya kalmanın yanı sıra, mevcut şartlar dolayısıyla imkânsıza yakın bir ihtimal olsa da Yunanistan'a geri dönme durumunun söz konusu olması bu insanlar için o günlerde gerçek bir kâbus olmuştu. Sorun bazı istisnai denilebilecek durumlar hariç, sonunda hem yetkililerin sağduyulu davranışları hem de mübadillerin bizzat kendilerinin bu insanlara sahip çıkması hem de hatırı geçen mübadillerin devreye girmeleriyle halledilebilmişti.

Mübadillerin limanlardaki ilk kontrollerde hem kendilerinin hem de beraberlerindeki ailelerinin kaç kişiden oluştuğunu gösteren belgeyi, aşı belgelerini, Yunanistan'da bırakmak zorunda kaldığı mal varlığını ve onun parasal değerini belgeleyen tasfiye talepnameşi ile Yunan makamlarınca el konulan mallarına ait resmî evrakları ibraz etmeleri gerekiyordu. Gerekli hazırlıkları doğru dürüst yapamadan, Yunan makamlarının baskısı altında bir an önce içinde bulundukları durumdan kurtulmak için yola çıkan insanların, göğüslemek zorunda kaldıkları bütün zorlukların yanı sıra, daha ilk adımda bürokratik işlemlerin kışkacına düşmeleri, başlayacak sıkıntılı sürecin de ilk habercisi olmuştu.

Beyan ettikleri çeşitli belgelerle kendilerine ve ailelerine yeni geldikleri ülkenin idari sistemi karşısında meşruiyet kazandırmak çabası ve telaşı içerisindeki insanların belgele-

rindeki eksiklikler çeşitli problemlerle karşılaşmalarına sebep olmaktaydı. Özellikle de aşı belgesi veya hüviyetlere gösterilen özenin tasfiye taleplerine yeterince gösterilmemesi sadece o aşamada değil sonrasında da birçok soruna ve tartışmaya yol açacaktı. Mevcut bürokrasinin ilk etapta Türkiye'ye girmesinde sakınca görülen insanların ülkeye girişlerinin denetlenmesi ve engellemesine yönelik çabalarıyla, salgın hastalığa fırsat tanımama konusundaki duyarlılığı, mübadillerin mal bildirim beyanlarında aynı ölçüde göstermemesi, sonrasında yıllarca devam edecek tartışmalara ve mahkemelerde dava açılmasına kadar varacak süreçlere yol açacaktı.

Göçmenin bizzat kendisi tarafından doldurulmuş ve göç ettiği bölgedeki ihtiyar heyetince imzalanarak karma komisyon tarafından onaylanmış tasfiye taleplerinin tartışmaya sebep olan tarafını, talepteki mal bildirimini bizzat göçmenin kendisi tarafından yapılmış olması oluştuyordu. Ancak tartışmanın esas alevlendiği noktayı ise, göçmen ailesinin beyanının incelenmesi ve doğruluğunun tespiti sonrasında işleme konması oluştuyordu. İşin daha başında yani Yunanistan'dayken gerekli çalışmanın belki de şartların elvermemesi dolayısıyla yapılamaması ve mübadillerin kendi beyanlarına göre işlemlerinin yapılmak zorunda kalınması ve de üzerinden epey bir zaman geçtikten sonra işin doğruluğunun tespit edilmeye çalışılması çeşitli sıkıntıların yaşanmasına sebep olmaktaydı. Öyle ki, söz konusu sıkıntılar sonraki yıllarda büründüğü mağduriyet psikolojisi eşliğinde nesilden nesile aktarılan hikâyelere dönüşmüş ve oralarda ne mallar, ne mülkler bıraktık diyerek başlayan anekdotlar biçiminde anlatılır olmuştur.

Bütün bu tartışmaların eşliğinde belgeleri vasıtasıyla kendisini ve ailesinin Türkiye'ye kabulünü sağlayanları bu kez de nereye yerleştirecekleri ve geçimlerini nasıl sağlayacakları-

nın telaşı almaktaydı. Ama ondan da önce gelen konu, o anda yani Türkiye'ye adım atılan ilk günlerin nasıl geçirileceği, çoluk çocuk bu zorlu günlerin nasıl geride bırakılacığıydı. Mübadiller giriş işlemleri tamamlandıktan sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurulmuş olan sağlık ocaklarında muayeneden geçiriliyordu. Elindeki belgelere göre gerekli aşıları yaptırmamış olanların aşıları tamamlanıyor ve hasta olanlara da eldeki imkânlar ölçüsünde gereken tedavi uygulanmaya çalışılıyordu. Bu arada bulaşıcı hastalık taşıyanlar ile taşıdığı şüphesi bulunanlar da tahaffuzhanelerde karantinaya alınıyordu. Bütün bu aşamaları geçenler içinse duruma göre bazen birkaç gün sürecek, bazen de aylarca devam edecek olan misafirhane günleri başlıyordu. Bu iş için İstanbul'da İplikhane, Gülhane, Cerrahpaşa, Bayezıt ve Metris Çiftlikleri misafirhane olarak hazırlanmıştı. İzmir'de de Klazumen misafirhanesi kapılarını göçmenlere açmış, ayrıca Samsun, Mersin, Aydın, Gelibolu, Çanakkale, Fethiye, Ayvalık gibi birçok beldede misafirhaneler kurulmuş ve bu zor durumdaki insanların geçici olarak barınmaları için hizmete sokulmuştu.

Misafirhanelerin kurulması ve işlevsel hale getirilmesi için bir talimatname yayımlanarak yürürlüğe konmuştu. Bu talimatnamede bina ihtiyacının, içinde bulunulan ekonomik zorluklar dolayısıyla öncelikle terk edilmiş binalar vasıtasıyla, bunların yeterli olmaması halinde kiralama yoluyla giderilmesi öngörülmektedir. Bu şartlarda bina bulabilme imkânının olmadığı yerlerde ise çoğunlukla askeriyenin elindeki tesislerden yararlanılması yoluna gidilmişti. Misafirhane olarak açılacak binaların çoğunun böylesi bir işleve göre yapılmamış olması dolayısıyla da, misafirhanelerde alelacele onarım ve tadilat işlemleri yapılarak, mümkün olduğunca kullanıma uygun hale getirilmişti.

Misafirhanelerde ihtiyaç duyulacak yatak, yorgan gibi

malzemelerin tamamı da askerî birliklerden sağlanmıştı. Bütün bunların yanı sıra Hilal-i Ahmer de her misafirhane-
de kurduğu sağlık birimleri ve onar kişilik revirlerle hasta-
lara hizmet verme kararı almıştı. İlk günlerde altından na-
sıl kalkılacağı konusunda herkesin kafasında şüpheler
uyandıran bu misafirhaneler meselesi bir müddet sonra
yola koyularak, o günün şartları içerisinde halledilmiş ve
kısa bir zaman zarfında Türkiye'nin değişik bölgelerinde
aynı anda 10.000'den fazla insanı ağırlayacak kapasiteye
ulaşılmıştı. Misafirhaneler talimatnamesinin yanı sıra göç-
menlerin yiyecek ihtiyacının karşılanması için bir de iâşe
talimatnamesi yayımlanmıştı. Bu talimatname karantinada
ve misafirhanelerde olanlarla, iskân edilecekleri yerlere git-
mek üzere yola çıkanların hangi şartlar dahilinde ve ne
miktarda gıda yardımı alacaklarını hükme bağlamaktaydı.
Yolda olanlara sadece ekmek ile katık olarak öngörülen iâ-
şe yardımı, misafirhanelerde kalanlar için o günün şartları
göz önüne alındığında iyi kabul edilebilir görünse de aslın-
da fazla parlak bir manzara arz etmiyordu. Ekmeğin sıcak
yemek ve çayla birlikte verildiğinde büyükler için 500 gr.,
on yaşından küçükler içinse 250 gr. olarak belirlendiği bu
ortamda sıcak yemek çıktığında etin miktarı 100 gr., fasul-
yenin miktarı 100 gr., sadeyağın miktarı 5, tuzun 8, şeke-
rin 10, çayınsa 1 gr. olarak belirlenmişti. Eldeki şartların
yetersizliği dolayısıyla kısıtlı miktarda sağlanan bu malze-
menin göçmenlere ulaştırılmasında da misafirhanelerin
durumu ve imkânlarına göre farklı yollar izlenmişti. Bazı
misafirhanelerde malzeme pişirilip hazırlandıktan sonra
ihtiyaç sahiplerine sunulurken, bazılarındaysa söz konusu
gıda malzemesi belirlenen ölçütlere göre erzak yardımı
şeklinde dağıtılmaya çalışılmıştı.

Çalışılmıştı dememizdeki temel gerekçe hangi şekilde ih-
tiyaç sahiplerine dağıtılsa dağıtılsın eldeki kısıtlı malze-

menin böylesi hassas ölçülere göre dağıtımının yapılmasının imkânsızlığıydı. Gıda maddelerinin veya yemeğin özellikle de ilk günlerde doğru düzgün bir plan ve programlama yapılmaksızın mübadillere dağıtılması birçok sorunun doğmasına sebep olmuştu. Dağıtım yapılan kimi kalabalık aileler ihtiyaçları kadar olanı bile alamazken, yolunu bulan kimilerinin hakkından fazlasını alması bilhassa yaşlı ve çoğunluğu itibarıyla da böyle bir çabanın içine girmeyi kendine zül addeden insanların mağduriyetine yol açmıştı.

Yaşadıkları baba topraklarının düşman eline geçmesi yetmiyormuş gibi, bir de oralardan ayrılmak zorunda kalmaları ve ne getireceği belirsiz bir geleceğin kucağına kendilerini bırakmak zorunda kalmaları gururuna düşkün Rumelilerin zaten yeteri kadar ağırına gitmiş bulunmaktaydı. Bunun üzerine bir de gemilerde yapılan balık istifi yolculuk ve sonrasında bu misafirhanelerde karşılaştıkları manzara kabul edilemez gelmekteydi. Kendilerine verilen eski püskü yataklarla misafirhanenin uygun gördükleri bir köşesine yerleşen bu insanların şimdi de bir lokma ekmek ve bir tabak sıcak yemek için memleketlerindeki imarethanelerin önlerindeki manzaraları hatırlatırcasına sıraya girmek ve hele bir de bunun için insanlarla münakaşa etmek zorunda kalmaları kimileri için ölümden de beterdi.

Dağıtılan yemeği veya gıda maddelerini almak için kuyruğa girenlerin aklından ister istemez terk ettikleri memleketlerindeki manzaralar gözlerinin önünden bir film şeridi gibi geçmekteydi. Kimileri her perşembe akşamı sema ayinine katılmak için gittikleri Selanik Mevlevîhanesi'ni hatırladı. Ayinlerin ruhaniyeti, yapılan zikir ve dualardan çok o anda akıllara ister istemez, Mevlevîhane'nin dedegânı ile buradan geçinen fakir fukaraya dağıtılmak üzere yanlarında götürdükleri para ve erzak gelmişti. Kimileri küçük esnaf, kimileri memur, kimileri de çiftliğinden gelen gelirle geçi-

nen bu insanlar, kalben bağılı oldukları bu eski dergâha götürdükleri yardımların karşılığında aldıkları duaları ve teşekkürleri hatırlarken günün birinde yardıma muhtaç bu insanların durumuna düşebileceklerini doğrusu akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdi. Ama deyim yerindeyse akla gelmeyen, başa gelmişti bir kere.

Kimileri de kurban bayramlarının arifesinde ölen aile büyüklarının ruhlarına ithaf edilmek üzere mahallelerindeki tekkelere bağışladıkları koyunları hatırladılar. Kendileri gibi bir zamanlar babalarının ve dedelerinin de bağılı oldukları tarikatların ruhani tecelligâhı olan bu makamlara yaptıkları yardımları ve kurban bayramında kesilen kurbanların hangi fakire nasıl ve ne oranda pay edileceğini nasıl organize ettiklerini düşündüler. Çoğunluk itibarıyla içinde bulundukları konuma bakıldığında bir hayalden ibaretmiş gibi görünen bu geçmişin akıllara gelen manzaraları içerisinde kendi başlarına gelenin aslında en kötüsü olduğu hissine kapılmaktan kendilerini kurtaramadılar. Bu insanların pek çoğu Selanik'teki Alaca Cami'nin arkasındaki imaretin kapısında yaz kış demeden dağıtılacak bir tas sıcak çorbayı bekleyen çıplak ayaklı çocukları, eskilikten rengi dönmüş çarşaflarının içindeki kadınların kahır dolu yüzlerini hatırlamadan edemediler. Tıpkı Girit'ten gelenlerin Hanya'daki Hünkâr Camii imaretinin, Serez'den gelenlerin Mehmet Paşa Camii imaretinin, Yanya'dan gelenlerin de Ali Paşa imaretinin önünde bekleyen fakirleri hatırladıkları ve içine düştükleri vaziyete kahrettikleri gibi.

Böylesi bir psikoloji içerisinde yerleşilen misafirhanelerdeki ilk günler bir anlamda yeni duruma alışma egzersizleri şeklinde geçerken, bir yandan da yavaş yavaş kafalarda bundan sonra ne olacak sorusuna cevap arandığı bir süreç doğru yönelmekteydi. Misafirhanelerde göçmenlerin uzun süre kalmamaları ve bir an önce yeni yerleştirilecekleri böl-

gelere gönderilerek üretken hale getirilmeleri yönünde karar alınmış olsa da, bu karar pek çok göçmen için uygulanamamıştı. Çünkü belirlenen iskân bölgelerinin yerleşimciler için tam anlamıyla hazır hale getirilememiş olmasının yanı sıra, oralara nasıl gönderileceklerinin de adamakıllı bir şekilde programlanmamış olması göçmenlerin yerleşecekleri yerlere gönderilmelerini geciktirmektedir. Bu durumda misafirhanelerde daha uzun süre kalınmasına ve kendine özgü yeni bir yaşam düzeninin doğmasına yol açmıştı.

Bu yaşam düzeni, göçmenlerin ilk günlerin şaşkınlığını üzerlerinden atmalarıyla hayata geçirilebilmişti. Amaç her ne şart altında olunursa olunsun alışıldık hayat düzeninin kısmen de olsa, burada da yürürlüğe konması çabasıydı. Bir anlamda hayata tutunma çabasının bir parçasıydı bütün bu yapılanlar. Sabahleyin günün ilk ışıklarıyla kadınların ayağa kalkmalarıyla başlıyordu misafirhanelerdeki günün akışı. Sonra sanki işe gideceklermiş ya da o dükkânların ahşap kepenklerini kaldırıp tezgâhların tozunu aldıktan sonra gelen müşterileri karşılayacaklarmışçasına erkekler aceleyle yataklarından kalkıyorlardı. Her zaman ve her yerde olduğu gibi yataktan kalkma sırası en son çocuklara gelirdi. Sınırlı sayıdaki tuvaletlerin önünde ihtiyaç gidermek için beklenen sıra bir müddet sonra güncel olayların ve yeni haberlerin ilk değerlendirildiği mekânlar haline gelmişti. Gerçekle dedikodunun birbirine karışarak kulaktan kulağa aktarıldığı günün bu ilk sohbetinden sonra sıra kahvaltıya gelmekteydi. Kimi zaman çay ile katık olarak verilen peynir ekmeğin yendiği, kimi zaman bir tas sıcak çorbanın içildiği bu anlar tüm aile fertlerinin bir araya geldiği, etrafta duvar olmasa da kendine özgü bir mahremiyetle içine kapanarak, kendi dışındaki dünyadan her ailenin kendisini bir anlamda soyutladığı bir zaman dilimine dönüşmekteydi.

Günün sonraki bölümleriyse bir anlamda hayatı normal akışında gösterecekmişçesine herkesin toplumsal rollerini üstlenerek kendine göre bir uğraşıya daldığı zaman dilimini oluşturmaktaydı. Kadınlar çoğunlukla memleketlerindeki evlerindeymişçesine eldeki imkânlar elverdiğince çamaşır yıkamak, yenisi almak mümkün olmadığından eski giysileri yamamak suretiyle kullanılır hale getirmek, çoluk çocuğun bakımıyla uğraşmak hatta imkânlar elverdiğince okul çağındaki çocuklara basit düzeyde bile olsa ders vererek onları eğitim sürecinden mahrum etmemek gibi işlerle uğraşmaktaydı. Açacak bir dükkânı ya da ifa edeceği bir memuriyeti olmadığından ötürü toplumsal alanda oynadığı rolünden mahrum kalan erkeklere ise, sahneleyebilecekleri tek oyun olarak mesai saatlerinin dışında icra ettikleri bir diğer rol kalmaktaydı. O da, kahvehane veya meyhane muhabbetlerinin aslı gibi olmasa bile en azından ortamını oluşturarak önce siyaset üzerine, sonra da kuracakları yeni geleceğin nasıl olacağı üzerine tartışmaktı.

Çocukların günü mutat yaramazlıkları yaparak ya da oyun oynayarak geçirdiği bu misafirhanelerin sakinlerinin dış dünyayla temaslarıysa oldukça sınırlıydı. Dışarıdaki dünyayla temasın sınırlı kalmasındaki temel gerekçe insanların henüz bu aşamadan sonra neyle karşılaşacaklarını bilmemeleri ve yeni kuracakları hayatın kendilerine ne tür sürprizler hazırlayacağını kestirememelerinden kaynaklanmaktaydı. Henüz bir çatının altına başını bile sokamamış bu insanlara, ortamını hiç mi hiç bilmedikleri kentlerde daha yolun başındayken geleceklerini kaybetmemek adına bildik tanıdık bir çevrenin içinde kalmak daha güvenli görünmekteydi. Dış dünya ile temas daha çok misafirhanelere yeni gelen göçmenlerin ve resmî görevlilerin aktardıklarıyla sınırlı kalmaktaydı. Bu yolla gelen bilgilerin çoğunluğunu da göçmenlerin yolculuk esnasında yaşadıkları anılarıyla,

misafirhanelerden ayrılıp, iskân edilecekleri bölgelere doğru yola çıkanların yaşadıkları oluşturmaktaydı. Anlatılanlarsa doğruyu söylemek gerekirse birbirinin zıddı durumdaydı. Kimi anlatımlarda göçmenlerin tıpkı geldikleri memleketlerindeki gibi cennet misali köylere kasabalara gittikleri aktarılırken kimi anlatımlarda da insanların yollarda nasıl perişan oldukları, üç beş parça eşyalarının nasıl yağma edildiği ve gittikleri yerde başlarını sokacak ev bir yana kümes bile bulamadıkları gibi hikâyeler dile getirilmekteydi. Gerçeği ne ölçüde yansıttığı belli olmayan bu haberlerle kâfalar daha çok karışırken, belirsizlik ve geleceğe olan güvensizlik gün be gün artmaktaydı.

Göçmenlerin İskân Süreci Başlıyor

Türkiye'ye getirilen göçmenlerin ister kısa süreli olsun, isterse daha uzun süreli olsun misafirhanelerdeki ikametleri sona erdikten itibaren bu kez sıra iskân edilecekleri yerlere yapacakları yolculuklara gelmiş bulunmaktaydı. Mübadillerin başlayacakları yeni hayatlarının bir anlamda ilk adımını da oluşturan bu yolculuk ve sonrasındaki iskân süreci Millet Meclisi'nde 1923 yılında yapılan toplantılar ve ardından alınan kararlarla başlamıştı. Osmanlı devletinin özellikle de 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Rus Savaşı ile 1912 Balkan Savaşı sonrasında yaşanan göçler karşısında ne kadar zorlandığı ve büyük sorunların yaşandığı o günlerde daha hafızlardaki yerini korumaktaydı.

Söz konusu savaşlar sonradan Balkanlar'dan gelen on binlerce insanın yanı sıra Kafkasya'dan da Anadolu topraklarına akan büyük insan kitlelerinin sebep olduğu sorunlar ve bu sorunlar karşısında yaşanan sıkıntılar henüz unutulmamıştı. Bu bağlamda 1923 yılında mecliste yapılan tartışmalarda bu işleri kısa zamanda örgütleyecek bir organizasyonun oluşturulması ve Türkiye'ye gelecek göçmenlerin en

kısa zamanda ÷lkeye adapte edilerek bu sürecin en kısa zamanda tamamlanması yönünde talepler dile getirilmişti. Bunun yanı sıra kimi mebuslar, işgal görmüş ve dolayısıyla da milli mücadele sırasında ağır hasar görmüş şehir ve kasabalardaki yıkım ve hasarın giderilmesi ve o bölgelerdeki insanların içine düştükleri sefaletten bir an önce kurtarılmalarını da gündeme getirmişlerdi.

Başlangıçta tüm tartışmalar bütün bu sorunların çözümü için kurulacak örgütün bir vekalet yani bakanlık şeklinde mi örgütlenmesi, yoksa ilgili bakanlıklardan birisine bağlı bir müdürlük olarak mı kurulması gerektiği yönünde yapılmıştı. Meclisteki bu tartışmalar ve konuyla ilgili olarak yapılan müzakerelerden sonra Tunalı Hilmi Bey'in 132 arkadaşıyla birlikte verdiği önerge kabul edilerek 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekaleti kurulmuş oldu. Mübadele ile Yunanistan'dan Türkiye gelecek olan insanların en temel sorunlarıyla uğraşacak ve bunlara çözüm üretecek olan bu bakanlığın kurulması sonrasında, ikinci önemli iş ise söz konusu bakanlığın başına kimin geçeceğiydi. Böylesi mevkiiler için hemen her zaman birçok aday çıkmasına ve kimi zamanlar kıyasıya yarışlar yaşanmasına rağmen bu kez ortada tam tersi bir manzara mevcuttu.

Bu ateşten gömleği giymeye gönüllü olan yoktu. Çünkü örgütü, yetişmiş elemanı, parası ve benzer konularda birikimi olmayan yeni bir bakanlığın başına geçmek o günlerin şartları içinde başına büyük bir dert almakla eşdeğerdi. Bu sebebe istinaden ilgili bakanlık koltuğu birçok kişiye teklif edildiyse de, kendisine teklif götürülenlerin hepsi birer mazeret beyan ederek bu zor görevi kabul etmediler. Sonuçta mecliste yapılan oylamada İzmir mebusu Mustafa Necati Bey 165 oydan 158'ini alarak bu göreve seçildi. Mustafa Necati Bey seçildikten sonra meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, Milli Mücadele günlerinde olduğu gibi bu zor gö-

revin yerine getirilmesinde de meclisin desteğine güvendiklerini ve bu sayede ülkenin imarını gerçekleştireceklerini ifade etmişti.

Mustafa Necati Bey bakanlık koltuğuna oturur oturmaz büyük bir açık yüreklilikle ilk olarak bakanlığının bu işlerin altından kalkacak parasının olmadığını söylemişti. Sonrasında ise kendisinin de bu konularda herhangi bir deneyiminin olmadığını belirtmişti. Bu bağlamda o günlerde kendisiyle mülakat yapan bir gazeteciye, makamında oturacak doğru dürüst bir yerinin bile olmadığını itiraf eden Mustafa Necati Bey, işe başka ülkelerdeki benzer mevzuatı Türkçe'ye çevirterek başlamıştı. Yunanistan'daki Müslümanların Türkiye'ye taşınmaya başladığı günlerde örgütlenmesini tamamlamaya çalışan ve nasıl hizmet verebileceğini el yordamıyla belirlemeye çalışan bakanlığın aynı yılın sonlarına doğru hem teşkilatlanması tamamlanmış hem de kısıtlı da olsa ilk bütçesi belirlenmişti. Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı aynı günlerde o zamana kadar daha çok askeriye ve başta Hilal-i Ahmer olmak üzere yardım kuruluşlarınca yürütülen mübadillere yönelik hizmetleri de yavaş yavaş üstlenmeye ve kendi kontrolünde yürütmeye başlamıştı. Yine 1923 yılının Kasım ayında "Mübadele İmar ve İskân Kanunu" da mecliste kabul edilerek yürürlüğe girmişti.

Bütün bu çalışmalardaki temel amaçsa, Türkiye'ye gelmiş göçmenlerle, savaş sırasında her şeyini kaybetmiş insanları bir an önce içine düştükleri bu durumdan kurtararak, öncelikle iskân etmek, sonrasında da tüketici olmaktan çıkararak üretici duruma getirmektir. Bu suretle hem bu insanların hem de ülkenin refahının yükseltilmesi hedeflenmekteydi. Ankara'da adeta zamana karşı yarışılarak bu hazırlıklar sürdürülürken, binlerce insan da Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmeye, gelenlerin önemli bir kısmı da ülkenin değişik yörelerine doğru sevk edilmeye devam etmekteydi. Tür-

kiye'ye gelen insanların nerelere yerleştirilecekleri, geldikleri yerlerin ekonomik ve sosyal şartları göz önüne alınarak bir talimatname ile belirlenmişti. Ancak uygulama safhasına geçildiğinde, durumun kâğıt üzerindeki kadar kolay olmadığı hemen görüldü.

Mübadele ve İskân Vekaleti'nin 1923 yılı içerisinde göçmenlerin Türkiye'ye gelmek üzere oldukları günlerde hazırlamış olduğu talimatnameye göre kimin nereye iskân edileceğı belirlenmişti. Daha çok ziraatla uğraşan kesimi esas alan bu talimatnameye göre göçmenler geldikleri yerlerin özelliklerine sahip bölgelere yerleştirileceklerdi. Bu bağlamda tütüncülükle uğraşan Drama ve Kavala ahalisi Samsun yöresine, zeytincilikle uğraşan Midilli, Girit ve sair adalar ahalisi Ayvalık, Edremit, ve Mersin havalisine, çiftçilik ve bağcılık gibi işlerle uğraşan ve Yunanistan'ın değışik yörelerinden gelmiş insanlar da yine Adana'dan Malatya'ya, Amasya'dan Sivas'a değış değışik birçok bölgeye iskân edileceklerdi.

Ne var ki kâğıt üzerinde kolayca halledilen bu meselenin pratikte bir çözüme kavuşturulması sanıldığından da zor olmuştu. Çünkü o bölgelere nasıl gidileceğinden tutun da, gidildiğı takdirde hangi evde kalınacağı, hangi bağıın bahçenin ekilip dikileceğine değış birçok sorun ortaya çıkıvermişti. Bütün bu temel sorunlardan önce halledilmesi gereken meselelerin başında başta İstanbul olmak üzere büyük merkezlerden geçerek iskân bölgelerine gidecek insanların iaşelerinin nasıl ve ne şekilde temin edileceğı gelmekteydi. İçinde bulunulan şartlar dolayısıyla maddi imkânların alabildiğine yetersiz kaldığı o günlerde vekalet Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne müracaat ederek yardımda bulunmasını istemiş ancak cemiyet de elindeki imkânların böylesi bir yardım talebine cevap vermekte yetersiz kalacağı düşünceyiyle, vekaletin bu isteğıne olumsuz cevap vermişti.

Her şeye rağımen Hilal-i Ahmer İstanbul'dan gelip geçe-

cek göçmenlere 90 bin porsiyon yemek vermeyi taahhüt etmişti. Muhacirlere verilecek olan bu 90 bin porsiyon söz konusu yardımın tamamı olup, ihtiyaç sahiplerine tüm mübadele sürecinde bir defaya mahsus olmak üzere verilecekti. Hilal-i Ahmer bunun ötesinde yemeğin kaç defada sarf edileceğine karışmayacaktı. Cemiyetin elindeki avucundaki tüm maddi kaynaklarını mübadillerin iâşesi yolunda zorunlu olarak da olsa tüketmek zorunda kalması o günlerde kamuoyunun da dikkatini çekmişti. O günlerin gazetelerinde çıkan haber ve yorumlarda uzun yıllardır üst üste yaşanan savaşlarla yorgun düşen millete yardım elini sürekli uzatan cemiyetin, şimdi de mübadillere yardım etmek çabası içerisinde olduğunun altı çiziliyor ancak bunun altından tek başına kalkmasının mümkün olmadığı da vurgulanıyordu. Bu yüzden de gazeteler imkânları ölçüsünde halkı Hilal-i Ahmer'e yardımcı olmaya davet ediyorlardı.

Bu yardım çağrılarında, Türkiye limanlarına geldikleri ilk günlerden itibaren kamuoyu tarafından hem sempati hem de acıma olgusunun ağır bastığı bir duygusallıkla karşılanan Yunanistan göçmenlerinin, artık bunun çok daha ötesinde somut desteklere ihtiyacı olduğu özellikle vurgulanıyordu. Ve bu bağlamda "necip kalpli halkımız" iâşelerinin temini ve hastalıktan korunmalarının sağlanması amacıyla Hilal-i Ahmer'e destek olmaya çağrılıyordu. Aynı günlerde cemiyet de verdiği ilanlarda halkı yardımda bulunmaya çağırıyordu. Yardım çağrıları o günlerde sadece iç kamuoyuna yönelik kalmıyordu. Örneğin Antalya mebusu Hoca Rasih Efendi'nin Hindistan'a kadar giderek sağladığı yardımlarla bu konuda dış kamuoyunun, özellikle de İslam dünyasının desteği sağlanıyordu.

Yardım toplanması konusunda başlatılan bu seferberlik neticesinde aynı günlerde başta İzmir olmak üzere ülkenin değişik yörelerinde yardım dernekleri kuruluyor ve bu der-

neklerin gerekli yardımları hangi yöntemlere başvurarak toplayacağı konusunda çeşitli fikirler ortaya atılıyordu. Kimileri makbuz karşılığı yardım toplarken, kimileri de 1924 yılının Haziran ayında olduğu gibi muhacirlere yardım için piknik düzenliyordu. O günkü gazetelerin haberlerine göre aniden bastıran yağmur yüzünden yarım kalan bu pikniğin yanı sıra, kimi dernekler kermesler düzenleyerek gelir sağlanmaya çalışırken, kimileri de camilerde din adamlarının aracılığıyla yardım toplamaya çalışıyordu. Bütün bunların yanı sıra yardım faaliyetleri yeknesak etkinlikler olmanın ötesinde farklı yol ve yöntemler izlenerek de gerçekleştirilmekteydi. Öyle ki geliri ihtiyaç sahibi muhacirlere bırakılmak üzere özellikle büyük şehirlerde sinema gösterileri, piyesler ve konserler düzenleniyor, kartpostallar basılıyordu. Bilhassa İzmir’de birçok kez sahnelenen ve muhacirlerin sorunlarını ele alan “Girit Muhacir Kızı” adlı piyes büyük ilgi görüyordu. Bu arada tüm benzer etkinliklerde olduğu gibi devlet büyükleriyle eşlerinin bu kampanyalara yaptıkları yüksek bağışlarla destek olmaları da bu etkinliklerin başarı şansını artırıyordu. Mübadillere yardım amacıyla düzenlenen kampanyalara Türklerin yanı sıra, İstanbullu Musevilerin hahambaşının öncülüğünde bir kampanya başlatarak katılmaları bu sürecin dikkat çekici bir başka yanını oluşturmaktaydı.

Düzenlenen çeşitli etkinliklerle muhacirler için yardımlar toplanırken, aynı günlerde muhacirlerin Yunanistan’dan Türkiye topraklarına, Türkiye’ye ayak basmış olanların da iskân edilecekleri memleketlere olan yolculukları devam ediyordu. İstanbul ve İzmir başta olmak üzere Türkiye’nin batı bölgelerindeki büyük kentlerde yer alan misafirhanelerde ağırlanan muhacirlerden özellikle kırsal kökenli olanlar, tarımsal üretimin tamamen felce uğramaması amacıyla fazla zaman kaybedilmeksizin iskân edilecekleri

bölgelere doğru yola çıkarılıyorlardı. Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmek suretiyle göçün ilk aşamasını geride bırakan muhacirler bu kez de, göçün ikinci aşaması için tekrar yollara dökülüyorlardı. İzmir'e gelen göçmenler çoğunlukla Ege bölgesinin ve Orta Anadolu'nun iç bölgelerine doğru yola çıkarken, İstanbul'a gelmiş olan göçmenlerden bir kısmı da, başta Samsun olmak üzere Karadeniz'in sahil kesimindeki kentler olan Trabzon, Sinop, Giresun ve Ordu'ya doğru yola çıkıyorlardı.

Karadeniz bölgesindeki şehirlere gelenlerin bir kısmı buralarda yerleşirken, bir kısmıysa buradan Sivas, Amasya, Tokat gibi iç kesimlerdeki şehirlere doğru yolculuğa çıkmaktaydılar. Bu yolculuklar kimi zaman macera olarak da adlandırılabilir bin bir zorlukla gerçekleşirken, Balkan şehirlerinden gelen muhacirlerin uygun beldelere yerleştirilmelerine de aynı günlerde başlanmıştı. Bu bağlamda başta Selanik, Yanya gibi büyük şehirlerden gelmiş olanlar, geldikleri yerlerin her anlamda özelliğini yansıtan şehirlere iskân edilmeyi istiyorlardı. Bilhassa tercih edilen şehirlerin başında İstanbul ve İzmir gelmekteydi.

Alışageldikleri şehir yaşamını Türkiye'de de sürdürmek isteyen şehirli muhacirlerin taleplerinin karşılanmasının önündeki en büyük engellerin başında, söz konusu şehirlerde Yunanistan'a giden Rumlar tarafından terk edilmiş olup herkese verilecek kadar evin bulunmaması gelmekteydi. Ancak 1924 yılı itibarıyla yaşanan bir başka önemli zorluksa, Yunanistan'dan gelen muhacirlere verilecek evlerin sahibi olan Rumların henüz Türkiye'yi dolayısıyla da Türk hükümetine bırakacakları emlaklarını halen terk etmemiş olmalarıydı. Bu durum sadece Türkiye ile Yunanistan arasında gerilime neden olmakla kalmıyor aynı zamanda toplum içerisinde de Rumlara karşı tepkilerin yeniden yükselmesine neden oluyordu.

İşte bu şartlar içerisinde İstanbul gibi büyük şehirlere yerleşmek isteyenlerden bir kısmı nüfuzlu dostlarının yardımını istemekten öte bir yol kalmadığını görerek, diğer muhacirlerden farklı yol ve yöntemlere başvurdular. Bu bağlamda kimi Atatürk tarafından Selanik'ten hemşeri olmaları dolayısıyla mebus yapılmış akrabasının ya da eşin dostun kapısını çaldı, kimisi de hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de bürokrasiyle arası iyi olan veya bizzat o bürokrasinin içinde yer alan arkadaşlarının, hısım akrabasının yardımlarını talep etmişti. Nüfuzlu olanların, hele ki o dönem bürokrasisinde görev almış bir yakını olanların, işlerini halledebilme konusunda fazla bir zorlukla karşılaştıkları görülmemiştir.

Örneğin Yanya veya Preveze'den gelen muhacirden bir kısmının mübadele heyetinde yakın akrabaları bulunmaları dolayısıyla, kaldıkları Tuzla misafirhanesinden birkaç gün zarfında çıkmışlar ve İstanbul'un özellikle de Kadıköy, Pendik gibi mahallerindeki Rumlar tarafından terk edilmiş evlere herkesten çok önce yerleşmeyi başarmışlardı. Yine Selanik'ten gelen kimi aileler Ankara'daki Selanikli dostlarının kendilerine uzanan yardım eli sayesinde, İstanbul'da kaldıkları misafirhanelerden çıkmışlar ve kentin değişik yörelerinde kendilerine temin edilen evlere yerleşmeyi başarmışlardı.

Kimi Galata'da Levantenlerin boşalttığı apartman dairelerine yerleşirken, kimileri de Şişli, Tatavla (Kurtuluş) gibi semtlerdeki gayrimüslimler tarafından terk edilmiş müstakil evlere, kimi şanslı olanlarıysa Yunanistan'da bıraktığı malının mukabili olup olmadığına bakılmaksızın Suadiye'deki beş dönüm arazi içinde yer alan konaklara taşınmışlardı. Başını sokacak bir evi fazla zaman kaybetmeksizin bulabilen bu şanslı mübadillerin o günlerde geçimlerini sağlama yöntemleriye, ortam hemen bir iş kurmaya müsait olmadığından ötürü Yunanistan'dan buraya beraberlerinde

getirdikleri altınlarını bozdurmak ya da değerli eşya ve mücevherleri satmaktan ibaretti. Günlük geçimin sağlanması adına satılan ya da daha doğru bir ifadeyle elden çıkarılmak zorunda kalınan bu mücevher ve eşyaların arasında Selanik'teki Yahudi sarraflardan alınmış markalı Fransız malı saatlerden, gemicilikle uğraşan dedelerden birinin hangi memleketten alıp da getirdiği bilinmeyen fildişinden Buda heykellerine değin pek çok değişik ve bir o kadar da ilginç malzeme yer almaktaydı.

Benzer bir durum ağırlığını Selanik ve Girit'ten gelen göçmenlerin oluşturduğu İzmir'de yaşanmaktaydı. Az sayıda da olsa bir şekilde bir yolunu bulan kimi mübadiller, kaldıkları misafirhanelerden çıkarak İzmir'in özellikle de Bornova semti başta olmak üzere savaş sırasında hasar görmemiş veya fazla tahribata uğramamış semtlerindeki Rumlardan kalma evlere yerleşmeyi başarmışlardı. Bu süreçte avantajlı konuma geçenlerden bir kısmı, hemen Balkan Savaşı'ndan sonra Selanik'i ya da Girit'i terk ederek İzmir'e gelenler oluşturmaktaydı. Yunan ordularının Selanik'e girmesiyle yabancı bir gücün istilasındaki şehirlerde ata toprağı da olsa yaşamayı içine sindiremeyen bir grup insan, iklim şartlarının ve doğal özelliklerinin benzerliği dolayısıyla İzmir'e göç etmişlerdi. Türk bayrağının dalgalandığı bir kentte ve azınlık durumuna düşmeksizin yaşamak umuduyla bu kente gelen ve o dönemki hükümetlerin de yardımıyla başını sokacak bir ev temin eden ve geçimini sağlayacak bir iş kurmayı başaran bu erken dönem muhacirleri için, 1919 yılında İzmir'in Yunan orduları tarafından işgal edilmesi tam anlamıyla bir şok olmuştu.

Yedi yıllık bir zaman diliminde yaşadıkları şehirlerin düşman eline geçtiğini ikinci kez gören bu insanların bir kısmı kaderine razı olarak İzmir'de kalmayı tercih ederken, bir kısmı ise başta Manisa olmak üzere daha iç bölgelerdeki şe-

hirlere göç etmişse de, bir müddet sonra oralarda da benzer durumlarla karşılaşılması ciddi trajedilerin yaşanmasına neden olmuştu. Öyle ki, Yunan işgalindeki şehirlerde değil yaşamayı neredeyse soluk almayı bile kabullenemeyen kimi muhacirler çareyi kırsal bölgelere çekilmekte bulmuşlardı. Bu insanlardan kimileri tanıdıklarının bulundukları bir köy ya da çiftliğe giderken, kimileriye Manisa ile İzmir arasındaki dağlara çıkmayı göze alacak kadar derin bir travmaya kapılmış bulunmaktaydı. Özellikle de Yunanistan'dayken şahit oldukları cinayetten cinsel tacize kadar varan kimi çirkin olaylar dolayısıyla dağlara çıkan bir grup muhacir hiç de alışık olmadıkları zor şartlarda yaşam mücadelesi vermek zorunda kalmışlardı. Bu mücadele özellikle de, gecelemek için kurulan derme çatma çadırlarda soğuğa karşı verilen mücadeleden, kadınların eteklerinin içinde yoğurdukları hamurdan pişirdikleri ekmekle karınlarının doyurulmasına kadar birçok zorluğa katlanılmasını gerektirmişti.

İlk günlerde ortalığa yayılan korku ve endişenin daha sonraki günlerde nispeten dağılmasıyla birlikte kırsal alanda sürdürülmeye çalışılan bu yaşam mücadelesi geride kalmıştı. İşte bu erken dönem muhacirleri, İzmir'e daha önce gelmenin ve buralarda yaşanan zorluklara katlanmanın bedeli olarak Rumların bıraktıkları evlere yerleşmişlerdi. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi esas büyük sıkıntı ve zorluğu yaşayanlarsa, İstanbul ve İzmir'den Anadolu'nun iç bölgelerindeki kentlere iskân oldukları için tekrar yollara dökülen mübadillerdi.

Yayımlanan nizamnamelere göre misafirhanelerde ikametleri üç gün ile sınırlanan ancak şartların elverişli olmaması dolayısıyla iskân bölgelerine hemen gönderilmeleri mümkün olmayan mübadillerin, sonunda çıkmak zorunda oldukları bu ikinci göç süreci kimi zaman birincisinden bile daha büyük zorlukların ve sıkıntıların yaşanmasına neden

olmuştı. Mübadillerin iskân mahallerine hemen sevk edilememelerindeki nedenlerin başında, yerleşecekleri yerlerdeki evlerin fuzuli işgal altında olması gelmekteydi. Anadolu'daki Rumların yaşanan gelişmeler sonrasında can güvenlikleri kalmadığı gerekçesiyle terk ettikleri her türlü taşınmazlarına el koyan yerli halkın buraları sahiplenmesi ve terk etmeye yanaşmaması sorunların çıkmasına neden olmaktaydı.

Fuzuli işgal altındaki evlerden bir kısmı gerekli müdahaleler yapılarak boşaltıldıktan sonra, hak sahibi mübadillere verilebiliyordu. Ancak fuzuli işgalin sona erdirilmesi yönündeki çabalar her zaman sonuç vermiyordu. Taşınmazlara el koymuş olanların direnişinin yanı sıra, onları oralarından çıkartacak idari mercilerin de kimi zaman çeşitli gerekçelerle bu konuda ağırdan almaları doğal olarak sonuç alınmasını da zorlaştırmaktaydı. Öyle ki Millet Meclisi'nde bile mübadillerin iskânı ve hakları olan mallarının kendilerine verilmesiyle ilgili görüşmeler sırasında çeşitli tartışmalar yaşanıyor, bu konuda karşıt görüşler dile getiriliyordu. Özellikle de, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu vilayetlerine mensup kimi mebusların bu savaşta yerli ahalinin de çok büyük sıkıntılar yaşadığını ve büyük zorluklara göğüs gerdiğini belirterek, esas vatan evlatları mağdur vaziyetteyken, dışarıdan gelenlere bu kadar kolaylık gösterilmesini kabullenemediklerini belirtmeleri ve açıkça tepki göstermeleri, bu konunun çözümünü zorlaştıran önemli faktörler arasında yer alıyordu. Fuzuli işgalin yanı sıra mesken yetersizliğinin bir başka nedeni de mübadillerin sevk edildikleri yerdeki mevcut ev adedinin tam olarak tespit edilememesi ve hesaplanandan fazla sayıda göçmenin söz konusu yerlere gönderilmesi idi. Bu durum o yörede ciddi sıkıntıların yaşanmasına, özellikle de yerel yöneticiler ile mübadillerin arasında kimi zaman kavgalara varan tartışmaların çıkmasına neden olmaktaydı.

Bütün bu zorluklara ve olumsuzluklara rağmen yolculuğa çıkma günü gelen mübadiller elde avuçta taşıyıp götürebilecekleri ne varsa onları da yanlarına alarak tekrar yola çıkmaktaydılar. Genellikle gruplar halinde yola çıkan göçmenlere Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'nin memurları yolda refakatçilik yapmaktaydılar. İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu'dan iç kesimlere doğru yapılan yolculuklar trenle gerçekleştirilirken, nispeten daha yakın yerlere ise yaya olarak yapılmaktaydı. Haritaların üzerinde bakıldığında yakın görünen yerlere çoluk, çocuk, genç yaşlı demeksiniz yürüyerek gitmek kâğıt üzerinde görüldüğü kadar kolay olmamaktaydı.

İzmir'den Manisa'ya, Kula'ya ya da Akhisar'a yürüyerek gitmek zorunda kalan mübadillerin yol boyunca karşılaştıkları en büyük zorluk elbette yiyecek ve barınma konusundaydı. Çoğunluğunun elinde avucunda para olmadığından gerekli yiyecek tedarikini yapmaksızın çıkmak zorunda kaldıkları bu yolculuk esnasında ikinci büyük zorluk ise geceleme için verdikleri konaklamalar sırasında ortaya çıkmıştı. Bilhassa kötü havalarda yağmur ve soğuktan korunmak için ulaşabildikleri köylerdeki ahır, dam tarzı başını sokacak neresi varsa onun altına sığınan mübadillerin, bu tarz bir yer bulamadıkları takdirde elindeki avucundaki battaniyeler ve brandalardan yaptığı derme çatma çadırlarda geceyi geçirmekten başka bir seçeneği bulunmamaktaydı. Bedeli kimi zaman çok ağır olsa da. Trenle yola çıkanlarınsa her ne kadar ayağı yerden kesiliyor olsa da, eşyalarıyla birlikte oluşturdukları kalabalık, yolculukları oldukça zahmetli hale getirmektedir.

Sonuç itibarıyla hangi şekilde çıkılırsa çıkılsın, yolculuklar mübadiller için ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktaydı. Bu durum dönemin gazetelerinde de şiddetle eleştirilmekteydi. Yapılan yorumlarda her şehir ve kazada

kurulan iskân müdüriyetlerinde işe adam alınmasına öncelik verildiği belirtiliyordu. Yine bu yorumlarda söz konusu müdürlüklerin bünyesindeki personelin mübadillerin dağları taşları aşarak yaptıkları yolculuklar esnasında onların yanında olmak bir yana sorunlarıyla bile doğru dürüst ilgilenmediklerinin altı çiziliyordu. Bu eleştirilerde işten anlayan personelin neden görevlendirilmediği, mübadillerin geçtiği güzergâhlarda neden konaklama için tesisler oluşturulmadığı ve neden bu iş için gerekli paranın bir türlü bulunamadığı gibi sorular kamuoyunun gündemine getirilseyse de, bunlara makul bir cevap bulmak hiçbir zaman mümkün olmadı.

Özellikle Batı Anadolu ve İç Anadolu bölgesindeki yörelere yerleşen göçmenleri bekleyen ikinci büyük zorluksa, yolculuk esnasında zaten birkaç parçadan ibaret olan eşyalarının çalınmasıydı. Bir araba bulamadıkları takdirde kendi mallarının hamallığını yapmak durumunda kalan bu insanların yolculuk esnasında bir de hırsızlığa maruz kalmaları, bu yolculuğu mübadiller için daha da çekilmez ve katlanılmaz hale getirmekteydi. Dönemin gazeteleri de bu duruma isyan etmişlerdi. Öyle ki İzmir’de yayımlanan *Ahenk* gazetesi “Muhacir Eşyası Aşırıdır mı ya!” diye başlık atmaktan ve yapılanları hayretle karışık bir şekilde kınamaktan geri duramamıştı.

Bu minval üzere birçok sıkıntının eşliğinde yapılan bu yolculukların sonunda yerleşilecek beldelere varıldığında elbette ev sorunuyla birlikte ilk etapta karşılaşılan bir başka sorun da başını sokacakları bir ev bulana kadar nereye yerleştirilecekleriydi. Gittikleri yerlerde şayet varsa okul ya da cami, medrese gibi sosyal tesislere eşyalarıyla birlikte istif edilircesine yerleştirilen mübadillerin yanı sıra önemli bir kısmı yaptıkları derme çatma çadırlara yerleşiyordu. Göçmenlere geldikleri bu beldelerde ellerindeki mal bildirimlerine göre ev ayarlanmaya çalışıldıysa da, herkesin talebini

bire bir karşılamak mümkün olamadı. Hatta talepleri karşılamak bir yana, daha önce de değinilen fuzuli işgal hadiseleri yüzünden zaten sınırlı sayıda olan evleri hak sahibi mübadillere dağıtmak ilk günlerde mümkün olamamıştı.

Tüm zorluklara rağmen yerleşme fırsatını bulan mübadilleri bu kez sıradaki diğer problemler bekliyordu. Bunların başında da aynı köyden gelen mübadillerin iskân edildikleri yerlerde yeterli sayıda yerleşecek konut ve iş imkânı olmaması dolayısıyla bölünerek farklı yerlere yerleştirilmeleriyle geliyordu. Bu durum yakın akraba olan aynı köyden insanların birbirinden çok uzak bölgelere iskân edilmelerine neden olmaktaydı. Öyle ki, bu plansız ve programsız uygulamalar neticesinde yakın akraba olanlardan kimileri Manisa ve civarına iskân olurken, kimileri de Niğde gibi çok uzak yörelerdeki köylere yerleşmek durumunda kalabiliyorlardı. Söz konusu plansızlık aynı zamanda Yunanistan'dayken birbirine komşu köylerde yaşayan ve dolayısıyla aralarında akrabalık olmanın ötesinde ekonomik işbirliği olan komşuların dağılmasına sebep olmuştu.

Bu arada meclis zabıtlarına kadar yansıyan çeşitli vakalarda ise, kimi göçmenler yerleşecekleri yeterli miktarda ev bulunmaması nedeniyle bir şehirden ötekine dolaşmak zorunda kalmışlardı. Örneğin konut temin edilemediğinden ötürü İnebolu kazasından Ankara'nın Keskin kazasına gönderilen göçmenlerin bir kısmı önden gittikten sonra geride kalan akrabalarının gelen bir talimatla İnebolu'daki konutlara yerleştirilmeleri bir anda ailelerin parçalanmasına neden olmuştu. Üstelik geçimini çiftçilikle sağlayan insanların yol açabileceği sorunlar hesaba katılmaksızın şehir merkezlerine yerleştirilmeleri bu kez de karşılarına geçimlerini nasıl sağlayacağı sorusunu getirmişti. Bu durum karşısında yöneticiler ne yapacaklarını düşünürken mübadillerin bizzat kendileri, kendi çözümlerini üretmiş ve her türlü zorlu-

ğu göze alarak Keskin'deki akrabalarının yanına gitmek üzere yeniden yollara dökülmüşlerdi.

İskân olmak üzere yollara çıkan birçok insanın başından geçen bu ve benzeri olayların yanı sıra diğer önemli bir problem de, yerleşmek üzere gittikleri bölgenin, Yunanistan'dayken ekim dikimini yaptıkları ürünleri yetiştirmeye elverişli olmamasıydı. Her ne kadar mübadiller gelmeden önce, geldikleri bölgenin özelliklerini taşıyan yerlere iskân edilmeleri karara bağlanmış olsa da, uygulamada bu durum en azından herkes için geçerli olamamıştı. Bu sebepten tütün üretimiyle meşgul olan insanların bir kısmı Ege ve Akdeniz'in sahil kesimindeki bölgelere yerleştirilirken, işi bağcılık olanlardan kimileri de Karadeniz bölgesine iskân edilmişlerdi.

Anadolu'nun batı ve orta bölgelerinde bu durumlar yaşanırken çoğunlukla İstanbul üzerinden aktarmalı olarak Karadeniz bölgesine sevk edilen mübadillerin durumu pek iç açıcı değildi. İster Samsun havalisine, isterse Samsun üzerinden Amasya, Tokat, Sivas gibi yörelere iskân edilmiş olsunlar göçmenlerin ilk etapta toplandıkları yer olan Samsun'daki manzara hiç de iç açıcı görünmemekteydi. Yunanistan'dan İstanbul'a geldikten ve kısa sayılabilecek bir misafirlikten sonra Samsun'a doğru gemilerle yola çıkan bu insanların durumunu tarif edebilecek tek kelime perişanlıktı. Evrak ve sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra kalacakları misafirhanelere alınan mübadillerin deyim yerindeyse balık istifi görüntüsü bu perişanlık tablosunun yalnızca bir boyutunu yansıtmaktaydı. O günlerdeki bu manzaralara şahit olanların, "Mahşer yerini andırıyordu," diyerek tanımladıkları bu göçmen kalabalıklarının en önemli sorunlarından birini de iaşelerinin temini meselesi oluşturmaktaydı. Mubayaa komisyonunca ihaleye çıkılmak suretiyle yerel piyasadan rayice göre satın alınan erzakla iaşeleri temin edil-

meye çalışılan mübadillere bunun yanı sıra Hilal-i Ahmer ve çeşitli hayırseverler tarafından da yardımlar yapılmaktaydı. Yetersiz kalsa da iyi niyetle yürütülen bu yardım çalışmalarına karşın, iskân müdürlüğü bünyesindeki bazı memurların mübadiller için satın alınmış gıda maddelerini piyasada satmaya çalışmaları ve kimi mubayaa memurlarının da birtakım yolsuzluklara karışmaları fırsat düşkünlerinin her şart ve durumda kendi çıkarlarından vazgeçmeye niyetli olmadıklarını göstermesi açısından dikkat çekiciydi.

Yapılmaya çalışılan her türlü yardıma ve sarf edilen çabaya rağmen Samsun'da yaşanan bu kaos ortamında günde yüz kadar insan hayatını kaybetmekteydi. Ölenlerin büyük bir çoğunluğunu da böylesi büyük bir yükü taşımak için yeterli güce sahip olmayan çocuklar ile o güne değin hayatın her türlü yükünü omuzlamış, ancak bundan öteye bu yükü taşıyacak gücü kendinde bulamayan ihtiyarlar oluşturmaktaydı. Batı ve Orta Anadolu'ya yerleştirilen mübadillerin karşılaştıkları sorunların benzerleri Karadeniz bölgesindeki iskânlarda da yaşanmaktaydı. Aynı ailenin fertleri ya da yakın akraba olanlar ve dolayısıyla da geldikleri bölgede bir arada çalışarak ekonomik bir güç oluşturan insanların birbirinden uzak yörelere yerleştirilmelerine Samsun ve havalisinde de sıkça rastlanmaktaydı. Yine esnaf ve sanatkâr olanların mesleğini icra edebileceği şehir merkezleri yerine köylere, çiftçi ve rençperlerinse şehir ve kasabalara yerleştirildikleri görülmekteydi. Bu karışıklıklar meşhur atasözünü doğrularcasına kervanın yolda düzülmesi misali, zaman geçtikçe ve aksaklıklar birer birer su yüzüne vurdukça giderilmeye çalışıldı. Sorunları bir türlü giderilemeyenlerse, Türkiye'nin diğer bölgelerinde de görüldüğü üzere yerleşecekleri evlere bir türlü kavuşamayan ve önce yetkililer tarafından daha sonra yazgılarının savurmasıyla oradan oraya dolaşmak zorunda kalanlardı.

Örneğin Drama'nın köylerinin birinden tütün ekim dikeyle uğraştıkları için Samsun'a gönderilen bazı ailelere başlarını sokacakları bir ev bulabilmek her nedense mümkün olamamıştı. Kendilerine arka çıkacak bir yakınlarının da olmaması nedeniyle ne yapacağını bilemeyen bu insanlara, Samsun'da yer olmadığı ve dolayısıyla da o günlerde yerleşecek bir ev bulabilecekleri Sivas'a gitmeleri önerilmişti. Çetin kış şartlarının sürmekte olduğu o günlerde nasıl gidecekleri ve ne yapacaklarıysa olayın meçhul kısmını oluşturmaktaydı. Kışın tüm zorluklarına göğüs gererek kendilerine temin edilen yaşlı beygirler ve üzerleri brandayla kapatılmış eski püskü arabalarla yola çıkmak durumunda kalan bu insanların çıktıkları yolculuk o günlerin şartları göz önüne alındığında tek kelimeyle bir maceraydı. Gündüzleri ve o mevsimde yolları kapatan kar eğer önlerinde engel oluşturmazsa yol almaya çalışan bu insanlar, geceleri de uygun bir köy bularak zorluklarla geçen bir günün yorgunluğunu burada atmaya çalışıyorlardı. Eğer bir köye ulaşmak mümkün olmazsa, o takdirde arabalar birbirine yanaştırılarak, bir güvenlik çemberi oluşturulup dondurucu soğuk ve aç kurtların tehditleri altında geceyi geçirmeye çalışıyorlardı. Yiyecek olarak temel besin maddesini ekmeğin oluşturduğu bu seferî sofralarında çorba gibi sıcak yemeklere ise çok nadir rastlanılmaktaydı. Çoğunlukla geçtikleri köylerin kendileri de çoğunlukla fakir olan insanlarından temin edilen yardımlarla günü idare eden mübadillerin haftalar süren yolculuk sonunda vardıkları Sivas'ta da karşılaştıkları tablo pek farklı olmamıştı.

Gelebilecek mübadiller için herhangi bir çalışmanın ve hazırlığın yapılmadığı bu şehirde de mübadiller için başlarını sokacak bir yer bulabilmek kolay olmamıştı. Bir şekilde yerleşecek ev bulabilenler bu kez de Sivas gibi bir şehirde neyle ve nasıl geçineceklerinin sıkıntısıyla yüz yüze gelmek-

teydi. Tütüncülüktten başka bir şey bilmeyen bu insanların Sivas gibi kara ikliminin yaşandığı bir yörede tütün ekim ve dikimi yapmaları mümkün görünmüyordu. Doğal olarak bu saatten sonra başka bir iş yapmaya kalkışmaları da.

Samsun'dan Sivas'a gelen insanların bir kısmı aylardır katlandıkları zorlukların sonrasında yeni bir macerayı göze alamadıklarından ötürü bu şehre yerleşmeyi ve şanslarını burada denemeyi tercih ederken, bir kısmı da gerisin geriye Samsun'a dönerek deyim yerindeyse şansını zorlamaya devam etti. Sivas'ta hem ekonomik şartların yetersizliği hem de iklimin zorlukları karşısında yerleşmelerinin mümkün olmadığına karar veren bir grup insan geliş yolundakinin benzeri zorlukları göze alarak Sivas'tan Samsun'a geri döndüler. Yaşanılan şartların zorluğu karşısında kimileri bir ara Tokat ve Amasya gibi şehirlere yerleşerek şansını oralarda denemeye çalıştıysa da, bundan da pek bir sonuç alınamadı. Sonuçta aradan aylar geçtikten sonra tekrar Samsun'a gelen ve perişanlıktan da öteye bir manzara arz eden vaziyetlerinden dolayı yerel yetkililerin bu kez yakın ilgisi-ne mazhar olan bu insanlar, ilk etapta derme çatma da olsa bulunabilen barakalara yerleştirildiler. Bu insanlar daha sonra varsa akrabalarının, yoksa kendileri gibi aynı bölgeden gelenlerin yerleştirildikleri köylere iskân edilerek yeni bir hayata bütün bu zorluklardan sonra adım atmayı başarabildiler. Söz konusu mübadiller diğer mübadillere göre yeni bir yaşama başlamak için hayati önem taşıyan bir zaman dilimini yok yere kaybederken, ondan da öteye her geçtikleri vilayette sevdikleri insanlardan birilerini ki; bunlar çoğunlukla çocuklar olmaktaydı, oraların toprağına emanet zorunda kalmışlardı. Acılarınıysa içlerine, hem de çok derinlere gömerek.

Köylere iskân edilen mübadillerden yerleşecekleri bölgelerde ev bulunmayanların bir kısmına ise "ev yeri" adı altın-

da arsa tahsis edilmiş ve buralara kendi evlerini bizzat yaparak yerleştirilmeleri amaçlanmıştı. Tarla ve bahçeyle beraber ev yapabilmek için çeşitli büyüklüklerde arazinin verildiği göçmen aileleri yine yardım yoluyla sağlanan malzemeyle kendi evlerini inşa etmişlerdi. Köylülerin iskânı için o dönemde geliştirilmiş olan bir başka proje ise “numune köyleri” uygulaması olmuştu. Savaş sırasında özellikle de Rum çetecilerin tahrip ettiği köylerin bir kısmının pilot uygulama için seçilmesi ve yeniden inşa edilerek mübadillere verilmesi düşünülmüştü. Belli sayıda hane, cami, okul gibi sosyal tesisleri de içeren bu köylerin yapımı için belli bir kaynak ayrılmışsa da, hem yeterli teknik personelin bulunamaması hem de zamanın böylesi bir projenin sonuçlanmasını beklemek için yetersiz olması istenilen sonucun alınmasına imkân tanımamıştı. Bu projenin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine bu kez de iktisadihaneler projesi gündeme getirilmişti. Bir çatı altındaki dört haneden oluşan bu evlerin kendine ait bahçesi, iki odası, ahır, samanlığı ve tuvaleti olacaktı. Bireyselcilikten ziyade kolektif bir anlayışı yansıtan bir düşüncenin ürünü olduğu görülen bu iktisadihanelerin kimisi ihale yoluyla müteahhitlere verilerek yaptırılmış, kimisi de bizzat sağlanan malzemeyle mübadillerin kendileri tarafından yapılmıştı. Çoğunluğu itibarıyla çamur, kerpiç ve sazdan inşa edilen ve pek azında kereste ile harici sıva kullanılan bu evler fazla uzun ömürlü olamamışlar ve yaklaşık beş yıllık bir zaman dilimi içerisinde yenileriyle yerlerini değiştirmek durumunda kalmışlardı.

Başta İzmir olmak üzere birçok şehrin yaşanan savaş ve çatışmalar dolayısıyla yanması veya yanmamış bile olsa ağır biçimde tahribata uğramış olması ciddi anlamda konut sıkıntısının doğmasına neden olmuştu. Şehirlere yerleştirilecek mübadillerinse acilen başlarına sokacak bir eve, sonrasındaysa geçimlerini sağlayacakları bir dükkâna ihtiyaçları vardı. Anadolu'nun değişik yörelerindeki tüm şehirlerde nispeten iyi durumdaki evler mübadiller oralara gelmeden önce kentin yerli ahalisinden ihtiyacı olanlar, harikzedeler ve değişik yörelerden özellikle de Kafkasya'dan gelen göçmenler tarafından işgal edilmiş durumdaydı.

Bu evlerin hak sahibi mübadillere verilebilmesi için hali-hazırda meskun olanların çıkarılmaları gerekiyordu ki, bu da belli şartlar dahilinde ve kimi zaman tatsız olaylara sebebiyet verecek tarzda zor kullanarak gerçekleştiriliyordu. Söz konusu evlere yerleşenlerden iş sahibi olarak geçimini temin edebilenlere bazı şehirlerde ev yapmaları için arsa verilerek belirli bir süre tanınmıştı. Bu sürenin sonunda, evlerde ikamet etmekte olanlar çıkarılıyor ve yerlerine de hak

sahibi olan mübadiller yerleştiriliyordu. Kimi şehirlerdeyse bu tarz bir uygulamaya dahi gitmeksizin evlere yerleşenler oralardan çıkarılıyor ve söz konusu evler mübadillere tahsis ediliyordu. Çok sık rastlanan bir durum olmasa da, kimi zaman mübadiller kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalıyordu. Rumlardan kalan evlerin değişik yöntemler uygulanıyor olsa da, yerli halkın elinden alınarak uzak diyarlardan gelmiş bu yabancı insanlara verilmesi, mübadiller ile yerli halk arasındaki ilk soğuk rüzgârların esmesine de sebep olmuştu.

Mübadillerin yerleştirildikleri evlerin ve o evlerin bulunduğu ortamınsa, geldikleri şehirlerin ortamına göre birtakım farklılıklar içerdiği görülmekteydi. Bu farklılıkların başında da, Makedonya bölgesinin büyük şehirlerinde bir anlamda antik dünyanın bir yansıması olarak yerleşim alanlarıyla ticaret bölgelerinin birbirinden ayrılmış olması gelmekteydi. Yani, başta Makedonya olmak üzere Yunanistan'ın birçok yöresindeki şehirlerde antik Yunan'dan gelen bir geleneğin yansıması olarak yerleşim merkezleri adına agora denilen ve ticari fonksiyonların yanı sıra sosyal ve kültürel etkinlikleri de bünyesinde barındıran bir merkez etrafında şekillenmişlerdi. Roma İmparatorluğu döneminde forum Romanum olarak adlandırılan ve ticari etkinliklerin yanı sıra her türlü kamusal fonksiyonu da bünyesinde barındıran bir yapıya dönüşen bu karakteristik özellik, Osmanlı döneminde bir hayli değişmiş olsa da, ticaret merkezleri ile yerleşim birimlerinin birbirinden ayrılması bağlamında varlığını önemli ölçüde muhafaza etmeyi başarmıştı.

Konutlarla çarşıların belirgin bir şekilde birbirinden ayrıldığı bir şehir geleneğinden gelen bu insanların yerleştikleri yörelerdeyse, durum bir parça farklıydı. İster Samsun'da, ister Kütahya'da, isterse İzmit'te olsun evlerin çoğunun alt tarafları, mahzen veya dükkân olarak kullanılacak

şekilde tasarlanmıştı. Dükkânlar ile evleri büyük ölçüde bir araya getiren bu şehirleşme geleneğinin doğal bir yansıması olarak insanların mesleklerini icra ettikleri işyerleri yani dükkânları da hemen evlerinin altında yer almaktaydı. Esnafın geleneksel anlayış kalıplarını yıkarak onu değiştirmeye zorlayan bu yapının yanı sıra evlerin kendisi de önemli bir takım farklılıklar içermektedir.

Samsun ve İzmit gibi birbirinden çok uzak olmalarına rağmen mesken mimarisinin temel özellikleri açısından benzerlikler gösteren şehirlere baktığımızda evlerin çoğunun iki ya da üç katlı olduğu ve çoğunluğunun alt taraflarının da depo, mahzen veya dükkân olarak inşa edildiği görülmektedir. Çoğunlukla ahşap malzeme kullanılarak yapılmış olan bu evlerin bazılarının da alt katları kâğıt üst katları ahşap olarak inşa edilmiş olup yine bu evlerin az bir kısmında bahçe bulunmaktaydı. Rumlara ait olan bu evler harem ve selamlık geleneğine göre tasarlanmamış olduklarından ötürü, tüm ailenin ortak yaşama alanı olarak kabul eden bir anlayışa göre yapılmışlardı. Kimi evlerse iki ayrı ailenin kullanabileceği tarzda tasarlanmıştı. Bu sebeple her katta mutfak ve tuvalet gibi müstemilata sahip olan bu evlerin büyük çoğunluğu da sokak ve caddeye nazır şekilde inşa edilmişlerdi. Görülmektedir ki, mübadiller Balkanlar'da Osmanlı ile birlikte gelişmiş olan ve küçük bile olsa bir bahçe içinde kamufle edilerek bir anlamda dış dünyadan mahremiyetin bir gereği olarak nispeten soyutlanan evlerden farklı özelliklere sahip evlere yerleşmiş bulunmaktaydılar. Yani, artık o bildik tanıdık evler ve dolayısıyla o evlerdeki yaşam düzeni geride kalmıştı.

Anadolu'nun değişik şehirlerinde Rumlardan kalan bu evlerin genel olarak odaları da küçüktü. Misafir ağırlamak ve ondan da öteye değişik amaçlı sosyal etkinlikler için kalabalık grupları konuk etmek adına yeterli büyüklükte misafir

odasına sahip olmayan bu evlerin, diğ er odaları da alışılışmış  l   tlere göre geniş değıldi. Osmanlı geleneginde inşa edilmiş evlerde büyük bir sofanın çevresine yerleştirilerek geniş bir mekâna dağıtılan ve bu suretle belirli bir mahremiyeti sağılayacak tarzda birbirinden uzaklaşan odaların yerini birbirine bitişik biçiminde inşa edilmiş daha küçük odalar almıştı. Mübadiller için geldikleri yerlerdeki çoluk  ocuk birlikte yaşamaya imkân tanıyan geniş evlerin yerini alan ve kullanım alanı geleneksel Osmanlı yaşam düzenini sürdürmeye pek de müsait olmayan bu evlere ilk yıllarda alışmak hiç de kolay olmamıştı. Özellikle de, Selanik gibi kentlerdeki geniş evlerde kimi zaman oturma odası gibi de kullanılan o büyük mutfaklar, geçmişte kalan evlerin en çok aranan bölümlerinden birisi olmuştu. Daha geleneksel bir dünya görüşüne sahip olan kimi m badillerse, Selanik'teki evlerinde bahçede yer alan tuvaletin evin içinde bir köşeye sıkıştırılmış olmasına bir türlü alışmamışlardı. Çoğunlukla Selanik'tekinden farklı olarak depo gibi kullanılan geniş bir mahzen,  amaşırhane gibi birimlere de sahip olmayan bu evlerin i  mek nlarından kaynaklanan sorunların yanı sıra, binaların dış görünümleri özellikle de kadınları derinden etkilemişti. Öyle ki, Izmit, Kütahya, Balıkesir gibi kentlere iskân olan mübadil ailelerinin kadınları yerleşecekleri yeni evlerini ilk gördüklerinde ağılamaktan kendilerini alamamışlardı. Çünkü Selanik başta olmak üzere tüm Makedonya'da ister ahşap olsun isterse k gir, dış cepheleri belli bir estetik anlayışı yansıtacak şekilde beyaz ya da bej gibi renklerle badana yapılan evlere karşılık, Anadolu'da karşılarına çıkan kapkara görünümlü bu eski ahşap evleri kabullenmek ilk anda hiç de kolay olmamıştı. Ancak içinde bulunulan şartların zorluğı göz önüne alındığında yapacak bir şey yoktu.

Şehirlerde Mübadillerin Protestoları Başlıyor

Tüm şikayetlere ve eleştirilere rağmen yukarıda profili çizilen evlere yerleşenler aslında bu konuda diğerlerine göre daha şanslı olanlardı. Çünkü onlar daha önceki evlerin alıştıkları ortamlarından ve özelliklerinden uzak olsa da en azından başlarını kalıcı olarak sokacakları bir mesken bulabilmişlerdi. Mübadillerin bir kısmıysa çeşitli nedenlere bağlı olarak yerleştikleri evleri terk etmek veya değiştirmek durumunda kalmışlardı. Bu değişikliğin başında da, ilk etapta yerleştikleri evlerin çok küçük olması ve kısıtlı şartlar dahilinde bile olsa kendilerinin sosyal şartlarına uymaması gelmekteydi.

Yerleştikten sonra yeni bir yere taşınma ihtiyacının hissedildiği evlerin başında Rumlara ait olan pansiyon biçimindeki meskenler gelmekteydi. Pansiyonların odalarının ve müştemilatının kalabalık aileleri barındıracak şartlara sahip olmaması nedeniyle, söz konusu kalabalık ailelere ikinci bir oda daha tahsis ediliyor, bu durumda da o odaya daha önce yerleşmiş aileler başka yere sevk ediliyordu. Ancak bir müddet sonra iki hatta daha fazla odaya sahip olsa da, bu

pansiyonların alışlagelmiş evlerin düzeninden ve kullanım rahatlığından uzak olması, o yerleşimcilerin de yeni ev arayışlarına yönelmelerine neden olmaktaydı. Bir ailenin hem de kendi rızası olmaksızın başka bir aile adına yerleştiği bu pansiyonlardan çıkarılması kimi zaman şiddetli tartışmalara ve kavgalara da yol açmaktaydı. Bu durum en çok da, soruna bir çözüm bulma gayretindeki yerel yetkilileri zor durumda bırakıyordu.

Ev değiştirme nedenlerinden bir tanesini de, iskân oldukları tarihten sonra doğum ve evlilik nedeniyle nüfusu çoğalan ailelerin fertlerinin sayısındaki artış oluşturmaktaydı. Yaşanan yoğun göç ve birbiri ardına gelen kayıplar sonrasında doğal bir içgüdüyle bu dünya üzerindeki varlığının yok olacağı endişesiyle harekete geçen mübadil ailelerinde o yıllarda evlilik ve doğumlarda gözle görülür bir artış yaşanmıştı. Elde avuçta bir şey olmamasına rağmen çoluk çocuğunun mürüvvetini görmek, ancak ondan da öteye neslinin devamını garanti altına almak ve böylece yeni yerleştikleri bu topraklarda tamamen yok olup gitmeden kök salmak adına evlilik çağındaki genç kızlarla delikanlıların başgöz edildikleri görülmekteydi. Terk etmek zorunda kaldıkları memleketlerin gelenek ve göreneklerini tam olarak yansıtamasalar hatta hiç yerine getiremeseler de şahitler huzurunda kıyılan bir nikâh, düğün ikramı olarak verilen bir tabak pilav ve gelinlerin parmağına iliştirilen ana yadigarı bir yüzük bu süreçte yeterli olmaktaydı.

Aynı yaklaşım çoluk çocuk sahibi olmak konusunda da görülmekteydi. Tüm olağanüstü durumların yaşandığı dönemlerde görüldüğü üzere, mübadele sürecini yaşayan ailelerde çocuk sahibi olmak ve bu suretle kurulmakta olan bu yeni dünyaya tutunmak adına benzer eğilimlerin sergilendiği görülmüştü. Ortalama üç çocuktan fazlasına sahip olmadıkları görülen Rumeli kökenli ailelerin, çocuklarının

bir kısmını bu süreçte çeşitli gerekçelere bağlı olarak kaybetmeleri yeniden çocuk sahibi olma konusunda motive edici bir unsur olmuştı. Kimi ailelerse çocuklarını kaybetmemiş olsalar bile doğacak çocuklarını bu yeni topraklara ve dolayısıyla da yeni hayata tutunacak bir fidan gibi gördüklerinden, vakit kaybetmeksizin çocuk sahibi olma yoluna gitmişlerdi. Sonuç olarak mübadelenin ilk yıllarında mübadil ailelerine doğum yoluyla pek çok yeni fert katılmış ve böylece mübadillerin Türkiye Cumhuriyeti tarihiyle özdeşleşecek ikinci kuşağı da ortaya çıkmaya başlamıştı.

Mesken değişikliğinin diğer sebepleri arasında daha önce iskân edildiği yeri beğenmeyerek başka bölgelere giden ancak oralara yerleşme konusunda vekaletin iznini alamayan ailelerin geri dönüşleri de önemli ölçüde yer tutmaktaydı. Bu ailelerin geri dönüşlerinde kendilerine yerleşmeleri için öncelikle varsa boş binalar gösteriliyor, yoksa başka bir ailenin çıkarıldığı evlere yerleştirilmeleri sağlanıyordu. Bu durum doğal olarak beraberinde hem mübadil aileler arasında hem de mübadiller ile devlet yetkilileri arasında birçok tartışmanın doğmasına ve huzursuzluklar yaşanmasına neden oluyordu. Mübadillerin bir kısmı da yerleştikleri yerlerin okul ya da devlet kurumlarından birisine ait olması dolayısıyla bir müddet sonra oralardan çıkarılmışlar ve başka yerlere nakledilmişlerdi.

Görüldüğü üzere, mübadelenin ilk dönemlerinde çeşitli gerekçelere bağlı olarak mübadillerin yerleştikleri şehirlerde sürekli bir hareketlilik yaşanmış ve bu aileler kesin olarak bir yere yerleşene kadar iki hatta kimi zaman üç kez ev değiştirmek durumunda kalmışlardı. Hayatlarının son birkaç yılını göçle geçiren bu insanlar yaşanan çeşitli tartışma ve kavgalara rağmen yine de bu durumu büyük bir tevekkülle kabullenmişlerdi. Bu durum hiç şüphesiz ki mübadillerin bir an önce hayatlarını düzene koyarak normalleştir-

me istek ve arzusundan kaynaklanmıştı. Elbette yaklaşık on yıl boyunca Yunanistan idaresi altında yaşadıkları sıkıntılı dönem sonrasında, her türlü zorluğa ve imkânsızlığa rağmen yeni bir hayata başlamalarına fırsat tanıyan Türkiye devletine daha fazla sorun olmamak ve en nihayetinde de şimşekleri üzerlerine çekmemek düşüncesi de bu yaklaşımda etkili olmuştu.

Mübadillerin yaşadıkları tüm sıkıntılara rağmen, bundan sonrasında özgür olarak yaşayacakları bir vatana kavuşmaları ve tüm imkânsızlıklara rağmen yetkililerin kendileri için bir şeyler yapmak adına çırpınmaları bazı yerlerde büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı. Girit'in Kandiye şehrinden Mersin'e gelen muhacirlerin yaşadıklarını ve içinde bulundukları ruh halini okuyucularına aktaran 17 Şubat 1924 tarihli *Tanin* gazetesi, gelişmeleri "Muhacirlerin Şükranı" başlığıyla kamuoyuna duyurmuştu. Yaşanan o günlerin heyecanını aktaran bu haberde, eşyalarıyla Mersin limanına gelen muhacirlerin anavatanlarına kavuşmaları dolayısıyla büyük bir heyecan ve sevinç içinde oldukları belirtilmiş ve hükümetin kendilerine gösterdiği şefkat ve ihtimamdan dolayı minnettarlık içinde oldukları dile getirilmişti. Yolculuk esnasında doğan bir çocuğa Mustafa Kemal adını veren muhacirler yaşanan duygusal ortamda reisicumhur lehine de yoğun tezahüratta bulunmuşlardı. Muhacirleri karşılayan iskân müdürünün karşılama töreni dolayısıyla verdiği nutka cevaben söz alan bir Hoca Efendi'nin sözleri yaşanan duygusal ortamı göstermek açısından dikkat çekiciydi.

...Bize her şeyimiz temin edilmiştir diyorsunuz. Bizi cehennemden getiren Allah'ın en büyük kullarından başka şey istemek hakkımız değildir. Siz isterseniz bizi sokaklara atınız. Yeter ki başımızın üzerinde yıllardan beri hasretini çektiğimiz bayrağımız olsun. Sizler kan döktünüz can ver-

diniz, bize hürriyet verdiniz. Bizlere yardım eden bu fedakâr kardeşlerden rahatlık istemek hakkımız değildir. Biz çalışacağız, vatanımıza yük olmamaya gayret edeceğiz. Biz değil, sizler üzülmeysin. Dünyada hürriyete kavuşmaktan ve düşman zulmünden kurtulmaktan daha büyük rahatlık olamaz...”

Bu tarz duygusallıkla bezenmiş olumlu yaklaşım ve değerlendirmelerin yanı sıra kamuoyunda çeşitli gerekçelere bağlı olarak protestolar da yapılmakta, toplumun en azından bir kesiminin olaylara bakışının farklı olduğu dile getirilmekteydi. 1923 yılında mübadelenin gündeme gelmesiyle birlikte kamuoyunda Türkiye topraklarında yaşayan Rumlara yönelik tepkiler de yükselmeye başlamaktaydı. Bu tepkilerin temelinde Yunanistan’da özellikle de Batı Trakya’da yaşayan Türklere yönelik baskılar yer almaktaydı. Daha doğrusu bu baskılara karşılık Türkiye’deki Rumlarınsa oradaki Türklere göre çok daha rahat şartlar içinde yaşadıklarının altı çizilmekte ve bu duruma bir an önce son verilmesi için gerekli adımların atılması talep edilmekteydi.

Bu tepkiler mübadillerden ziyade Batı Trakya’da yerleşik olan ve mübadelenin dışında tutulan Türklerin maruz kaldığı uygulamalara, anında ve etkin şekilde tepki verilmesini talep ediyordu. Bu tepkilerde Yunanistan hükümetinin Batı Trakya Türklerini, Türkiye’den gelen Rumların iâşesini karşılamaya mecbur tuttuğu dile getiriliyor ve benzer bir uygulamanın burada da yürürlüğe konularak, Rumların da Yunanistan’dan gelecek mübadillerin her türlü ihtiyacını karşılamak için kullanılmaları isteniyordu. Özellikle de mübadillerin Türkiye’ye gelmesiyle yaşanacak sıkıntıların hafifletilmesi amacıyla gerekli tedbirlerin bir an önce alınarak, Türkiye’deki Rumların Yunanistan’a gönderilmeleri talep edilmekteydi. Mübadillerden ziyade yerli kamuoyunun dile getirdiği bu tepkilerin ortaya çıkışındaki temel etkenlerin

başında hiç şüphesiz ki henüz ateşi sönmemiş olan savaş ortamının bizzat kendisi gelmekteydi.

Bu tepkinin oluşumunda, Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusu kadar Türkiye topraklarındaki Rumların tavır ve davranışları da belirleyici bir rol oynamıştı. Bu yüzden yerli kamuoyu, mübadele sürecinin başlamasıyla birlikte, nasıl ve hangi yöntemle kendisinden kurtulacağını bilemediği Rumlara karşı önemli bir enstrümanı bulmuş olmanın özgüveniyle harekete geçmişti. Bu hareketlenmenin temelinde muhtemelen yaşanacak göç sonrasında ortaya çıkacak olan ekonomik ve sosyal problemlerin de önemli ölçüde Türkiye'den gönderilecek Rumların sırtına yıkılarak, zaten güç durumunda olan ülkenin daha fazla problemle karşılaşmaması düşüncesi de yer almaktaydı. Bu sebebe istinaden Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde mitingler düzenlenerek durum protesto edildi ve hükümetten bir an önce mukabeleibilmisilde bulunarak Türkiye'deki Rumları Yunanistan'a göndermek için harekete geçmesi istendi.

İlk önceleri hükümetin de milliyetçi bir çizgide, toplumsal kimliğin oluşmasına katkısı olacağı düşüncesiyle sıcak baktığı bu mitingler protestocuların daha sonra hükümetin uygulamalarını yetersiz bularak, daha ciddi eylemlere yönelmesini istemesi üzerine bizzat hükümet tarafından engellenmeye çalışılmıştı. Ancak hükümetin bu yaklaşımı protestoların durdurulması yönünde bir fayda sağlamamıştı. Öyle ki, Ankara'da düzenlenen mitingin tertip heyetindekiler, Yunanistan'daki uygulamalar devam ettikçe ve Türk hükümeti de Türkiye'deki Rumları Yunanistan'a göndermedikçe bu protestoların devam edeceğini söyleyerek, gerekirse tepkilerinin hangi boyuta varacağını şu sözlerle ifade etmişlerdi. "...Biz bu mezalimi meclisin iki kilometre ötesinde değil, mümkün olsa meclisin daha yakınında toplanarak protesto edecektik..."

Mübadillerin Türkiye'ye gelişleri öncesinde çıkan ve daha çok iç kamuoyuna yönelik tepkiler şeklinde kendisini gösteren bu protestoların sonrasında, mübadillerin bizzat içinde yer aldıkları ve sorunlarını birinci elden kamuoyuna duyurmaya çalıştıkları toplumsal etkinlikler de düzenlendi. Bu etkinliklerin düzenlenmesindeki temel gerekçe, mübadillerin Türkiye'ye geldikten sonra karşılaştıkları sorunları çözmek ve bu arada kamuoyunu yaşananlar hakkında bilgilendirerek toplumsal duyarlılığı uyanık tutabilmektir. Bu bağlamda ilk olarak Selanik kökenli mübadillerin öncülüğünde mübadillerin haklarını savunmak amacıyla bir dernek kuruldu. Mübadeleyle Türkiye'ye gelen insanların yoğun olarak bulundukları şehirlerde kısa zamanda şubeler açarak örgütlenen bu dernek ilk etapta mübadiller ile hükümet arasında köprü işlevini üstlenmişti.

1924 yılı boyunca gemilerle Türkiye'ye gelen ve kısa bir zaman zarfında belli başlı merkezlerde büyük yığılmalar oluşturan kitlelerin sorunlarının çözülmesinde karşılaşılan sorunlar derneğin de giderek sorunlara daha farklı bir açıdan bakmasına neden olmuştu. Bu sorunların başında da bilhassa İstanbul'a yerleşecek olan mübadillerin yerleşecekleri evlerle ilgili sorunların halledilememiş olması gelmekteydi. Anadolu'nun değişik şehirlerine yerleştirilen ya da köylere iskân edilenlerin mesken sorunları iyi kötü bir şekilde hallolurken, İstanbul'a yerleşecek olan ve çoğunlukla tüccar, sanayici ve bürokrat kesiminden insanlardan oluşan mübadillerin durumlarıysa bir türlü netliğe kavuşmamıştı. Bu durumun nedenlerinin başında da karma mübadele komisyonunun İstanbul'dan Yunanistan'a gönderilecek Rumlar konusunda ağırdan almasının önemli bir rolü bulunmaktaydı.

İstanbul polis teşkilatının kayıtlarına göre 1923 yılı itibarıyla İstanbul'da yaşamakta olan 25.000 civarında Rum mübadele haricinde tutulacaktı. Lozan'da imzalanan nüfus

mübadelesi anlaşmasına göre, 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a yerleşmiş Rumlar mübadeleden muaf tutulacak, onların haricinde kalanların tamamıysa Yunanistan'a gönderilecekti. Bu sebepten dolayı mübadele edilecek Rumların taşınmaz mallarını satamayacakları, yine bu malların Türk hükümetinin koruması altına alınacağı ve mübadele yoluyla Yunanistan'dan gelen hak sahiplerine dağıtılacağı da söz konusu anlaşmayla hükme bağlanmıştı.

Aynı günlerde Yunanistan hükümetinin çeşitli yollarla karma mübadele komisyonunu etkilemesi ve komisyonun da İstanbul Rumlarıyla ilgili işlemleri deyim yerindeyse savsaklaması, toplumda özellikle de mübadiller arasında tepkilere sebep olmaktaydı. Bu tepkilerin giderek arttığı günlerde yaşanan bazı gelişmeler ve ortaya atılan iddialar bu tepkilerin bir infiale dönüşmesine ve sonunda sokaklara kadar taşan toplumsal bir protestoya dönüşmesine neden olmuştu. Bu gelişmelerin başında karma mübadele komisyonunun 1924 yılının Ağustos ayında İstanbul'dan Yunanistan'a gönderilecek Rumların gidişini bir ay süreyle ertelemesi gelmekteydi. Nedeni konusunda herhangi bir açıklamanın yapılmadığı bu ertelemenin kamuoyu tarafından öğrenildiği günlerde ortaya atılan bir başka iddia gerilimin daha da yükselmesine neden olmuştu.

Dönemin İstanbul gazetelerinde çıkan bir habere göre karma mübadele komisyonunun Türk üyesi Tevfik Rüştü Bey (Aras), Yunanlı üyesi Mösyö Papas arasında bir anlaşma yapılmıştı. Atina'da imzalandığı için kamuoyuna Atina İtilafnamesi adıyla duyurulan bu anlaşma hükümlerine göre, firar eden Rumlar geri dönecek ve malları kendilerine iade edilecek, Türk hükümeti etabli (yerleşik) kelimesinin yorumlanmasında Yunan hükümetinin noktai nazarından hareket ederek Rumların mübadelesini gerçekleştirecek, Rumlarla ilgili her meselede Yunan hükümetine danışılacak

ve Türk hükümeti Rumlara ait olup da el koyduğu malları iade edecek, buna karşılık Yunan hükümeti de Türk hükümetine el koyduğu Türk mallarının satışını yaptıktan sonra elde ettiği geliri ödeyecekti.

Gazetelerde çıkan bu haberin ilk günlerde tekzibi yoluna gidilmemesi mübadillerin arasında büyük bir tepki dalgasının yükselmesine neden olmakta gecikmemişti. Çünkü iddia edildiği gibi bu anlaşmanın hükümleri uygulamaya konulursa, hem İstanbul'a yerleşmek için ev bekleyen mübadillerin bu beklentileri büyük ölçüde suya düşecek hem de Yunan hükümetinin mübadillere Yunanistan'dayken reva gördüğü muamele yanlarına kâr kalacaktı. Ayrıca böylesi tavizkâr bir yaklaşım, Yunanistan'ı Batı Trakya'daki uygulamaları konusunda cesaretlendirecek ve bu durum bölgedeki Türklerin daha fazla baskıya maruz kalmalarına da yol açabilecekti. Bu kabul edilemez bir durumdu.

Bu kabul edilemez durum karşısında mübadillerin o günlerdeki yegâne örgütü olan Mübadele Cemiyeti harekete geçmeye karar verdi. Bu hareketlenme sonrasında da mübadiller, yaşanan gelişmeleri protesto etmek ve hükümetin konuya dikkatini çekmek amacıyla meydanlara çıkarak seslerini duyurma yoluna gittiler. Bu bağlamda Mübadele Cemiyeti İstanbul'daki mübadilleri ve Batı Trakyalıları harekete geçirecek, kalabalık bir miting düzenlemeyi kararlaştırdı. Mübadillerin cemiyetleri aracılığıyla yaptıkları bu eylemin hazırlığı ilk günlerde hükümet tarafından bu şartlar altında gerçekleştirilemez diyerek pek ciddiye alınmadıysa da, mitingin düzenleneceği 17 Ağustos 1924 gününe yaklaşıldıkça, toplumdaki tepkinin sanıldığından fazla olduğu görülerek gelişmelere biraz daha dikkatli bir tarzda yaklaşılmaya başlandı.

Bu haberlerin yayımlandığı ilk günlerde söz konusu anlaşma hakkında herhangi bir tekzipte bulunulmaması ve *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir başyazıda da duru-

mun kesin bir anlaşma şeklinde olmasa bile fikir teatisi biçiminde var olduğunun anlaşıldığı yolunda yorumlar yapılması, mübadillerin tepkisinin daha da artmasına neden olmuştu. Bu durumun protesto edilmesi ve hükümetin dikkatinin de ciddi biçimde çekilmesi amacıyla mübadiller ve Batı Trakyalılar 17 Ağustos 1924 günü Sultanahmet meydanında toplanmaya çağıldılar.

Mitingin bir gün öncesinde İstanbul gazetelerinin yöneticilerini toplayan dönemin dahiliye vekili Recep Bey (Peker) yaptığı açıklamada, Batı Trakya Türklerinin ve mübadillerin aleyhine bir anlaşmanın yapılmasının mümkün olmadığını belirtmişti. Bu sayede hem basında çıkan eleştirilerin önünün alınması hem de toplumda bu konuyla ilgili olarak giderek yükselen tansiyonun düşürülmesi amaçlanmıştı. Mitingin düzenleneceği gün yayımlanan *Cumhuriyet* gazetesi bu açıklamadan sonra mitingin hâlâ düzenlenip düzenlenmeyeceğinin de merakla beklendiğini yazmıştı.

Hükümetin kamuoyundaki tepkinin dozunun yüksekliği ve mübadiller arasındaki yankısının derinliği karşısında harekete geçerek, kamuoyunu böylesi bir anlaşma olmadığı yolunda ikna etmeye çalışması bir sonuç vermemişti. Mübadiller belirlenen tarihte tepkilerini ortaya koymak ve hükümeti uygulamaları konusunda uyarmak maksadıyla Sultanahmet Meydanı'nda bir araya geldiler. Mübadillerin, bizzat mübadil kimliğiyle düzenledikleri ilk ve tek toplumsal eylem olan bu miting, Davutpaşa Lisesi Fransızca muallimi İbrahim Memduh, Mübadele Cemiyeti kâtibi umumisi Zahit, İskender Paşazade Abdurrahman, sabık ihtiyat zabitanından Komisyoncu Ekrem, Mübadele Cemiyeti azalarından Lütfü Arif, Edhem Ruhi ve İskeçeli Arif beylerin öncülüğünde düzenlenmişti.

Yoğun bir katılımın olduğu bu mitingde tertip komitesinde yer alanların hepsi sırasıyla birer konuşma yapmışlar

ve mübadillerin hem Yunanistan'da maruz kaldıkları problemleri hem de Türkiye'ye geldikten sonra yaşadıkları sıkıntıları dile getirmişlerdi. Konuşmacılar mitingde ayrıca Batı Trakya Türklerine reva görülen muamelelerden de söz etmişler ve hükümetin bu duruma seyirci kalmamasını da talep ederek, özellikle Türkiye topraklarındaki Rumlara karşı misillemede bulunulmasını istemişlerdi. Mitingde son olara kürsüye çıkan ve bu mitingin tek kadın konuşmacısı olan Azize Hanım da, söze Yunanistan'dayken katlandıkları sıkıntılardan bahsederek başlamış, Batı Trakya'da yaşananlara değinmiş ve sonunda da sözü o güne kadar kimsenin dile getirmediği önemli bir toplumsal gerçeğe getirerek konuşmasını tamamlamıştı. Azize Hanım'ın dile getirdiği bu gerçek açıkça ifade ediliyor olmasa da, toplumun hafızasının derinliklerinde var olan ve ilerleyen yıllarda giderek açığa çıkacak olan bir olguya, mübadiller ile yerli unsurlar arasındaki soğukluğa hatta ondan da öteye bir ayrışmaya işaret etmekteydi.

Azize Hanım konuşmasının sonlarına doğru çarpıcı bir tespitte bulunarak, Anadolu insanının kanı akarken, Rumeli'de de Türk'ün kanı akmıştır. Elde edilen zafer şu veya bu halka değil tüm Türk milletine aittir..." ifadesiyle o güne kadar pek de dile getirilmeyen önemli bir gerçeğe parmak basmıştı. Böylece mübadillerin protesto mitingi pek çok konunun dile getirilmesini sağlayarak, en önemlisi de hükümeti mübadillerin aleyhine olacak bir anlaşmaya imza atmaktan vazgeçirerek işlevini yerine getirmiş oldu. Miting sonrasında alınan kararlar da bir telgrafla Ankara'daki Başvekil İsmet Paşa'ya (İnönü) iletilmişti. Karar bildirisinde Lozan Anlaşması'nın mübadil Türklere sağladığı hakların uygulanması, İstanbul'daki Rumlardan mübadeleye tâbi olanların belirlenerek Yunanistan'a gönderilmeleri, muhacir Türklerin aleyhine olacak anlaşmalara imza konmaması ve

Batı Trakya'daki Türklere yapılan muameleye sessiz kalınmaması istenmişti.

Aynı günlerde hem Yunanistan'ın sürekli olarak mübadele sürecini zorlaştıracak taleplerde bulunması hem de mübadillerin kamuoyunda tepkilerini açıkça dile getirmeleri karma mübadele komisyonunun Türk üyesi Tevfik Rüştü Bey'in istifasına neden olmuştu. Mübadillerin aleyhine hükümler içeren bir anlaşmaya varılma eğiliminin ortaya çıkması ancak kamuoyundan yükselen tepkiler karşısında önce sessiz kalınması, sonrasındaysa geri adım atılması sürecinde olayın tek sorumlusuymuşçasına gösterilmesi muhtemelen Tevfik Rüştü Bey'in tepkisini çekmişti. Ancak hem Yunanistan'ın anlamsız taleplerinin bir kısmından vazgeçmesi hem de hükümetin Tevfik Rüştü Bey'e sahip çıkması bir müddet sonra bu istifanın geri alınmasına neden olmuş ve olay kapanmıştı.

Mübadillerin Türkiye topraklarına gelerek yerleşecek bir ev bulmak ve kazanç temin edecek bir iş kurabilmek için giriştikleri mücadele zaten yetersiz olan ekonomik durumun da etkisiyle çeşitli zorlukların yaşanmasına ve birtakım olumsuz manzaraların yavaş yavaş su yüzüne çıkmasına neden olmuştu. Halbuki göçmenlerin Türkiye'ye gelişlerinin öncesinde ve Türkiye topraklarına ayak bastıkları ilk günlerde esen hava 1924 yılının ortalarından itibaren gündeme hâkim olan anlayıştan daha farklı bir görünüm sergilemekteydi.

İlk günlerde göçmen olarak Türkiye'ye gelecek olan bu insanların Yunanistan'da çektikleri sıkıntılar ve yaşadıkları zorluklar dile getirilmiş ve hemen her fırsatta Türk toplumunun şartları ne olursa olsun soydaşı ve dindaşı olan bu insanlara yardım elini uzatarak onları koruyup kollaması gerektiğine vurgu yapılmıştı. Göçmenlerin Türkiye'ye gelmeleriyle birlikte de büyük bir heyecan dalgası oluşmuş, dönemin gazete ve dergilerinde yapılan yorum ve değerlendirmelerde mazlum ve mağdur olarak tanımlanan bu insan-

lara kol kanat germenin Türk milleti için en önemli vazifelerden biri olduğu sıklıkla dile getirilmişti. Özellikle İzmir gazeteleri mübadillerle ilgili yaşanan gelişmeleri günü gününe takip etmiş ve olan biten her şeyi kamuoyuna duyurmaya çalışmışlardı. Gazeteler bu süreçte sadece mübadillere yönelik haberleri vermekle yetinmeyip, zaman geçtikçe karşılırlarına çıkan sorunları da gündeme taşımışlardı. Yine aynı gazetelerin öncülüğünde kamuoyunda oluşturulan bu hassasiyet dolayısıyla çeşitli yardım kampanyaları da düzenlenmiş ve devletin zaten kıt imkânları nedeniyle yetişemediği noktalarda sivil toplum kendi imkânları elverdiğince seferber edilerek, mübadillerin sıkıntılarının hafifletilmesine gayret edilmişti.

Ancak mübadillerin yerleştirilmesi için Rumlardan kalan evlerin hükümet tarafından oraları işgal edenlerin ya da bir şekilde tasarrufuna geçirenlerin elinden alınması, göçmenlere karşı yerli halk arasında belli belirsiz de olsa ilk tepki dalgasının doğmasına neden olmuştu. Hele geçimlerini sağlamak için o günün şartlarında imkânları alabildiğine kısıtlı piyasaya girmeleri, yerli halkın gözünde dışarıdan gelen bu yabancılara karşı tepki dalgasının daha da yükselmesine ve giderek bir gerilime dönüşmesine yol açmıştı. Üstelik bu insanların ister köylere yerleşmiş kırsal kökenlileri olsun, isterse şehirlere iskân olunmuş kent kökenlileri olsun sahip oldukları bilgi ve becerileri dolayısıyla uygun ortamı bulabildikleri takdirde mevcut şartlar dahilinde bile yapabileceğinin yerli unsurlardan daha fazla olması bu tepkiyi giderek bir tür çekememezliğe doğru dönüştürmüş bulunmaktaydı.

Bu tepkileri bir anlamda su yüzüne çıkartan ve sistemleş-tiren ancak ondan da öteye sadece o günler için değil he-men her devir için kullanılabilecek bir argüman haline getiren gelişme ise 1924 yılının başlarında kamuoyunun gündemine gelen bir olay sayesinde olmuştu. Söz konusu olay

Karakaşzade Rüştü adındaki Selanikli ve Sabetaist kökenli bir şahsın cemaati hakkındaki ifşaatları ve sonrasında yaşanan tartışmalar çerçevesinde kamuoyunun gündemine gelmişti. Karakaşzade Rüştü'nün gerekçesi, amacı ve zamanlaması tam olarak hiçbir zaman anlaşılamamış olsa da, 1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektupta dönme konusunu gündeme getirmiş ve üç gruba ayrılmış olan dönmelelerin aslen Yahudi olduklarını, ruhen ve vicdanen İslamiyet ile uzak yakın ilgilerinin bulunmadığını ve kamusal alanda tepki çekmemek için sahte bir kisveyle dolaştıklarını ancak kendi özel hayatları ve Sabetaycılarının bulundukları ortamlarda gerçek kimliklerini ortaya koyarak ikili bir hayat sürdürdüklerini dile getirmiş ve bunun yeni kurulmakta olan cumhuriyet için birtakım sakıncalar içerdiğinden bahisle dönemin yöneticilerine bazı uyarılarda bulunmuştu.

Bu beklenmedik çıkış ve yankıları toplumda o günlerde çok ses getirmiş ve beraberinde birçok tartışmanın da yaşanmasına sebep olmuştu. Aynı günlerde Yunan parlamentosunda azınlığı temsilen milletvekili olarak bulunan Mustafa Efendi'nin Yunanlı yetkililere başvurarak halk arasında dönme adıyla bilinen Sabetaycılarının aslen Yahudi olduklarını, Türklük ve Müslümanlık ile bağlantılarının olmadığını ve bu sebebe istinaden Türkiye'ye gönderilmemeleri gerektiğini teklif etmesi olayın dikkat çekici bir başka ayrıntısı olarak gündeme gelmişti. Ancak o günlerde Türk ve Müslüman olgularıyla ilintili her ne varsa onlardan kurtulma telaşındaki Yunanistan'da bu öneri rağbet görmemiş hatta "Türk unsurunda bin kat ziyade muzır oldukları" gerekçesiyle reddedilmişti.

Yunanlıları bu tarz bir değerlendirme yapmaya sevk eden sebeplere daha sonra dönmek kaydıyla bir yana bırakarak Türkiye'de yaşanan gelişmelere döndüğümüzde, olayın ka-

muoyunun gündemine gelişinin zamanlama açısından dikkat çekici olduğunu görürüz. Mübadelenin başladığı süreçte, iddialar bağlamında her ne kadar aslen Yahudi oldukları dile getirilse de, zahiren Türk ve Müslüman olmaları dolayısıyla mübadelenin kapsamına dahil olan Sabetaycılarının, Türkiye gelişlerinin birtakım çevreleri rahatsız etmiş olması kuvvetle muhtemeldi. Selanik'te özellikle 19. yüzyıl boyunca kurdukları okullarda kendilerine özgü bir disiplinle yetiştirdikleri eğitilmiş bir sınıfın ortaya çıkışına paralel, dış dünyayla artan temas imkânı ve bilhassa ticaret alanında elde ettikleri başarıların, onları kendileri için muhtemel bir rakip olarak görenler tarafından ciddi bir tehlike biçiminde değerlendirildiği aşikârdı. Türkiye'de kuracakları bu yeni hayatın hemen başında eğitim ve ticaret hayatında donanımlı bir zümrenin ister istemez kendisine bazı avantajlar sağlayarak öne çıkabileceği ihtimali belli ki birtakım çevreleri rahatsız etmişti. Yeni kurulacak ulus devletin gayrimüslimlerden ve Türk olmayan hatta ondan da öte Türklüğünden şüphe duyulan unsurlardan arındırılmış olmasına paralel sosyal ve ekonomik hayatın da benzer bir anlayışla oluşturulmasını isteyen devlet içindeki milliyetçi Türkçü unsurların da konuya aynı açıdan baktıkları bir başka gerçektir.

Muhtemelen siyasal sınıfın bir kesimi ile Sabetaycılarını kendilerine rakip gören bir kısım mübadil zümrenin ve bütün bu gelişmelerden olumsuz etkilenmek endişesindeki yerli unsurların çıkar ve beklentilerinin birbiriyle kesişmesi sonrasında Karakaşzade Rüştü olayı gündeme gelmiş ve Sabetaycılarını daha Türkiye'ye geldikleri günlerden itibaren kontrol altına almak ve dolayısıyla da toplumsal yapı içerisinde pasifleştirmek için ilk adımlar atılmaya başlanmıştı. Elbette Sabetaycılara karşı bir kesimden yükselen bu tepkileri sadece ekonomik gerekçelere bağlamak doğru olmayacaktır. Selanik'te 17 yüzyıldan beri varolan Sabetaycılar,

Müslümanların gözünde Yahudi olmalarına rağmen Müslümanlığın sağladığı avantajlardan yararlanmak için Müslümanmış rolü oynayan bir kitle olarak görülürken, Yahudi cemaatinin gözünde de dinin aslından sapmış bir topluluk olarak kabul edilmekteydiler.

Aslında tarihî sürece bakıldığında, II. Bayezid zamanında İspanya, Portekiz ve Almanya gibi ülkelerden sürülen ve kendilerini kabul eden padişahın izniyle Selanik kentine yerleşen Yahudiler ile Müslüman kesim arasında geçen yüzyıllar boyunca kayda değer bir problem yaşanmamıştı. Geldikleri ülkelerde varoşlarda yaşayan ve bu iç içeliğin gereği olarak kendi dışlarındaki dünyayla fazla yakınlık kurmayan Yahudilerin, Selanik'teki yaşamları da aynı anlayış üzerine kurulmuştu. Selanik'te Yahudilerin yaşadığı yerler 17. yüzyılda kente gelen Evliya Çelebi tarafından da bir anlamda o dönemin Yahudiler karşısındaki klasikleşmiş anlayışını yansıtır tarzda "pis ve uğursuz mahalleler" ifadesiyle tanımlanmıştı. Bakımsız ve sağlık koşullarından tamamen soyutlanmış durumdaki bu mahallelerin her türlü salgın hastalığın başlangıç noktası olması, o eski ahşap evlerin de yangınların ilk kıvılcımlarını aldıkları mekânlar olması o günün toplumsal şartları nezdinde Yahudilere karşı kentin genelinde olumsuz bir bakış açısını pekiştirmesi açısından yeterliydi.

Bunun yanı sıra Yahudilerle birlikte aynı kentte yaşıyor olmalarına ve dönemin hukuki anlayışı dolayısıyla onların varlığını belli kurallar eşliğinde tanıyor olmalarına rağmen gerek diğer İslam devletlerinde, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudilere bakış açısının olumlu olduğunu söylemek pek mümkün görünmemekteydi. Dinî kaynaklara mı dayandığı, yoksa zaman içinde birtakım uygulamaların gelenekselleşmesinden ötürü kesin bir hüküm şekline mi büründüğü belli olmayan birtakım yorum ve değerlendirmelerin sonucunda genellikle güvenilmez ve her an için dikkat

edilmeleri gereken bir kitle olarak algılanan Yahudilerin diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı toplumu içerisinde de bir anlamda fazla göze batmadan yaşamak gibi bir mecburiyetleri bulunmaktaydı. Yaşadıkları ülkelerde toplumun genel ekonomik düzeyinin altında bir hayat standardını kabullenmeleri gereken Yahudilerin, sığınmış oldukları Osmanlı topraklarındaki durumu da aşağı yukarı bu duruma benzer bir manzara arz etmekteydi. Bu bakış açısının ve toplumsal şartların kaçınılmaz sonucu olarak Selanik'te de standartların altında bir hayat düzenine sahip olan Yahudilerin genel prensipleri de, tarihî tecrübelerin ışığında yaşadıkları ülkenin düzeniyle ters düşmemek ve mümkün olduğunca kendi dışlarındaki diğer cemaat ve gruplarla da sorunlara sebep olacak tarzda yakın olmamak hatta mümkünse izole edilmiş bir yaşam biçimini kabullenmekti.

Bu anlayış doğrultusunda yaşayan Yahudilerin Osmanlı idaresi tarafından da dinlerini ve geleneklerini yerine getirmek ve geçimlerini sağlayacak bir iş tutma konusunda özgürlüklerinin güvence altına alınması, o günün şartları göz önüne alındığında doğruyu söylemek gerekirse önemli bir avantajdı. Genel prensipleri kimsenin işine gücüne karışmamak, kendi işlerine güçlerine de kimsenin karışmaması olan Yahudilerin başta Selanik olmak üzere, Osmanlı topraklarında kurdukları bu düzen yine o dönemin şartları dikkate alındığında az buz bir nimet değildi. Yani mevcut durumdan alan da razıydı, satan da.

Mevcut siyasi idarenin ve kamuoyundaki yerleşik anlayışın bir neticesi olarak sağlanan toplumsal konsensüsün sonucunda Osmanlı toplumu dahilinde barış içinde yaşayan Yahudilerin bu konumlarını sarsan ve bir anlamda tehlikeye sokan gelişme 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmıştı. Bu sarsıntıyı tetikleyen ve etkileri itibarıyla günümüze kadar devam edecek bir olgu olarak kamuoyunun gündemine

taşıyan kişi ise Sabetay Sevi olmuştur. 1626 yılında İzmir’de zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Sevi daha çocukluğundan itibaren sahip olduğu mistik kişiliği dolayısıyla dine yönelmiş ve ileride üstleneceği misyonuna kendisini daha o günlerden hazırlamak istercesine kendisini bu alanda geliştirmeye adanmıştı. Çok genç yaşlarda Yahudi dininin tüm konularına vakıf hale gelen Sevi, Kabbala öğretisi konusunda da uzmanlaşmıştı.

Kabbala Yahudi mistisizminin öğretilerinin bütününe kapsayan bir sistem olup, Zohar adlı kitabın mistik bir yaklaşımla yorumlanmasına dayanmaktaydı. Kimi kaynaklar tarafından 2. yüzyılda, kimi kaynaklar tarafından da 13. yüzyılda kaleme alındığı söylenen Zohar, kutsal kitap Torah’ın gizli kalmış ve anlaşılamamış bölümlerinin yeni bir yaklaşımla açıklanması düşüncesiyle kaleme alınmıştı. İbrani harflerine sayısal birtakım anlamlar yükleyerek Torah’a farklı açılımlar eşliğinde yeni bir yorum kazandırma çabasındaki bu akım birtakım konularda yerleşik Yahudi öğretilerinden ayrılmaktaydı. Dinî konuları yorumlamada rüya ve hayal gücü gibi faktörleri devreye soktuğu için tutucu Yahudi çevrelerinden ciddi eleştiriler alan bu akım altın çağı denilebilecek dönemi 16. yüzyılın ortalarında yaşamıştı.

Bu dönemde Kabbala yorumcuları tarafından daha da geliştirilen söz konusu akım yine bu dönemde kurtarıcı mesih fikriyle de tanışmıştı. İşte 1665 yılında Gazzeli bir mistik olan Natan ile tanışan Sabetay Sevi, hem içinde bulunduğu ruh halinin hem de Yahudilerin tüm Avrupa kıtasında yaşadıkları sıkıntılı ve bunalımlı dönemin etkisiyle mesih olduğuna karar vererek, tüm Yahudileri içinde bulundukları zor şartlardan kurtarmak adına ortaya çıkıvermişti. İzmir’de önceleri çok fazla önemsenmeyen küçük çaplı sokak gösterileri ve dinî toplantılar şeklinde gerçekleşen hareketlerin giderek daha çok taraftar kazanması ve sonunda Sevi

tarafklarlarının, Sevi'nin İstanbul'a giderek bizzat padişah olacağını uluorta söylemeleri deyim yerindeyse bardağı taşıran son damla olmuştu. İzmir'deki hahambaşının ve önde gelen Yahudilerin şikayeti üzerine gözaltına alınan Sevi önce Gelibolu'ya sürgün edilmiş ancak faaliyetlerine orada da devam edince İstanbul'a getirilmiş ve dönemin önde gelen ulemasının da katıldığı bir sorgulama süreci sonrasında Müslümanlık ile mevcut inancı yani mesihliği arasında bir tercih yapması konusunda hayatı mezbubahis olmak üzere uyarılmıştı. Bu durum karşısında Müslümanlığı tercih ettiğini ve Mehmet Aziz adını aldığını söyleyen Sabetay Sevi'nin bu davranışı onun mesih olduğuna inanan geniş kitleler arasında büyük hayal kırıklığı yaratmış ve müritlerinin pek çoğu da kendisini terk etmişlerdi.

Bir rivayete göre kendisine bağlı iki yüz aile ile birlikte Selanik'e yerleşen, bir rivayete göre de Şeyhülislam Vanî Efendi'nin teklifiyle Sabetaycıların Akkum dedikleri Arnavutluk'taki Ülgün'e yerleşen ve cemaatine de Selanik'e yerleşmelerini emreden Sabetay Sevi'nin hayatının bundan sonraki dönemi pek bilinmemektedir. Ancak şu veya bu şekilde Selanik'e yerleşen bu yeni akımın taraftarları bu tarihten itibaren tüm Osmanlı dönemi boyunca deyim yerindeyse ne İsa'ya ne de Musa'ya yaranabilmişlerdi. Çünkü Yahudiler tarafından dinin özünden sapmış bir oluşum olarak değerlendirilen Sabetaycılar, Müslümanlar tarafından da Müslüman görülmele birlikte Yahudi inancını gizlice yaşayan ve bu sayede kendilerine birtakım avantajlar sağlayan münafıklar olarak görülmüşlerdi. Yahudilerin ve Müslümanların büyük kitleler halinde bulundukları bir şehirde yaşamak zorunda kalan Sabetaycılar ya da halk arasındaki yaygın tanımlamayla dönmeler, Selanik'teki yaşamlarında tam anlamıyla iki arada bir derede kalmış bir manzara sergilemekteydiler. Gündüzleri hayatın zorunlulukları sebe-

biyle sosyal ortama karışmaları gerektiğinde her yönüyle Müslüman görünen veya en azından öylesi bir görünüm vermeye çalışan Sabetaycılar, ancak evlerine çekildikleri vakit kendi inanç ve düşünceleri doğrultusunda davranabilmekteydiler.

Ancak sürekli olarak kontrollü olmayı ve toplumun diğer kesimlerinden tepki çekmemeyi ön planda tutan bir yaşam biçiminin geliştirilmesi kapalı ve sıkı kuralları olan bir yapılanmayı ve disiplinli bir cemaat hayatını da beraberinde getirmişti. Selanik'te diğer kesimlerin gözüne fazlaca batmamak için büyük bir çoğunlukla Karahacıoğlu ve Yılan Mermeri mahallelerine yerleşen Sabetaycılarının yine büyük çoğunluğu da dokumacılıkla geçimini sağlamaktaydı.

Sabetay Sevi'nin ölümüyle cemaat içinde neden kaynaklandığı bilinmeyen tartışmalardan ötürü önce ikiye ayrılan sonrasında bu kollardan birinden ayrılan bir başka kol dolayısıyla üçe bölünen Sabetaycılar, zaman içerisinde başta Bektaşîlik, Melamîlik ve Mevlevilik olmak üzere birtakım İslamî tarikatlarla da yakınlaşmışlardı. 19. yüzyıla gelindiğinde değişen şartları göz önüne alarak sadece gizlenerek yaşamamanın yeterli olmayacağından hareket eden Sabetaycılar, eğitim faaliyetlerine büyük önem vermişler ve Selanik'te kurdukları Feyziye ve Terakki mekteplerinin yanı sıra, Şemsi Efendi gibi eğitimcilerin açtıkları ilkokul düzeyindeki eğitim kurumlarıyla cemaat mensuplarının çağın gerekleri doğrultusunda yetiştirilmelerine çalışmışlardı. Cemaatin zengin mensuplarının aldıkları bu eğitimin sonucunda dış dünyayla daha kolay ilişki kurmalarına paralel olarak, ticaret ve sanayi alanında kayda değer yatırımlar da yapan Sabetaycılarının bir kısmının 19. yüzyılın son çeyreğinde uluslararası düzeyde iş adamı haline geldikleri görülmüştü. Yaklaşık yarım yüzyıldır sürdürdükleri eğitim faaliyetlerinin bir sonucu olarak 20. yüzyılın başlarında hemen her

alandan donanımlı ve kalifiye bir insan kitlesine sahip hale gelen Sabetaycılar bu yıllarda cemaat içinden, belediye başkanı, gazeteci, iş adamı diplomat gibi çok geniş bir yelpazede yönetici ve kanaat önderlerini çıkartmaları da bu dönemin en dikkat çekici gelişmesi olmuştur.

Hali vakti yerinde olan Sabetaycılar hem ekonomik durumları hem de son dönemlerde edindikleri sosyal statüleriyle giderek daha fazla ön plana çıkmaları ve bir anlamda Selanik'in yeni burjuvazisini oluşturmaları, belki açıktan olmasa da diğer kesimlerin alttan alta tepkisini çekmekteydi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren muhtemelen mevcut konumlarını güçlendirmek için Selanik'te mason localarının kurulmasına da öncülük eden ve bu locaların üyesi olan Sabetaycılar, o dönem Selanik'teki her türlü yeni fikrin öncülüğünü üstlendikleri de görülmekteydi. Üyesi oldukları locaların yanı sıra çıkardıkları gazete ve dergiler, kuruluşunda görev aldıkları sosyal amaçlı cemiyetler ve 20. yüzyılın başında üzerindeki etkinliklerini artırdıkları Mevlevî ve özellikle de Melamî tarikatı ile olan ilişkileri ve siyasi alandaki çalışmaları dolayısıyla Sabetaycı cemaatin mensupları şehrin yeni önderleri haline gelmiş bulunmaktaydılar. Doğrudan ve açıktan olmasa da, siyasetle ilgilendikleri görülen Sabetaycılar bu anlamda 1908 ihtilaline doğru giden süreçte İttihatçılarla da yakın ilişki içinde oldukları gözlemlenmekteydi.

Selanik'in muhafazakâr kesimlerinin gözünde perde arkasından politika yaptıkları ve bu yolla kendi çıkar ve amaçları için mevcut yöneticileri kullandıkları düşüncesiyle o günlerde hiç de iyi gözle bakılmayan Sabetaycılar, mali durumu iyi olanlarının surlar içindeki eski şehri terk ederek, Selanik'in doğusunda yeni kurulmuş olan Yahılar mahallesini kendilerine mekân olarak seçmeleri ve buralarda inşa ettirdikleri gösterişli konaklarda Avrupalı bir yaşam

tarzı sürdürmeleri ve üstüne üstlük son dönemlerde eski devirlerdeki gibi artık farklılıklarını saklamak ihtiyacını o kadar da hissetmemeleri tepkinin daha da artmasına neden olmaktaydı.

Buna karşın geçen zaman içinde artan nüfusa paralel büyüyen ve dolayısıyla daha önce sakin oldukları mahallelere sığmayan Sabetaycıların kentin değişik yörelerine biraz da mecburiyetten dağılmaları ilginç görüntülere sahne olmaktaydı. Daha fazla tepkiye maruz kalacakları düşüncesiyle Yahudilerin yaşadığı mahallelerden ziyade, Müslümanların mahallelerini tercih eden bu insanlar ekonomik olarak genelde orta halli ve hatta fakir denilebilecek bir hayat seviyesine sahip bulunmaktaydılar. Zengin Sabetaycılar gibi yeni kurulan mahallelere taşınma imkânı olmayan bu insanların büyük bir kısmı Müslümanlara ait evleri kiralamaktaydılar. Kimi zaman müstakil olarak oturabildikleri bu kiralık evleri, kimi durumlarda da Müslüman ev sahipleriyle paylaşmak durumunda kalmaktaydılar. Bu insanların kendi cemaatlerinden olan insanlardan ayrılarak, sırf ekonomik yetersizlikleri dolayısıyla farklı ve kendileri için bir o kadar da sorunlu ortamları seçmek durumunda kalmaları yani Müslümanların yanına kiracı olarak taşınmak zorunda kalmaları, diğer toplum kesimleri gibi fakir ve orta halli Sabetaycılarının da zengin Sabetaycılara karşı tepki duymalarına neden olmaktaydı.

18. yüzyılda Sabetaycılığın ortaya çıkışından 20. yüzyılın başlarına değin sayıları artan Sabetaycı cemaatin belirli mahallelerde oturmak yerine giderek kentin değişik kesimlerine yerleşmeleri daha doğrusu mecburiyetten dolayı yerleşmek zorunda kalması, bilhassa Müslümanlarla olan ilişkilerinde ilginç manzaraların ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. Daha fazla tepki gördükleri için Yahudilerle aynı mahallelerde oturmayan ve Müslüman mahallelerine yerleşen

Sabetaycılarının en çok dikkat ettikleri hususların başında evlerinin dışındayken Müslüman kesimin tepkisini çekmeyecek şekilde davranmak gelmekteydi. Daha eski dönemlerin ve muhtemelen de Tanzimat öncesi dönemin siyasi ortamının zorunluluklarından kaynaklanan bu ihtiyatlı yaşam biçimi zaman içerisinde giderek geleneksel bir hale bürünerek süreklilik kazanmıştı.

Bu gelenekselleşmiş davranış biçimlerinin başında Sabetaycı cemaate mensup olanların mutlaka bir Müslüman ismini alması geliyordu. O günün toplumsal yapısı içerisinde elde edilecek meşruiyetin ilk adımını oluşturan isim konusunda da zamanla birtakım gelenekler oluşmuş ve yeni doğan çocuklara isim konulurken cemaatin önde gelen büyüklerinin isimlerinin konulmasına dikkat edilir olmuştur. Bu sebeple de erkek çocuklara çoğunlukla Aziz, Abdi, Osman, Yakup, Nesim, İbrahim, Edhem gibi isimlerin konmasına ya da en azından göbek adı olarak verilmesine dikkat edilirken kimi zaman da belirli bir niyete bağlı olmaksızın Müslümanlar arasında yaygın olan isimlerin de konduğu görülmüştü. Ancak Mustafa, Fatma gibi isimlerin günlük kullanımda Muto ya da Fato gibi kısaltmalarla kullanılması, muhafazakâr kesimler nezdinde Müslüman isimlerinin deforme edilerek kendilerine özgü bir kalıp oluşturulması birbirlerini daha kolay tanımaları için kullandıkları bir tür şifre olarak algılanmıştı. Kadın isimleri konusunda benzer eğilimlerin gözlemlendiği cemaatin üyelerinin her ne şekilde olursa olsun kullandıkları Müslüman isimlerinin yanı sıra birer de Yahudi ismine sahip oldukları söylenegelmişti.

Müslüman kesim başta olmak üzere diğer toplum kesimlerinin nezdinde sahip oldukları isimleri dolayısıyla ikili oynadıkları ithamına maruz kalan Sabetaycılarının, yine Tanzimat öncesi dönemden kalan alışkanlıklarının bir sonucu olsa gerek günlük hayatta Müslüman ibadet ve gelenekleri-

ni yerine getiriyormuş görünmek gibi bir durumları da mevcuttu. Bunun başında bilhassa öğlen ve ikinci namazlarında camide cemaatle birlikte görünmek gelmekteydi. Osmanlının Tanzimat öncesi döneminde açıkçası herhangi bir yaptırıma tâbi olmasa da, toplum nezdinde bir Müslümanın tepki çekmemesi için hiç olmazsa cuma namazından cuma namazına camide cemaatle birlikte görünmesi, Sabetaycıların mutlaka riayet ettikleri konulardan biriydi. Ramazan aylarında oruç tutulması veya tutulmasa bile toplum içerisinde oruçluymuş gibi davranılması yine bir başka önemli noktayı oluşturmaktaydı. Ayrıca cenazelerin camiden Müslüman geleneğine göre kaldırılması ve bu esnada kimi zaman abartılı şekillerde salavat getirilmesi sosyal ortamlarda süreklilik kazanmış davranışlardan bazılarını oluşturmaktaydı. Tanzimat sonrası dönemde başlayan reform ve değişim sürecine paralel giderek önemini yitiren ve 20. yüzyılın başına gelindiğinde artık pek de riayet edilmediği görülen bu kuralların yine de ne olur ne olmaz düşüncesiyle günlük hayat içinde varlığını koruduğu gözlemlenmişti. Öyle ki, bu alışkanlıkların bir kısmı Türkiye'ye geldikten sonra bile yıllarca devam etmişti.

Ancak toplum içerisinde dışa yansıyan davranışlarıyla ne kadar Müslüman olduklarını ispat etmeye çalışırlarsa çalışsınlar, Sabetaycıların bilhassa muhafazakâr Müslüman çevrelerin gözünde güven kazanmaları söz konusu olamamıştı. Hele siyasi ve sosyal şartların değişmeye başlamasıyla birlikte zengin Sabetaycıların her yönüyle Batılı tarzda bir hayata yönelmesi ve bunu eski dönemlerdeki gibi saklamak ihtiyacını hissetmemesi bu kesimlerin gözünde Sabetaycılara karşı olan güvensizliği ve tepkiyi artırıcı bir etki yapmıştı.

Buna karşın daha önce de değinildiği üzere ekonomik şartlarının elvermemesi dolayısıyla eski kent içinde ve Müslüman mahallelerinde yaşayanların eski alışkanlıkları sür-

dürdükleri veya sürdürmek zorunda oldukları görülmekteydi. Müslüman komşularının ya da ev sahiplerinin adeta bir gözleri üzerlerindeyken kendi gelenek ve inançlarının gereğini yerine getirmek hiç de kolay olmamaktaydı. Belirli gün ve saatlerde yapılacak ibadet ve duaların konu komşuya duyurulmadan yerine getirilmesi, bayram ve kandillerde Müslümanların yaptığı kutlamalara katılmaları ya da ramazan aylarında oruç tutmasalar da sahur vakti kalkıp bir şeyler yemek durumunda kalmak ya da kimi evhamlı insanların işi daha da abartarak tuzla dudaklarını çatlatıp sıcak günlerde oruç tutmaktan ne hale geldiği yolunda çevresini ikna etmeye çabalaması bu garip uygulamalardan sadece birkaçını oluşturmaktaydı. Ayrıca Sabetaycıların Yahudilere özgü kuzu, pesah gibi bayramlarda kutlamalar yapmaları, cemaatin bazı mensuplarının ayrı mezarlıklara defnedilmesi ve görünüm itibarıyla Müslüman mezarına benzemesine rağmen birtakım sembollerle Sabetaycılara ait olduğunun belirtilmesi ve mezarların üzerine Yahudilerde olduğu gibi taş konulması, cemaatin dışından hiç kimseyle evlilik yapılamaması, kendi cemaat mensuplarının dışındakilerle pek fazla görüşmemeleri, hatta kimi tutucu Sabetaycıların alışverişlerinde bile kendi cemaatinden esnaf ve tüccarları seçmesi gibi kimi uygulamalar da Sabetaycılara karşı duyulan bu tepkiye ivme kazandıran diğer hususlardı.

Devletin resmî görüşü ve uygulamadaki yaklaşımlarına bakıldığında Selanik'teki yaşamlarında herhangi bir ayrımcılığa tâbi tutulmadıkları görülen Sabetaycıların sokaktaki insanla olan ilişkileriye yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere aynı düzeyde değildi. Hem Yahudilerle hem de Müslümanlarla açıkça olmasa da karşılıklı bir güven bunalımı yaşayan ve bu yüzden kendine özgü şartlarda soyutlanmış bir hayat tarzını benimsemiş olan Sabetaycılarının, yukarıda da işaret edildiği üzere hem diğer toplum kesim-

leriyle ilişkilerinde hem kendi aralarındaki ilişkilerde yaşadıkları sorunlar, kaçınılmaz olarak mübadele sonrasında Türkiye'ye de yansımakta gecikmemiştir. Bu yansımanın sonuçlarıysa zaman içerisinde Türkiye'de yaşanan politik ve sosyal gelişmelere paralel olarak daha farklı boyutlarda kendisini göstermiştir.

İşte bu bağlamda Karakaşzade Rüştü Bey'in ortaya çıkışı ve Sabetaycılar hakkında ifşaatlarda bulunması ilk anda doğrudan bir ilgisi olmasa da, mübadilleri de etkilemiştir. Hem de en başta Selanik'te onlara karşı şu veya bu nedenden ötürü tepki duyan ve bu cemaatin mensuplarına sıcak bakmayan muhafazakâr Selanikliler de dahil olmak üzere. Rüştü Bey'in neden böyle bir işe kalkıştığını söylemek için elimizde kesin bir veri olmasa da, bu ifşaatların temelinde yukarıda da değinildiği üzere cemaat içinde yaşanan sınıfsal ayrışmanın önemli rol oynadığı bir gerçektir. Kimi iddialara göre Karakaşzade Rüştü Bey ile cemaatin bazı mensupları arasındaki bir para meselesinin bir türlü halledilememesi bu gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştu. Gerçi görünürdeki neden bu olsa da, özellikle son elli yıl boyunca Selanik'te yaşanan gelişmelere paralel ortaya çıkan sosyal ve ekonomik kırılmanın etkisiyle birbirlerine tepkili olan kesimlerin bir anlamda cemaat içi bir hesaplaşmaya girişmiş olmaları ihtimalini göz ardı etmemek gerekecektir.

Bu hesaplaşma ihtimali özellikle Türkiye'deki yeni rejimin milliyetçi hatta ondan da öte Türkçü bir çerçevede kurulmasını ve geliştirilmesini savunan bir kesim tarafından da değerlendirilmiş olsa gerektir. Olsa gerektir derken, Karakaşzade Rüştü Bey'in o dönemin şartları göz önüne alındığında böylesi bir girişimi kendi inisiyatifiyle yapmasının hiç de kolay olmayacağına işaret etmek istiyoruz. Ayrıca girişimin bireysel olduğunun kabul edilmesi halinde, Rüştü Bey'in böyle bir işe kalkışmasındaki gerekçenin nedenleri-

nin anlaşılmasının mümkün olamayacağı ve neden sorusunun hep meçhul olarak kalacağını da gözden uzak tutmamak gerekecektir.

Böylesi bir girişimden Türkiye'deki kimi çevrelerin birtakım beklentilerinin olduğu açıktı. Bu beklentinin temelinde de, Selanik'te ekonomik ve sosyal olarak belirli bir güç edinmiş ve bunu İkinci Meşrutiyet sürecindeki faaliyetleri göz önüne alındığında etkili bir şekilde kullanmış olan cemaatin, aynı konumunu Türkiye'de de sürdürebileceği ihtimalinin önüne geçebilmek düşüncesi yer alıyordu. Benzer bir yapılanmanın Türkiye'de de devam ettirilmesinin yeni kurulacak olan ve Türk milliyetçiliğini kendisine esas alan bir rejimde kabul edilmesinin mümkün olamayacağı aşikârdı. En azından cemaat varlığını korusa bile bu varlığın Selanik'tekiyle mukayese edildiğinde mümkün olduğunca pasifleştirilmiş bir konuma indirgenmesi amaçlanmıştı.

İşte bu şartlar altında cemaatin kendi iç çekişmeleriyle Türkiye'deki kimi çevrelerin siyasi beklentilerinin kesişmesinin bir sonucu olarak Karakaşzade Rüştü olayı patlak vermişti. Rüştü Bey, Mustafa Kemal ile Millet Meclisi'ne gönderdiği dilekçelerde cemaatin o güne kadar çok fazla bilinmeyen yönleri hakkında birtakım ifşaatlarda bulunmuş ve yeni kurulan cumhuriyetin bunun önüne geçmesinin gelecek adına hayırlı olacağını da yazmıştı. Bu beklenmedik çıkış üzerine dönemin gazetelerindeki Sabetaycı kökenli kalemler tarafından bu iddialara karşı makaleler yazılarak bir anlamda savunmaya geçilmişti. Başta Ahmet Emin Yalman olmak üzere dönemin önde gelen Sabetaycı kökenli gazetecilerinin yayımladıkları makalelerde iddia edilen âdet ve geleneklerin artık geçmişte kaldığı, günümüzün şartlarında sürdürülmesinin yaşanılan çağın gerçekleriyle bağdaşmayacağı tezi işlenmişti. Cemaat üyelerinin arasındaki dayanışmanın ve birtakım konularda hâlâ varlığını korumakta olan

gizliliğınse doğal olduğu ve eski dönemin alışkanlıklarının bir yansıması olduğu dile getirilirken söz konusu oluşumun bir tarikat ya da belirli amaçları olan gizli bir oluşum olduğu yönündeki iddialarsa kesinlikle reddedilmişti.

Aslında Rüştü Bey ile onun karşıtlarının iddialarının birbirine zıt birçok nokta içermesine rağmen birbiriyle kesiştiği bir nokta da mevcuttu. O nokta her iki tarafın yeni bir başlangıcın yapıldığı bu topraklarda, yani Türkiye’de geçmiş dönemin ayrılıklarının gayrılıklarının sürdürülmesinin yanlış olduğunu kabul etmiş olmalarıydı. Üzerinde ittifak edilemeyen nokta ise, bu ayrı gayrılığın halen devam edip etmediği yönündeydi. Rüştü Bey, Sabetaycıların Selanik’teki gibi cemaat anlayışı içerisinde mevcut toplumdan kendilerini belli birtakım noktalar itibarıyla soyutlayarak yaşadıklarını iddia ederken, karşı gruptakilerse bunun artık geçmişte kaldığını dile getiriyorlardı.

Rüştü Bey karşılıklı olarak sürüp giden bu iddialaşmalara 1924 yılının Ocak ayında *Vakit* gazetesinde yayımlanan bir mektubuyla cevap vermişti. Rüştü Bey, bu mektuptaki sözleriyle bir anlamda dönemin bakış açısını da çok açık ve yalın biçimde kamuoyuna yansıtmıştı. Rüştü Bey uzun mektubunda Türklere övgüler düzen uzun bir giriş yaptıktan sonra şu çarpıcı paragrafla cemaatin bundan sonraki dönemde ne yapması gerektiğini de anlatmıştı.

Fakat bu muhterem Türk milletinin Edirne’den Kars’a kadar hâkim olduğu topraklarda yaşayan insanların bir ortak gelecek üzere kalpleri, vicdanları çarpar ve ancak Türklük mefkuresini taşıyanlardan vücuda gelmesini arzu ettiğini bilmiyor musunuz? Daha anlayamadınız mı? O halde ne duruyorsunuz? Aranızda beş on kişinin zahiren Türklerin içine karışmasını bir farzı kifaye gibi telakki ederek geriye kalan on, on beş bin kişilik varlığınızın memleketin bünyesinde... yabancı kalmasını Türklerin hoş göreceklerini ve

sabredeceklerini mi zannediyorsunuz? Aldanıyorsunuz efendiler! Bu memleket haklı olarak hayat hakkını yalnız Türklere bahşetmiştir...” Rüştü Bey’in dönemin siyasi gerçeklerini çok açık biçimde dile getirdiği bu mektup temenni ile tehdidin iç içe geçtiği bir değerlendirmeye noktalanmaktaydı. Asırların biriktirdiği pislikleri temizlemeyi başaran büyük Millet Meclisimiz inşallah bu uğursuz sorunu da yakında ortadan kaldıracak, bugün bana asabi veya başka iftiralarla saldıranlar, yakın zamanda elimi öpüp beni takdir ve takdis edeceklerdir...”

İşte buraya kadar anlatılan gelişmelerin ışığında Selanik’ten Türkiye’ye geldikten sonra yeni bir evreye taşınan Sabetaycı cemaatin durumu bu tartışmalar dahilinde bir müddet daha kamuoyunu meşgul ettikten sonra gündemden düşmüştü. Olayın dışında olanların gözünde böylesi bir gündemden düşüş söz konusu olsa bile cemaatin içerisinde ve daha sonrasında özellikle de Selanikli mübadillerin yaşamlarında birtakım şeyler değişmekten azade kalamamıştı. Sonuç olarak, Sabetaycı cemaat Türkiye’nin mevcut siyasi şartlarında deyim yerindeyse başını derde sokmak için kendine özgü gizliliğe bir kez daha bürünmek zorunda kalmıştı. Selanik’te dışarıya karşı Müslüman görünen kendi içinde Sabetaycı geleneğini sürdüren cemaat, Türkiye’deki yeni görünümünde ise daha farklı bir kılığa girmişti. Kendi iç yapısında Selanik’teki kadar olmasa da mevcut inanç sistemini koruyan cemaat, dış görünümünde ise Müslümanlığın yerine laik Türk kimliğini benimsemişti.

Bu yaklaşım rejimin gözünde Sabetaycı cemaate bir ölçüde meşruiyet kazandırmıştı. Ancak bütün bu olup bitenler toplumun Türkçü ve özellikle de muhafazakâr kesimlerindeki tepkinin daha da artmasından başka bir işe yaramamıştı. Bu dönemde muhtemelen Mustafa Kemal’in Selanikli olmaktan gelen bir tür hemşerilik nedeniyle kamuoyunun

gündemine getirilen bu iddialara çok da sıcak bakmaması dolayısıyla herhangi bir girişimde bulunulmaması Sabetaycı cemaatin deyim yerindeyse nefes almasını ve daha büyük tepkilere uğramamasını sağlamıştı. 1924 yılında Atatürk'ün varlığı ve bu konudaki sağduyulu yaklaşımıyla sadece sözlü ve yazılı tepki düzeyinde kalan bu olaylar, kırklı yıllarda artık Atatürk'ün hayatta olmadığı günlerde daha sistemli tepkilere dönüşmekte gecikmemişti. Varlık Vergisi uygulamasında görüldüğü üzere dönme kategorisiyle devlet nezdinde ayrımcılığa tâbi tutulan Sabetaycıların diğer gayrimüslim unsurlar gibi Türklere daha fazla oranda vergilendirilmeleri, bu tepkinin Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere o güne değin ortaya çıkmış en somut göstergesi olmuştu.

Bütün bu gelişmeler önce Sabetaycılar çevresinde gelişerek yaşanmışsa da zaman içerisinde giderek daha geniş bir alanı kapsar hale gelmiş ve genel geçer bir Selanikliler ibaresine bürünerek, en azından Selanik kökenli mübadilleri de kuşatır ve toplumsal ilişkilerinde rahatsız eder hale gelmişti. Bu sayede, ekonomik açıdan çok güçlü olmasa da sosyal, kültürel ve özellikle de siyasi açıdan dönemin politik gelişmelerine daha duyarlı ve siyasi akımlarına daha açık olan bir toplum kesiminin etkisizleştirilmesine çalışılmıştı. Bu etkisizleştirme çabaları zaman içerisinde Nâzım Hikmet ve Serteller örneklerinde de görüleceği üzere giderek yıldırma ve baskı politikalarına kadar yönelmekten de geri kalmamıştı.

Daha dar bir kesim nezdinde yürütülen ancak ses getiren bu politik ve düşünsel etkinliklere karşın aynı günlerde mübadillerin büyük çoğunluğunun bilhassa hayat mücadelesine girişmek durumunda kalmaları, kaçınılmaz olarak devlet ve rejimle de iyi geçinmelerini gerekli kılmıştı. Bu durum ister istemez, Selanik'teki devrimci ve isyancı ateşin

kllenerek yerini olan biteni görmemeye ve suskunluğa terk etmesine neden olmuştu. Hatta bu anlayış kimi zaman Sabetaycıların dinsel kimliklerini gizlemeleri gibi Selanikli-lerin de kökenlerini gizlemesine neden olmuştu. Öyle ki, on yıllar sonra bile babaanneler, anneanneler okula yeni başlayan torunlarına birtakım tembihlerde bulunmaktan kendilerini alamamaktaydılar. “Aman evladım, okulda kimseye Selanikli olduğunuzu söylemeyin! Ne olur ne olmaz”

1923 yılından itibaren başlayan ve ağırlıklı olarak 1924 yılı içinde büyük kısmı tamamlanan mübadele süreci son göçmen kabilelerinin de 1925 yılında Türkiye'ye gelmesiyle sona ermişti. Ancak bu büyük trajedinin göçle ilgili kısmı sona ermiş olmakla birlikte, özellikle yirmili yıllar boyunca mübadillerin yerleşecek bir ev bulmalarından, geçimlerini sağlayacakları bir iş tutabilmelerine kadar birçok hayati konuda varlığını koruduğu görüldü. Daha önce de değinildiği üzere Türkiye'ye gelen göçmenlerin ilk büyük sorunu iskân edilecekleri şehir veya köyün belirlenmesiydi. Hemen sonrasında da başlarını sokacakları bir eve kavuşmaktı. Bu sorun, mübadillerin Türkiye'ye geliş sürecinin başladığı ilk günlerde ele alınmış ve Türkiye'ye adım attıkları ilk günden itibaren belirlenen iskân bölgelerine sevk edilerek yerleşim problemlerinin halledilmesine çaba sarf edilmişti. Gelgelelim hazırlanan tüm planlara ve uygulama alanındaki çabalara rağmen, pek çok nedene bağlı olarak bir yığın sorunla karşılaşmıştı. Yaşanan tüm aksaklıklara ve mübadillerin kimi zaman kendi başlarına karşılamak zorunda kaldıkları

zorluklara rağmen, Türkiye'ye gelen göçmenlerin bir yerlere yerleştirilmeleri 1926 yılına gelindiğinde büyük ölçüde tamamlanmıştı. İster köyde olsun, ister şehirlerde olsun mübadele yoluyla Türkiye'ye gelenler, beklentilerini ve taleplerini tam anlamıyla karşılamasa da sonunda başlarını sokacakları bir eve kavuşmuşlardı. Ancak bu önemli sorunun çözülmesi için uğraşılan günlerde en az onun kadar önemli bir başka sorun daha çözüme kavuşturulmayı beklemekteydi. O da Türkiye'ye gelen ve sayıları yüz binlerle ifade edilen bu insanların nasıl geçinecekleriydi. Kısaca söylemek gerekirse, nasıl ve hangi yöntemlerle tüketici bir kitle olmaktan çıkarılıp üretici konuma getirilecekleriydi.

Bu süreçte doğal olarak öncelik tanınacak olanlar köylere yerleştirilen mübadillerdi. Çünkü Türkiye'den ayrılan Rumların geride bıraktıkları tarlalar, bağlar, bahçeler boş ve sahipsiz kalmıştı. Ancak bundan da ötesi buraların ekilip dikilememesi ve öylece atıl vaziyette kalması Türkiye ekonomisi için tek bir anlama gelmekteydi. Ortaya çıkacak kayıpların telafi edilmesinin yıllar alacağı bir felaket. Yunanistan'a göç eden nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan Rumlara ait arazilerde ağırlıklı olarak tütün, pamuk, narenciye, üzüm, incir zeytin gibi endüstriyel nitelik taşıyan ürünler yetiştirilmekteydi. Tarımın yanı sıra özellikle son dönemlerde kurdukları manifaktür tarzı işletmelerde bu hammaddeyi mamul ya da yarı mamul hale getirerek pazara süren bu kesim gerek tarımda gerekse tarımsal sanayide olsun ülkenin Müslüman unsurlarına göre kayda değer bir aşama kaydetmiş bulunmaktaydı.

Daha ileri üretim tekniklerini, daha gelişmiş hasat ve depolama yöntemlerini kullanan, bu ürünleri işleyerek iç pazara hatta Ege bölgesinde olduğu gibi uluslararası pazara süren, pazarlamanın kurallarını bilen ve hepsinden önemlisi elinde sermayesi olan bu kesimin 20. yüzyılın başlarında

Osmanlı ekonomisi için hayati bir rol oynadığı çok açıktı. İmparatorluğun zayıflamasına paralel giderek daha fazla dış piyasalara eklemlenen bu kesimin söz konusu konumlarıyla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti dahilinde varlıklarını korumaları da mümkün görünmemekteydi. Zaten yaşanan gelişmeler sonrasında bu kesimin Türkiye'yi terk ederek Yunanistan'a gitmek zorunda kalmasıyla sorun bir anlamda çözülmüş olmaktaydı.

Ancak bu insanların büyük bir kısmının gönüllü ve istekli olmasa da Türkiye'den ayrılması, beraberinde bir başka büyük sorunun su yüzüne çıkmasına neden olmuştu. Giden bu insanların yerleri kimler tarafından ve nasıl doldurulacaktı? Bu aşamada gözler doğal olarak Balkanlar'ın değişik yörelerinden ve adalardan Türkiye'ye gelen mübadillere çevrilivermişti. Daha mübadele süreci başlamadan hemen önce, gelecek mübadillerin Yunanistan'daki tarımsal uğraşlarına ve becerilerine göre liste ve çizelgeler hazırlanmıştı. Bu amaçla Türkiye'ye geldiklerinde de, geldikleri bölgelerin doğal şartlarına ve yöresel özelliklerine benzeyen beldelere yerleştirilmeleri düşünülmüştü. Bu sayede Rumların terk ettikleri toprakların boş kalmaması, bir an önce işlenmesi ve ekonomik anlamda mübadillerin de üretken olmaları amaçlanmıştı.

Bu amaçla göçmenlerin iskân işlemleri devam ederken bir yandan da bu insanların geçimlerini sağlayacakları bir işe kavuşmaları için yoğun bir mesai sarf edilmekteydi. Bu bağlamda köylere yerleştirilenlere Rumların bıraktığı toprakların verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak iş uygulama safhasına geldiğinde, ortaya yepyeni sorunlar ve onlara bağlı sıkıntılar çıkmakta gecikmedi. Bunların başında da elbette söz konusu topraklara o bölgenin yerlileri tarafından el konulmuş olması geliyordu. Rumların ve Ermenilerin topraklarını terk etmek zorunda kaldıkları günlerde bir kısmı o

çevrenin insanları tarafından ele geçirilen bu toprakların bir kısmı da, boş kalması halinde ekonominin zarar göreceği endişesiyle hükümet tarafından işletilmek üzere birtakım şahıslara kiralanmıştı.

Rumlara ait olan mal ve mülkün önemli bir kısmı savaş şartları içerisinde yerli halkın saldırısına uğramış ve büyük ölçüde tahrip edilmişti. Evlerin, ahırların, çiftliklerin o günlerin şartları içerisinde yakılıp yıkıldığı bu süreçte çoğu yerde bağlar ve bahçeler de bu saldırılardan nasibini almıştı. Öyle ki, birçok yerde üzüm bağları tahrip edilmiş, meyve ağaçları sökülümüş, tarlalardaki ürünler ateşe verilmişti. Biraz da bu gidişin önüne geçmek ve daha uzun vadeli bakıldığında gayrimüslim unsurların yerine Türk unsurunu ikame etmek isteyen hükümetin, mevcut tarım arazilerini kiraya vermesi o günlerde yerinde bir uygulama olarak görülmüştü.

Ne var ki, mübadillerin Türkiye'ye gelmeye başlamasıyla bir anlamda sahip çıkıp korudukları, iyi kötü ekip diktikleri yani maddi ve manevi olarak kendilerinden bir şeyler kattıkları bu arazilerden çıkmalarının istenmesi buraları kiralamış olanların büyük tepkisine neden olmuştu. Hükümetinse Türkiye'ye yığılan on binlerce kırsal kökenli insanı bir an önce yerleştirip üretken hale getirebilme kaygısıyla aceleci davranması ve söz konusu arazileri kiralamış olanları bir an önce bulundukları mülkleri terk etmeye zorlaması tepkinin daha da artmasına ve yaygınlaşmasına sebep olmuştu. Rumların bıraktığı toprakları bir şekilde tasarruflarına geçiren kimi yerel eşrafın da bu tepkiden faydalanarak mevcut durumlarını korumak ve kalıcı hale getirmek adına giriştikleri faaliyetler de bu tepkilere eklendiğinde, durumun bir müddet sonra giderek mübadillere karşı bir cepheye dönüştüğü görülmüştü.

Ancak hükümetin bu kadar acele etmesinin altında yatan nedenler sadece mübadilleri üretken hale getirmek ve bir

an önce iş güc sahibi yapmak endişesinden kaynaklanmıyordu. Temel sorunların başında, gelen nüfusa göre verilecek olan toprak miktarının az olması geliyordu. Çünkü giden Rumların yaklaşık üçte biri kırsal kesimden, geri kalanlarıysa şehirlerdendi. Buna karşın Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen mübadillerin neredeyse yüzde doksanı tarımla geçimini sağlamaktaydı. Özetlemek gerekirse, giden Rumların bıraktığı toprakların tamamının gelen göçmenlere dağıtılması halinde bile ihtiyacı karşılayamayacağı aşikârdı. İş bu vaziyetteyken, zaten kısıtlı miktardaki bu toprakların bir kısmının yerel unsurlar tarafından şu veya bu nedene bağlı olarak alıkonulması sıkıntıyı ve dolayısıyla da Ankara'nın endişelerini artırıcı bir etki yapmaktaydı.

On binlerce insanın tarımla uğraşacak imkânlarla kavuşturulamaması ve işsiz güçsüz kitleler halinde şehirlere yığılmalarının sebep olacağı ekonomik, ancak ondan da öte sosyal ve toplumsal sorunlar Ankara'daki hükümet yetkilerini derin derin düşündürmekteydi. Bu yüzden de geçmişte ne amaçla yapılsa yapılmış olsun, Rumlardan kalan topraklara yerleşmiş olanların bir şekilde buralardan çıkarılmaları ve söz konusu arazilerin mübadillere verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu durum daha önce de altı çizildiği üzere, kaçınılmaz olarak yerli unsurlarda mübadillere karşı bir tepkinin doğmasına sebep olmuştu.

Bütün bu sorunlara ve zorluklara rağmen Rumlardan kalan toprakların mübadillere dağıtılması için gerekli hazırlıkların yapılmasına başlandı. Bu amaçla ilk önce yasa gereği terk edilmiş toprakların göçmenlere hangi yöntem ve esaslar dahilinde dağıtılacağını belirleyen bir nizamname yayımlandı. Sonrasında da bu işleri yürütmek üzere her il ve ilçede tevzî ve taksim komisyonlarının kurulmasına karar verildi. Bu komisyonlar ilk etapta dağıtılacak toprakların sınırlarını belirlemek ve bunlarla ilgili plan ve krokileri

hazırlamakla yükümlüydüler. Bunun için eldeki mevcut tapu kayıtları ve komşu köylerin ihtiyar heyetlerinin işbirliğiyle dağıtılacak toprakların sınırları belirlenmeye ve hazırlanacak planlara aktarılmaya çalışıldı. Sınırları belirlenmeye çalışılan bu toprakların aynı zamanda bulunduğu yörenin özelliklerine göre verimliliğinin tespit edilmesine çalışıldı. Bu değerlendirmeden amaç mevcut toprak parçalarının kaç nüfusu besleyebileceğini de belirlemektir.

Bütün bu hazırlıkların yapıldığı süreçte mevcut tapu kayıtlarının çok sağlıklı olmaması nedeniyle birçok ihtilafın da yaşandığı gözlemlendi. Bilhassa arazilerin sınırlarının belirlenmesi aşamasında birçok tartışma yaşandığı ve hatta kimilerinin daha sonra mahkemelere intikal ettiği de görüldü. Çünkü hem komşu köyler arasında hem de aynı köy dahilindeki arazilerin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği konusunda hemen her yerde geçmişi çok eskilere giden tartışmalar mevcuttu. Ancak o günlerin şartları içerisinde bir şekilde halledilmiş veya halledilmemiş bile olsa mevcut ihtilafıyla birlikte zamanın akışına terk edilmiş konuların, bu süreçte yeniden gündeme gelmesi, beraberinde sadece eski ihtilaflar üzerinden yeni tartışmaların doğmasına neden olmuştu. Bir de o bölgenin yerlileriyle hem devlet görevlileri hem de mübadiller arasında gerilimler yaşanmasına.

Sorunun bir başka önemli boyutu da aslında Rumların ve Ermenilerin Anadolu'da terk etmiş oldukları mallara bir şekilde el koyanların bunları elden çıkarmaya yanaşmamasıydı. Bu konuda kimi zaman zorlayıcı birtakım tedbirler alınmasına ve malların hak sahibi olmayanlardan geri alınması için girişimlerde bulunulmasına rağmen sorunu tam anlamıyla halledebilmek mümkün olamamıştı. Mallara el koymuş olanların kimi zaman yaşadıkları bölgenin mülki amirleriyle anlaşmaları ve el koydukları arazi ve diğer taşınmazları terk etmeye yanaşmamaları, bu sorunun çözümünü

güçleştiren diğer faktörlerden bir diğeri durumundaydı. Bu sebepten dolayı terk edilmiş arazi ve taşınmazların kesin bir şekilde belirlenmesi ve durumlarının yasallaştırılması tam anlamıyla mümkün olamamıştı.

Bu durumun yanı sıra özellikle kırsal bölgelere yerleştirilecek mübadillerin ellerindeki mal beyannamelerinin durumları da tartışmaya açıktı. Aslında hepsinden önce söylenmesi gereken, tartışmalı bile olsa bu belgelere sahip kırsal kökenli mübadil sayısının bir hayli az olduğuydu. Çoğunluğu canını kurtarmak amacıyla yanına alabildiği birkaç parça eşya ve hayvanlarıyla yollara dökülen bu insanların gerekli belgeleri hazırlayabilmeleri için aslında ne vakitleri vardı ne de imkânları. Hatta ondan da öte bu konuda bilgileri.

Çoğunluğu geldiği yerdeki mal ve mülkünü ispat edecek bir belgeye sahip olmayan bu insanların pek az bir kısmı söz konusu beyannameye sahip bulunmaktaydı. Ancak bu beyannameler de bizzat mal sahibinin kendi beyanına göre ve kendisi tarafından düzenlenmiş olduğundan güvenilir kabul edilmemekteydi. Sonuçta kısa zamanda halledilmesi gereken bir yığın sorunun altında ezilmiş durumdaki devletin bu işi vatandaşlarının bizzat kendisine bırakarak çözmesinin imkânının olmadığı görülmekteydi. Bu yüzden de konunun çözümü hemen her zaman olduğu gibi son kertede yine devletin kendisine kalmıştı.

Bu bağlamda ilgili komisyonlar tarafından sınırları çizilen arazilerin bulunduğu yörenin özelliklerine göre verimlilik açısından nitelikleri de belirlendi. Bütün bu çalışmalardan sonra ne kadar toprak parçasının kaç kişiyi besleyebileceğinin hesabı da yapıldı. Bu suretle her ailenin sıkıntıya düşmeksizin geçimini sağlayabilecek miktarda toprağa sahip olması amaçlanmıştı. Beraberindeki birçok tartışma ve itiraz rağmen sonuçta gerekli tüm hazırlıklar tamamlanarak, sıra söz konusu toprakların dağıtımına geldi. Bu noktada

yeni bir tartışmaya sebebiyet vermemek için de toprakların dağıtımında kura yöntemine başvuruldu.

Bu işlem gereğince önce aile reislerinin adları kâğıtlara yazıldı ve bir keseye konduktan sonra da komisyon üyeleri ile köy ihtiyar heyetinin gözetiminde bir çocuğa yaptırılan çekimle hak sahiplerine dağıtıldı. Bu suretle Rumlardan kalan ve bölgenin yerlilerince tasarruflarına geçirilmemiş araziler, tütün ekim yerleri, sebze bahçeleri, zeytinlikler, bağlar ve narenciye bahçeleri ihtiyaç sahibi mübadillere dağıtıldı. Bütün bu aşamalardan sonra dağıtılan toprakların acilen işlenebilmesi için eldeki imkânlar dahilinde köylü mübadillere tohumluk, pulluk, çeşitli tarım alet ve edevatı, tarımsal ilaç ve çift hayvanı dağıtıldı. Aynı olarak yapılan bu yardımların yanı sıra kimi mübadillere ihtiyaçlarını karşılaması için nakit yardımı da yapılmıştı.

Bu suretle Türkiye'ye geldikten kısa bir müddet sonra kırsal kökenli mübadillerin büyük çoğunluğu bir yerlere yerleştirilmiş oldu. Kimileri geldikleri bölgeyle benzer özelliklere sahip olmayan yörelere yerleştirilmiş olsalar da, büyük çoğunluk daha önce yaptıkları tarımsal faaliyetleri sürdürebilecekleri bölgelere iskân edilmişlerdi. Özellikle de birçok zorluğa ve belirsizliğe rağmen toprak dağıtımı ve hemen akabinde tarımsal faaliyet için gerekli olan malzemenin de sağlanmasıyla bu kesimin sorunları önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuş oldu. Ancak mübadillerin yerleştirilmesi ve iş gücü sahibi olabilmeleri için yapılan çalışmaların yerel unsurlar ile sonuçta başka bir ülkeden gelen ve yerlilerin gözünde yabancı olarak algılanan bu insanların arasında gerilimler doğmasına neden olduğu da bir başka gerçektir. Bu gerilimlerin giderilebilmesi ve aradaki buzların erimesi içinse çok uzun yılların geride bırakılması gerekecekti.

Köylerden gelen mübadillere belirli bir miktar arazi ve ihtiyaçları oranında tohum ve diğer tarımsal malzemenin verilmesi, yeni bir yaşama başlamak veya en azından adım atmak için yeterli olmuştu. Ancak durum şehirlere yerleşen göçmenler için aynı derecede kolay değildi. Tarımla uğraşan insanların geldikleri bölgelerin şartlarına sahip olan yerlere iskân edilmeleri daha önceki yaşam düzeylerini yakalamaları veya yakalayamamasalar bile en azından yeni bir yaşam düzenini oluşturabilmeleri için yeterli olmuştu. Ancak aynı şeyi şehirlere yerleşen mübadiller için söyleyebilmek pek mümkün değildi. En azından imkânları kısıtlı, çevreleri pek geniş olmayanlar için.

Bilhassa Balkanlar'ın büyük şehirleri ile Girit'in Hanya, Kandiye gibi şehirlerinden gelen mübadiller doğal olarak kırsal kesimde yaşayanlar gibi tek kategoride toplanabilecek durumda değillerdi. İçlerinde hayatı memuriyetle geçmiş olanlar da vardı, tamamen ticaretle geçmiş olan da. Bu durumda şehirlere iskân edilecek insanların nasıl bir yaşam düzeni kuracakları kırsal kesimdekilere göre daha zordu.

Çünkü geleceğe yönelik belirsizlik ve risk daha fazlaydı. Köylere yerleştirilenler iyi kötü geldikleri yerlerin özelliklerine sahip bölgelere iskân edilirken, şehirlere yerleştirilecek olanlarda aynı kıstaslar pek aranmamıştı. Aslını söylemek gerekirse, aranması da mümkün değildi. Çünkü Selanik'te ticaret yapan birinin, Yanya'da esnaflıkla uğraşan birinin ya da Hanya'daki atölyesinde imalatla uğraşan başka birinin hangi şehre ya da bölgeye yerleştirilirse daha başarılı olacağı ve kısa zamanda yeni ortama uyum sağlayabileceğini belirlemek o günlerin şartlarında imkânsız gibiydi.

Bu sebepten ötürü de herhangi bir şehirden gelenin bir anlamda şehir olsun da nasıl olursa olsun kabilinden başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Türkiye'nin değişik şehirlerine iskân edilmeleri daha işin başında pek çok soruna neden olmuştu. Aceleyle hazırlanan iskân programlarının yanı sıra bilhassa şehirlerde mübadillere verilecek malların yeterli olmaması veya bir kısmına tıpkı köylerde olduğu gibi kimi açıkgözler tarafından el konulmuş olması da sorunun başka bir boyutunu oluşturmaktaydı. İlk etapta bu sıkıntının önüne geçebilmek için mübadillerin ellerindeki beyannamelerin yüzde yirmisi oranında geçici mal dağıtımının yapılması kararlaştırıldı. Göç sürecinin tamamlanması sonrasındaysa durumun telafi edilmesi düşünülmüştü.

Bu konuda karşılaşılan zorluklardan bir tanesi de göçmenlerin ellerindeki mal beyannamelerinin sağlıklı bilgiler içermemesiydi. Çoğunlukla mübadiller tarafından doldurulan bu beyannamelerin bir kısmında, daha fazla mal alabilmek amacıyla gerçek dışı beyanlarda bulunulmuştu. Ayrıca mübadillerin bir kısmı ellerindeki beyannamelere terk etmek zorunda kaldıkları mallarının değerini yazdırmamış olduklarından, mal dağıtımı esnasında bir de karşılığında verilecek malın değerinin ne olmasının gerektiğini belirlemek işi çıkıyordu ki, bu mal dağıtım sürecinin daha da uza-

masına neden olmaktaydı. Ayrıca göçmenlerin Yunanistan'da bıraktıkları mallarını ispat etmek için mülknameden, sipahi senedine, vakıfnameden, Selanik'teki yangın yerlerine ait bonolara kadar birçok belgeyi ibraz etmeleri konunun çözümlenmesinin önündeki zorluklardan bir başkasını oluşturmaktaydı.

Bütün bu sorunların arasında mesleğini icra edeceği bir dükkân temin etmekten, Selanik'te terk etmek zorunda kaldığı iplik fabrikasının Türkiye'de de aynısını isteyenlere kadar çok farklı ve her biri bir ötekinden daha zor olan talepleri karşılamak hiç de kolay olmamıştı. Üstüne üstlük ilk başta tedbir olarak mübadillere geçici kaydıyla mal dağıtımında bulunulması çeşitli eleştirilere neden olmuştu. Bu eleştirilerin temel gerekçesini de, bu şekilde yapılan mal dağıtımının insanları o mala psikolojik anlamda bağlanmasını sağlamayacağı ve dolayısıyla da beklenen işlevi sağlamaktan uzak kalacağı yönündeydi. İşte bütün bu sorunlar ve sıkıntılar içerisinde hükümet ve komisyonlar deyim yerindeyse el yordamıyla mübadilleri şehirlere yerleştirirken, mevcut sorunlara yönelik çözümler de mecburen yine mübadillerin kendileri tarafından oluşturuldu.

Bu çözümlerden biri maddi durumu iyi olanların Türkiye'ye nakit parayla gelip mübadillere dağıtılacak mal ve araziye beklemek yerine parasını ödeyerek satın almaları yöntemi idi. Türkiye'deki ortamı bir şekilde öğrenen mübadillerin bir kısmı Yunanistan'da mübadele süreci başlamadan çok önce ellerindeki malı satarak nakde çevirmişlerdi. Türkiye'deki komisyonların ağır çalışması ve mal dağıtımında daha önceden gerekli düzenlemelerin tam yapılamamış olması dolayısıyla talepleri karşılamakta yetersiz kalması kimi mübadiller tarafından böylesi bir yaklaşımın benimsenmesine neden olmuştu. Böylesi bir tercihte bulunmanın mübadiller için iki türlü avantajı bulunmaktaydı. Bu avan-

tajlardan biri Türkiye’de o dönemde fiyatlar çok düşük olduğundan uygun bir bedele mal alabilme imkânının olmasıydı. Bu sayede komisyonlarda mal alabilmek için uğraşmak derdinden kurtulan mübadillerin bu yolla sağlamış oldukları diğer avantaj ise, kendilerine gösterilen bölgelere iskân olmak yerine istedikleri şehre yerleşebilme fırsatını elde etmeleriydi.

Göçmenlerin büyük bir kısmı mal edinebilmek için çeşitli sıkıntılara katlanmak ve bürokrasinin kendine özgü anlayışla dönen çarklarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Buna karşın maddi durumu iyi olan ancak ondan öte Türkiye’deki durumu çok daha önceden gözlemleyerek tedbirini alabilenler için olayların akışı ve gelişmeler çok daha farklı şartlar altında gelişmekteydi. Sayıları fazla olmamakla birlikte birikimleri dolayısıyla yeni kurulan cumhuriyetin sanayileşmesine önemli katkılar yapabileceği düşünülen fabrika veya manifaktür sahiplerine de çeşitli kolaylıklar sağlanmıştı. Fabrika sahibi mübadillere diğerlerine göre bir ayrıcalık tanınmış ve belirlenen bir yerde zorunlu iskân edilmeleri yerine uygun fabrikanın veya manifaktürün olduğu şehir veya kasabaya yerleşmelerine müsaade edilmişti. Çoğunluğu tarımsal ürünlerin işlenerek mamul madde haline getirildiği bu fabrikaların bilhassa o günlerde Selanik’ten gelen sanayici kökenli mübadillerin beklentilerine tam olarak cevap veremediği de görülmüştü.

Bir kısmı benzer sektörlerde çalışıyor olsa da, hem fabrikaların çoğunluğunun kırsal alanda olması ve su kuvvetiyle çalışan eski teknoloji fabrikalar olması hem de fabrika sahibi mübadillerin büyük çoğunluğunun tekstil olmak üzere daha değişik sektörlerde uzmanlaşmış olmaları bu beklentilerin karşılanmamasındaki temel nedenlerin başında gelmekteydi. Bu fabrikaları alanlarınsa ilerleyen yıllarda Türkiye piyasasında, Yunanistan’daki şartların aynısını bulama-

miş olmaktan dolayı söz konusu tesisleri birer birer kapat-
tıkları görüldü. Bir imparatorluğun, hem de dış dünyaya en
açık bölgelerinde üretim yapan ve bu üretimin önemli bir
kısımını da dış piyasaya gönderen sanayicilerin o günlerin
Türkiye'sinin yetersiz iç piyasasına yönelik üretim yapmaları
fazla kârlı görünmemiştir. Buna teknolojinin eski olması
ve yenileyecek sermayenin bulunmamasının yanı sıra kimi
firmalarda ortaklar arasında çıkan sorunlar da eklenince,
Rumlardan kalan söz konusu fabrikaların çalıştırılması
mümkün olamamıştır.

Görüleceği üzere, maddi durumu iyi durumda olan ve
dolayısıyla da sınıfsal bir farklılaşmanın avantajlarını kulla-
nabilenler için mevcut sorunları aşmak ve olumsuz şartları
olumluya çevirmek o kadar zor olmamıştır. Esas zorluk böy-
lesi imkânlarla sahip olmayanlar için geçerliydi. Komisyon-
lara ellerindeki belgeleri ibraz eden daha sonrada bu belge-
lerdeki beyanların doğruluğunu kabul ettirmek için uğra-
şan mübadillerin şehirlerde iş hayatına hemen atılabilmele-
rinin önündeki en önemli engel geçici olarak yapılan mal
dağıtımıydı. Eldeki malların tamamının mübadillere yetme-
yebileceği düşüncesiyle tedbir olarak ilk başta yüzde yirmi
oranında yapılan mal dağıtımı, önemli bir kısmı kesin ola-
rak yerleştirelememiş durumdaki mübadillerin mesleklerini
icra edebilmelerini de engellemiştir. Geçici olarak birtakım
yerlerde iş tutmaya çalışan kimi mübadillerin daha sonra
kesin iskân dolayısıyla buraları terk etmek zorunda kalma-
ları mevcut problemlerin üzerine yenilerinin eklenmesin-
den başka bir işe yaramamıştır.

Böylesi durumlarla karşılaşmamak için bekleyen ya da
tam olarak ne yapacağını kestiremeyen esnaf kökenli mü-
badiller en fazla geldikten bir yıl sonra yavaş da olsa süre-
cin işlemesine paralel geçimlerini sağlamak için bir şeyler
yapmaya girişmişlerdi. Kimisi oturduğu evin hemen altın-

daki dükkânda mesleğini icra etmeye koyulmuştu, kimisi de uygun fiyatlarla çarşı gibi şehirlerin daha kalabalık ve hareketli bölgelerinde buldukları dükkânları satın alarak ya da kiralayarak ekmek kavgasını vermeye atılmışlardı. İstanbul, İzmir, Samsun gibi büyük şehirlerde esnafılık yapanlar hangi mesleği icra ederse etsinler, çok fazla zorlanmaksızın düzenlerini kurmayı başarmışlardı. Hele bir de kendilerini bilen tanıyan mübadillerin de sanki gizli bir dayanışma içersindeymişçesine alışveriş için bu insanların dükkânlarını tercih etmeleri en azından başlangıç döneminde işlerinin yoluna girmesine katkısı olmuştu.

Daha önce aynı şehirlerde ve kasabalarda yaşamış insanların bir tanıdık yüzü görmek istemesi ve sanki o yüzü gördüğünde geride kalan memleketin hasretini giderecekmişçesine aynı dükkânları sık sık ziyaret etmesi o günlerde adeta mübadillerin rutin günlük işlerinden olmuştu. Bu yarenliklerde söz, öncelikle kurulan yeni hayat düzenlerinin nasıl gittiği, bu yeni beldelelere alışılıp alışılmadığı çerçevesinde başlıyordu. Sonra yaşanan sıkıntıların nasıl aşıldığı veya aşılabacağına değerdendirilmesiyle sürüp gidiyordu. Ama konuşulan konu her ne olursa olsun, iş sonunda gelip terk edilen memleketlere dayanıveriyordu. Kimi zaman biraz da abartılarak orada yenilen içilenin buradakilerden ne kadar farklı olduğundan tutun da o memleketlerin havasının buralara göre ne kadar da güzel olduğu gibi değişik konuları içererek devam ediyordu. Selanik'te Bulgar sütçülerin kapıya kadar getirip sattıkları peynirin yoğurdun ayısının burada bulunamadığından yakınılıyordu kimi zaman. Bazen de oradaki zeytinyağın nefasetinin buralardakinden ne kadar üstün olduğu ballandırılarak anlatılıyordu. Kimi zaman da eski fıçılardan müşterilere servis yapılan reçineli şarapların buruk tadı hatırlanıyordu; çok eski-lerde kalmış bir dost misali.

Yiyecek içecekten, esnaftan, dükkânlardan, çarşıların köşe bucağından başlayan muhabbetler kimi zaman yeni yerleşilen ve yağmurları bir türlü dinmek bilmeyen bu şehirlerin romatizmaları azdıran iklimine yönelik eleştirilere kadar gidiyordu. Bu eleştiriler esnasında o Akdeniz ile Balkanlar'ın kucaklaştığı yörelerdeki şehirlere baharın ne kadar da çabuk geldiği hatırlanıveriyordu. Bahçelerdeki meyve ağaçlarının daha mart ayı çıkmadan tomurcuk patlattığı, bahçelerde özenle büyütülen güllerin kokusunun mayıs ayı geldiğinde tüm mahalleyi nasıl da sardığı sanki hayalmişçesine biraz şaşkınlıkla, biraz da buruk bir ruh haliyle gözlerin önünden akıp gidiyordu. Elbette çocukluk günlerinde komşunun bahçesindeki ağaçlardan tüm riskler göze alınarak çalınan erikler ve kirazlar da hatırlanıyordu bu arada. Tıpkı, mavi denizlerin iyotlu kokusunu şehirlerin üzerine savuran serin meltemlerle, deli dolu yağmurların ardından gökkuşağıyla birlikte geri gelen o parlak güneşlerin, ilk aşkların filizlendiği mesirelerin, adına gevrek denilen üzümlü simitlerin, boyunlarını siyah bir halkanın çevrelediği açık kahverengi kumruların, artık adı sanı unutulmuş değişik birçok ottan yapılan yemeklerin ve zaman geçtikçe üzerlerini örten sis perdesi dolayısıyla hafızalarda tutabilmenin bile giderek zorlaştığı birçok hatıranın hiç umulmadık bir anda akıllara geliverdiği gibi.

Aylar yıllar geçtikçe gerçek olan ile hayal olanın sanki birbirine harmanlanmasıyla bir tür mitosa dönüşen bu geçmiş ne yazık ki, istisnai denilebilecek birkaç örnek bir yana bırakılırsa yazılı metin şekline hiçbir zaman dönüşemedi. Dolayısıyla da onu gönlünde, dilinde ve birbirleriyle olan sohbetinde yaşatan insanlarla birlikte, bilinmezliğin karanlıklarında kaybolup gitti.

Mübadillerin özellikle de ilk yıllarda hatıralar çevresinde dönen bu dünyaları o insanların iç dünyalarına hapsolur-

ken, daha çok öne çıkanlarsa ister istemez hayat mücadelesi ve ekmek kavgası oldu. Bu mücadele daha önce de altı çizildiği üzere büyük şehirlerin dışında özellikle taşra şehirlerine yerleşmiş olanlar için daha da çetin şartlarda geçmekteydi. Çünkü İzmit gibi, Mersin gibi, Niğde gibi şehirlerin en büyük dezavantajını bu kentlerin mevcut yapısının oraların yerlileriyle, belli sayıdaki mübadilden meydana gelmesi oluşturunuyordu. O günlerde dış dünyaya fazla açık olmayan bu kentlerde, hele bir de mübadillere karşı olumsuz denilebilecek bir bakış açısı mevcutsa, bir iş tutabilmek ve geçinebilmek hiç de kolay değildi. Başarılı olabilmek her yerdekinden daha fazla mücadele ve çalışmayı gerektiriyordu.

Şehirlere yerleşen mübadillerin büyük çoğunluğunu esnaf kesiminden insanlar oluşturmaktaydı. Bu insanların tamamı doğal olarak geldikleri yerlerde yaptıkları işleri, bu yeni memleketlerinde de yapmak için harekete geçtiler. İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere iskân olanlar için yaptıkları meslekleri icra edebilecek ortamı bulmak fazla zor olmamıştı. Büyük şehir ortamlarının sağladığı avantajlardan yararlanan bu esnafların bulundukları bölgeye uyum sağlamaları ve geçimlerini sağlayacak bir düzeni kurmaları büyük şehirlerin ortamından dolayı fazla bir zaman almamıştı. Ancak daha önce de değinildiği üzere Anadolu'nun değişik yörelerindeki küçük şehirlerde durum farklıydı.

Her şeyden önce yerleşecek bir ev ve mesleğini icra edeceği uygun bir dükkân veya mağaza bulabilmek sorun olmuştu. Ancak esas sorun, dükkân veya mağaza bulunmuş olsa da o mesleği icra edebilecek ortamı bulabilmektir. Örneğin Niğde ya da Nevşehir gibi mütevazı Anadolu şehirlerinden birisine yerleşmiş olan Selanikli bir manifaturacının aynı işi burada yapıp yapamayacağıydı. Selanik gibi dış dünyaya açık ve deyim yerindeyse yetmiş iki milletten insanın yaşadığı yerlerde müşterinin beklentileri farklı ve çok

değişken olmaktaydı. Günün moda rengini yansıtan kumaşlardan, değişik birçok aksesuara, rengârenk ve çeşitli maddelerden imal düğmelerden ipekli çoraplara değin çok farklı mal yelpazesini müşterilerine sunan bu mağazaların, beklentileri ve beğenileri çok daha mütevazı olan, aynı zamanda maddi imkânları da kısıtlı bu yeni müşterilere aynı anlayışla hizmet sunmaları gerçekçi olamazdı. O şehirlerde yaşayanlardan çok, kırsal kesimde yaşayanlara hizmet sunan ve çoğunluğu seyyar durumdaki yerel manifaturacıların karşısında, Selanik'teki anlayışla iş yapabilmek mümkün görünmemekteydi. Hele vitrinleri Avrupa'nın dört bir yanından gelmiş mallarla dolu mağazaları açmak ve buralarda iş yapabileceğini sanmak hepten hayal görünüyordu. Zaten o tarz mağazaları buralarda açmak isteseniz de, dönemin ekonomik ve siyasi şartları buna pek geçit verecek durumda değildi. Savaş sonrası yaşanan ekonomik yıkım ve devletin ulusçu bir anlayışla yeniden inşası, ithalata sıcak bakmamakta ve yerli malının kullanımını biraz da zorunluluktan ötürü teşvik etmekteydi.

Mevcut tüm şartların her yönüyle aleyhine estiği bir ortamda Selanik'te işlettiği türden mağazaları açamayan veya her şeye rağmen açıp işletmeyi deneyenler bir müddet sonra bunun çıkar yol olmadığını görerek başka çözüm yolları bulmaya çalıştılar. Kimileri pek içine sinmese de bulundukları memleketin şartlarına uygun ürünleri içeren mağazalar açarken, kimileri de şanslarını başka sektörlerde deneme yolunu seçtiler. Maddi durumu nispeten iyi olan mübadillerin çoğunluğuysa bir müddet daha bekleyip şartların olgunlaştığını düşündükleri bir dönemde iskân edildikleri bu şehirleri terk ederek, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere göç ettiler. Bir kısmı da yeni fırsatların kapısı olduğu düşüncesiyle başkente yerleşti. Ya da Ankara'ya yerleşmese bile bir ayağı bu şehirde olacak şekilde yeni bir yaşam düzenine geçti.

Benzer sıkıntı ve sorunlar kimi zamanda büyük şehirlere özgü anlayışların ve yaşama tarzlarının bu küçük şehirlerde var olmamasından kaynaklanmıştı. Selanik veya Yanya gibi Balkanlar'ın büyük şehirlerinden gelen kimi göçmenler oralarda geçerliliği olan mal ve hizmetlerin üretimi ve pazarlamasını bu beldelerde yapmak isteyince, deneme yanılma yoluyla ve biraz gecikerek de olsa bir gerçeği fark ettiler. Buralarda o mal veya hizmete yönelik bir talep yoktu. Bunu araştırıp incelemeyen bildikleri işe burada da atılmışlar ve kısa bir zaman zarfında gerçeklerle yüz yüze gelmişlerdi.

Örneğin Selanik'te fırını olan ve çeşitli ekmeklerin yanı sıra, piyasanın talebi doğrultusunda farklı türde poğaçalar, kurabiyeler, peynirli veya zeytinli açmalar ile pastalar yaparak bunları İzmit gibi o dönemin küçük şehirlerinde satışa sununca kısa zamanda iflasın ancak ondan öte hayal kırıklığının kıyısına geldiler. Kendi kendine yeterli bir ekonomik anlayışa sahip olan bu şehirlerdeki insanların, büyük şehirlerdeki gibi sabahları açma veya poğaçaya almak, beş çayı için zencefilli veya tarçınlı kurabiye atıştırmak ya da doğum günü düzenleyip pasta kesmek gibi alışkanlıklarının olmadığını fark etmeleri böylesi işleri buralarda da yapabileceklerini sanan mübadilleri ister istemez kulvar değiştirmeye zorlamıştı. Fırıncıların çektiği sıkıntıların benzerini geldikleri yer olan Serez'de muhallebici dükkânı işleten ve orada müşterilerine üzerine halis gül suyu dökülerek servis yaptıkları su muhallebisi ve revanileri başta olmak üzere tatlılarıyla ünlenmiş muhallebiciler ve taticılar da yaşamıştı. Tıpkı kömür ateşinde hazırlanan döner başta olmak üzere birçok yemeği müşterilerine sunan lokantacıların yaşadıkları gibi.

Bu listeye özellikle kadın müşterilerine Avrupa'dan gelmiş yeni modellere göre ısmarlama elbise diken terzilerden, dükkânında pek çok dilden kitabın yanı sıra renk renk ka-

lemlemlerle her türden kağıdı bulunduran kırtasiyecilere, değişik türde yemiş ve çekirdek türlerini satan kuruyemişçilerden kimi zaman siyasal içerikli bildiriler, kimi zaman da kadınlar ve çocuklar için kitap ve dergiler basan matbaacılara kadar çok geniş bir yelpazedeki esnafı eklemek mümkündü. Hatta bundan da öteye insanların hoşça vakit geçirmek, eş dostu görmek ya da hiçbir şey olmasa da vakit öldürmek için gittikleri kahvehane sahipleri bile bu küçük şehirlerde aradıklarını bulamamışlardı. Öyle ki Selanik gibi bir şehirde işlettiği kahvehanesinin bir köşesini nargilecilere ayıran, kış aylarında müşterilerine çay, kahve, salep, yaz aylarındaysa soğuk limonata, vişne suyu hatta yerine göre kendi geliştirdikleri formüle göre hazırladıkları meyve kokteyllerini sunan bu kahvehane sahipleri de kısa zamanda geldikleri yerlerdeki ortamı buralarda bulamayacaklarını anlamışlardı.

Bütün bu gelişmeler esnafı ister istemez önündeki iki tercihten birini seçmeye zorlamıştı. Ya bu işi bırakıp şansını başka işlerde denemek ya da bulundukları yerin şartlarına uyarak ona göre çalışmak. Bir kısmı ikinci seçeneğe yönelerek, iskân oldukları yerlerin özellikleri, beklentileri ve taleplerine göre çalışmaya başladı. Ancak bir yandan mübadil kökenli müşterilerinin varlığını da göz önüne alarak, onların beklenti ve isteklerine göre de hizmeti sürdürmeye çalıştılar. Mübadillerin bir anlamda bir araya geldikleri lokaller durumundaki bu dükkânlar, varlıklarını uzun yıllar sürdürdülerse de, yukarıda sıralanan gerekçelerden ötürü hiçbir zaman geldikleri yerlerdeki gibi olamadılar. Esnafın bir kısmı, yine pek çok örnekte görüldüğü üzere esas mesleğini bırakarak şansını başka işlerde denedi. Kimi yeni şartlara uyum sağlayıp başarılı olurken, kimi bir başarısızlıktan ötekine yuvarlanmaktan kurtulamadı.

Özellikle büyük şehirlere yerleşmiş olan ve belli bir meslek sahibi olmayan ya da başka bir alanda çalışmak isteyen

kimi mübadiller diğerlerinden daha farklı yöntemler izlediler. Yaşı genellikle yirminin altında olan genç göçmenler öncelikle Yunanca biliyor olmanın avantajını kullanarak Rum bir ustanın yanında işe girme yolunu tercih etmişlerdi. O günlerde yaptıkları mesleğin inceliklerini herkesten saklayan ve ancak güven duydukları çırac ve kalfalarına öğreten Rum ustaların yanlarında Müslüman işçi çalıştırdıkları pek görülümüş değildi. Kendi cemaatleri içindeki dayanışmayı ve o meslek kolundaki konumunu korumayı amaçlayan bu yaklaşım dolayısıyla Müslümanların birçok meslek kolunda, özellikle de teknik alanlarda pek varlıkları görülmemektedir.

İşte bu durumun farkındaki kimi genç mübadiller çok kolay olmasa da gerçek kimliklerini gizleyerek Rum ustaların yanında işe başlamışlardı. Ustalarına kendilerini takma bir adla tanıtan bu gençlerin Yunanca'yı çok iyi konuşmaları ve Yunanlılara ait her türlü âdet ve geleneği biliyor olmaları gerçek kimliklerini saklamalarında büyük avantajlar sağlıyordu. Bir örnek vermek gerekirse, o dönemde çoğunlukla büyük şehirlerde kullanılan otomobil, kamyon benzeri araçların tamir ve bakım işi adeta Rum ve Ermeni ustaların tekelinde bulunmaktaydı. Kendisini Rum olarak tanıtan kimi göçmen gençler, bu ustaların yanında işe başlayarak birkaç yıl içinde bu mesleğin inceliklerini öğrenmeyi başarmışlardı. Bu öğrenim süreci mesleğin teknik özelliklerinin yanı sıra mevcut müşteri potansiyelinin ve motorlu araçlar piyasasının niteliklerinin öğrenilmesi gibi başka boyutları da içermektedir. Maddi imkânları elveren kimi mübadiller birkaç yıl içinde kendi tamirhanelerini açarak iş hayatına kendi başına devam etme yolunu seçerken, kimileri de sektörün farklı boyutlarının daha fazla imkânlar sunduğunu görerek, yedek parçacılık ya da tarım araçlarının tamir ve bakımı gibi alanlara yönelmişlerdi.

Belirli sektörlerde yaşanan bu tarz gelişmelere verilecek tipik bir örnek de, Girit kökenli bir ailenin çocuğunun daha on beş yaşındayken terzi olmak amacıyla İstanbul'daki meşhur bir Rum terzinin yanına girmesi ve bu alanda ilerlemesidir. Yunanlıların geleneklerini ve dolayısıyla da Yunanca'yı çok iyi bilen ve gerçek kimliğini saklayarak meşhur terzinin yanına giren mübadil genç, orada geçirdiği birkaç yıl içinde İngiliz tarzında hazırlanan kostümlerin modellerinin çıkarılmasından dikilmesine, provalarından müşteriye pazarlanmasına kadar uzanan birçok inceliği öğrenmişti. Bu birkaç yıllık pratikten mesleği öğrenme döneminin sonunda da, kendisini geliştirmek amacıyla Paris'teki bir terzilik okuluna kaydolmuştu. Kendi imkânlarıyla gittiği bu okul sürecinde hem çalışan hem de okula devam eden bu genç eğitimini tamamladıktan sonra, bu kez Londra'ya gitmiş ve oradaki tanınmış moda evlerinde çalışmıştı. Bütün bu eğitim ve öğrenim sürecini tamamladıktan sonra da İstanbul'a dönmüş ve kendi terzihanesi açarak iş hayatına atılmıştı. O güne kadar hiçbir Türk terzisinin yapamadığı tarzda dönemin son model tüm kostümlerini diken bu genç girişimcinin şöhreti kısa zamanda Ankara'ya kadar ulaşmıştı. Dönemin önde gelen devlet adamlarına ve bürokratlarına takım elbiseler diken mübadil gencin, bu alandaki ilk ve o günler itibarıyla tek Türk terzisi olması, Atatürk'ün de dikkatini çekmişti. Sonuçta bu mübadil genç günün birinde Mustafa Kemal'in de ölçülerini almak için Ankara'ya davet edilmişti. Bütün bu gelişmeler bir müddet sonra bu Türk terzinin daha da meşhur olmasına ve rakibi durumundaki Rum terzilere karşı piyasada çok güçlü bir konum edinmesine neden olmuştu. Benzer olaylar kimi mübadil genç kızların da bazen kimliklerini saklayarak, bazen de saklama gereği duymaksızın kadın elbiseleri diken Rum veya Ermeni terzilerin yanına girmeleri ve bu mesleği

öğrenerek bir müddet sonra piyasaya çıkmaları örneklerinde de görülmüştü.

Serbest meslek sahibi mübadillerinse büyük şehirlerde yeni iş düzenlerini kurmaları ve meslekleri itibarıyla kendilerini kabul ettirmeleri fazla zor olmamıştı. Doktor, avukat, veteriner, mühendis, ebe gibi meslek sahibi mübadillerin bu tarz elemanlara duyulan ihtiyaçtan dolayı herhangi bir kamu kuruluşunda iş bulmaları fazla zaman almamış, serbest çalışmak isteyenlerin de kendilerine İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde iş yapabilecekleri bir çevreyi oluşturmaları kısa bir zaman zarfında gerçekleşmişti.

Mesleği öğretmenlik ya da tapu dairesi, gümrük, vergi dairesi gibi bir kamu kuruluşunda memuriyet olan mübadillerden henüz emeklilik çağına gelmemiş olanları da Türkiye'ye gelişlerinden kısa bir müddet sonra ilgili kurumlarda istihdam edilmişlerdi. Emeklilik vakti gelmiş olanlar ise, geldikleri yerdeki çalışma sürelerini ispat ettikten veya Türkiye'deki ilgili bir kuruluşda kısa bir müddet çalıştıktan sonra emekli edilmişlerdi.

Selanik, Yahudilerin bu kente yerleşmeleri ve yeniçeri ocağı için keçe ve çuha dokumaları dolayısıyla daha 16. yüzyıldan itibaren önde gelen bir tekstil merkezi olmuştu. Tek alıcı durumundaki devlete çalışan Selanikli dokumacıların durumu aslında daha 18. yüzyıldayken Avrupa'da başlayan sanayileşme hamlesine paralel olarak bozulmaya başlamıştı. Bu gelişmenin yanı sıra bir de 1826 yılında yeniçeri ocağının lağvedilmesi ve yeni kurulan ordunun ihtiyacını karşılamak için İstanbul'da fabrikalar kurulması Selanik dokumacılığının bir anda çökmesine sebep olmuştu. Bu durum ilerleyen yıllarda dokumacılığın daha çok kırsal kesimde sürdürülen bir zanaat olmasına yol açmıştı. Teknik düzeyi ve işgücü maliyeti çok düşük olan bu tarz üretim modeli doğal olarak iç piyasanın ihtiyaçlarını sağlamak yönünde faaliyet göstermekteydi.

1880'lere kadar bu konumunu koruyan Selanik'te bu tarihten sonra yaşananlar mevcut tablonun değişmesinin yolunu da açmıştı. Öncelikle değişimin nedenlerinin neler olduğuna bakmak gerekirse, en başta 1870'lerden itibaren inşa edilen

demiryollarıyla şehrin hem başkent İstanbul'a hem de Avrupa'ya bağlanması gelmekteydi. Limanın yeniden inşası, telgraf hatlarının kurulması ve kentin altyapı ve üstyapısında gerçekleştirilen imar operasyonları bu gelişmeyi tetikleyen diğer faktörler olmuştu. Batı ile doğunun Balkanlar üzerine bir anlamda kesiştiği bu şehir kısa zamanda tüm bölgenin önde gelen ihracat ve ithalat merkezi oluvermişti.

Batılı yatırımcıların Selanik ve yakın çevresinde fabrikalar kurmaları bir müddet sonra şehirdeki yerli unsurların da benzer bir süreci izlemesine yol açmıştı. Selanik'in burjuvazisini oluşturan ve çoğunluğu tüccarlardan oluşan bir grup girişimcinin önderliğinde Selanik'teki sanayileşme hamlesi 1890'lardan itibaren büyük bir hız kazanarak devam etmişti. Öncülüğünü Allatiniler, Modianolar gibi zengin Yahudi ailelerinin yaptığı bu sürece bir müddet sonra bir grup Yunanlı girişimci ve başını Sabetaycı kökenli tüccarların çektiği Müslümanlar da dahil olmuştu. Ticaret sermayesinin, sanayileşme hamlesine girişerek dönüşüme uğradığı bu süreçte dikkatleri çeken bir nokta da, mevcut sanayileşme hamlesinin tamamen özel sektör eliyle gerçekleşmiş olmasıydı. Daha önceki birçok örnekte de görüldüğü üzere devletin doğrudan ya da dolaylı desteğiyle başlatılan ve yürütülmeye çalışılan bu sanayileşme çabaları bu kez Selanik'te herhangi bir devlet desteği olmaksızın kendi dinamikleriyle harekete geçmiş ve kısa zamanda o güne kadar pek rastlanmayan bir başarıyı da yakalamıştı.

1880 ile 1909 yılları arasında Selanik'te hemen her alanda birbiri ardına fabrikalar açılmıştı. Bu fabrikalar arasında ipilik, kumaş, ahşap mobilya, çivi, bira, ipek yumaklama, sabun, tütün işleme ve sigara fabrikaları en önde gelenleriydi. Bunların yanı sıra gömlek ve flanel imal eden atölyeler, demir haddehaneleri, buz imalathaneleri, buharlı değirmenler, alkollü içki imalathaneleri gibi irili ufaklı birçok tesis kurula-

rak faaliyete geçmişti. Her biri piyasadaki boşluğu dolduran ve iç piyasanın yanı sıra dış piyasaya yönelik de üretim yapan bu tesisler aslında kentin Osmanlı döneminde sağlamış olduğu özerkliğin yegâne sebebiydiler. Hammadde ihtiyaçları dolayısıyla bölgedeki tarımsal faaliyetlerin gelişmesine de sebep olan bu sanayileşme hamlesi, sadece Selanik'in değil aynı zamanda hinterlandı durumundaki tüm Makedonya'nın kalkınmasına da yardımcı olmuştu.

Yahudi iş adamlarının öncülüğünde başlayan bu sanayi hamlesine ilerleyen yıllarda Müslümanlar da katılmış, özellikle açtıkları iplik ve kumaş fabrikalarıyla bu sürece katılmışlardı. Yahudi ve Müslüman iş adamları, Selanik'in Yunanistan'ın eline geçmesi sonrasında çalışma şartları zorlaşmış olsa da varlıklarını bir şekilde sürdürmeye devam etmişlerdi. Ancak Yunan hükümetinin Yunanlı iş adamlarını kayıran tavırlarının yanı sıra, Yunanlı iş adamı ve tüccarların da birlik halinde hareket ederek uyguladıkları çeşitli kampanyalar vasıtasıyla, Yunanlı olmayan sanayici ve tüccarları piyasadan uzaklaştırmaya çalışmaları bu zorlaştırıcı faktörlerin önde gelenlerinden.

Bütün bu kampanyalara ve giderek zorlaşan şartlara rağmen varlıklarını sürdürmeye çalışan bu iş adamlarından bir kısmı mübadeleyi beklemeksizin Türkiye'ye göç etmişlerdi. İstanbul, İzmir gibi şehirlere yerleşen bu iş adamlarının hemen hepsi olağanüstü şartlar dolayısıyla herhangi bir yatırım yapma fırsatı bulamamışlardı. Bu iş adamlarının önemli bir kısmı günün şartları da göz önüne alındığında yürütülmekte olan Milli Mücadele sürecine bir şekilde katkıda bulunmayı kendileri için görev kabul etmişlerdi. Bir kısmı başta Mustafa Kemal olmak üzere cumhuriyetin kurucu kadrosuyla Selanik'ten arkadaş ve dost olan bu insanların, yerine getirdikleri bu katkı silah ve teçhizat konusunda ciddi sıkıntıları olan orduya malî yardımda bulunmak şeklinde olmuştu.

Selanik'te elde ettikleri maddi birikimi bir şekilde Türkiye'ye getirmiş olan bu iş adamlarının bir kısmı da sermayelerini Avrupa'daki bankalara transfer etmişlerdi. Kurtuluş Savaşı'nın başladığı günlerde mübadil iş adamlarının bir kısmı ileriye de düşünerek kendiliğinden, bir kısmı da Ankara'dan aldığı işaret üzerine bu birikimlerini Türkiye'ye getirerek, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi yolunda sarf edilmesi için seferber etmişlerdi. Ordunun ihtiyacı olan maddi desteğin bir kısmını karşılayan mübadil kökenli iş adamları, savaşın sona ermesiyle birlikte esas işlevlerine dönmüşlerdi. Ancak Selanik'te çeşitli büyüklükte ve farklı sektörlerde imalat yapan fabrikaları bırakan bu insanların, bıraktıklarının aynısını Türkiye'de bulabilmeleri mümkün olmamıştı.

Rumlardan kalan ve adına fabrika denilen kuruluşların çoğunluğu tarıma dayalı sanayi tesisleri olduğundan dolayı mübadil iş adamlarının beklentilerini karşılamaktan çok uzak bulunmaktaydı. Selanik'teki buhar hatta elektrik enerjisiyle çalışan fabrika ve tesislerin yanında çoğunluğu ilkel bir teknolojiye sahip olan ve aslında manifaktür olarak tanımlanabilecek bu küçük tesislerin dönüştürülüp, yenilenmesi de pek akılcı görünmemektedir. Bu şartlar altında yeni kurulan cumhuriyetin kalkınmasında ve gelişmesinde üzerlerine düşen görevleri yerine getirmek çabasındaki mübadil iş adamlarının önemli bir kısmı, yeni tesisler kurmaya giriştiler. Ya da Osmanlı döneminde kurulmuş olan ve mülkiyeti devlete ait fabrikaları bir şekilde alarak faaliyete geçirdiler. Devlet tarafından da desteklenen bu girişimcilere varsa fabrika binasının yoksa en azından arsasının verilmesi ve sermaye desteğinin sağlanmasında da çeşitli kolaylıklar gösterilmişti.

Bir anlamda Türkiye'deki devletle iç içe geçmiş iş adamı tipinin ilk örneklerini oluşturan bu sanayici kesimi, 1929 yılında patlak verecek olan büyük ekonomik krize kadar devam edecek süreçte değişik alanlarda yatırımlar yaparak

cumhuriyet dönemi Türk sanayisinin erken dönemdeki ilk öncüleri olarak ortaya çıktılar. Çoğunlukla iplik, kumaş ve gıda gibi alanlarda yatırım yapan bu iş adamları böylece Selanik'te elde ettikleri birikimlerini Türkiye'ye aktarma fırsatını da bulmuş oldular. Ancak Selanik'in özgün koşulları dolayısıyla şehre bir anlamda özerklik sağlayan ve ekonomik şartların yanı sıra sosyal ve siyasi süreçleri de etkileyecek derecede güçlü bir burjuvazinin oluşmasını sağlayan zemin ve imkânları Türkiye'de oluşturamadılar. Ya da başka bir deyişle Türkiye'ye geldikleri dönemdeki şartların da etkili olması sebebiyle bunları oluşturacak fırsatı bulamadılar.

Ancak her ne olursa olsun, bu iş adamları Türkiye'nin sanayileşmesindeki ilk adımları atan öncüler olarak işlevlerini yerine getirdiler. Hele Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü devrinde izlenen politikalar ve varlık vergisi gibi uygulamalarla gayrimüslim unsurların bertaraf edilerek Türklerin hâkim olduğu bir piyasa oluşturulması sürecine değin, mübadil kökenli iş adamları ve büyük tüccarlar varlıklarıyla Türkiye piyasalarındaki en etkin aktörler oldular. Ancak Selanik'tekinin aksine özerk bir yapı oluşturamadıklarını belirttiğimiz bu iş adamlarının devlete olan bağımlılıkları 1929 ekonomik bunalımı sonrasında daha da arttı. Kimileri bu bunalım sonrasında sanayicilik serüvenine nokta koyarken, kimileri de Kurtuluş Savaşı sırasında devlete yaptıkları maddi desteğin bir karşılığı olarak da kabul edilebilecek bir yardımın Ankara'dan sağlanmasıyla o zor günleri atlattı. Ancak devlet ile mübadil iş adamları arasındaki bu karşılıklı yardımlaşma daha sonra devlet eliyle Anadolu'dan devşirilen iş adamlarının da ortaya çıkmasıyla, Türkiye'deki sermayenin en önemli sorunlarından biri olan devlete bağımlılığın kalıcı, hatta ondan da öte belirleyici olmasının yolunu açmış oldu.

Selanik, Yanya, Kavala, Drama, Serez, Girit, Sakız, Midilli ya da Yunanistan topraklarındaki herhangi başka bir diyardan gelmiş tüm göçmenler için artık yeni bir dönem başlamıştı. Yaşadıkları toprakların Yunan orduları tarafından ele geçirilişini gören, Türkiye'ye göç edene değin çeşitli sıkıntı ve baskılar altında yaşamak durumunda kalan, kimi zaman da trajik gelişmelerle karşı karşıya kalan bu insanlar sonunda kendileri için hiç kolay olmasa da, doğup büyüdükları toprakları terk ederek Türkiye'ye göç etmişlerdi.

Mübadelenin ilk yıllarında savaştan daha yeni çıkmış Türkiye'de göçmenlerin sorunlarına yönelik talep ve isteklerini karşılamak hiç kolay olmasa da, hem devletin çabaları hem de bizzat mübadillerin kendilerinin içinde bulunulan olumsuz şartları aşabilme konusunda ortaya koydukları irade ve azim yaşanan zorlukların aşılmasındaki en önemli etkenler olmuştu. Ancak çok kısa bir zaman zarfında yaşadığı toprakları terk ederek yeni bir hayata başlamak durumunda kalan bu insanların önlerindeki zorlu süreç sona ermemiş sadece yeni bir evreye girmiş bulunmaktaydı.

Türkiye'ye gelen mübadillerin önündeki en büyük mesele kendilerini dahil oldukları bu yeni topluma ve ortama kabul ettirmek ve kısa zamanda uyum sağlayarak bu ortamda hak ettikleri yeri bir an önce almaktı. İlk geldikleri günlerde mazlum ve mağdur olmanın sebep olduğu yoksulluk ve her anlamdaki yoksunluk sebebiyle, özellikle büyük şehirlerde büyük bir ilgi ve alaka ile karşılanan bu insanlara yardımcı olabilmek için herkes seferber olmuştu. Ancak ilk heyecanın geçmesinin yanı sıra önemli ölçüde Yunanistan'a duyulan tepkiden kaynaklanan milliyetçi rüzgârların da hızını kaybetmesiyle birlikte ortaya birtakım sorunlar çıkmaya başlamış bulunmaktaydı. Bu sorunların sebeplerine baktığındaysa, ileri sürülen gerekçelerin iddia sahipleri açısından aslında o kadar da haksız olmadığı görülmektedir.

Çünkü savaştan henüz çıkmış, yüz binlerce insanını bu savaşlarda yitirmiş, yanmış ve yıkılmış tek şehir ve kasabası kalmamış ve bütün bunlara paralel olarak da, tüm ekonomisi çökmüş fakir bir ülkenin bu yükün altından nasıl kalkacağına bilinememesi bu endişeleri artırmaktaydı. Üstüne üstlük, savaş ve işgal yıllarında kendilerine hep tepeden bakan ve sanki bu topraklarda Müslümanlarla birlikte yıllardır yaşamıyormuşçasına söz konusu dönemde ülke topraklarına adım atan yabancı askerlerden farksız bir tavır sergileyen gayrimüslim unsurların terk ettikleri mal ve mülkü bir anlamda kendi hakları olarak gören yerli halkın, bütün bu ganimeti de dışarıdan gelen yabancılara terk etmek durumunda kalması mevcut tepkiyi ya da en azından soğukluğu açığa çıkartan temel etkenlerden olmuştu.

İşte böylesi bir ortamda pek çok zorlukla boğuşan göçmenlerin Türkiye'deki hayatla mücadelesi de başlamış oldu. Herkes için aynı zorluk derecesinde olmasa da, varlığını sürekli hissettiren zorlukların gölgesinde başlayan yeni bir yaşamı inşa etme çabalarının ilk tuğlaları göçmenlerin dahil

oldukları bu yeni toplumsal yapı içerisinde sınıfsal anlamda yerlerini belirlemeleri suretiyle konuldu. Selanik, Yanya, Kavala gibi büyük şehirler ile Girit'in Hanya veya Kandiye gibi dış dünyaya açık şehirlerinde yaşamakta olan tüccar, sanayici, avukat, doktor gibi serbest meslek sahipleriyle, bürokrasiden gelen kesimlerin yönelimleri devleti yöneten zümreye yakın durmak şeklindeydi.

Bu yaklaşım özellikle Balkanlar'dan gelenler başta olmak üzere Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden kitlelerin içinden geldikleri siyasi anlayışa ilk anda ters gibi görünse de, aynı zamanda kökeni yüzyılların derinliklerine uzanan bir siyasi alışkanlığın devamı niteliğindeydi. Balkanlar ve bilhassa Selanik her zaman için muhalif hareketlerin merkezi olmuş, Batı'da ortaya çıkan tüm siyasi akım ve oluşumlar imparatorluğa hep bu kapıdan adım atmışlardı. Ancak yüzyıllardır devleti yöneten asli unsur olmaları dolayısıyla bir tür ağalık beylik şuuru eşliğinde her zaman için yönetici konumunda bulunan Müslümanların doğal olarak temel ve asli hedefi de devletin bekasını sağlamak olmuştu. II. Abdülhamit'e muhalif hareketler de hep bu temel gerekçeyle ortaya çıkmış ve yönetimin devamlılığını sağlamak adına siyasi oluşumlar meydana getirmişlerdir. Balkanlar'da başlayan ayrılıkçı hareketlere karşı bir tepki olarak doğan İttihat Terakki hareketinin yükselmesi ve sonunda Balkanlar'da çakan bir kıvılcımla İstanbul'daki iktidarı alaşağı etmesi de hep aynı faktörlerin tetiklemesiyle gerçekleşmişti.

Düzeni değiştirecek ve bunun sonunda da gayrimüslim unsurların imparatorluktan kopmasına sebep olacak gelişmelere doğal olarak sıcak bakmayan bu insanların, sonunda yaşadıkları ata yadigârı bu topraklarda azınlık konumuna düşmeleri de deyim yerindeyse kaderin garip bir cilvesi olmuştu. Mübadillerin gözünde, gayrimüslim unsurların her türlü etkinliklerinin yanı sıra kargaşa içindeki devletin

aciz görüntüsü ve siyasi çekişmelerin içine düşmüş ordu-
nun vaziyeti bu sonucu hazırlayan en önemli etkenler ola-
rak ortaya çıkmış görünmekteydi. Dolayısıyla genel anlam-
da tüm mübadillerde böylesi bir fikir yaygın taraftar bulu-
yor olmakla birlikte, özellikle de gelir ve ekonomik duru-
mu daha iyi durumdaki kesimlerde güçlü bir devletin varlı-
ğı büyük önem arz etmekteydi. Elbette bu güçlü ve yapaca-
ğı işlerde kararlı devlete yakın durma düşüncesi de.

Devlete yakın durma düşüncesinin en önemli sebepleri
arasında hiç şüphesiz, benzer olumsuzlukları bir daha ya-
şamamak ve her şeyini kaybederek yeniden göçmen konu-
muna düşmemek en önde gelmekteydi. Yeniden başlana-
cak bir hayat ve bu hayatın devamı için yapılacak her türlü
maddi ve manevi yatırımın yeniden heba olmaması için
devlete yakın durmak hatta ondan da öteye sahiplenmek,
bir kesim mübadil için büyük bir önem arz etmekteydi.
Ayrıca Mustafa Kemal'in Selanik doğumlu olması ve yürüt-
tüğü savaş sonrasında bağımsız yepyeni bir devlet kurarak
bunun başına geçmesi, bu sahiplenme anlayışını güçlendi-
ren ve ona duygusallıkla birlikte sadakat kavramını da ek-
lemleyen bir durumdu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sürekli
muhalafette olmanın, yine kendi anlayışları çerçevesinde
birlik içinde hareket etmeyerek devletin yıkılmasının sebep
olabileceği sorunları bir kez daha yaşamak istemeyen mü-
badiller, böylece yeni kurulan devlete ve onun kurucusuna
da her anlamda destek oldular. Bu destek ilerleyen yıllarda
sadece duygusal bir yakınlık veya taraftarlık olgularının
çok daha ötesine geçerek, siyasi bir desteğe de dönüştü. Bu
bağlamda göçmen olarak gelen bu insanların ekonomik ve
sosyal statüsü daha yüksek kesimlerinin Cumhuriyet Halk
Fırkası'na yakın durdukları, birbirini ardı sıra yapılan dev-
rimleri de büyük bir içtenlikle benimsedikleri görüldü.

Muhtemelen tamamen Müslümanlardan oluşan homojen bir toplumda yaşamamış olmanın getirdiği alışkanlıklardan olsa gerek, Türkiye'ye Batılı bir hayat tarzını yerleştirmeyi amaçlayan devrimler bu kesim tarafından kolaylıkla benimsenmişti. Bu benimseme sürecinde yine muhtemeldir ki, mevcut yönetimle aynı paralelde kalabilmek ve ters düşmek düşüncesi de etkili olmuştu. Mübadillerin sosyoekonomik durumu iyi olan kesimlerinin devlete olan bu yakınlıkları karşılıksız kalmamış, devletin en tepe noktasının onlara bakışındaki samimiyet ve yakınlık ilerleyen yıllarda giderek bir işbirliğine dönüşmekte de gecikmemişti. Bu bağlamda, başta Selanik kökenli olmak üzere Balkanlar'dan gelmiş birçok mübadil, Mustafa Kemal tarafından o güne kadar hayatlarında yollarının bir kez bile düşmediği vilayetlerin mebusluklarına atanmışlardı. Kimileri de daha önce benzer alanlarda tecrübe ve birikimleri olması sebebiyle bürokrasinin önemli noktalarına getirilmişlerdi.

Böylece daha sonraki yıllarda özellikle de Atatürk'ün ölümünden sonra çeşitli eleştirilere sebep olan bir süreç böylece hayata geçmiş oluyordu. Devlet ve onun yeni rejimiyle başlayan bu yakınlaşma doğal olarak, mübadillerin bu kesiminin hayat tarzında da önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştu. Daha önce de altı çizildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış dünyaya en açık bölgelerinde yaşıyor olmaları dolayısıyla Batı kültürüne ve Batılı hayat tarzına aşina olan bu insanların, yine mensup oldukları toplumsal yapı dolayısıyla bunu kendi hayatlarına tam anlamıyla aksettirmedikleri bilinen bir gerçektir. İşte cumhuriyet devrimleri ve beraberinde bu kesimin devletle yakınlaşması, adeta bu eksiğin giderilmesini sağlamış ve söz konusu mübadil kesimin hemen her alanda Batılı bir hayat tarzını büyük bir kolaylıkla benimsediği görülmüştü. Böylece bu kesim için Selanik gibi büyük kentlerde başlayan ancak eski

rejimin siyasi cendereleri sebebiyle arabesk denilebilecek bir tarzda yürüyen Batılılaşma serüveni tamamlanarak, olması gereken mecraya oturtulmuş oluyordu. Bu durumda, mübadillerin daha elit denilebilecek ve çoğunluğu İttihat Terakki deneyimini yaşamış bir kesimi için, bu yeni dönemde çeşitli gerekçelere bağlı olarak devletle yakın olmak adına geçmişi hatırlatan bir dünyayı ve onun geleneklerini terk etmek hiç de zor olmamıştı. Bu suretle üst gelir gruplarına mensup mübadiller için topluma uyum sağlama ve kendilerini kabul ettirebilme süreci de büyük ölçüde hallolmuş bulunmaktaydı. Ancak benzer durumun köylüler ile daha alt sosyoekonomik gruplara mensup mübadiller için aynı derecede kolay olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Bu kesimler için söz konusu süreç biraz daha sancılı geçecekti.

Anadolu'nun değişik şehirlerinde ya da ülkenin değişik yörelerindeki köylerde yeni bir hayat mücadelesine başlayan mübadillerin ilk günlerin o telaşlı ve heyecanlı ortamı sakinleştikten sonra karşılaştıkları en büyük sorun, eski yaşam düzenleriyle şimdiki arasında hemen her alanda ortaya çıkan farklılıkların nasıl giderilebileceğiydi. Köylerden gelenlerden ziyade Balkanlar'ın ya da Girit'in şehirlerinden veya kaza merkezlerinden gelenlerin cevabını acilen bulmaları gereken soru, içerisine dahil oldukları bu çevrede kendilerine nasıl bir yer edinecekleri meselesiydi.

Bulundukları beldelerde Balkanlar'ın veya Girit gibi, Midilli gibi adaların kendine özgü şartlarına bağlı olarak farklı kültürlerin kaynaşmasıyla oluşan gelenek ve göreneklerin burada ne şekilde yürütülebileceği cevabı bulunması gereken ilk soru olarak orta yerde durmaktaydı. Büyük çoğunluğunun yaşadığı yerlere Batılı hayat tarzının yansımaları ve çeşitli fikir akımlarının izdüşümü gerçekleşmiş olsa da, özellikle aile yaşamlarını ve toplumsal alandaki rollerini ge-

leneksel değerler eşliğinde yürüten bu insanların benzer alışkanlıkları bu yeni yaşamlarında nasıl ve ne oranda sürdürebilecekleri aynı zamanda ilk çelişkilerin de ortaya çıkmasına neden olmuştu. Geldikleri yörede geleneksel olan ile modern olan arasına sıkışıp kalan toplumsal hayata karşın kendi özel yaşamlarında geleneksel değerleri ön plana alan bu insanların, Türkiye'nin yeni ortamında kendileri için nasıl bir modeli kurgulayacakları önem kazanmaktaydı.

Mübadil olmanın ve hele devletin başında Selanik doğumlu bir liderin bulunması dolayısıyla devlete yakınlıktan öteye bir sempatinin, hem de yüksek düzeyde duyuluyor olması ve mevcut yönetimle ters düşmeme eğilimi beraberinde kendine özgü bir modelin gelişmesini de sağlamıştı. Geleneksel yaşamın fiziksel görünümünden tamamen sıyrılırken, o yaşamı ve onun değerlerini normlar düzeyinde ayakta tutabilmek, geliştirilen bu modelin temel direğini oluşturmaktaydı. Konuyu somutlaştırmak gerekirse, giyim kuşamdan evlerin i dekorasyonuna değin hayatın görünür her alanında bir yenilenme ve değişim gözlemlenirken, aile içi ilişkilerden komşularla her türlü münasebete ilişkin hemen her alanda geleneksel değerler korunmaya çalışılmıştı. Bir örnekle tasvir etmek gerekirse, Selanik'teyken ya da Yanya'dayken fotoğrafçının makinesinin karşısına başında fesi ve yanında sadece erkek çocukları ya da eğer küçük yaştaysa kız çocuklarıyla geçen aile reislerinin yerini, günün modasını yansıtan giysileri ve sa modelleriyle tüm kadınların da içinde yer aldığı aile fotoğrafları almıştı. Elbette fesin yerine şapka çoktan geçmişti bile.

Ailelerin dış dünyaya yansıyan bu görünümlerine karşın daha önce de değinildiği üzere, aile içi ilişkilerde ve rollerde keskin bir dönüşüm ve değişim yaşanmamıştı. Bu değişimin yaşanması için daha uzun bir zamanın geçmesi, Türkiye'de dünyaya gelen kuşağın ve hatta onların çocukları-

nın ortaya çıkmasını beklemek gerekmişti. Bu süreç Türkiye'nin genel değişim süreci izlendiğinde görülmektedir ki, mübadillere özgü bir değişim ve dönüşüm olmaktan ziyade tüm ülkeye özgü bir değişimin etkisindeki gelişmelerdir. Benzer değişim eğilimi orta sınıf mübadillerin hayatlarının diğer alanlarında da görülmektedir. Sistemle bütünleşmekte gelir düzeyi yüksek kesimlere göre bir acelesi ve doğal olarak büyük beklentileri olmayan bu kesimlerin hayatındaki değişim süreci daha yavaş yürümektedir.

Örneğin yeni yerleşilen evler Selanik ya da gelinen memleketlerdeki kadar geniş ve ferah olmasa da ilk dönemlerde oturma ve özellikle de misafir kabul etme şekli harem ve selamlık düzeni esas alınarak yürütülmektedir. Evlerin iç dekorasyonunda, oturma odaları yine minder ve sedirlerden oluşan bir düzene sahip olup, eskisine göre çoğunlukla zaten dar olan bu evlerin Batılı tarzda mobilyalarla daraltılması yoluna gidilmemiştir. Aslında o günlerde zaten buna ihtiyaç da duyulmamaktaydı. Yemek yeme düzeninde de eski alışkanlıklar terk edilmemiştir elbette. Yere konulan bir büyük sini üzerinde kurulan ve bereketi kaçmasın düşüncesiyle tabaklara ayırmaksızın herkesin kaşık salladığı tek bir tencereden yenilen yemek düzenine devam edilmektedir. Yemekli misafir geldiğindeyse, görülen tek farkın benzer bir sofranın kadınlar ve erkekler için ayrı kurulmasından ibaret olmasıydı.

Yerleşilen bu yeni evlerin çoğunluğunun mutfaklarının terk edilenler kadar geniş olmaması, tuvalet ve banyo gibi birimlerin eski alışkanlıkları devam ettirecek tarzda yapılmaması ya da kimilerinde hiç olmaması, bu evlerde zaman içinde birtakım tadilatların yapılmasını gerektirmiştir. Bu durumda evlerin sadece iç dekorasyonu değil, hatta ondan da önemlisi alışkın olunan kullanım standartları dolaısıyla bile terk edilenlerden önemli ölçüde farklılaştığını

göstermekteydi ki, bu yeni durum söz konusu evlerin mübadiller için her ne kadar yaşanılan yerler olursa olsun, geride bırakılan evler gibi benimsenmesine imkân tanımamıştı. Bu evleri benimseyecek ve kendileriyle özdeşleştirecek olanlarsa, ancak gözlerini bu evlerde dünyaya açan mübadil çocukları olacaktı. Bu evler on yıllar sonra müteahhitlerin elinde yıkılıp gider ve onların yerlerini apartmanlar alırken arkalarından hüzünlenen hatta gözyaşı döken sadece o evlerde doğmuş olan mübadil çocukları ya da başka bir deyimle ikinci kuşaklar olacaktı.

Kılık kıyafette de benzer uygulamaların hayata geçirildiği gözlenmekteydi. Çoğunluğu şehirlerde yaşayan orta sınıfların örneğin Selanik'teki giyim tarzını bazı değişikliklerle buradaki yeni hayatlarına da uyarladıkları görülmüştü. Erkekler dönemin zorunlu uygulaması olarak fesi terk etmişler, dışarıdaki giyimlerde hemen hemen geldikleri yerlerdeki gibi ceket, pantolon, yelek ve özellikle de yakasız gömlektten oluşan bir kıyafeti seçmişlerdi. Kadınlarsa, Türkiye'deki benzerlerinden farklı olan çarşaflarını çıkarmışlardı. Özellikle Selanik gibi şehirlerde kullanılan ve Türkiye'dekinden daha değişik olan bu çarşafların farkı ilkin kullanılan kumaşların renklerinde görülmekteydi. Türkiye'de çoğunlukla siyah rengin tercih edildiği çarşaflarda Selanikli kadınlar başta olmak üzere Balkanlar'ın birçok yöresinde daha pastel renkler ile dikey çizgilerden oluşan bir desene sahip renkli kumaşlar kullanılmaktaydı. Bu çarşafların renklerinin dışındaki diğer fark ise, tek parça olmak yerine, altta geniş bir etek üstte de günün modasının özelliklerini yansıtan bir pelerinden oluşan iki parçadan oluşmasıydı. Daha yaşlı kadınların dönemin siyasi erkinin tepkisini çekmemek için terk ettikleri çarşaflarının yerine genellikle koyu renk bir manto ile başörtüsünü seçtikleri görülmekteydi. Yaş olarak daha genç olan kadınlar ile ailelerin genç kız-

larının açık baş ile günün modasını yansıtan kıyafetleri seçtikleri de görülmekteydi. Okul çağındaki kız çocukları ise, şimdilerde sararmış olan o eski fotoğraflara da yansıdığı üzere, siyah önlükleri, örgülü ve kocaman kurdelelerle süslenmiş saçlarıyla toplumsal hayatta boy göstermekteydiler.

Bütün bu değişiklikler bağlamında altı çizilmesi gereken çok önemli bir husus, devlet tarafından toplumun önüne getirilen bu değişikliklerin mübadiller tarafından çok büyük ölçüde kabullenilmiş olmasıydı. Geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı hatta dindar denilebilecek düzeyde manevi değerlere rabitalı bu insanların böylesi geniş çaplı değişimi ciddi bir itiraz göstermeden ancak kendine özgü yöntemlerle kabullenmeleri de dikkat çekiciydi. Bu kabullenmede belki yapılan değişikliklere gönülden taraftar olmasalar da, devletle ters düşmemek hatta ondan da öte kendilerine sahip çıkan ve Yunanlıların baskılarından kurtaran devlete duyulan minnet de önemli rol oynamıştı. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak hayat mücadelesinin tam ortasına düşmüş olan bu insanların mevcut rejimle ters düşmek yerine böylece kendilerine özgü ve daha bir yumuşak geçişi sağlayacak yöntemleri benimsedikleri görülmüştü.

Bu benimseme sürecinde muhtemeldir ki, dönemin kimi jakoben uygulamalarının da etkisi olmuştu. Bilhassa kurulan istiklal mahkemelerinde, Selanikli kimi politikacıların yargılanmaları ve hatta idama kadar varan cezalar almalarının yanı sıra, görünürde devrim kanunlarına karşı gelmekten, ama esas gerekçesine bakıldığında İttihatçıların iç hesaplaşmalarının son celsesini andıran yargılamalar sonrasında verilen çeşitli cezalar, mübadilleri politik sayılabilecek hemen her konuda ihtiyatlı davranmaya iten temel nedenler arasında yer almıştı.

Türkiye'deki ilk yıllarda yaşanan hayat mücadelesinin zorlukları dolayısıyla politik konularla çok fazla ilgileneme-

dikleri görülen mübadillerin İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede belki de devletle özdeşleşmiş olması dolayısıyla kendilerini Cumhuriyet Halk Fırkası'na yakın hissettikleri bir gerçektir. Aktif olarak siyasi yaşamda yer almaları da, şehirlere özellikle de İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere yerleşmiş mübadiller Cumhuriyet Halk Fırkası'na içtenlikle destek vermekteydiler. Buna karşın taşra şehirlerinde veya köylerde yaşayan mübadillerin tercihi ise, genellikle dönemin muhalefet partisi hangisiyse ondan yana olmaktaydı. Bilhassa şehirlerdeki mübadillere göre hayat mücadelesini kazanmak adına daha büyük çaba sarf eden bu insanların, kendilerine yakın duran ve sorunlarını her şeye rağmen gündeme getirerek çözüm arayan partilere kendilerini yakın hissetmeleri de son derece doğaldı. Bu doğrallık içerisinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın mübadillerin sorunlarını meclise taşıması ve verdiği önergelerle bu insanların kimi zaman dram derecesine varan dertlerine çözüm yollarının aranması için girişimde bulunması, mübadillerin de kendilerini bu partiye daha yakın hissetmesine neden olmuştu. Üst gelir gruplarına mensup ve yönetim kademelerine daha yakın mübadillerin sorunlarını çok daha çabuk hallederek, düzenlerini kurmalarına karşın, özellikle taşrada yerleşmiş olan Yunanistan göçmenlerin hâlâ önemli sorunlarla boğuşuyor olmaları ve bunları halledecek bir merci bulamamış olmaları, daha o yıllardan itibaren muhalif oluşumlara yönelmelerinde etkili olmuştu. Hele Terakkiperver Fırka'nın kapatılması ve akabinde yaşanan gelişmeler mağduriyet psikolojisiyle de birleşince, muhalif olmak bu kesimden mübadiller için artık vazgeçilemez bir kimlik halini almıştı. Her ne kadar uzun yıllar boyunca bu muhalif ses kendisini açıkça ifade edecek mecraları bulamamışsa da, İkinci Dünya Savaşı sonrasında esen demokrasi rüzgârlarına paralel kurulan Demokrat Parti'ye destek ve-

rerek onu iktidara taşıyan unsurlar arasında yer almıştı.

Köylerde ise durum şehirlere göre çok daha farklı denilebilecek bir düzlemde gelişmişti. Geleneksel yapıların korunmasında doğal olarak şehirlere göre çok daha muhafazakâr bir manzara sergileyen köylerde, öncelik tarımsal üretimin geliştirilmesinde olduğundan, yeni dönemin yansımalarının köylerde kendisini göstermesi çok daha uzun bir zamana yayılmış ve değişim çok daha yavaş gerçekleşmişti. Tamamen mübadillerden oluşan eski Rum köylerinde hayat gelinen yerlerdeki gelenek ve göreneklerin aynen yaşatılmasıyla adeta kesintiye uğramaksızın devam etmişti. Kılık kıyafetlerde de geldikleri yörelerin özelliklerini yansıtan giyim kuşam tarzı aynen devam ettirilmişti. Buna karşın mübadillerin yerli halk ile karışık yaşadıkları köylerde ise ilk başta benzer bir durum ortaya çıkmışsa da, ilerleyen yıllarda başlayan karşılıklı etkileşim dolayısıyla yerli halk ile mübadiller arasında gelenek ve göreneklerin karşılıklı olarak birbirine transferiyle daha melez bir kültürel yapının oluştuğu görülmüştü. Özellikle bu köylerde etkileşim sadece gelenek görenek düzeyinde kalmamış, mübadillerin uyguladıkları daha dayanıklı ev yapım yöntemleri ile kimi tarımsal uygulamaların da yerli halk tarafından benimsenmesiyle daha farklı boyutlarda da yaşanmıştı.

Kırsal kesimlerin politik eğilimleriye, yukarıda da değinildiği üzere kendi sorunlarına sahip çıkan partilere ve doğal olarak muhalif denebilecek çizgilere doğru olmuşsa da, geçen zaman içerisinde bulundukları bölgenin sosyal, kültürel ve dinî özelliklerine göre farklı taraflara doğru yönelmişti. Bu faktörler bağlamında bakıldığında örneğin Trakya bölgesine yerleşen mübadil köylülerdeki siyasi kimlik çoğunlukla sol bir çizgide ifadesini bulurken, Batı Anadolu bölgesinde bu eğilim kendisini daha çok merkez sağ çizgide, Orta Anadolu ile tüm Karadeniz’de ise merkez sağdan

muhafazakâr ve milliyetçi sağa kadar uzanan daha geniş bir yelpazede konumlanmıştı. Ama hepsindeki ortak noktaysa, o günün siyasi manzarasında devletin odağındaki resmî görüşü temsil eden parti hangisiyse onun karşısında yer almak şeklindeydi. Pek çok konuda farklılıklar söz konusu olsa da, muhalif olmak konusundaki ortak payda her zaman için mevcuttu.

Mübadillerin devlet ve sistemle olan ilişkileri farklı sosyoekonomik gruplara göre farklı bir çizgide geliştiğinden bu insanların bulundukları çevreyle bütünleşmeleri de farklı hız ve kapsamlarda gerçekleşmişti. Devletle olan ilişkilerde belirli bir çizgide gelişen ilişkiler, mübadillerin iskân edildikleri bölgelerin halkıyla çok daha ağır bir gelişim çizgisinde yürümüştü. Mübadillerin Türkiye'ye adım attıkları ilk günlerde yaşadıkları mağduriyet ve içinde bulundukları kötü şartlar dolayısıyla kendilerine gösterilen ilgi, bir müddet sonra mübadillere Rum ve Ermenilerden kalan taşınmaz malların verilmesiyle büyük ölçüde sona ermiş, hatta tepkiye dönüşmüş bulunmaktaydı.

Tepkiyi kalıcılaştıran ve hatta mübadiller ile yerli halk arasına ancak uzun yıllar sonra yıkılabilecek olan bir duvar örülmesine neden olan durum ise, bu insanların yaşam biçimleriyle, gelenek görenekleriyle bölgenin yerlilerinden farklı olmalarıydı. Hele hele mübadillerin çoğunun aralarında bu toprakları terk eden Rumların lisanını konuşuyor olması ve özellikle Giritlilerde olduğu gibi kimilerinin doğru düzgün Türkçe bile konuşamıyor olması bu soğukluğu başka birtakım duyarlıklar eşliğinde güçlendirmekteydi. Kimi yaşlıların ibadetlerinde Rumca dua etmeleri ise, bu yeni gelenlerin giden Rumlardan farkının ne olduğu konusunda yerli halkın kafasında birtakım soru işaretlerinin doğmasına da neden olmuştu.

Dil konusundaki en büyük zorluğu hiç şüphesiz ki, dev-

let dairelerine işi düşenler ile okula başlayan küçük çocuklar yaşamıştı. Doğru dürüst Türkçe bilmeyen kimi mübadillerin örneğin tapu dairesinde ya da belediyede bir işi olduğunda, dertlerini Türkçe anlatamamak ve Yunanca'ya başvurmak zorunda kalmaktan dolayı karşılaştıkları sorunlar neredeyse vaka-i adiyeden sayılır hale gelmişti. Yunan işgalini görmüş, savaş esnasında yanmış yıkılmış ve pek çok kayıp vermiş şehirlerdeki devlet dairelerinde daha olayların sıcaklığı henüz tam olarak gitmemiş ve yaşananlar küllenmemişken, birilerinin Yunanca konuşması büyük tepkilere neden olmaktaydı. Bu tepkiler kimi zaman hakaret, küfür, kimi zaman bulunduğu makamdan kovulmak, kimi zaman da tartaklanmaya kadar varan değişik düzeylerde gerçekleşiyordu. Okula giden çocuklarda ise bu bağlamda durum daha zordu. Kendilerini kimi zaman ordudan daha yeni terhis olmuş öğretmenlerine ispat etmek, kimi zaman arkadaşlarına kabul ettirmek zorunda kalıyorlardı. Öğretmenin sorduğu bir soruyu Türkçe bilgisinin yetersiz olması dolayısıyla anlayamamak, doğruyu söylemek gerekirse, o günlerin şartlarında bir okul öğrencisinin başına gelebilecek en büyük felaket olmaktaydı. Bu felaketin bedeli bazen Yunan tohumu olmak ithamını içeren azarlamalar, bazen çekilen bir kulak, çoğunlukla da suratların ortasında patlayan bir tokat olmaktaydı. Sınıf arkadaşlarıyla sağlıklı iletişim kuramamak ve bir tür dışlanmışlık hissetmek ise bu işin cabasıydı. Bu sebebe istinaden Türkçeleri iyi düzeyde olmayan mübadillerin ve mübadil çocuklarının o günlerdeki ilk işi bir an önce Türkçelerini geliştirmek olmuştü. Ve bu işi de kısa zamanda başardılar.

Özellikle dil konusunun ötesinde mübadiller ile yerli halk arasındaki duvarın oluşmasında yaşam tarzlarındaki farklılıklar da önemli rol oynamaktaydı. Bu farklılıkların başında da, geleneksel değerlere bağlı insanlar olmalarına rağmen

mübadillerin özel günlerde, düğün bayram gibi ortamlarda Balkanlılara özgü bir coşku içinde eğlenmeleri geliyordu. Bir de günlük yaşamın neredeyse hemen her alanında hayatla dalga geçmeyi yaşamlarının değişmez bir ögesi haline getirmiş olmaları gelmekteydi. Nedenlerini ve kökenlerinin hangi olgulara dayandığını açıklamak, hatta belirlemek o kadar kolay olmasa da, Balkan kökenli insanların pek çoğunda görülen ve hayatı daha alaycı bir yaklaşımla algılayan davranış biçimlerinin, yeni yerleşilen bu çevrelerin sakinleri tarafından pek o kadar da sempatik karşılanmadığını söylenebilir.

Evliya Çelebi'nin daha 17. yüzyılın ortalarındayken ziyaret ettiği Selanik ahalisi için, hepsi ehli keyif ve çok nüktedan insanlardır dediğini göz önüne alırsak, bu davranış biçimlerinin hatta ondan öte hayatı algılama tarzının kökenlerinin çok derinlere uzandığı ve birbirinden ayırt edilebilmesi hiç de kolay olmayan birçok faktörden etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Balkan kökenli insanların belki de yüzyıllardır yaşadıkları pek çok dramatik olayı bir şekilde içselleştirmiş olmanın verdiği bir çelebilik sebebiyle, olumsuz gelişmeleri bile büyük bir olgunlukla karşılamaları hatta bu tarz şeyleri bir eğlence malzemesi haline getirebilmeleri, onların en ilginç yanlarından birini oluşturmaktaydı. Günlük yaşamın hemen her alanında karşılaşılan sıradan olaylardan bile bir espri çıkarabilmek, ilk anda sinirlenilen bir hadiseye tansiyon biraz düşünce gülüp geçmek, birbirlerine takma isimlerle ya da gerçek isimlerini bir şekilde deforme ederek sempatikleştirilmiş isimlerle hitap etmek ve kimi zaman eşek şakası denen düzeye varan şakaları sıradan olaylarmışçasına birbirlerine yapmak ve sonra da karşılıklı gülmek bu tarzın ilginç yansımalarından sadece birkaçını oluşturmaktaydı.

Muhtemelen bu zorunlu göçe de, yaşamı bir şakaymışçasına algılamanın verdiği bir esneklikle katlanan bu insanla-

rın, belki de Türkiye'ye geldikten sonra en fazla belirginlik kazanan yönleri sosyal etkinliklerin içinde bir şekilde yer almaktan hoşlanmaları hatta bunlara öncülük etmeyi sevmeleri idi. Türkiye'ye geldikten birkaç yıl sonra bilhassa büyük şehirlerdeki genç delikanlıların dönemin moda olan sporlarına öncülük ettikleri görüldü. Büyük şehirlerde yaşayanlar mevcut kulüplere üye olarak futboldan boksa, yüzmeden jimnastiğe değin birçok spor dalıyla aktif olarak uğraşırken, taşra şehirlerindeki gençlerin de bulundukları yörelerde çeşitli kulüplerin kurulmasına öncülük ettikleri görülmekteydi. Göçmen kadınların gerekli birikime sahip olanlarının öncülüğünde kurulan çeşitli kurslara katılan genç kızlar ise, bu kurslarda biçki, dikiş, ev idaresi gibi konularda eğitim alıyorlardı. Bu kurslar ilk bakışta her ne kadar genç kızları ev kadınlığına dolayısıyla da toplumun kendilerine sunduğu geleneksel rollerini oynamaya hazırlıyor görülsede, o günlerin şartları göz önüne alındığında, bilhassa küçük şehirlerde sosyal bir etkinliğe katılabilmenin ve topluma karışabilmenin en önemli fırsatlarından biri durumundaydı. Öyle ki, içinde yaşanılan çevreye dahil olabilmek adına, yirmili yılların sonlarından itibaren açılan yeni yazıyla okuma yazma kurslarına, geldikleri yerlerde kimileri kız idadisini okumuş bile olsalar birçok mübadil kadın katılmakta tereddüt etmemişti. Bu sayede yaşadıkları şehirlerdeki diğer kesimlerle temas imkânı bulabilen mübadiller bu tarz kulüpler ve kurslar aracılığıyla, yerli halkla aralarındaki duvarları kaldırma yolunda da ilk adımları atmışlardı.

Mübadillerin, özellikle de taşra şehirlerine iskân olanların, geldikleri ilk yıllarda çevreleri tarafından yadırganan davranışlarından biri de yaz aylarında toplu olarak pikniğe gitmeleri ve buralarda sazlı sözlü eğlenceler düzenlemeleri, kış aylarında da bu eğlenceleri harem selamlık anlayışa mümkün olduğunca uyarak evlerde sürdürmeleri idi. Kadın

ya da erkek olsun iyi kötü bir enstrüman çalabilen, o olmazsa şarkı söyleyebilen, o da olmazsa en azından dinlemek ve zevk alabilmek hususunda belirli bir düzeye sahip olan mübadillerin bu eğlencelerinde Balkan türküleri öncelikli tercihler olmaktaydı. Bu durumda kaçınılmaz olarak eğlence ile hüznün birbirine karışarak kendine özgü bir alışım oluşturmalarına sebep olmaktaydı. Bu arada bir mukayese yapmak gerekirse, mübadillerin müziğe olan bu yakınlıkları eğlenip, hoşça vakit geçirmek tutkusundan öteye geçmemişti. Doğal olarak bu durum, Anadolu'dan göçen Rumların Pire'nin salaş meyhaneleri ile batakhanelerinde oluşturdıkları rebetiko gibi bir müzikal tarzın doğmasına da imkân tanımamıştı.

İster evlerde, isterse kırlardaki pikniklerde olsun, düzenlenen toplantıların müzikal kısmına gelindiğinde bu konularda öncülüğü genellikle hemen her ailede ya da yakın çevrede bulunan Arap bacılardan birinin yaptığı görülürdü. Habeşistan'dan esirciler tarafından getirilen, konaklara ve evlere her işte yardımcı olması amacıyla satılan bu insanların hemen hepsi bir müzik enstrümanı çalabilmekteydi. Kimisi kanun, kimisi ut, kimisi de kemençe çalabilen bu kadınların bazıları bu işi sadece zorunlu bir görev gibi görmeyerek kendilerini geliştirdiklerinden dolayı sazandelikte bir hayli maharet kazanmışlardı. Bu sebepten ötürü söz konusu toplantılarda girişi bu Arap bacılar yapar, sonra yavaş yavaş diğerlerinin de bazen bir başka enstrümanla, bazen de okuyucu olarak katılımıyla fasıla geçilerek, eskilerin tabiriyle Hüseyin Baykara meclislerinden aşağı kalmayacak tarzda meşk edilirdi. Ancak bu tarz müzikli toplantılarda, kimi zaman kadın erkek bir arada şarkılar söylenmesi, kimi zaman evlerdeki toplantılarda sokaklara taşan kadın sesleri etraftaki konu komşu tarafından pek de hoş karşılanmazdı.

Düğünlerde, sünnetlerde ya da benzeri mutlu günlerde

daha da coşkulu bir hal alan bu meclisler ilk kuşak mübadillerin bu dünyadan birer ikişer gç etmesiyle birlikte unutulmaya yüz tutmuş daha sonraki yıllarda ise tamamen kaybolup tarih olmuştur. Tıpkı tüm aile fertlerinin bir araya toplanmasıyla genellikle kış gecelerinde düzenlenen masal geceleri gibi. Hemen bir saptama yapmak gerekirse, masal geceleri adıyla düzenlenen herhangi bir şey olmamakla birlikte bu tarz toplantılar genellikle çocuklar tarafından bu adla anıldığından, bu tanımlama bir şekilde herkes tarafından da benimsenip, kabullenilmişti. Özellikle kış aylarında konu komşu tüm mübadil ailelerin çoluk ocuk bir araya geldiği bu gecelerde, genellikle yaşlı bir erkek tarafından deyim yerindeyse özenle düzenlenen bir seremoni eşliğinde herkese masal anlatılırdı. Selanik'ten buralara taşınmış bir gelenek olan bu masal anlatma seanslarına başlanmadan önce, masalı anlatacak olan aile büyüğü tarafından katılımcılara kurallar hatırlatılır, kimsenin ses çıkar-maması, ihtiyaı olanların verilecek molaları beklemesi, çok acil ihtiyaı olanların da gürültü patırtı etmeden odadan çıkmaları tembih edilerek masal anlatılmaya başlanırdı. Muhtemelen bin bir gece masallarından alıntılanmış bu masallar kimi zaman iki saat kimi zaman dört saat sonra biterdi. Genellikle ocuklar bu uzun ve yorucu dinleme maratonunun sonuna kadar uyanık kalmayı başaramazlardı. Masalların sonunu getirmek ise bir şekilde anlatılanlara kendilerini çocuklardan daha fazla kaptıran büyüklere nasip olurdu. Bu uzun masalarda ise kimi zaman yiğit bir delikanlı sevdiği kıza kavuşmak için yorulmaksızın dağları tepeleri aşar, kötü ruhlara sahip devlerle boğuşur, kanatlı adamlarla kılıç şakırdatırdı. Kimi zaman da aynı adı taşıyan yedi kahraman bir araya gelir ve padişahın periler gibi güzel kızını kaf dağının ardına kaçıran cinlerin diyarına gide-rek, güzel prensesi kurtarırlar sonrasında da aralarında en

genç olan yiğitle düğün derneklerini yaparak mutluluğun kerevetine çıkarlardı. Bu uzun masal anlatma seanslarının sonrasındaysa eldeki meyve veya yemiş ikram edilir, eğer imkânlar elverirse Selanik'te yapıldığı gibi aşağıdaki mutfakta kavrulan fıstıklı helva misafirlere ikram edilerek son nokta tatlı bir şekilde konurdu.

Balkanlar'dan gelen göçmenlerin yine taşra şehirlerine getirdikleri yeniliklerden bir tanesi de açtıkları meyhaneler ile kahvehanelerdi. Elbette mübadiller gelmeden önce de bu şehirlerde meyhaneler ve kahvehaneler mevcuttu. Ancak bu meyhaneleri daha önce o şehirlerde var olanlardan farklılaştıran, her şeyden önce ortamlarındaki samimiyet ve renklilikti. Balkanlıların kendine özgü dünyalarını yansıtan bu mekânlar ilk zamanlarda daha çok mübadillerin uğrak yeri olmuşsa da, ilerleyen yıllarda o şehirlerin yerlilerinin de müdavimleri arasına katıldıkları mekânlar olmuştu. Bu meyhaneler kimi zaman neşeli zamanlara, kimi zaman da hüzünlü hallere ev sahipliği yapsa da sonuç olarak her halükârda şairin dediği gibi dışarıdan bakıldığında mukassi görünüp içeride kendine özgü letafeti barındıran ortamlardı. Bir müddet sonra yerli halkın da gitmeye başladığı ve giderek mübadillerin toplandıkları bir lokalden o şehirlilere özgü bir mekâna dönüşen bu meyhaneleri cazip kılan özelliklerden bir tanesi de hiç şüphesiz ki mutfaklarında hazırlanan mezelerin farklı lezzetleriydi. Geldikleri memleketlerin mutfağından devşirilmiş pek çok meze, salata ve özgün yemeği sunan bu meyhanelerin bazılarında kimi geceler bir saz heyeti de bulunurdu. Genellikle mübadil olan bu amatör müzisyenler tarafından çalınıp, söylenen şarkılarla başlayan geceler bir müddet sonra tüm müşterilerin katılımıyla bir fasıla dönüşürdü. İçerideki letafetin farkında olamayan komşular tarafından gürültü yaptıkları gerekçesiyle eleştirilere hatta şikayetlere konu olan bu mekânlar, varlıklarını

çok uzun yıllar devam ettirmişlerdi. Ta ki müdavimleri olan mübadillerin bu dünyadan göç etmelerine değin.

Mübadillerin memleketlerindeki kahvehaneler de kendine özgü nitelikleri olan mekânlardı. Çoğunluğu dönemin bir özelliği olarak, politik tartışmaların yoğun yapıldığı yerlerdi. Muhalif seslerin daha bir gür çıktığı ve kendisine taraftar aradığı bu kahvehanelerin iç mekânlarının düzeni de kendine özgü bir havayı yansıtırdı. Bilhassa Selanik'teki kahvehaneler üzeri mermerli ahşap masaları, kahvehanenin dört bir köşesini dönen kimi zaman minderli, kimi zamanda deri kaplı koltukları, arkası kavisli sandalyeleri, duvarları süsleyen resimleri, saksılar dolusu çiçekleri, ocağın üzerini süsleyen sıra sıra cezveler ve camlı dolapların içindeki kahve takımlarıyla muhtemelen yeniçerilerden kalmış bir gelenek olan kafesler içindeki kanaryalarıyla bambaşka bir dünyanın havasını yansıtırlardı. Her milletten müşterisi olan bu kahvehanelerde dolayısıyla en az birkaç lisan konuşulurdu. Kahvenin yanı sıra yöreye özgü içeceklerin, meyve kokteyllerinin sunulduğu bu kahvehanelerin değişmez özelliklerinden biri de nargile tutkunu müşterileriydi. Kendilerine ayrılan özel bir bölümde kimi zaman edebiyattan, kimi zaman da günlük siyasi gelişmelerden konuşarak kendilerine özgü bir ritimde nargile içen müdavimlerin yanı sıra, bu kahvehanelerin en dikkat çekici unsurlarından biri de sahipleriydi. Çoğunluğu eski sabıkalı olan ve delikanlılık günlerinde bulundukları yörelerde kabadayılıklarıyla nam salmış şahıslar tarafından işletilen bu kahvehanelerde, bizzat sahipleri tarafından konmuş kurallar bulunurdu. Kimi zaman sahiplerine hürmetten ama çoğunlukla da bu şahıslardan çekinildiğinden kahvehanenin kurallarına mutlaka riayet edilir ve mekânın adabına ters düşecek işlere meyledilmezdi.

Mübadelenin başlaması ve Balkanlar'daki Müslümanların Türkiye'ye göç etmesiyle birlikte bu kahvehaneler de müba-

dillerle birlikte Türkiye'ye taşınmıştı. İlk yıllarda açılan kahvehanelerin dekorasyonu duvarlara asılan kuş kafesleri ve ocakların üzerine dizilen fincan takımlarıyla her ne kadar oralandakine benzetilmeye çalışılsa da, hiçbir zaman o memleketlerdeki havayı yansıtamamıştı. Nargile geleneğini oralandaki kadar şatafatlı olmasa bile yeni mekânlarında da sürdüren bu kahvehanelerde konuşulan öncelikli mevzuların başında ise mübadillerin Türkiye'de karşılaştıkları sorunlar gelmekteydi. Selanik'teki kahvehane ortamlarıyla mukayese edildiğinde, politik tartışmalar daha arka sıralarda yer almakta hatta gündemden düşmüş bulunmaktaydı. İlk yıllarda mübadillerin birbirlerini görmek ve dertleşmek adına sık sık uğradıkları bu kahvehaneler de tıpkı meyhaneler gibi ilerleyen yıllarda bu dünyadan göç eden müdavimlerine paralel olarak tarihe karışmaktan kurtulamamışlardı.

Bütün bu örneklerde de görüldüğü üzere, mübadillerin bir dönemi geride bırakarak yeni bir hayata başladığı bu süreçte karşılaştıkları en önemli gerçeklerden bir tanesi, bu yeni hayattaki unsurların eskisini andırırsa bile hiçbir zaman onun gibi olamayacağıydı. Türkiye topraklarında kurdukları ya da daha doğru bir ifadeyle kurmaya çalıştıkları hayatı, geride kalan dönemin tüm unsurlarıyla yeniden inşa etmeye çalışan mübadillerin bu çabaları ilk anda her şeyin eskisi gibi olduğu izlenimini vermiş olsa da, kısa bir zaman sonra kurulmaya çalışılan hayatın da, o hayatın temel direklerini oluşturan unsurların da eskisi gibi olmadığı görülmüştü.

Mübadillerin Türkiye'ye geldikleri ilk günlerde hayalini kurdukları şey, ev, iş gibi en temel konulardaki sorunlarını hallettikten sonra, eski hayat düzenlerini her yönüyle tekrar kurabilecekleri olmuştu. Bu sorunlar bir şekilde halledildikten sonra gerek evlerin içinde gerekse kamusal alanda hayatın akışı, terk edilmek zorunda kalınan memleketlerin ortamının özelliklerini yansıtacak şekilde kurgulanmaya

başlamıştı. İlk günlerde bu ortam bir ölçüde gerçeğe dönüştürüldü de. Mübadillerin alışkanlıklarını, geleneklerini, göreneklerini yansıtan, onları bir şekilde memleketlerinin o artık çok gerilerde kalmış ortamıyla buluşturulacak mekânlar hemen her yörede açıldı. Evlerde ise hayat sanki kaldığı yerden devam eden, bir oyunmuşçasına Selanik'te, Yanya'da, Serez'de, Resmo'da nasılsa öylesi bir ritimle aynen akıp gitmeye başladı. Ya da öyle akıp gittiği zannedildi.

Ancak kısa bir zaman zarfında birçok olgunun önemli hem de çok önemli şekilde değişime uğradığı, dolayısıyla da yaşanıldığı farz edilen hayatların eskisi gibi olmadığı veya en azından olamayacağı anlaşılmaya başlandı. Her şeyden önce artık yurt olarak kabul edilen şehirler bir imparatorluğun Balkanlar'daki ya da Akdeniz adalarındaki bir vilayeti değildi. Selanik'in, özellikle de adına türküler yakılan Selanik'in bu yeni memleketin kendine özgü şehirlerinden ne kadar da farklı olduğu apaçık ortadaydı. Gözlerine çarpan ilk dikkat çekici gerçek bu şehirlerin sokaklarında o alışık oldukları çok lisanlı dünyanın varlığının artık olmadığıydı. Kimilerine "Selamün Aleyküm" denilen, kimilerine de "Kalimera Sas" diye hitap edilen komşuların profilinin çoktan kaybolmuş olduğu, farkına varılan ilk gerçeklik olmuştu. Bu komşularla kimi zaman gerilimli günler yaşamış olsalar da, onlara muharrem ayının ilk günlerinde pişirilen aşureden göndermeyi hiçbir zaman ihmal etmemişlerdi. Tıpkı onların da paskalya günlerinde kırmızı boyalı yumurtayı iyi dilekler getirmesi dileğiyle onlara göndermeleri gibi. Birbirlerinin düğünlerine ellerinde hediyeleriyle gittikleri günlerin ne kadar da geride kaldığını fark edememiş olduklarının şaşkınlığını hissediverdiler bir anda. Taziye için gittikleri cenazelerde Rum komşularının ölen şahsın ruhuna pişirdikleri kolivayı birlikte yedikleri günlerle, yeni doğmuş çocuklarını kutlamak için ziyaretlerine gelen gayrimüslim

komşularına okunmuş sudan yapılmış sıcak loğusa şerbetlerini sunarken herhangi bir ayrımı akıllarının ucundan geçirmedikleri zamanları nasıl olup da bu kadar çabuk geride bıraktıklarını anlayamamanın şaşkınlığını hissettikleri gibi. Tıpkı Rum meyhanecilerin işlettikleri köhne dükkânlarda hangi milletten ve dinden olursa olsun müşterilerinin ne sipariş edeceğini sormaya gerek duymaksızın servis açtığı günlerin sadece birer anı olmasını kabul etmenin o kadar da kolay olmaması gibi.

Göze çarpan bu gerçekliğin ilk yansımaları arasında tekelerin istinat duvarlarını hemen yanı başındaki manastıra yasladığı sokaklar, Rum, Yahudi, Müslüman esnafın iç içe geçtiği çarşılarla bedestenler, şarkıların da, küfürlerin de birkaç dilden söylendiği mahalleler ve hepsinden öteye bu kadar farklılığı çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluğun şemsiyesi altında toplayan zamanların çoktan geride kalmış olduğu da vardı. Geride kalmasına kalmıştı da, bütün bunlar ne zaman ve ne için olmuştu, işte işin o kısmına akıl sır erdirmek mümkün görünmemekteydi. Balkanlar'ın dört bir yanındaki ordular ne zaman ve nasıl olup da bir anda o güzelim memleketlere girip, onları Osmanlı'dan koparmışlardı, doğrusu bunu anlamakta zorlanıyorlardı. Anlamakta zorlandıkları konuların arasında, çocukluklarından bu yana her şeyi paylaştıkları o komşularının davranışları da vardı elbette. Yunan orduları Selanik'e, Serez'e, Drama'ya, Yan-ya'ya girerken neden bu kadar sevinmişlerdi. Neden bu kadar coşkuyla bu yabancı orduları kucaklamışlar ve onları "hoş geldiniz kurtarıcılarımız," diyerek bağırlarına basmışlardı. Onları bir arada tutan Osmanlılık şemsiyesi ne zaman kapanmıştı, doğrusu buna da akıl sır erdiremediler bir türlü. Yoksa bu şemsiye artık eskisi kadar geniş değil miydi ya da ona ihtiyaçları kalmamış mıydı? Bütün bunlara da bir cevap bulamamışlardı o günlerde.

O günlerde bulamadıkları cevapları isteseler de, istemese-
ler de; Türkiye’de yeni bir hayata adım attıkları bu günlerde
bir şekilde karşılarında buluverdiler. Onlar belki bu cevap-
ları aramamışlardı. Belki böylesine bilinmezlik içinde kal-
ması daha iyi olacaktı ama yaşanan günün gerçeği bir şekil-
de karşılarında dikilivermişti işte. Adına ulus devlet denilen
bir gerçek vardı tüm haşmetiyle karşılarında. Sadece birbi-
rine benzeyen insanlardan, ortak ülkülerden ve adına milli
denilen değerlerden ilham ve güç alan bir yapıyla karşı kar-
şıydılar. O günlerden itibaren anladılar ve farkına vardılar
ki, geride kalan sadece şehirler, komşular ve evler değildi
elbette. Tüm kendine özgü değerleriyle bir dünyaydı deği-
şen. Dünya tarihinin yeni bir aşamasının geçildiği günlerde
imparatorlukların tarih sahnesinden çekildiği bir senaryo-
nun vizyona girdiği bir zaman diliminin dünyasıydı bu
dünya. Eskiye ait olanların da onunla beraber, beğenseler
de beğenmeseler de bu dünyadan göçüp gittiği günlerin
dünyasıydı bu.

Bütün bunları Türkiye’ye geldikten kısa bir müddet son-
ra görüp anladıklarında, kurgulamaya çalıştıkları o eski
dünyanın tekrar canlanmasının imkânsızlığını da fark etti-
ler. Onlar hayatlarını her ne kadar geçmişin değerleriyle
bütünleştirmeye, o kayıp memleketlerin dünyasıyla eklem-
lemeye çalışırlarsa çalışsınlar, zamanın o diliminin artık
çok gerilerde kaldığını gördüler. Selanik’in de, öteki şehirle-
rin de sadece siyasi anlamda değil, onların kimliklerini şe-
killendiren değerleriyle, özellikleriyle ve kendine özgü ru-
huyla da çok gerilerde kaldığına şahit oldular. Bir anlamda
Yunan ya da Bulgar ordularının o topraklara girdiği günler-
de kaybedilenin sadece toprak parçaları olmadığını, artık
tüm cepheleriyle bir daha geri gelmeyecek şekilde bu dün-
yadan tarihin derinliklerine yönelip gidenin bir devir oldu-
ğunu da idrak ettiler. Belki de bu sebepten ötürü, yaşanan

günün gerçeklerini kabullenmenin yanı sıra geleceği inşa etmenin geçmişle hesaplaşmaktan daha önemli olduğuna da bu günlerde karar verdiler. Bu karar eşliğinde de, yepyeni bir ortamda yeni hayatların kurulması mücadelesine girişirken, bu trajediyi yaşamış bir kuşak olarak, geride kalan şehirleri, kasabaları ve köyleriyse gönüllerinin bir köşesine saklamayı uygun buldular. Ve o yöreler onları terk etmiş olsa da, onlar o memleketleri o sakladıkları köşelerinde yaşatmayı tercih ettiler. Hem de ebediyen.

Mübadillerin Türkiye'nin Toplumsal Yapısına Etkileri

1923 ile 1925 yılları arasında mübadillerin Türkiye'ye gelmesiyle birlikte, ülkenin sosyal ve ekonomik yapısında gözle görünür değişiklikler yaşanmıştı. Aynı dili konuşan, aynı dine mensup olan ve aynı kültürel değerlere sahip insanların Türkiye'ye gelmesinin ilk etaptaki en önemli etkisi, Rumlardan boşalan yeri her anlamda doldurmaları oldu. Bir buçuk milyona yakın Rum'un Türkiye'yi terk etmesinin ardından ortaya çıkan boşluğu belirli ölçülerde dolduran bu insanların, devlet açısından kayda değer en önemli katkıları toplumsal yapının homojenleşmesini sağlamaları oldu. Osmanlı devletinin yerine kurulan ve ulus devlet anlayışı üzerine inşa edilen cumhuriyetin, bu amacına ulaşabilmek için aynı dil, din, ve ülkelere sahip insanlardan oluşan bir toplumsal yapı oluşturabilme ideali bu sayede somut bir düzeye ulaşmış bulunmaktaydı.

Ulus devletin inşası sürecinde olumlu katkı sağlamak bir yana engel oluşturduğu düşünülen gayrimüslim unsurların yerine Balkanlar'daki Müslümanların getirilmesi bu homojenliği sağlamanın yanı sıra kurulan yeni rejimin üzerinde

durduğu zemini sağlamlaştırması açısından da önemli bir işleve sahip bulunmaktaydı. Kısa sayılabilecek bir zaman zarfında Türkiye'ye gelen bu insanların varlığı aynı süreçte rejimin siyasi ideallerini gerçekleştirmesi yolunda kolaylaştırıcı bir etken olmuştu. Bu homojenleşme, aynı zamanda yeni kurulan devletin Türk milliyetçiliği anlayışı üzerinde yükselmesini de ciddi anlamda kolaylaştırmıştı.

Devlet açısından yeni rejimin ideallerini hayata geçirme aşamasında büyük katkı sağlayan mübadillerin yeni bir kimlik kazandırılmak istenen toplumsal yapının şekillenmesinde de önemli bir etken oldukları görülmüştü. Bilhassa Balkanlar'ın ve adaların büyük kentlerinden gelenler, beraberlerinde Türkiye'ye getirdikleri burjuva değerleriyle Türkiye'deki toplumsal değişimin rotasının belirlenmesinde kayda değer katkılar sağlamışlardı. Başta Selanik, Yanya, Kandiye gibi şehirlerden gelen göçmenler, Osmanlı'nın Batı'ya açık, hatta ondan da öteye Batı ile sürekli etkileşim halindeki yörelerinden gelmiş olmanın sağladığı avantajları yeni Türkiye'nin oluşumunda kullanmışlar ve özellikle de Atatürk döneminde imaj değiştiren Türkiye'de öncü bir rol üstlenmişlerdi. Taşra şehirlerinde ya da kırsal kesimlerde iskân edilen mübadillere göre mevcut rejimle daha yakın bir etkileşime giren bu kesimin mübadele öncesi dönemdeki birikimleri, devrimler eşliğinde modernleşen Türkiye'nin değişimine ve gelişimine önemli katkılar sağlamıştı.

Bilhassa Selanik kökenli olup hem maddi durumu iyi olan hem de iyi eğitim almış bir kesim, Türkiye'de yapılan devrimlerin öncülüğünü üstlenmiş ve toplumsal yaşamın her alanda çehresinin yenilenmesine içten bir destek vermişlerdi. Geldikleri şehirlerde edindikleri Batı kültürünün etkisiyle bu tarz bir yaşama olan yakınlığın sağladığı avantajları kullanan göçmenler, Türkiye'de yürürlüğe konulan devrimlerle, yapılan değişiklikleri benimseme ve toplumsal

hayata geçirmede daha önce de belirtildiği gibi öncü bir rol üstlenmişlerdi. Bu öncülük rolü söz konusu mübadillerin aynı zamanda devlet ve rejimle bütünleşmesi yolunda da büyük faydalar sağlamış bulunmaktaydı. Türkiye’de bürokratik kademelerde görev alan ya da geldikleri yerlerde olduğu gibi Türkiye’de de büyük tüccar, sanayici olarak toplumsal yaşama katılan bu mübadillerin etkisi, özellikle de Anadolu kökenli bir burjuvazinin ortaya çıktığı dönemlere kadar devam etmişti.

Bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili hayata geçilmesi, daha özgür bir ortamın sağlanması ve köylerden şehirlere göçün başlamasına paralel, Anadolu’dan büyük şehirlere gelerek rant kavgasına girişen ve bunda da başarı sağlayan kesimlerin varlığı bu tablonun değişmesine sebep olmuştu. Anadolu’dan gelmenin bir sonucu olarak, o güne kadar Türkiye’nin modernleşmesinde öncü rol üstlenen kesimlere ve bu kesime dahil olan mübadillere karşı “daha yerli” olduğu savıyla belirli bir avantaj sağlayan bu kesimlerin aynı zamanda ekonomik olarak da güçlenmesi toplumsal rollerde de birtakım değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştu. Bu gelişme o güne kadar devlet erkinde ve Türkiye’nin ekonomik hayatında etkin olan Rumeli kökenli ailelerin daha geri plana çekilmesine ve hatta parçalanarak eski etkisini kaybetmesine neden olmuştu. Böylece Selanik’ten ya da Yanya’dan bu yana, belki de yüzlerce yıldır süregelen ve babadan oğula tevarüs ederek devam eden aynı meslekte kariyer yapma süreci de sona ermiş bulunmaktaydı. Bu gelişme altmışlı yıllardan itibaren Türkiye’nin toplumsal yapısında yaşanan değişikliklere paralel büyük ailelerin dağılmaya başlaması ve çekirdek aileye geçiş süreciyle birlikte daha da hız kazanmıştı.

Mübadeleden yaklaşık kırk yıl sonra, mübadele öncesinin geleneksel son yapı taşı olan aile biçimlerinin ve eko-

nomik yapıların değışmesi, beraberinde ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin mevcut toplumsal yapı içerisinde erimeleri sonucunu da doğurmuştu. Bu erime süreci mübadeleyi yaşayan birinci kuşaklarla daha sonrakilerin arasında yaşadıkları bu süreci ve onun kültürel öğelerini benimseyip kabullenmede önemli farklılıkların doğmasına da neden olmuştu. Bu farklılıkların en belirgin yansımalarından biri de, mübadeleye ve geride bırakılanlara olan ilgi ve alakanın ilk kuşaklara nazaran sonraki dönemlerde giderek azalması hatta unutulmaya yüz tutması olmuştu. Değişim sürecini toplumsal akışın kendi dinamikleriyle birlikte yaşamak yerine bu sürece devlet katmanlarıyla birlikte dahil olmuş bulunan söz konusu mübadillerin, bir dönem üstlenmiş olduğu önemli rollere rağmen giderek daha geri planda kalması ve mübadil kimliğinden uzaklaşması iki önemli sonucu doğurmuştu. Bu sonuçlardan biri daha önce de altı çizildiği üzere, var olup olmadığı tartışmalı olsa bile mübadillere özgü bir kimliğin ya da kimlik denmese bile en azından profilin kaybedilmesi idi. Diğer sonuç ise, bu kimlik ya da profilden uzaklaşıldıkça devlet eksenli siyasete ve toplumsal anlayışa daha fazla yaslanmak suretiyle ortaya çıkmıştır. Bu durum sadece mübadil kimliğinin kaybedilmesine sebep olmamış, Türkiye'ye daha sonraki dönemlerde farklı yerlerden göç eden insanların da devletçi bir eksene yakın durmaları konusunda adeta model oluşturmuştur.

Bir açıdan bakıldığında Türkiye'nin homojen bir nüfus yapısına sahip olmasında ve dolayısıyla da ulus devleti oluşturması sürecinde katkı sağlayan bu insanların, siyasi ve kültürel anlamda Türkiye'ye kazandırabildikleri ise oldukça sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bu anlamda farklı bir ses ve renk veren insanlar çıkmışsa da, onların başı da deyim yerindeyse beladan kurtulamamıştır. Bu bağlamda Selanik'te oluşturulmuş sosyal ve kültürel birikimin Türki-

ye'ye bir şekilde taşındığının ve bu birikimin Türkiye'nin modernleşmesine katkı sağlayacak şekilde kullanıldığının daha önce altını çizmiştik. Ancak Türkiye'ye gelen mübadillerin farklı renk ve ses verebilmelerinin yegâne yolu olan siyaset bu anlamda adeta gündem dışında tutulmuş, bu gündemi kabul etmeyen insanların başı da biraz önce değinildiği üzere dertten derde girmiştir. Bu bağlamda Türk siyasetine farklı ve gerçek anlamda modern bir açılım kazandırmak isteyen insanların başında Nâzım Hikmet ve Serteller gibi mübadil kökenli sanatçı ve aydınlar gelmekteydi. Selanik'teyken etkileşimde bulundukları çevrelerin etkisiyle Batı dünyasındaki siyasi gelişmeleri çok yakından takip eden ve orada edindikleri deneyimleri modernleşme çabasındaki Türkiye'nin ortamına taşımak isteyen bu aydınlar çeşitli baskılara maruz kalmışlardı. Çalışmalarını çeşitli yasaklar ve baskılar altında sürdürmeye çalışsalar da sonunda Türkiye'yi terk etmek zorunda kalarak, bir kez daha göç etmek ve yeni bir vatan aramak durumunda kalmaktan da kurtulamamışlardı.

Bu istisnai örnekler bir yana bırakılırsa, önemli ölçüde kendilerine sahip çıktığı için devlete duyulan minnettarlıktan kaynaklanan bu yakınlık ve devlete sahip çıkma duygusu sonuç olarak devletin ve rejimin kendisi kısa zamanda toplum nezdinde meşrulaştırmasında ve kabul ettirmesinde önemli mesafeler katetmesini sağlamıştı. Ancak bu durum aynı zamanda, mübadillerin özellikle de, devletten bağımsız bir politika kültürü oluşturabilmelerinin yolunu da tıkamıştı. Bu durum sosyal ve kültürel anlamda önemli faydalar sağlayan ve modern Türkiye imajının oluşturulmasında ciddi katkılar sağlayan mübadillerin sonuç itibarıyla siyasi anlamda Selanik'teki ortamın da gerisine düşmelerine neden olmuştu.

Bunların yanı sıra mübadillerin Türkiye'ye yaptıkları önemli katkılardan biri de ekonomik alanda sağladıkları et-

kinlik olmuştı. Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, geldikleri yerlerde ticaret ve sanayiyle uğraşan mübadiller Türkiye’de de benzer alanlarda yatırımlar yapmışlar ve ülkenin kalkınmasına yardımcı olmuşlardı. Özellikle de ekonomik açıdan tam anlamıyla bir darboğazın yaşandığı o yıllarda, ülkenin ilk sanayicileri ve tüccarları, dolayısıyla da ilk Müslüman Türk burjuvazisi olarak bu alanda öncü bir rol üstlenmişlerdi. Mübadillerin Türkiye’nin kalkınmasına sağladıkları katkının bir başka cephesi hiç şüphesiz tarım alanında görülmüştür. Bilhassa ürettikleri endüstriyel bitkilerle hem tarıma hem de tarıma dayalı sanayiye destek olan Rumların gitmesiyle birlikte bu alanda önemli bir boşluk yaşanmıştı. Türkiye’de tarımın ve ona bağlı olarak tarıma dayalı sanayinin ve ihracatın ciddi anlamda etkilenmesine sebep olacak bu durumun önüne geçilebilmesi için, Yunanistan’dan gelen mübadiller Türkiye’nin değişik yörelerine bir an önce yerleştirilmişlerdi. Uzun yıllardır devam eden savaşlar dolayısıyla zaten ağır hasar almış olan Türkiye ekonomisinin, bunlara ilaveten bir de tarımsal üretim yapacak insan bulunmaması nedeniyle iyice çıkmaza girmemesi için köylü mübadiller canla başla işe koyulmuşlardı. Yaşanan birçok olumsuzluğa ve kısıtlı imkânlarla rağmen mübadiller yerleştikleri yörelerde çok kısa bir zaman zarfında tarımsal üretime başlayarak ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamışlardı. Bilhassa tütün, zeytin, pamuk gibi Türkiye ekonomisi için hayati önem taşıyan bitkilerin yetiştirilmesinde geldikleri yörelerde öğrenmiş oldukları farklı metotlar sayesinde yaptıkları üretimle sağladıkları artı değer, o günlerin şartlarında sadece Türk ekonomisine fayda sağlamamış aynı zamanda tarımda da önemli gelişmeler sağlanmasının yolunu açmıştır.

Mübadillerin ekonomik alandaki katkılarına nispeten, kültürel alandaki etkileri ise oldukça sınırlı kalmıştır. Daha

önce siyasi alandaki etkinliklerine değinilirken de altı çizildiği üzere, o günlerin siyasi ortamını Türkiye’de bulamamış olmaları dolayısıyla meşrutiyet döneminin öncesinde ve sonrasında sergilenen siyasi performans Türkiye’de tekrarlanamamış ve dolayısıyla da Balkanların dört bir köşesinde oluşturulan o birikim buralara aktarılamamıştır. İstisna oluşturabilenlerin de bir müddet sonra sistem tarafından marjinalleştirildiği görülmüştü ki, bu durum siyasi alanda yaşanan durgunluğun sadece mübadillerin etkin olamamasından kaynaklanmadığını da göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Benzer bir durum kültürel birikimin aktarılmasında, daha doğrusu aktarılamamasında da yaşanmıştır. Bu birikimin Türkiye’ye aktarılamamasında hiç şüphesiz ki, o kültürü oluşturan çevrenin tüm öğeleriyle birlikte ortadan kalkmış olması önemli bir rol oynamıştı. İlk yıllarda düğünlerden sünnetlere, mutfaklarda hazırlanan yemeklerden, söylenen şarkı ve türkülere değin birçok alanda varlığını koruyan kültürel öğeler zaman içerisinde törpülenerek de olsa nesillerden nesillere geçerek bir şekilde varlığını korumayı başarmıştır. Ancak mübadillerin kültürel birikimleri, kabul etmek gerekir ki, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde baskın bir rol üstlenememiş ve bu anlamda Türk kültürel hayatında bir renk olarak varlığını kısmen koruyabilmiş olsa da, zaman içerisinde yerleşik kültür düzeni içerisinde kaybolmuştur. Kültürel anlamdaki eriyiş ikinci ve üçüncü kuşaklarda daha belirgin bir hal almış ve birçok ailede mübadillik sadece göç edilen bir memleketin adıyla sınırlı bir hale gelmiştir.

Bu duruma Türkiye’de cumhuriyetle birlikte yaşama geçirilen kültür politikalarının homojen bir yapı oluşturabilmeye yönelik çabaları da önemli oranda etki yapmıştı. Kültürel anlamda tekil bir yapı oluşturmaya yönelik çabalar

dahilinde, içerisinde güçlü siyasi ögeleri de bulunduran böylesi bir kültürel yapının varlığını korumasına ve etkin olmasına belli ki sıcak bakılmamıştı. Kendisini oluşturan çevreyi ve ögeleri de göç dolayısıyla kaybeden bu kültürel yapının varlığını koruması doğal olarak mümkün olamamıştı. Bunun sonucunda da mübadillerin kültürel birikimlerini yaşatabilecekleri, daha doğrusu elde ne varsa koruyabilecekleri tek alan olarak aileleri ile yakın çevreleri kalmıştı. Ancak bu çevrelerde de biraz önce değinildiği gibi bu kültürü yaşatmak ve sonraki nesillere aktarmak kolay olmamıştı. Özellikle de göç edilen memleketlerden çok farklı bir ortamda, bambaşka bir eğitim anlayışıyla yetişen kuşaklarda geçmişe ve o geçmişin kültürüne olan ilgi bir müddet sonra zayıflamaya yüz tutmuştu. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da akıp giden zaman içerisinde mübadillerin kültürel birikimlerinin yanı sıra, geçmişe ait hemen her şey önce bulanıklaşmış sonrasında da neredeyse kaybolmuşlukla eşdeğer hale gelerek, gündelik hayatın dışına düşmüştü. Bu gelişmede hiç şüphesiz ki, yoğun bir hayat kavgasının içine düşen mübadillerin bizzat kendilerinin ilgisiz denebilecek tavırları da etkili olmuştu. Bu etki mübadillerin yeni bir hayat kurmak için verdikleri mücadeleyle birleşince sonuç olarak ortaya geçmişin tüm yönleriyle unutulmaya yüz tutması ya da bizlerin tanımlamasıyla gönüllerin bir köşesine saklanması zorunluluğu çıkmıştı.

“Devletin Başında Halis Türkler Bulunmalıdır”

Türkçü düşüncenin önde gelen isimlerinden Nihal Atsız *Orkun* ve *Tanrıdağ* dergilerindeki yazılarında, Türk devletini yönetmeye talip olanların nasıl özelliklere sahip olmaları gerektiğini anlatıyordu. Atsız bu özellikleri sıralarken, Osmanlı’daki devşirme sistemini de sert bir şekilde eleştiriyor ve bu sistem yüzünden Türk aristokrasisinin oluşamadığını belirterek, yeni cumhuriyet rejiminin de benzer bir yanlışla düşmemesi için bu uyarıları yaptıklarını söylüyordu. Devşirme sistemi sebebiyle Osmanlı bürokrasisinin “yabancı” ve “kanı bozuk” insanlarla dolduğunu belirten Atsız, bu yüzden Osmanlı tarihinin ihanetlerle dolu olduğuna işaret ediyordu. Atsız’a göre Türkiye’yi yönetecek uygun özelliklere sahip insanların, en az üç kuşaktır safkan Türk olduklarını ispatlamaları gerektiğini söylüyor ve bu niteliklere sahip olanların çoğunlukla, Sivas’ın batısındaki Anadolu köylüleri arasında bulunduğunu belirtiyordu.

Atsız’a göre, Rumeli kökenliler ile büyük şehirlerin melez ahalisi, gayrimüslimlerden sonraki uygunsuz ikinci kitleyi oluşturmaktaydı. Rumeli kökenli insanların uzun yıllar deği-

şik gayrimüslim ve Türk olmayan topluluklarla bir arada yaşamış olmalarından dolayı saflıklarını kaybettiğini iddia eden Atsız, bu insanların devletin yönetiminde etkin rol almaları halinde, Osmanlı döneminde yaşanan sorunların da tekrerrüdeceğini ve devletin millilik vasfını kazanamayacağını savunuyordu. Atsız'ın Rumelililer haricinde tepki gösterdiği hatta ondan da öte tehlikeli olarak nitelediği bir başka kesim Sabetaycılardı. Sabetaycı cemaate mensup olanları, Türk devletini madden ve manen ele geçirmek için çeşitli tertipler içinde olmakla itham eden Atsız, bu cemaate mensup olduğunu belirttiği gazeteci Ahmet Emin Yalman'a yüklenerek "Ahmet Emin Yalman Türk ve Müslüman değildir. Bu vatan ve milletle ilgisi yalnız Türk pasaportu taşımaktan ve Türk tebaası olmaktan ibarettir... Milli menfaati o yolda gördükleri için 'devletin başında halis Türkler bulunmalıdır,' diyen milliyetçileri ırkçılar, nazistler diye gözden düşürmeye, onları adeta vatan haini gibi göstermeye yeltenen adam bu gizli Yahudi ırkçısı Ahmet Emin'dir.." ifadeleriyle tepkisini dile getirmişti.

Dönemin cumhurbaşkanı ve aynı zamanda milli şefi olan İnönü'nün de Atatürk'e nazaran daha devletçi, daha tutucu ve ırkçı bir çizgiye yakın duran milliyetçilik anlayışı dolayısıyla giderek güç kazanan bu düşünceler, kırklı yıllardan itibaren basında daha yüksek perdeden ifade edilir olmuştu. Kurulan çeşitli dernek ve cemiyetler aracılığıyla giderek daha örgütlü hale gelen aşırı milliyetçi akım ve düşünceler, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında daha da etkin hale gelmiş bulunmaktaydılar. Devletin de kimi zaman denge sağlamak adına Almanya'ya yakın durması, kimi zaman da başka beklenti ve hesaplarla Almanya ile arasındaki mesafeyi daraltması bu tarz düşünce sahiplerinin cesaretini artırmıştı. Yaptıkları yayınlarda ve düzenledikleri çeşitli etkinliklerde safkan Türk olmayanların devlet içerisinde yer almalarını eleştiren bu kesimin düşünceleri belirli ölçüde

mübadilleri de etkilemiş bulunmaktaydı. Özellikle de devletin çeşitli kademelerinde görev almış olanları.

Atatürk'ün ölümünden sonra, devletin zirvesinde giderek ağırlık kazanan karşıt düşüncenin ağırlığını hissettirmesine paralel olarak, önce Selanik kökenlilerin mebusluktan uzaklaştırıldıkları, bürokraside görev almış olanların da ya bu görevlerden bir şekilde alındıkları ya da pasifleştirildikleri gözlemlenmişti. Buna savaş yıllarının ekonomik sıkıntılarıyla birlikte, siyaseten muhalif çizgide olan insanlara uygulanan baskılar da eklenince, mübadillerin büyük şehirlerdeki küçük bir kesim hariç önemli ölçüde yeni kurulan Demokrat Parti'ye kaydıkları görülmüştü. Partinin kurucuları ve ilk dönem üyeleri arasında yer alan birçok mübadil de bu sayede, Balkanlar'da edinmiş oldukları siyasi birikim ve deneyimi ciddi anlamda ilk kez Türk politik hayatına taşıma fırsatını bulmuşlardı.

Mübadillerin, İnönü iktidarına muhalif olmalarında hiç şüphesiz ki, yaşanan ekonomik zorluklar ve sıkıntılar kadar bu yaklaşımlar da etkili olmuştu. Bizzat devlet tarafından organize edilmemiş olsa da, kimi zamanlarda adli takibata uğramış olsa da, gündemde giderek ağırlığını hissettiren bu Türkçü ve hatta ondan da öteye ırkçı düşünceler kabul etmek gerekecek ki, hükümeti de bir şekilde etkilemişti. Bu etkilenmenin sonucunda siyasi ortamda Atatürk dönemiyle mukayese edildiğinde pasif bir konuma itildikleri görülen mübadillerin, toplumsal yaşamda da benzer bir durumda oldukları gözlemlenmekteydi. Türkiye'ye geldikleri ilk günlerde mal dağıtımı dolayısıyla özellikle de, taşra şehirlerindeki halkın nezdinde kendileri mağdur edildiği gerekçesiyle pek iyi gözle bakılmayan mübadillerin, kırklı yıllarda birtakım çevreler tarafından yabancı olarak nitelenmeleri ve hatta kimi yayınlarda tehlikeli kişilermişçesine gösterilmeleri birtakım tedirginliklerin yaşanmasına neden olmuştu.

Bunun doğal bir sonucu olarak da mübadillerin kırklı yıllar boyunca suya sabuna dokunmayan bir yaşam tarzını seçtikleri ve siyasetten de özellikle uzak durdukları gözlenmişti. Mübadele kapsamında Türkiye'ye gelen Sabetaycı kökene mensup olanlar içinse, bu süreç daha da zorlu geçmişti. 1924 yılındaki Karakaşzade olayından itibaren, gizli din kullanmakla, gizli emellere sahip olmakla ve dolayısıyla da bu gizli emellerini gerçekleştirmek için birtakım faaliyetlerde bulunmakla suçlanan bu insanların karşı karşıya kaldıkları ithamlar, diğer mübadillerin karşı karşıya kaldıklarıyla mukayese edildiğinde oldukça abartılı bir görünüm vermekteydi. Nitekim Ahmet Emin Yalman gibi gazetecilerin şahsında somutlaşan bu eleştiriler toplumun bir kesimi nezdinde de kabul görmüş ve yerleşik kanaatler haline gelmiş bulunmaktaydı. Öyle ki, bu kanaatler ileriki yıllarda daha da güçlü hale gelecek ve bizzat Ahmet Emin Yalman silahlı bir saldırıya uğramaktan kendisini kurtaramayacaktı. Aynı şekilde Selanikli olan ve çıkardıkları gazeteler ve dergiler aracılığıyla toplumda sosyalizm, demokrasi, hürriyet gibi kavramların öncülüğünü yapan Sertellerin *Tan* gazetesi de, daha sonraki yıllarda saldırıya uğramış ve tamamen tahrip edilmişti. Bu olayda altı çizilmesi gereken önemli bir nokta, devletin olaylar bu noktaya gelene kadar seyirci kalması, yani bir anlamda hem Sabetaycı hem de bu yetmezmiş gibi bir de sosyalist olan bu insanlara bir ders verilmesini onaylar tarzda bir tavır almış olmasıdır.

Sabetaycı kökenli mübadillere çeşitli düzeylerde yapılan bu saldırılara karşın cumhuriyet dönemindeki en organize eylem ise bizzat devlet tarafından "varlık vergisi" uygulamasıyla yapılmıştı. Kasım 1942 yılında çıkarılan bir yasayla yürürlüğe giren varlık vergisi, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik zorlukların aşılması için çıkartılmış olup, servet üzerinden bir kereye mahsus olarak vergi alınmasına imkân sağlıyordu. İlk bakışta o dönemin şartları altında son

derece normal görünen bu vergi, kişilerin savaş yıllarında elde ettikleri varsayılan serveti vergilendirmek adına, mükellefleri mensup oldukları din ve cemaate göre farklı oranlarda vergilendirmesiyle normal ve kabul edilebilir olmaktan uzaktı. Bu yasaya göre, Müslümanların ve Türkiye'deki yabancıların servetlerinin 1/8'i, gayrimüslimlerin 1/2'si vergi olarak alınacaktı. Ancak bu vergi uygulamasını daha da ilginç kılan özellik, Sabetaycılarının da ayrıca vergilendirilmeleri ve "Dönme" kategorisiyle servetlerinin 1/4'ü oranında varlık vergisi ödemekle yükümlü tutulmalarıydı.

Dönemin giderek etkinlik kazanan aşırı milliyetçi eğilimleriyle de paralellik arz eden bu uygulama tüm itiraz ve eleştirilere rağmen uygulanmış ve mükellefler bu ağır vergileri ödeyebilmek için kimi zaman tüm servetlerini gözden çıkarmak durumunda kalmışlardı. Öyle ki, bu ağır vergileri ödeyecek gücü olmayanlar, bunun karşılığında kendilerini Erzurum'un Aşkale'sindeki taş ocaklarında buluvermişti. Dönemin siyasi ortamına ve gelişmelerine ışık tutan bu olayların mübadiller üzerindeki en önemli yansıması, Balkan kökenli olduklarını yani daha anlaşılır bir şekilde söylemek gerekirse dönemin özgün söylemiyle "yabancı" olduklarını daha fazla oranda gizleme ihtiyacı hissetmeleri olmuştu. Sabetaycı kökenlilerin maruz kaldıkları bu muamele beraberinde yabancından da öte daha fazla olumsuzluk içerir hale gelen, Selanikli olma halinin de saklanması neden olmuştu. Hatta söz konusu dönemin çok gerilerde kaldığı sonraki yıllarda bile bu ihtiyatlı tutum sürdürülmeye devam etmiş ve özellikle de Selanik kökenli mübadiller, Selanikli olduklarını bir şekilde gizlemişler, en azından toplum içerisinde yüksek sesle telaffuz etmekten sürekli kaçınmışlardı.

Kayıp Bir Kuşanın Portresi ya da Mübadiller

Doğdukları, yaşadıkları ve ondan da ötesi kendilerinden bir parça bildikleri memleketlerini terk ederek Türkiye'ye gelen mübadillerin, buradaki yaşamları da çetin mücadeleler eşliğinde geçmişti. Bu mücadelenin özellikle de, başını sokacak bir ev ile ekmek parasını çıkartacak bir iş kurabilmek adına verilen kısmı oldukça zorlu geçmişti. Hem bir yığın imkânsızlıklar içinde olmaları hem de kendileri dışındaki etkenlerin sebep olduğu olumsuzluklar bu yıllarda mübadillerin kişiliğini adeta yeniden şekillendirmişti. Bu şekillendirme süreci beraberinde kaçınılmaz olarak, önceki dönemden farklı bir insan tipini ya da daha kısa ve özlü bir ifadeyle mübadilleri ortaya çıkarmıştı.

Bu yeni insan profilinden ilk yansıyan görüntü mübadillerin kendilerini nasıl adlandırdıkları yani toplumsal kategori içerisinde nereye oturttuklarıydı. Bu kategorize etme sürecinde mübadil kelimesi hemen bütün göçmenler tarafından kullanılan ortak kelime olmuştu. Bu tanımlamanın kabulünde tek bir nedenin geçerli olduğunu söylemek kolay olmasa da, yaşanan sürece bakıldığında Yunanistan göç-

menlerini tanımlamak için bundan daha iyi bir kelimeyi bulmanın kolay olmadığı aşikârdı. Çünkü onlar kendilerini hiçbir zaman göçmen olarak kabul etmemişlerdi. Yapılan anlaşmalarda, dönemin basınında onlardan muhacir diye bahsedilse de, bu insanlar kendilerini tanımlamak adına mübadil kelimesinden hiç mi hiç şaşmamışlardı.

Çünkü muhacir olmanın, kelimenin etimolojik yapısına bakıldığında da görüleceği üzere, bir anlamda gönüllü olarak bir yeri terk etmeyi ifade ettiği, dolayısıyla mübadiller kendi durumlarının bununla örtüşmediği kanaatindeydiler. Her ne kadar dini bütün mübadillerin çeşitli vesileler dolayısıyla dile getirdikleri gibi, muhacir olmak bizzat Peygamberin kendisi tarafından da gerçekleştirilen bir eylem olması dolayısıyla sevabı bulunan bir hadise olsa da, muhacirlik mübadillerin kendilerini tanımlama konusunda kabullenmeye pek yanaşmadıkları bir olguydu. Çünkü onlar, bulundukları toprakları gönüllü olarak terk ettikleri düşüncesinde değillerdi. Yunanistan idaresi altında çeşitli zorluklara katlansalar da, hem ekonomik hem de sosyal alanda büyük sıkıntılar yaşasalar da, günün birinde her anlamda özgürce yaşayabilecekleri Türkiye'nin özlemini her an için hissetseler de, sonuçta yaşadıkları topraklardan neden koparıldıklarını bir türlü anlayamamışlardı. Daha doğrusunu söylemek gerekirse, bunun açık nedenlerini ve gerekçelerini biliyor olmakla birlikte, memleketlerinden ayrılmış olmayı bir türlü kabullenememişler, olan biteni içlerine bir türlü sindirememişlerdi.

Bu sebepten dolayı da olan bitenin gönüllülük esasına dayanmamasından dolayı kendilerini muhacir olarak tanımlamayı da uygun görmemişlerdi. Yaşanan göçün gönüllü yapılmamış olmasına karşın, tehcir ya da sürgün gibi daha ağır yöntemlere başvurulmaksızın yapılması ve uluslararası bir anlaşmaya dayandırılması yaşananların kendine özgü bir kelimeyle ifade edilmesini adeta zorunlu kılmıştı. Belirli bir

hukuki çerçevede ve programlı olarak gerçekleştirilen ve hepsinden önemlisi arzu edilen, ancak uygulama itibarıyla bu sürece katılanların iradeleri dışında gerçekleştirilen bu olay sonuçta mübadele kelimesiyle tanımlanmıştı. Çünkü benzer süreci bir de madalyonun öte yüzünde yaşayanlar vardı. Anadolu'nun değişik yörelerinde yaşayan Rumlar da üç aşağı beş yukarı benzer gerekçeler nedeniyle Türkiye'den ayrılmak durumunda kalmışlardı. Yaşanan olaylarda bir karşılıklılık hali vardı ve belki de Türk-Yunan ilişkilerinde geçen yüzyılın bedeli bu suretle ödeniyordu. Fatura elbette bu süreçte doğrudan sorumlukları olmayan on binlerce insana çıkarılmış ve onların fikri, düşüncesi sorulmaksızın yaşadıkları yerlerden göç ettirilmeleri kararlaştırılmıştı. İşte bu sebeptendir ki, bedel kelimesinden türetilmiş olan ve karşılıklı olarak yaşanan yer değişimini anlatan mübadele kelimesi bu yaşananları adlandırmak için seçilmişti. Hemen tüm göçmenler tarafından da kabul görmüştü. Öylesine kabul görmüştü ki, birinci kuşak bir yana onlardan sonraki ikinci hatta üçüncü kuşaklar bile kendilerini bu kelimeyle tanımlamaktan vazgeçmemişlerdi.

Birinci kuşak mübadillerin Türkiye topraklarındaki yaşamları da, kendilerini tanımlayan bu kelimeyle adeta özdeşlik arz eder bir şekilde geçmişti. Türkiye'ye geldikten ve düzenlerini bir şekilde kurduktan kısa bir zaman sonra içinde bulundukları topluma entegre olabilmek adına üzerlerine düşen adımları atan mübadiller, yaşanan birtakım zorluklara hatta kimi zaman göğüslemek zorunda kaldıkları tepkilere rağmen çevrelerine kendilerini kabul ettirmeyi başarmışlardı. Gerçi bu kabul ettirme mübadelenin ilk yıllarında özellikle de mal dağıtımı dolayısıyla yaşanan sorunlardan ötürü oluşan bir duvarın varlığından ötürü kolaylıkla gerçekleşmemişti. Duvarın kalkması ve yerli halk ile mübadillerin bütünleşmesi ancak uzun yıllar sonra üçüncü kuşaklar dö-

neminde yaşanmıştı. Birçok Anadolu kentinde bu süreçte yerli halk ile mübadiller arasındaki ilişki günlük hayatın gerektirdiği sınırların ötesine geçmemiş, bunun aşılabilmesi ise ancak Türkiye’de ciddi toplumsal dönüşümlerin yaşandığı altmışlı yıllardan itibaren sağlanabilmişti.

Bu süreçte Türkiye’de düşünce alanında yaşanan değişim ve bu değişime paralel yeniden kurgulanan toplumsal yapıların yanı sıra, mübadil ailelerine mensup genç kuşakların geleneksel anlayışlarını terk ederek, mevcut toplumsal yapıyla olan mesafeli duruşa bir son vermesi de etkili olmuştu. Bu durum yerli yabancı ayrımına gerçek anlamda noktayı koyarken, o güne kadar tabu gibi uyulan birçok anlayışın da yıkılmasına neden olmuştu. En başta yerli ve mübadil aileleri arasında evlilikler yaşanmaya başlamış, siyasi ve ekonomik anlamda ortak çıkar noktalarının varlığı keşfedilerek daha önceki yıllarda pek de var olmayan birliktelikler oluşturulmuştu.

Ancak bütün bunlara rağmen ilk kuşak mübadiller kendilerini toplum içinde farklı bir noktada konumlandırmaya adeta özen göstermişlerdi. Sanki misafirmişçesine ve vakti zamanı geldiğinde ait olduğu yere dönecekmişçesine. İlk kuşak mübadiller hem hukuken hem de hayatın açık gerçekleri nedeniyle bağlı oldukları bir toplum içerisinde yaşamalarını sürdürürken, gönül olarak başka bir dünyaya bağlılıklarını sürdürmeye devam etmişlerdi. Yetişme tarzları, hayatlarının nerdeyse yarıya yakınına geçirdikleri bir dünya ve onların kişiliğini oluşturan çevre her şeyiyle geride kalmış olsa da, onlar için varlığını bir şekilde korumaya devam etmişti. Bu durumda doğal olarak mübadillerin kişiliklerinde iki ayrı dünyayı barındırmalarına sebep olmuştu. Bunlardan birisi biraz önce de değindiğimiz gibi içinde yaşamakta oldukları o günkü ortamdı. Diğeri ise artık her şeyiyle, geride kalmış bir başka dönemin değerleriyle örül-

müş bir dünyaydı. Onlar geri gelmesinin imkânsızlığının farkında olsalar da, içlerindeki bu dünyayı hayata bağlanmalarının temel nedenlerinden birisi olarak gördüler. Ve yaşadıkları süre boyunca da, bu ilişkiyi koparmadan sürdürdüler. Kendileriyle birlikte bu dünyanın da kaybolacağını ve sonraki kuşakların yeni başladıkları bu hayatta yepyeni bir dünya kuracağını da bilerek.

Bu bakış açısının yanı sıra dönemin siyasi ve toplumsal şartları ile içine girilen ekmek kavgası da, birinci kuşak mübadillerin içe kapanmalarındaki diğer etkenler olmuştu. Ancak hiçbir şey, gözlerinin önünde yok olup giden bir dünyanın sebep olduğu hüznün ve hasret kadar etkili olmadı. Bu hasret kimi zaman evlerin içinde, oralaradaki düzenin aynen inşasıyla telafi edilmeye çalışıldı. Aynı tarz döşenmiş evlerde Yunanca, Arnavutça adlarla anılan yemekler pişirildi bazen. Oraların âdet ve geleneklerini yansıtan düğün yemekleri verildi bazen de. Bazı zamanlar oralaradaki bayram gelenekleri buralarda yaşatılmaya çalışıldı. Ancak hiçbir şey eskisi gibi, o günlerdeki gibi olmuyordu, olamıyordu.

Bu durum hasretin ve elden bir şey gelmemesinin çaresizliğiyle içe kapanmaya, geçmişin yüreklerin daha da derinlerine gömülmesine neden oldu. Hali vakti yerinde olanlarsa, mübadelenin üzerinden yirmi beş, otuz yıl geçtikten sonra, bu derde başka türlü çare bulunmaz diyerek yollara çıktı. Dünya gözüyle doğduğu memleketleri ve baba yadigarı evlerini bir kez daha görebilmek adına. Bu ilk ve son kez yapılan sınırlı sayıdaki geziler kendine özgü trajedilerin sergilenmesine neden oldu. Kimileri doğduğu evi bulmanın sevinciyle birlikte, o evin yeni sahipleri tarafından yakın akrabaymışçasına misafir edilmenin şaşkınlığını yaşadı. Kimileri de artık yerinde yeller esen o evleri bulamamanın üzüntüsünü. Kimileri de Beyaz Kule'nin karşısına geçip ağlamayı tercih etti. Tam olarak, perdelerini indirerek kapa-

nan bir döneme mi, yoksa kendisinin kaybolan geçmişine mi ağladığını ayırt edememeksizin.

Geçmişlerini ve o geçmişin tüm değerlerini içlerinde bir yerlere saklayan mübadillerin sergilediği manzara ise daha önceki bölümlerde de zaman zaman tasvir edilmeye çalışıldığı üzere, içinde bulundukları toplum ve devletle uyumlu bir görüntü sergilemekteydi. Burada hemen altı çizilmesi gereken önemli bir nokta da, sergilenen bu görüntünün tamamen gerçeği yansıtmakta olduğuydu. Herhangi bir yapmacıklık ya da oynanan bir rol söz konusu değildi. Çünkü mübadillerin tümünün gönülden inandıkları bir gerçek vardı. O gerçeklik, üzerinde yaşanan ve adına vatan denilen toprağın her türlü musibetten ve kötülükten mümkün olduğunca uzak tutulmasının gerekliliği idi. Onlar politik çekişmelerin, sonu gelmez ihtiraslarına bir türlü gem vuramayan ihtilalcilerin sebep oldukları olumsuzlukları yaşamış insanlardı. Onlar siyasi düşüncelerinin farklı olması nedeniyle birbirine silah çekecek kadar politize olmuş subayların sebep olduklarını görmüş insanlardı. Bütün bunlara ilaveten komşu bildikleri, dost bildikleri gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının işin içine milliyetçilik girince nasıl da değiştiklerini ve bir anda karşı cephedeki yerlerini aldıklarını da görmüşlerdi. Bütün bunlar, mübadillerde ister istemez vatan, millet, devlet gibi kavramlar konusunda herkesten daha fazla bir duyarlılık uyandırmaktaydı. Çünkü onlar vatan olarak bildikleri toprakların bir gün nasıl olup da başka bir ülkenin toprağı haline dönüşebildiğini bizzat yaşamışlardı. Çünkü onlar bir ülkenin vatandaşı ve asli unsuruyken azınlık konumuna düşmenin ne demek olduğunu da görmüşlerdi. Hepsinden de öteye bir Kurtuluş Savaşı verecek imkânlara sahip olmadıklarından ötürü kaderlerine razı olmanın ezikliğini de hissetmişlerdi. Ve en sonunda da o toprakları terk etmek zorunda kalmanın ıstırabını yaşamışlardı.

Bütün bu gerekçelere istinaden eleştirilecek birçok yönü olsa da, ülkeye ve devlete sahip çıkmanın zorunluluğuna inanmaktaydılar. Şoven ve ırkçı bir yanı olmasa da bütün bu gerekçeler dolayısıyla kendilerine kucak açan bu ülkeye duygusallıkla karışık bir milliyetçilikle bağlıydılar. Hem de yürekten. Kendilerini kurtaran kişi olarak gördükleri Mustafa Kemal'e ise, kimi yönlerini eleştirseler de yürekten minnet duymaktaydılar. İşte bütün bu sergilenen görüş ve düşüncelere bakıldığında mübadillerin, politikanın çok yoğun bir şekilde yapıldığı diyarlardan gelmiş olmalarına rağmen, Türkiye'de neden politikadan uzak durdukları da bir ölçüde anlaşılabilir. Bütün bu gerekçelere istinaden eleştirilecek birçok yönü olsa da, ülkeye ve devlete sahip çıkmanın zorunluluğuna inanmaktaydılar. Şoven ve ırkçı bir yanı olmasa da bütün bu gerekçeler dolayısıyla kendilerine kucak açan bu ülkeye duygusallıkla karışık bir milliyetçilikle bağlıydılar. Hem de yürekten. Kendilerini kurtaran kişi olarak gördükleri Mustafa Kemal'e ise, kimi yönlerini eleştirseler de yürekten minnet duymaktaydılar. İşte bütün bu sergilenen görüş ve düşüncelere bakıldığında mübadillerin, politikanın çok yoğun bir şekilde yapıldığı diyarlardan gelmiş olmalarına rağmen, Türkiye'de neden politikadan uzak durdukları da bir ölçüde anlaşılabilir.

Toplum içinde nötr olarak tanımlamanın yanlış olmayacağı bir konuma kendilerini yerleştirmiş olan mübadillerin, 1920 ile 1950 yılları arasındaki esas mücadelesi, eğer kısaca ifade etmek gerekirse tam anlamıyla ekmek kavgasından ibaretti. Göçü ve onun sebep olduğu her türlü yıkım ve travmayı göğüslemek durumunda kalan mübadillerin, bu dönemde hem kendileri hem de gelecek nesiller için yeni bir hayat kurmayı öncelikli uğraş kabul ettikleri görülmektedir. Bu yıllar kendini toplumsal yapı içerisinde kabul ettirmek kadar ekonomik olarak da kendi ayakları üzerinde durabilecek hale gelmenin mücadelesinin verildiği bir dönemdi.

Daha önce de değinildiği üzere, dış dünyaya karşı yaşanan değişime paralel uyumlu bir fotoğraf veren mübadillerin kendi aile içi yaşantıları ise eski geleneksel dünyanın değerleri üzerinde kurulmuştu. Belki de kaybolup giden geçmişin yansıyan tek şeyin bu geleneksel hayat tarzı olmasından dolayı olsa gerek, aile ortamları eski düzenlerini büyük ölçüde korumuştur. Ta ki, mübadele kuşağının mensupları bu dünyadan göçüp gidene kadar.

Ve Son Bir Soru: Selanik Bizi Ebediyen Terk etti mi?

Bir imparatorluğun topraklarında aynı zamanda halife olan bir padişahın tebaası olarak doğan mübadele kuşağı, Selanik merkezli bir devrimle bir padişaha tâbi olmaktan anayasal güvencelere sahip vatandaş olmaya, oradan da hiç beklenmedik ve umulmadık şekilde patlayan savaşlar sonrasında Yunanistan topraklarındaki azınlık konumuna düşüşü çok kısa bir zaman dilimi içinde yaşamıştı. Bütün bunların üzerine Yunanistan topraklarında azınlık olarak yaşamanın zorlukları ve nihayetinde de o toprakları terk ederek Türkiye'ye göç etmek eklenmişti.

Bir insanın yaşamı boyunca bir arada görmesi kolay kolay mümkün olmayacak her ne varsa bütün bunlara şahit olan mübadele kuşağının savaşlar, göçler ve yıkımlarla iç içe geçmiş hayatlarının Türkiye safhası ise daha önce de altı çizildiği üzere yeni bir hayatın kurulması yolunda verilen mücadelelerle geçmişti. Bu mücadele süreci kimileri için bir zaman sonra olumlu sonuçlar vermişken, kimileri içinse hiçbir zaman istenen sonuçları sağlamamıştı. Ama her ne olursa olsun, mübadiller üst üste yaşanmış savaşlardan do-

layı bitap düşmüş Türkiye'ye fazla yük olmadan en kısa zamanda hayatlarını bir düzene koymanın yollarını bulmuşlardı. Ondan da öteye kendilerine elini uzatan, onlara sahip çıkan bu ülkeye, onlarda karşılıksız bir sevgiyle bağlanmışlardı. İmkanları elverdiğince maddi ve manevi her türlü desteği de esirgemeksizin.

Sonuçta yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen her şey iyi kötü yoluna girmiş, eskisi gibi olmasa da hayatları bir düzene oturmuştu. Ancak bir tek şey vardı ki, ona son nefese kadar çare bulunamadı. Doğruyu söylemek gerekirse, bulunması da pek mümkün değildi. Bu çaresiz dert, geride bırakılanlara duyulan özlemde. Bu özlemi dindirebilmek için pek çok yöntem denenmişti. Kimi zaman hemşerilerle bir araya gelmek, eğlenceler tertip etmek, aynı kahvehanelerde ve meyhanelerde buluşmak ve hayatın mümkün olan her aşamasında o günleri hatırlatacak gelenekleri ve görenekleri yaşatmaya çalışmak, aranan çarelerden sadece birkaç tanesiydi. Ancak bütün bunlar bir an için işe yarasa da geride kalanlara duyulan özlemi dindirmeye yetmedi. Selanik'e olan hasret hiçbir zaman tam anlamıyla dinmemişti. Tıpkı Yanya'ya, Kandiye'ye, Grebena'ya duyulan hasretlerin dinmediği gibi.

Aslında duyulan bu hasretlerin ne için olduğu da o kadar açık ve net değildi. Hasretin doğup büyüdükları memlekete mi, içinde yaşanan evlere mi, mart ayında açan güllere mi, ikiye böldüğün vakit içinden şerbetler akan keçiboynuzlarına mı, yoksa bir daha görüşüp konuşmanın imkânı kalmamış çocukluk ve gençlik günlerinin arkadaşlarına mı olduğu hiçbir zaman tam olarak anlaşılamadı. Daha doğrusu bu hasreti doğrudan yaşayan birinci kuşak mübadiller tarafından açıkça dillendirilmedi. Ancak şunu da belirtmek gerekecek ki, ister bireysel isterse toptan olsun her zaman için var olan bu özlemin ve o özlemden kaynaklanan sevginin

yeri geldiğinde geçmişte yaşanan olumsuzluklara duyulan öfkeye bile üstün gelebildiği idi.

Evet mübadil kuşağı Yunanlılara için için öfke duymaktaydı. Bu öfke tüm yaşadıkları sürece yüreklerinin bir kenarında hep var oldu. Öyle ki, yetmişli yıllarda Türk basketbol milli takımının Atina'daki Balkan basketbol şampiyonasının finalinde ev sahibi Yunanistan'ı mağlup ederek şampiyon olması o dönemin siyah beyaz televizyonlarından gözyaşları içinde izlendi. Şampiyon olmaktan duyulan mutluluk bu gözyaşlarında elbette önemli bir paya sahip bulunmaktaydı. Ama asıl heyecan dalgasının sebebi, Yunanistan'ı hem de kendi evinde yenmiş olmaktan kaynaklanıyordu. Bu olayda bir anlamda çok gerilerde kalmış bir geçmişin, spor salonlarında bile olsa alınan ya da en azından onlar için alındığı farz edilen bir rövanşının memnuniyeti ve mutluluğu yaşanıyordu.

Böylesi olaylarla bir türlü kabullenilemeyen bir geçmişin gerçek anlamda olmasa bile bir şekilde rövanşının alındığı hissiyatı yaşanırken, gerçek olanla karşı karşıya gelindiğindeyse, bu duygu ve düşüncelerden eser kalmıyordu demek herhalde yanlış olmayacaktır. Lafa geldiğinde Yunanlılara, kendilerini memleketlerinden ettiklerinden ötürü tepki gösteren mübadiller, örneğin bir Yunanlı veya Yunanca konuşan biriyle karşılaştıklarında, o günlere yani Balkan Savaşı öncesi günlerinin Selanik'ine, Yanya'sına dönüyorlardı. O günlerdeki arkadaşlarını, dostlarını bulmuşçasına olumsuz olan ne varsa bir kenara bırakıp, onlarla iki kelime etmenin derdine düşüyorlardı. Tüm o şikayet ettikleri şeyler olmamışçasına ve yaşanmamışçasına.

Örneğin mübadillerin pek çoğu eğer yaşadıkları yerlerde Rum varsa ilk zamanlar mesafeli kalsalar da, bir müddet sonra onları kendilerine en yakın dost olarak kabul etmekte tereddüt etmemişlerdi. Kendilerinin de bildiği bir dili konu-

şan bu insanların, geldikleri memleketlerdeki insanlarla aynı kültürel özelliklere sahip olmasından mıdır yoksa onların da Türkiye’de azınlık statüsüyle yaşıyor olmalarının zorluğunu en iyi bilenlerin kendileri olması mıdır, orası tam olarak bilinmez ama; bilinen bir gerçek varsa o da mübadillerin yerli Rumları bir şekilde kendilerine yakın hissettikleri ve onlarla ahbaplık, yarenlik etmeyi gerçekten sevdikleriydi.

Kimi mübadillerin de, örneğin sokakta Yunanistan’dan gelmiş birisine rastladıklarında, söz konusu kişiler kendilerinden bir talepte bulunmadan onlara yardım etmeyi ve gerekirse onlara rehberlik etmeyi adeta kendisinin doğal bir vazifesi gibi kabul ettiği sıkça karşılaşılan durumlardandı. Bu yüzden Yunanistan’dan gelen turistlere rastlayıp da onlarla en azından konuşmadan geçmek ayıp kabul ediliyordu. Öyle ki, kimi mübadillerin, bu tarz durumlarda işini gücünü bırakıp bu Yunanlı misafirlerle birlikte bütün gün şehri dolaştığı ya da kimisinin daha da ileri giderek bu insanları evinde ağırladığı sıklıkla yaşanan bir durumdu.

Yeri geldiğinde nefretle bahsettikleri insanları, karşılarında gördüklerinde bütün o söylemlerden uzaklaştıran, onların adeta aklını başından alan ve her şeyden öteye mutlu eden neydi? Bu insanlar Yunanca konuşan birisini ama özellikle de Yunanistan’dan gelmiş birisini neden böyle heyecan ve coşkuyla adeta bağırklarına basıyorlardı. Böylesi durumlarda hangi sebeplerden ötürü, uzun zamandır görmedikleri bir akrabalarını ya da arkadaşlarını görmüşçesine seviniyorlardı? Hele karşılaştıkları bu insanlar eğer ettikleri memleketlerden gelmişse, çok uzun zaman önce kaybedilmiş değerli bir şeyi bulmuşçasına mutlu oluyorlardı. Ve hepsinden ilginç olanı, nasıl oluyordu da nefret ile aşkın arasında böylesine gidip geliyorlardı? Düşmanlık ile dostluğun sarkacında nasıl oluyor da böylesine uzun salınımları aynı anda yapabiliyorlardı? Doğrusu onların bu

davranışlarına dışarıdan bakan biri için ilk anda kolayca anlaşılması mümkün olmayan bir durumdu bu. Ancak yakından bakılıp da o insanların duygu dünyaları içeriden okunabildiğinde bütün bunların sebepleri de ortaya çıkıveriyordu. Selanik'in, Girit'in, Kavala'nın ya da Midilli'nin bir türlü onları terk etmeyen sevdasıydı bütün bunların sebebi. Bütün bu sergilenenlerse birbirinden bir türlü kopamayan iki âşığın trajedisinden özgün sahnelerdi aslında.

Bu sahnenin asıl oyuncularından olan mübadiller açısından konuya bakıldığında, göçmenliği bir şekilde yaşamış tüm insanlar için geçerli olan bir olgunun tam bu noktada onlar adına da karşımıza çıktığını görmekteyiz. Söz konusu olgu göç olayını yaşamış insanların, yerleştikleri yere ne kadar kök salarsa salsın, önünde sonunda yabancılıktan kendisini kurtaramadığı gerçeğidir. Daha açık söylemek gerekirse göçmen insanın, o geçmişten ne kadar uzaklaşırsa uzaklaşsın, yerleştiği yeni topraklara ne kadar bağlanırsa bağlansın ve oraları ne ölçüde benimserse benimsesin, kendisini geçmişle yüzleştiren veya karşı karşıya getiren bir durumla karşılaştığında fazla düşünmeksizin yüzünü o geçmişe döneceğidir. Daha doğrusunu söylemek gerekirse, kendi geçmişine doğru kaçmaya çalışacağıdır.

Yaşanan birtakım olaylarla geçmişe kaçmak ya da dönmek mümkün olabilir mi, ona bir şey demek pek mümkün olmasa da, mübadeleyi yaşamış ve yurdundan koparılmış insanların bu yolla bir teselli buldukları tartışılmazdı. Bu durum kimileri için teselli yerine geçmese de, en azından geçmişle bir bağlantı kurma vesilesi olduğundan ötürü her şeye rağmen önemliydi. Geçmişin bu önemi nereden kaynaklanıyordu. Bütün bunların sebebi neydi? İnsanların geçmişle bağlantılarını sağlayan temel etken neydi?

Bütün bunlara kolayca bir cevap bulabilir miyiz, doğrusu onu da tam olarak bilememekle birlikte, bu sorunun karşı-

lığının o memleketlerin bizzat kendisinde saklı olduğunu söyleyebiliriz. Dinî kaynaklarda anlatıldığında göre topraktan yaratılan insanın, hamurunun mayasındaki toprağa, yani yaratıldığı beldenin toprağına bir özlem duyması, sonsuz bir istekle hep onu arzulaması bir anlamda onun doğasının gereğı. Bu gerekliliğın sonucu mudur yoksa ona sebep olan başka etkenler var mıdır ona ayrıca bakmak ve bu durumu anlamak kolay olmasa da, göçmenliğı yaşamış insanların doğdukları diyarlarla aralarında kopmaz bir bağ oluştuğı da tartışılmaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Bu bağın oluşmasında o şehirlerin fiziksel varlıklarının yanı sıra o beldelerin kültürel öğelerinin de etken olduğu tartışılmaz bir başka gerçeğı oluşturur. Bu gerçek, nesillerden nesillere aktarılan kültürel kodların oluşturduğu kişiliklerin, o kültürel kodları barındıran atmosferin dışına çıkması durumunda, bir anlamda kendi kişiliğini de kaybetmiş olacağıdır. O atmosferi yeniden oluşturmanın mümkün olmadığı bu durumda, yapılacak yegâne şey içine kapanmak ve o geçmişı unutmak, daha doğrusu unutmuş gibi yapmak olacaktı. Ancak o geçmişı hatırlatan bir durum söz konusu olduğunda, üzeri örtülen o geçmişin tekrar ortaya çıkması da kaçınılmaz oluyordu.

İşte geçmişı tüm kültürel kodlarıyla taşımakta olan bu şehirler o insanların hayatına her şeyden önce bir imparatorluğun önde gelen beldelerinden biri olarak girmişti. Başta Selanik olmak üzere Balkanlar'ın tüm şehirleri sırf önemli şehirler olarak değil, Osmanlı'daki değişimin ve muhalefetin de öncüleri olmaları dolayısıyla ön plana çıkıyorlardı. Bilhassa o şehirlerin çok dinli, çok dilli ve dolayısıyla da çok kültürlü yapısı mübadil kimliğini oluşturan temel öğelerin başında geliyordu. Sokaklarında küfürlerin Yunanca edildiğı, okullarında dîvan şiirinin belagatlı dizelerinin okutulduğu, mahalle aralarında çocuk gruplarının kimi za-

man Bulgarca, kimi zaman Arnavutça tekerlemeleri sıraladığı oyunlar oynadığı, Davud yıldızlı sinagogların, kilise ve camilerle iç içe geçtiği bu diyarların o insanların kişiliğini bambaşka bir tarzda yoğurduğunu biliyoruz.

Bu kişilik her şeyden önce tek olana değil, çoğul olana kendisini yakın hissetmekteydi. Bu çoğulluk kimi zaman onun yaşamında sıkıntılı süreçlerin doğmasına sebep olmuş olsa da, mübadil kişiliğinin vazgeçilemez temel özelliklerindendi. Akdenizlilerin yaşama sevinciyle yüklü ve hayatı hep keyifli tarafından yakalayan kimliğiyle, Balkanlar'ın hasin doğasından kaynaklanan kimliğini birleştiren bu insan tipi, hayatı da kendine özgü bir ritim ve anlayışla yaşamaktaydı. Yaşadıkları coğrafyanın bir azizliği midir, yoksa hediyesi midir orası bilinmez ama bu insanların farklı ortamların kültürel kodlarını bir şekilde kendi bünyelerinde toplayarak, diğer bölgelerde pek de rastlanmayan değişik bir kimlik oluşturdıkları bir vakıydı. Birçok alt kimliğin ve farklı kültürel kodların şekillendirdiği Balkan veya Adalı Müslüman Türk kimliği, başta Selanik olmak üzere mübadillerin yaşadıkları tüm bölgelerdeki çoklu yaşam tarzlarını oluşturmakta fazla zorlanmamıştı.

Bu esneklik belirli ölçüde, inanç dünyasına da yansımış, özellikle de Balkanlar'da ve Girit'te etkili olan Bektaşîliğin de yönlendirmesiyle farklı inanç ve düşüncelerin bir arada yaşaması hatta iç içe geçerek bölgeye özgü sentezler oluşturmalarını da sağlamıştı. Hemen her alanda esnekliği ve dolayısıyla da çoğulculuğu barındıran bu yapının meydana getirdiği hayat tarzları da aynı esnekliğin yansımalarıyla ortaya çıkmıştı. Bu yansımalar kendisini dine bağlı ama bağnazlıktan uzak, milliyetçi ama şövenlikten uzak, aslına sadık ama ötekine de saygılı bir kişilikte kendisini göstermişti.

Bu sebeptendir ki, hayatı hep alaysı bir bakış açısıyla yaşayan, olan biteni belki de Akdenizlilik ile Balkanlılığın karı-

şımından kaynaklanan bir kimliğin yansıması olarak iki uç noktanın arasındaki tüm noktalarda yaşayabilen bu insanların, söz konu ortamı sağlayan atmosferi terk etmek zorunda kalmaları onlara deyim yerindeyse ölümle eşdeğer görünmüştü. Onlar biliyorlardı ki, bu kimlik ancak o şehirlerde, biraz önce özelliklerini sıralamaya çalıştığımız yörelerde yaşayabilirdi. O yöreler terk edildiği takdirde, hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını biliyorlardı. Onların elinde olmaksızın ve onların iradelerinin dışında, üzerinde durdukları zemin bir anda altlarından alınıp götürülüyordu. Koskoca bir imparatorluk, kendilerinin akvaryumu durumundaki şehirler ve hepsinden öteye onları onlar yapan hayatları götürülüyordu.

Yeniden yerleşilen memleketlerse, ilk anda aynı soydan ve aynı dinden insanlardan oluşuyor olsa da, bu devlet ve bu topraklar onlara kol kanat gerdiğinden ötürü mübadiller için her zaman minnet ve şükranla anılsa da, geride bırakılan hayatlar ve o hayatların yaşandığı şehirlerin değerleri hiçbir şeyle kıyas edilemezdi. Çünkü onları onlar yapan, o topraklardı. Selanikli olmak, Hanyalı olmak, Kavalalı, Serezli, Vodinalı, Karaferiyeli, Sakızlı olmaktı onları onlar yapan. Bu şehirler, bu beldeler geride kaldığında onlar için artık hayatın bir yanı hep eksik kalacaktı. Yeni başladıkları hayatları belki maddi anlamda eskisinden daha iyi bile olsa kişiliklerinin bir cephesi artık var olmayacaktı. Çünkü artık Selanik ve ötekilerin hiçbirisi yoktu. Oraları artık onların sadece nüfus cüzdanlarında doğdukları yeri işaret eden birer isimden öteye bir şey ifade etmeyecekti. Sanki hiç var olmamışlarcasına.

İşte bastırılmaya çalışılan özlem yüklü duyguların, gönüllerde bir yerlere hapsedilmeye çalışılan geçmişlerin günün birinde herhangi bir sebepten ötürü tekrar gündeme gelmesi durumunda, göçmen olmanın kaçınılmaz bir kuralı devreye giriyor ve bugünden, şimdilerde yaşanılandan o

geçmişe kaçış ister istemez yaşanıyordu. Çünkü çağrı çok derinlerden ve çok güçlü bir sesle geliyordu. Yüreklerdeki yankısı da tartışılmaz derecede güçlü oluyordu. Bu çağrı ister o ülkeden gelmiş bir turistin sohbetiyle olsun isterse memlekete özgü bir yemeğin sofraya konmasında olsun, sesini o insanların yüreklerinde her zaman duyuruyordu. Adına özlem de desek, kaybetmenin hüznü de desek, var olan temel gerçek o insanların, o şehirleri yüreklerinde de olsa, asla terk etmedikleriydi. Tıpkı o şehirlerin de onları hiçbir zaman terk etmediği gibi. Ve o şehirlerin de ancak onlar varken, çok renkli, çok sesli, çok kültürlü olduğu gibi. Ve yine onlar varken o şehirlerin döneminin önde gelen merkezleri olduğu, onların ardından kurulan yeni düzeniyle birlikte sıradan taşra şehirlerine dönüşmelerinin öyküsünde olduğu gibi.

Son nefeslerine kadar mübadillerin gönlünde varlığını koruyan geçmişe bağlılığın, daha önce zikredilen sebepler dolayısıyla, sonraki kuşaklara aktarılamadığını da biliyoruz. Zaten dünyaya gözlerini Türkiye’de açan kuşakların, mübadeleyi tüm süreçleriyle yaşayan anneleri, babaları veya dedeleri neneleri gibi algılayabileceklerini beklemek pek gerçekçi olmayacaktır. Ancak mübadillerin içinde bulunulan şartlar dolayısıyla adeta kendi iç dünyalarına hapsedtikleri geçmişi ve bu geçmişin her türlü ıstırabını kendinden sonrakilere aktarmak konusunda ise istekli olduklarını da söyleyemeyiz. Bu durum muhtemelen, o dönemi yaşatacak, ayakta tutacak maddi ve manevi çevrenin artık var olmamasıyla önemli ölçüde alakalı olsa gerektir.

O şehirlerin kültürel ve sosyal atmosferini oluşturan olguların, kapanan bir dönemle birlikte geride kalmış olması ve artık bu yeni atmosferde yaşatılamayacağı düşüncesi bu yaklaşımda etkili olmuştu. Bu yaklaşımın temelinde hiç şüphesiz ki, yeni yerleştikleri şehirlerde dışarıdan gelmiş olmanın

verdiği yabancılık duygusunun yanı sıra mevcut siyasi düzenin farklı olanı, ayrıma neden olabilecek bir unsur olarak algılaması da etkili olmuştu. Yeni bir hayat kurmanın eşliğindeki mübadillerin, o günlerin şartlarında yaşadıkları zorluklarda göz önüne alındığında geçmişin yükünü tek başlarına sırtlanmak mecburiyetinde kaldıklarını görüyoruz.

Bu yükü kendileriyle birlikte bu dünyadan götüren mübadillerin geçmiş dönemlerden sonraki nesillere bıraktıklarıysa, zamanın akışıyla yaşanan değişim sürecinde ne yazık ki su üzerine yazılan yazıdan farksızdı. Başta çok kültürlülük olmak üzere mübadillerin doğdukları, yaşadıkları dünyanın değerleri olan birçok temel öge işte bu akıp giden zaman içinde ya kayboldu ya da yeni formlara bürünerek daha farklı işlevlerle varlığını sürdürmeye devam etti.

Mübadele kuşağının çocuklarına ve özellikle de torunlarına ise kökenlerini işaret eden belli belirsiz bir memleket adıyla yetinmek kaldı. Mübadillerin içinde bulundukları şartların zorluğu dolayısıyla yaşatamadıkları veya yaşatma fırsatını bulamadıkları kültürlerinin yanı sıra devletin de sahip çıkmaması nedeniyle kendi geçmişlerine ait her türlü maddi ve manevi hatırayı yaşatabilecek fırsatları değerlendirmek de mümkün olamadı. Yunanistan'dakilerle mukayese edildiğinde, ne mübadillerin hatıralarını toplayıp derleyecek enstitüler kuruldu, ne de onların her türlü birikimini değerlendirecek dernek ve vakıflar oluşturulabildi. Böylece mübadillerin birer ikişer bu dünyadan göçmeleriyle yok olup giden hatıraların yanı sıra ölümleri sonrasında onlardan kalan her türlü malzeme de değerinin bilinmemesi dolayısıyla elden çıkarılınca, bir dönemin maddi ve manevi tüm izlerinin silinmesi kaçınılmaz oldu. Geriye ise sadece gelinen memleketlerin adları kaldı.

Bu dönemin olayları, ilerleyen yıllarda sanki hiç olmamışçasına tarihin bilinmezliklerinde kaybolmaya yüz tutarken,

bütün bu zorlukları yaşayan mübadillerin öyküleri de aynı bilinmezlikler tüneline deyim yerindeyse kayıplara karıştı. Tıpkı onların yaşadığı ve bu öyküleri yazdıkları şehirlerin de baştan aşağı değiştiği ve eskinin yani o geçmişteki günlerin tüm özelliklerini ve niteliklerini üzerlerinden attıkları gibi. Bütün bu olup bitenlere baktıktan sonra, geçip giden zamanın kayıplarını telafi edebilmenin artık mümkün olmadığını görerek, durumu kabullenmekten başka bir çıkar yol kalmadığını da görüyoruz. Ama her şeye rağmen, artık o insanların mana dünyasındaki gibi bir anlam ifade etmiyor olsa da, o şehirlerin belleklerde varlığını koruduğunu ve üzerinden geçen seksen yıla rağmen üçüncü ve dördüncü kuşaklar için en azından bir kimlik olmasa bile bir aidiyet sembolü olarak varlığını koruduğunu da görüyoruz. Sadece isimleri itibarıyla olsa bile....

KİTAPLAR

- Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ağanoglu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.
- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi, I, Balkanlar'da Yunan Mezâlimi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Ankara, 1995.
- Atuner, Mehmet Esat, *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukaveleler*, Damga Matbaası, İstanbul, 1932.
- Feroz, Ahmed, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (çeviri N. Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1971.
- Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1962.
- Gövsâ, İ. Alaeddin, Sabatay Sevi, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1939.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayını, Ankara, 1994.
- Hatipoğlu, M. Murat, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yayını, Ankara, 1994.
- İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayını, Ankara, 2000.
- İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1329.
- İskan Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.

- Kaplanoglu, Raif, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.
- Ladas, Stephan P., *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, MacMillan Company, Newyork, 1932.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, (çev. Seha L. Meray), I / II, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1969.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, (çeviri Bilge Umar), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Mısırlıoğlu, Kadir, *Türkün Siyah Kitabı: Yunan Mezalimi*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1997.
- Okday, İsmail Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1994.
- Özdoğan, Günay Göksu, "Turan'dan Bozkurt'a" *Tek Parti Döneminde Türkçülük*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Özsoy, Iskender, *İki Vatan Yorgunları*, Gendaş, İstanbul 2003
- Papagiannopoulos, Apostolos, *History of Thessaloniki*, Rekos Publishing, Atina, 1982.
- Sadık Ulvi, *Hasan Tahsin Paşa Ordusu ve Selânik'in Teslimi*, Sancakyan Matbaası, İstanbul, 1332.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, I, TTK Yayını, Ankara, 1983.
- Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, III, TTK Yayını, Ankara, 1989.
- Tesal, Reşat, *Selânik'ten İstanbul'a: Bir Ömrün Hikâyesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu: Jöntürk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasî Tarih*, Filiz Yayınları, İstanbul, 1985.

MAKALELER

- Akgün, Seçil, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk Yunan Mübadelesi Sorunu", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Türk Yunan İlişkileri*, Genel Kurmay Yayını, Ankara, 1986.
- Arı, Kemal, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskan İşleri ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, 1991.
- Çanlı, Mehmet, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Sevk Edilmesi", *Tarih ve Toplum*, 129, Eylül 1994 / 130, Ekim 1994.
- Çapa, Mesut, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türk Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları", *Atatürk Yolu*, 2, Ankara, 1988.

- Çapa, Mesut, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskanı”, Atatürk Yolu, II / 5, Ankara, Mayıs 1990.
- Delilbaşı, Melek, “Selanik’in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430)”, *TTK Belleten*, XL/160, Ankara, 1976.
- Gökacı, Mehmet Ali, “Nüfus Mübadelesi Sonrasında Yaşanan Sorunlar ve Mübadillerin Protesto Mitingi”, *Tarih ve Toplum*, 229, İstanbul, Ocak 2003.
- Kara, İsmail, “Hanya Mevlevihanesi Şeyh Ailesi – Müstemilatı – Vakfiyesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1, İstanbul, 1997.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar”, Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan, TTK Yayını, Ankara, 1985.
- Tesal, Ömer Dürri, “Türk Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi”, *Tarih ve Toplum*, 70, İstanbul, Mayıs 1988.
- Tesal, Reşat Dürri, “Yunanistan’da Azınlık Olarak Nasıl Yaşadık?”, *Tarih ve Toplum*, 87, İstanbul, Mart 1991.

II. Abdülhamit'in şehzadesi Abid Efendi kara tahtanın başında. Tahtadaki Kuzey Ege'yi gösteren haritanın altında ise şu ilginç ibare yer alıyor: "Selanik için ne düşünüyorsunuz, ebediyen bizden ayrıldı mı?" (Kaynak: *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 11, İstanbul, Aralık 1966).

Makedonya'daki ayrılıkçı Yunanlı grupların önemli liderlerinden Pavlos Mellas.

(Kaynak: Papagiannopoulos, Apostolos, *History of Thessaloniki*, Atina, 1982).

Girit'teki Osmanlı idaresi döneminde oluşturulmuş olan yerel meclisin 1896 senesindeki Müslüman üyeleri.

(Kaynak: *Şehbal Mecmuası*, sayı 78, İstanbul, 1329 / 1913).

Selanik'in Osmanlı dönemindeki günlük yaşamından bir kesit. Değişik görünümlü çarşaflarıyla kadınlar, çocuklar, Eski Saray Camii. Kısacası tipik bir Osmanlı mahallesi. (Kaynak: Vakalopoulos, Ap. E., *Memories of Old Thessaloniki*, Selanik, 1993).

Yerel kıyafetleri içinde Giritli
Müslümanlar.
(Kaynak: Louloudakis, T., *Cretan
Photography*, Atina, 1985).

Girit'te eylemleriyle Müslüman halkı
adadan ayrılmaya zorlayan silahlı
gruplardan biri, Girit'teki Fransız
konsolosu P. Blanc'a poz verirken...
(Kaynak: Louloudakis, T., *Cretan
Photography*, Atina, 1985).

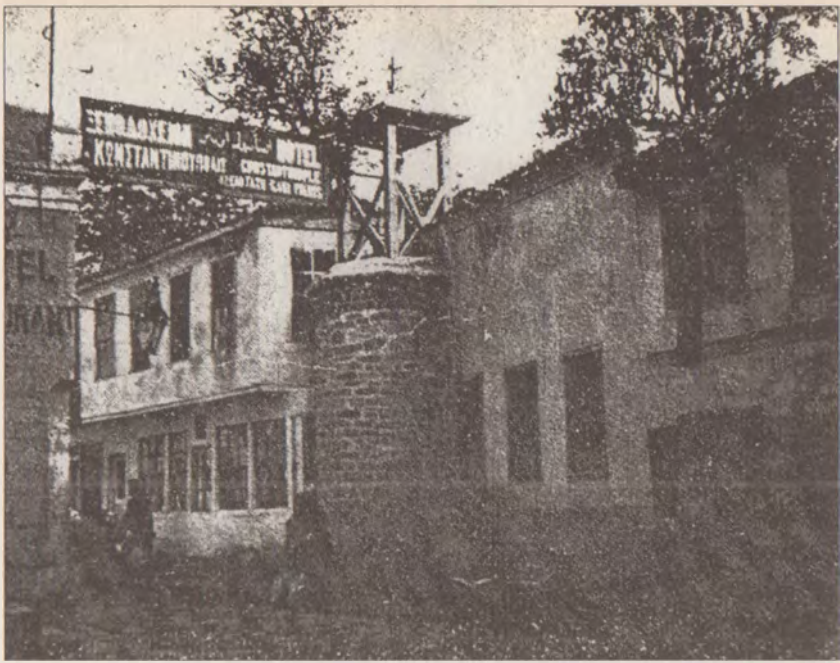

Yunan Kralı Girit'in
Hanya limanında.
(Kaynak: *Şehbal
Mecmuası*, sayı 88,
İstanbul, 1329 / 1913).

Yanya'nın
savunmasında
kullanılan ve
Balkanlarda en son
susan top. Topun
yanındaki şahıslar ise,
takım zabiti mülazım-
sani Halit Efendi
(sağda), batarya
kumandanı mülazım-ı
evvel Mehmet Ziya
Efendi (solda).
(Kaynak: *Şehbal
Mecmuası*, sayı 91,
İstanbul, 1329 / 1913).

Kavala'da yıkılan minaresinin yerine haç yerleştirilerek kiliseye çevrilen Tekke Camii.
(Kaynak: *Şehbal Mecmuası*, sayı 91, İstanbul, 1329 / 1913).

Balkan Savaşı sonrasında İstanbul surları önünde bekleyen göçmenler.
(Kaynak: *Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995).

Hasan Tahsin Paşa, Selanik'in teslim anlaşmasını imzalarken.

(Kaynak: Papagiannopoulos, Apostolos, *History of Thessaloniki*, Atina, 1912).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'a destek olmak için Selanik'e gelen İngiliz askerleri.

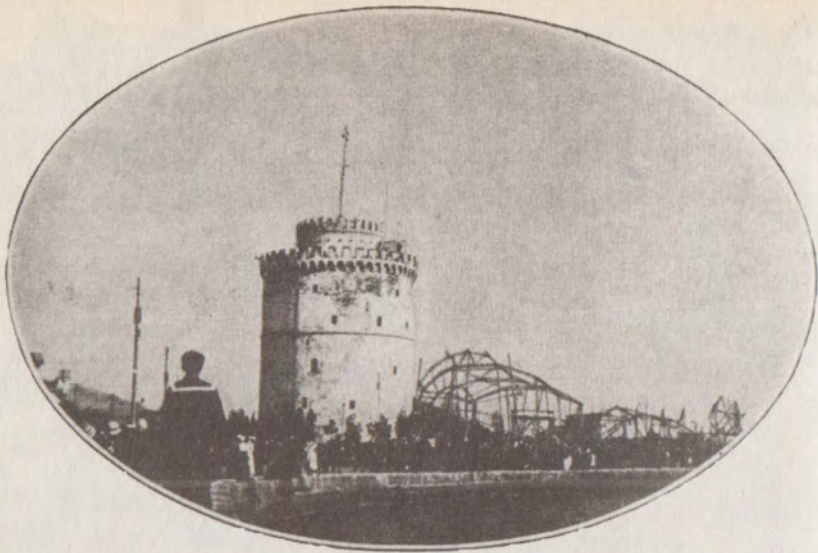
(Kaynak: Vakalopoulos, Ap. E., *Memories of Old Thessaloniki*, Selanik, 1993).

Istanbul Sirkeci İskelesi'nde karşıya geçmek için bekleyen göçmenler.
(Kaynak: *Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995).

1917 büyük yangınından sonra Selanik kent merkezinin görünümü.
Arka planda ise Ayasofya Camii görülüyor.
(Kaynak: *Vakalopoulos, Ap. E., Memories of Old Thessaloniki*, Selanik, 1993).

Selanik'te İngilizler tarafından düşürülen Alman zeplininin enkazı Beyaz Kule'nin yanında sergilenirken... (Kaynak: Papagiannopoulos, Apostolos, *History of Thessaloniki*, Atina, 1982).

Mücadele sırasında Türkiye'ye gelmek için Selanik limanında geminin kalkışını bekleyen kadınlar. (Kaynak: *L'illustration*, 27 Aralık 1924).

Selanik limanından mübadilleri taşıyan bir gemi hareket etmek üzere...
(Kaynak: *L'illustration*, 27 Aralık 1924).

Bursa'ya gelen ve kurdukları geçici kamplarda barınmaya çalışan mübadiller.
(Kaynak: *L'illustration*, 27 Aralık 1924).

Mübadiller İstanbul limanında karaya çıkıyor.

(Kaynak: *Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995).

Mübadillerin 17 Ağustos 1924 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda düzenledikleri protesto mitinginden bir görünüm. (Kaynak: *Cumhuriyet* gazetesi, 17 Ağustos 1924).

Selanikli bir grup işadamlarını birarada gösteren bu fotoğraf mübadelenin hemen sonrasında İzmir'de çekilmiş. (Kaynak: Nuri Pelit Arşivi).

Yanya mübadele komisyonu azaları (3 Haziran 1340 / 18 Temmuz 1924).
Soldan sağa ayakta: Abdullah Efendi, Eşref Efendi, (bilinmiyor), Abdülkerim Efendi, Sadıkpaşalar'dan bir zat, tüccar Saadettin Efendi, Yanya Ziraat Bankası Müdürü Süleyman Karadağ, İhsan Bey, (bilinmiyor), dış tabibi Yahya Renda, Oturanlar: Avukat Pertev Efendi, Yanya müftüsü Fuat Mustafa Efendi, İtalyan murahhas, Hoca Bahâi Efendi, Cemiyet-i Akvâm gözlemcisi. (Kaynak: Lozan Mübadilleri Vakfı Arşivi).

Osmanlı devleti, Balkan Savaşı sonrasında Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamına yakını kaybederek çekilirken, geride sayıları yüzbinlerle ifade edilen bir insan kitle-sini bırakmak durumunda kalmıştı. Söz konusu yüzbinler-se, Osmanlı tebaasıyken bir anda bambaşka bir devletin, hem de azınlık statüsündeki vatandaşları oluvermiş Müslü-manlardı. Yaklaşık on yıl kadar sürdürülebilen bu sorunlu durum, hem azınlık konumundaki Müslümanların içinde bulundukları olum-suz şartlar, hem de homojen bir millî devlet kurma çabasındaki Yu-nanistan ile Türkiye'nin bu sorunu kendi lehlerine halletmek adına arayışlara girmeleriyle çözüme kavuşturulmuştu. Bulunan çözüm de, o güne kadar dünyada pek eşi benzeri görülmemiş bir uygula-ma olmuştu: Karşılıklı olarak Ortodoks Rumlar ile Müslümanların değişimi, yani nüfus mübadelesi. Bu bağlamda Anadolu'dan Yuna-nistan'a gidenler gibi, Yunanistan'ın değişik pek çok yöresinden de mübadil adı verilen yüzbinlerce insan Türkiye'ye gelmişti. Bugüne kadar bölük pörçük anlatılan anılardan öteye, mübadillerin hayat hi-kâyeleri pek de mercek altına alınmadı. İşte elinizdeki bu kitap, mü-badillerin Balkan Savaşı'nın sebep olduğu yıkımla başlayan hikâyele-rini, mübadelenin öncesi, mübadele süreci ve hepsinden önemlisi Türkiye'ye geldikten sonraki bölümde yaşananlarla birlikte ele alı-yor; tarihin yeniden yazıldığı bir sürecin bizzat öznesi olmuş insanla-rın hikâyesini anlatıyor. Yani Lozan mübadillerinin hikâyesini...

İLETİŞİM 942

TARİH DİZİSİ 26

9 789750 501784